زوردۇن سابىر

باش-ئاخىرىيوق خەتلەر

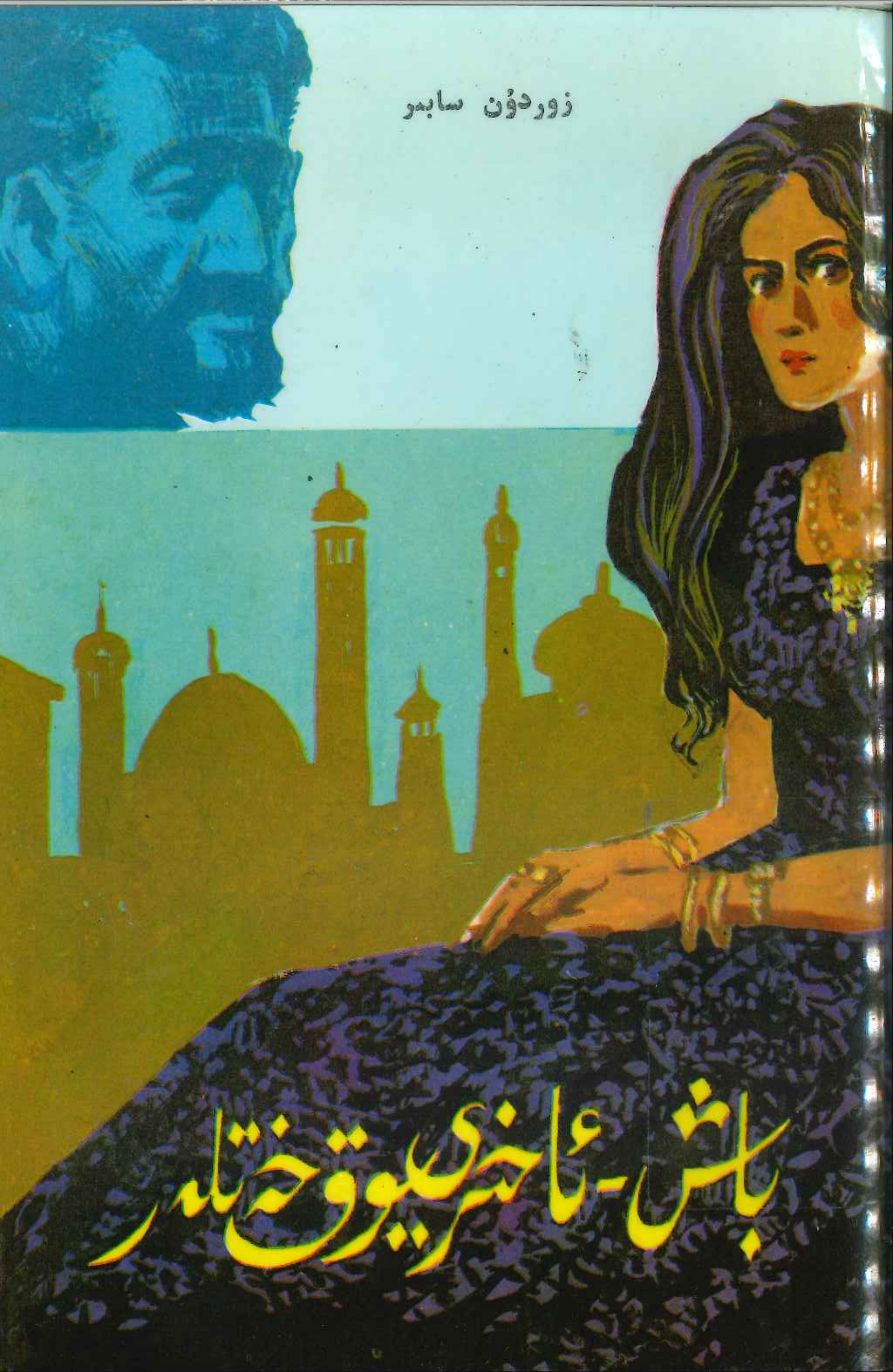

Thomas Hoppe 2.93
Urümqi

زوردۇن سابىر

باش-ئاخىرى يوق خەتلەر

SUB Göttingen 7
220 150 818
2007 A 14848

g 1

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

سىزىق ئادەملەرگىلا 1

ئىشسىزلار تېخىمۇ ئىشچان 15

ئىنساپ 51

ھاجىم توغرىسىدىكى ئىغۋالار 74

باش - ئاخىرى يوق خەتلەر 108

ياۋروپاغا سەپەر 126

ئەرەب يېرىم ئارىلىدا 213

سىزىق ئادەملەرگىلا

تۈن، جىمجىت.

جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان «بېرلىن چېگرا تېمى» نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تاپتاقىر بوشلۇقتا قورالنى چىڭ تۇتقان، سەگەك، چەبدەس قاراۋۇل مېڭىپ يۈرىدۇ. شەرقتىكى تامغا ياندىشقان ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ چىراغلىرى ئۆچتى. شەرقىي تامنىڭ تۈۋىدە ئۇزۇن كۆلەڭگىلەر پەيدا بولدى. جەڭچى كۆلەڭگىلەرگە دىققەت بىلەن قاراپ قويۇپ جەنۇبقا قاراپ ماڭدى. ئۇ ئاسمانغا قارىدى، قۇشلارغا چېگرا تېمى يوق، ئۇلار ئەركىن، ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇچۇپ يۈرۈشمەكتە. ئۇ ئىككى ياقتىكى دەرەخلەرگە قارىدى. دەرەخلەر ئوخشاش لىڭشىماقتا. شامالغا چېگرا تېمى يوق. بۇ تام پەقەت ئادەملەرگىلا. بىر مىڭ ئىككى يۈز ئوتتۇز يەتتە يىللىق تارىخقا ئىگە بۇ شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈۋەتكەنمۇ ئىككى ياقتىكى ئادەملەرنى بىر- بىرىگە دۈشمەن قىلىپ قويغانمۇ ئادەملەر ئۆزلىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادەملەردىن ھوشيار بولۇش كېرەك.

— توختا! — جەڭچى كەينىگە بۇرۇلۇپ، قورالنى تامدىن سىيرىلىپ چۈشكەن قارا گەۋدىگە توغرىلىدى. لېكىن تامدىن چۈشكۈچى خۇددى ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك غەربىي تامغا قاراپ ماڭدى.

— توختا! — دېدى جەڭچى، لېكىن قارا گەۋدە قاراپمۇ قويمىدى، ئەكسىچە جەڭچىنى مەنسىتمەستىن غەربىي تامغا قاراپ ئىتتىك ماڭدى.

— توختا! — جەڭچى ئۇنىڭ بېشىدىن ئاتىلدۇرۇپ ئوق ئاتتى. لېكىن ئۇ يەنىلا توختىمىدى. جەڭچى غەزەپكە كەلدى.

ئەمدى تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ يامىشىپ، تام ئۈستىگە چىقىۋالسىلا ئۇنىڭغا ئوق ئاتقىلى بولمايدۇ ـ دە.

— توختا! — دېدى جەڭچى يەنە ئۇنىڭ بېشىدىن ئار- تىلدۇرۇپ ئوق ئېتىپ. لېكىن ئۇ يەنە پەرۋا قىلمىدى. جەڭچى قورالىنى ئۇنىڭ گەۋدىسىگە توغرىلاپ غەزەپ بىلەن ئوق ياغ- دۇردى. گەۋدە دۈم چۈشتى، كېيىن ئۆرۈلۈپ ئوڭدا بولدى.

جەڭچى يۈگۈرۈپ كېلىپ يىقىلغۇچىغا قارىدى.

— پېتا! بۇ سەنمۇ؟ — دېدى ئۇ كەينىگە داجىپ.

ئۇ پېتانىڭ بېشىنى يۆلىدى. ئۇنىڭ تونۇش كۆزلىرى پارقىراپ تۇراتتى. «ئاھ، بۇ ئىشنى! — دېدى جەڭچى ئەلەم بىلەن، — مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلدۈڭمۇ دوستۇم؟» خىيال چېگرا سىزىقىنى ئېتىراپ قىلمىغىنىغا ئوخشاش، مۇھەببەتمۇ ھېچقانداق سىزىق بىلەن چەكلەنمەيدۇ. ئۇ شۇنداق بىر ئاجايىپ كۈچ، ئاۋادا ئۇنىڭ يۈرەر يولىغا سىز توك ئۇلانغان سىمدىن توسۇق ياساپ سىزىق پەيدا قىلىپ قويىسىڭىزمۇ، ئۇ ھامان ئۆزىنى تەھدىتسىز، بىخەتەر ھېس قىلىدۇ ـ دە، كىشىلەر تەرىپىدىن قويۇلغان ھەرقانداق چەك ـ چېگرا سىزىقلىرىنى ئۆز كۈچى بىلەن بىكار قىلالايدۇ.

بىزنىڭ ھېكايىمىز ئەنە مۇشۇ خىل مامات سىزىقى ئۈستى- دە سادىر بولدى. ئۇنىڭ جەسىتى چېگرا ھېسابلانغان پاكىز، يۇمشاق تۇپراقلىق، ھەيدەلگەن يەر ئۈستىدە ئىككى سوتكا ياتتى. رېئاللىق بىلەن رومانتىكا ئارىلاشمىسىنى ئۆزىنىڭ جانسىز گەۋدىسى ئاستىغا بېسىپ ياتقان بۇ نەۋقىران يىگىت بۇ يەرنىڭ ئۆلۈم سىزىقى ئىكەنلىكىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇ ـ ھە؟

— سىز تونۇيمەن دېۋىدىڭىزغۇ، — دېدى چېگرا قاراۋۇل قىسىملىرىنىڭ باشلىقى — ياش ئوفىتسېر، يەرگە قاراپ، مىلتىقى- نىڭ ستۋولىنى يەرگە قارىتىپ تۇرغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچى- سىگە ئەلەم بىلەن قادىلىپ، — ئېيتىڭا، بۇ يىگىتنىڭ ئاتا ـ

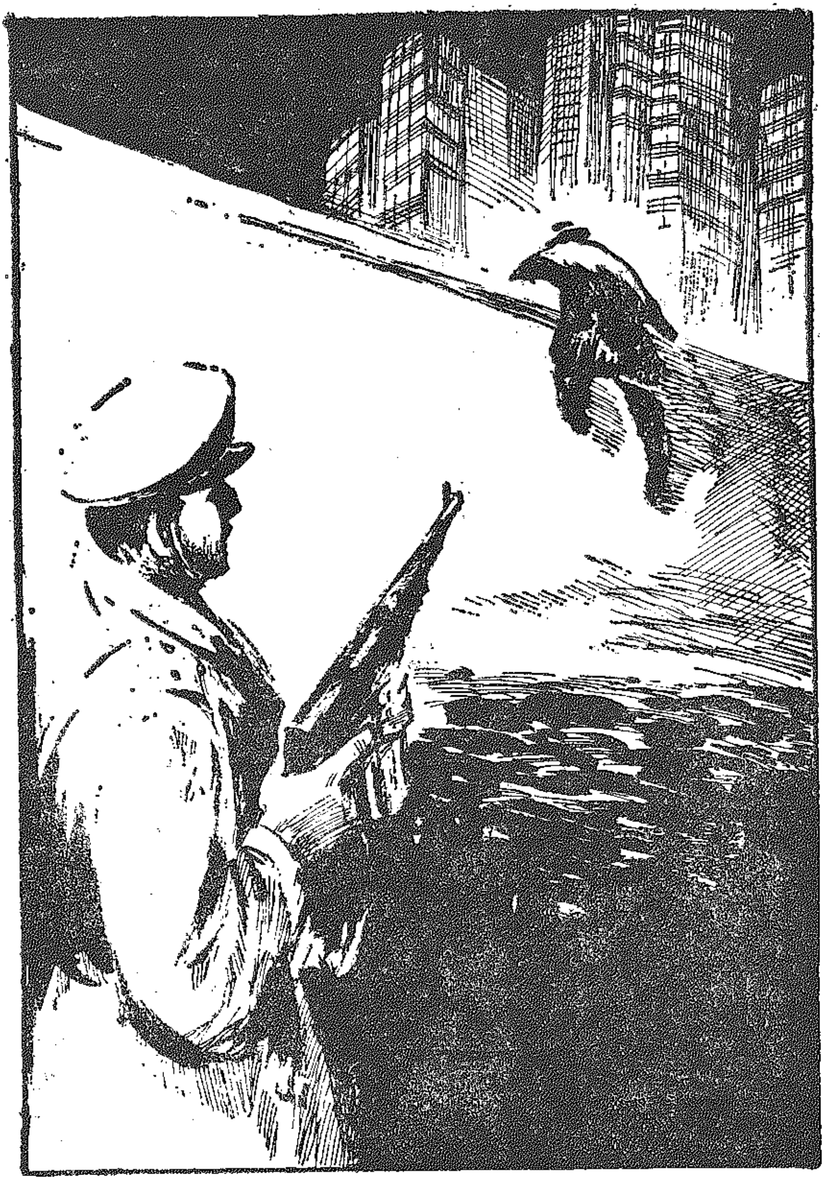

ئانىسى كىم، نېمىشقا جەسەتنى تېخىچە ئەكەتمەيدۇ؟

— ئاتا - ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن بەخەۋەر بولسا كېرەك؟ — دېدى كۆزلىرى قىزارغان، ناسۋال رەڭ ھەربىيچە ئۇستىباش كىيگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن دۆلەت گىربى قادالغان قىزىل جىيەكلىك، كەڭ قاسقانلىق شەپكىسىنى سېرىق قاشلىرىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىسى ياش لىغىلداپ تۇرغان كۆزىنى جەسەتتىن ئۈزمەستىن سۆزلەپ، — بىز پېتانىڭ ئاتىسىغا تېخى خەۋەر قىلمىدۇق.

— پېتا؟ ئۇنىڭ ئاتىسى كىم، ئۇنىڭ ئادرېسى قانداق؟

— پېتا مۇشۇ بېرلىنلىق كىلاۋس مانتېيورنىڭ ئوغلى.

— بۇ قانداق جاۋاب؟ بېرلىنلىق مانتېيور دېگەنمۇ بىر كىشىنىڭ ئادرېسى بولامدۇ؟ بىزنىڭ بۇ چوڭ شەھىرىمىزدە كىلاۋس ئىسىملىك كىشىلەر كۆپقۇ؟

— شۇنداق. لېكىن پېتانىڭ دادىسى كىلاۋس پۈتۈن بېرلىندا بىرلا. ئۇ سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى. ئۇنى ئادرېس، ئىزاھاتسىزلا ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

— مۇنداق دەڭ، شۇنداق قىلىپ سىز، يولداش چېگرا قاراۋۇلى، بىزنىڭ ئەمگەك قەھرىمانىمىز كىلاۋسنىڭ ئوغلى پېتانى ئۆز قولىڭىز بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردىڭىز - دە؟

— يولداش كاپىتان، مېنىڭ ئوقۇم دۆلەت قانۇنى، سىزنىڭ بۇيرۇقىڭىزدىن ھېچقاچان ئۈستۈن ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق ئېتىش زۆرۈر بولغاندىلا ئوق ئاتتىم. پېتا مېنىڭ دوستۇم ئىدى، مەن چېگرىدىن قېچىپ ئۆتكۈچى پېتا ئىكەنلىكىنى بىلمەيلا ئوق ئاتتىم، بىلگەن بولساممۇ...

ئۇنىڭ بولاقتەك قايناق ياشلىرى كۆكرىكىگە تېمىپ تۇراتتى.

— چۈشىنىشلىك. سىز ۋەزىپە ئىجرا قىلدىڭىز، چېگرىدىن ئۆتكۈچى سىزنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىڭىزغا پىسەنت قىلمىغاندا،

ئەلۋەتتە مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇرسىز. لېكىن، لېكىن پىتا نېمىشقا قاچتى؟

— ئۇ قاچمىدى، قارامىلىق بىلەن چېگرىدىن ئۆتمەكچى بولدى!

— قارامىلىق بىلەن چېگرىدىن ئۆتۈش جىنايەتمۇ؟ بۇ قانداق جىنايەت؟ بۇ ئاتالغۇنى نەدىن تاپتىڭىز؟

— پىتانى «قاچتى» دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ، يولداش كاپىتان. ئۇنىڭ بىلەن مەن باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگۈچە بىللە ئوقۇغانمەن. ئۇ كانىكى، چاڭغا تېيىلىش، سۇ ئۈزۈش ماھىرى ئىدى. بىز فىنلاندىيىگە بىللە چاڭغا تېيىلغىلى بارغان. ئۇ شۇ چاغدا بىر قىز بىلەن تونۇشقان. ئۇ قىزنىڭ ئېتى دىيتا ئىدى. ئۇ لۆبەك شەھىرىدە تۇرۇشلۇق بىر دوختۇرنىڭ يالغۇز قىزى ئىدى. ئۇلار ئىككى يىلدىن بېرى ئاۋۇ غەربىي بېرلىندىكى كوپېستىندام كوچىسىدا ئۆي تۇتۇشقان. پىتا پات - پات ئۇ يەرگە باراتتى. مەن ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا پىتانى كۆرگەن. بىز بىللە پىۋا ئىچىپ پاراڭلاشقان. بىلىشىمچە مۇشۇنچىلىك...

— ئۇ سىزنىڭ مۇشۇ ئاخشىمى ۋەزىپە ئۆتەيدىغانلىقىڭىزنى بىلەتتىمۇ؟

— مەن بۇ توغرىدا گەپ قىلمىغان.

— سىلەر نېمە توغرىدا پاراڭلاشقانىدىڭلار ئەمىسە؟

— ئۇ دىيتانىڭ ھامىلىدار ئىكەنلىكىنى، بالىنى كىم ئالىدۇ دېگەن مەسىلىدە دائىم تالىشىدىغانلىقىنى، دىيتاغا رەسمىي توي قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قويغانلىقىنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن.

— ئۇنداقتا، سىز، دىيتانىڭ قوشۇلغان - قوشۇلمىغانلىقىنى سورىغانمۇ؟

— سورىغان. دىيتا پىتانىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىغان.

— مۇنداق دەڭ. ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە تۇرۇپ،

بىر بالىلىق بولۇش ئالدىدا تۇرىدىكەنۇ، تويى قىلىشقا قوشۇلمايدىكەن. غەلىتە قىزكىنا؟ سىزچە مۇنۇ پاجىئەنىڭ بۇ پىشمىغان نىكاھ بىلەن مۇناسىۋىتى بارمىدۇ؟

— تەكشۈرۈپ كۆرسەك بولىدۇ.

جەڭچى پېتانىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى. پېتانىڭ قاۋۇل قوللىرى قان ئۇيۇپ قالغان كۆكرىكىدە. ئۇ خۇددى جانسىز گەۋدىسىدىن كۆككۆل سىرلىرى سىرتقا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتقاندەك كۆكرىكىنى مۇجۇپ تۇتۇۋالغان: ئۇنىڭ نۇرسىز، تىنىق كۆك كۆزلىرى كىچىك ۋاقتىدا چىگىش ھېساب ئەمەللىرىگە باش قاتۇرۇۋاتقىنىدەك بىر نۇقتىغا تىكىلگەن. جەڭچى بىردەملىك دۈشمىنى مەڭگۈلۈك دوستى بولغان بۇ مۇردىغا ياش بىلەن غۇۋالاشقان كۆزلىرى بىلەن قادىلىپ، پېتا بىلەن دېتانىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلىدى.

... دېڭىز ساھىلىدىكى قۇملۇقتا سۇنايىلىنىپ ياتقان، سېرىق چاچ، ھەتتا كىرپىكلىرىمۇ ئالتۇندەك سېرىق، بۇرنى ھەددىدىن تاشقىرى چوڭ بۇ يىگىت بىلەن قارا چاچ، قارا قاش، قارا كۆز، بۇرۇن - ئېغىزلىرى تولىمۇ گۈزەل قىز چۆچەكلەردىكى بىر جۈپلەرگە زادى ئوخشاشمايدۇ. ئۇلار ئىككى خىل ئۆڭ، ئىككى خىل چىرايغا بۆلۈنىدىغان گېرمانىيىلىكلەرنىڭ تاشقى قىياپىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. ئەدەبىيات ئاتالمىسى بىلەن ئاتىساق، ئۇلار «تىپىك نېمىس». لېكىن ئۇلارنىڭ يۈرىكى، روھىچۇ؟ ئۇلار بىر مىللەت بولغىنى بىلەن ئىككى دۆلەتنىڭ ئادىمى. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن ئىختىيارىي تېپىشقان، ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە ياشىغان، بىر دەۋرنىڭ ياشلىرى بولغىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ ئېتىقاد تەشەببۇسلىرى ئوخشاش ئەمەس. پېتانى ئالساق، ئۇ كوممۇنىست ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى فاشىستلارغا قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن، ۋەتىنىدىن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا قېچىپ كېتىپ، ئوكرائىنا ئورمانلىقلىرىدا بىر - بىرىنى

ياخشى كۆرۈشكەن. ئۇلار ئۆز ئوغلىغا ئۆز غايىلىرىنى ئانا سۈتى بىلەن بىللە سىڭدۈرگەن. پىيتا — پىئونېر، كومسومول تەشكىلاتلىرىنى ئۆز جېنىدەك سۆيۈپ يېتىلگەن. ئۇ يەنە ئۆز خەلقىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كېلىدىغان خېيىم - خەتەر، ۋەھىمىنىڭ غەلىتە ئىكەنلىكىنى ھېچقاچان ئۇنتۇپ قالمىغان. دېيتاچۇ؟ مەن ئۇنى زادى بىلمەيمەن. دادىسى غەربىي گېرمانىيە قەد كۆتۈرگەندىن كېيىنلا ئامېرىكىدىن ۋەتىنىگە قايتىپ كەلگىنىگە قارىغاندا، دېيتا راھەت - پاراغەتنى ياخشى كۆرىدىغان بىر ئائىلىدە چوڭ بولغان. بۇ شۈبھىسىز. لېكىن، ئۇ قانداقلارچە غايە - ئەقىدىسى ئۆزىگە ياقمايدىغان، چىرايىدا قىزلارنى جەلپ قىلالىغۇدەك ھېچبىر ئالامىتى بولمىغان يوچۇن بىر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندۇر - ھە؟ ئۇلار ئىككى دۆلەت، ئىككى تۈزۈم توغرىسىدا تالاش - تارتىش قىلىشماستىن قانداقمۇ بىرنەچچە يىل بىللە ياشاشقاندۇ - ھە؟ بۇ مۇمكىنمۇ؟ ياق. ئۇلار جەزمەن تالاشقان، ھەتتا بىر - بىرى بىلەن مۇشۇ سەۋەبتىن دۈشمەنلەشكەن بولۇشى مۇمكىن!..

جەڭچى پىيتانىڭ يانچۇقىدىن تېپىشى كۆك، يوللۇق، كىچىككىنە خاتىرە دەپتەرنى ئالدى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن خاتىرىنى ۋاراقلاشقا باشلىدى. خاتىرە قىسقا - قىسقا جۈملە، سوئاللار، ۋەقەلەر بىلەن تولغان. بۇ بىر ياخشى يېزىلمىغان كۈندىلىك خاتىرە ئىدى.

جەڭچى بۇ خاتىرىنى ئوقۇپ چىقتى. خاتىرىنى ئوقۇپ بولۇپ يېنىدا سۇنايلىنىپ ياتقان يىگىتنىڭ سېرىق، گادىرماچ چاچلىرىنى سىلىدى. ئۇ كۆڭلىدە خەتتىكى گەپلەرنى بىر - بىرىگە ئۇلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلىدە مۇنداق بىر مۇھەببەت سىزىقى پەيدا بولدى:

بالتىق بويى — قۇملۇقتا ئۇلار بىر - بىرىگە يانداشىپ كۆك ئاسمانغا قاراپ يېتىشاتتى. ئاچ چايكىلار ئۇلارنىڭ يېنىدا چۇرقىرىشىپ ئېگىز - پەس ئۇچۇشۇپ يۈرۈشەتتى، ھەتتا بەزىدە كېلىپ ئۇلارنىڭ بەدىنىگە قونۇشاتتى. يىراقتىكى يەلكەنلىك

كېيىلەر خۇددى داۋالغۇپ تۇرغان دېڭىزدا تۇختاپ قالغاندەك جىمجىت كۆرۈنەتتى.

— خاتىرجەملىك، — دېدى چىرايلىق قىز، لىپتىك، سۇ ئۈزۈش تورسىكىدىن باشقا كىيىم يوق، كۈندە سەل قارايغان، تولۇق بەدىنىگە بىر قولىدا ئىسسىق قۇم چېچىپ، — لېكىن كۆڭۈللەر خاتىرجەم ئەمەس، ئۇ شاۋقۇنسىز داۋالغۇيدۇ، ۋاڭ-چۇڭسىز ماجىرالىشىدۇ، ئېيتسىڭىز، سىز راستىنلا مەن بىلەن نىكاھلانماقچىمۇ؟

— شۇنداق، لېكىن سىز دېموكراتىك گېرمانىيە گراژدانى بولۇشىڭىز شەرت.

— بۇ شەرتنى قوبۇل قىلمىسام، ئەكسىچە سىزنى ئىتتىپاق گېرمانىيىگە گراژدان بولۇشقا مەجبۇرلىسامچۇ؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس.

— ئۇ چاغدا مېنى ياخشى كۆرۈشتىن توختاپ قالامسىز؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، مۇھەببەت دۆلەتكە ئەمەس ئىنسانغا تەئەللۇق نەرسە.

— ئىنسان دۆلەتلەرگە بۆلۈنگەن، مىللەتلەرگە بۆلۈنگەن. مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىقلار تولىمۇ جىق. مىسالى، بىز بىر مىللەت، لېكىن ئىككى دۆلەت. شۇنىڭ ئۈچۈن چېگرا سىزىقى بىزنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكىمىزگە چەك بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

— سىزگە شۇنداق تۇيۇلسا كېرەك، لېكىن مېنىڭچە مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىق دۇنيادا يوق.

— ئىدېئولوگىيىچۇ؟ بۇ قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان چېگرا سىزىقى كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ، لېكىن تولىمۇ قورقۇنچلۇق. سىزنىڭ تەشەببۇسلىرىڭىزنى ئاڭلىسام سىزنى بىر تۇرۇپ ئەقلىدىن ئازغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلايمەن، بىر تۇرۇپ قاتتىق زەھەرلەنگەن بولسا كېرەك دەپ قارايمەن. ئېيتسىڭىز، «كوللېكتىپ»، «ئومۇمىي خەلق» دېگەنلەر سىلەرگە قانچىلىك پايدا يەتكۈزىدۇ زادى؟

— بۇ توغرىدا سىز بىلەن يەتكۈدەك مۇنازىرىلەشتۇق. ئەمدى سىزگە دېگۈدەك يېڭى گەپ قالمىدى.
— توغۇلغۇسى بالىسىز سىزچە كىمنى ياقلاپ سۆزلەيدۇ، بۇنى ئالدىن مۆلچەرلەپ بېقىڭا؟
— كىمنىڭ تەربىيىسىدە بولسا، شۇنى ياقلايدۇ - دە.
— بۇنىسى ئېنىق، ئۇ مېنىڭ تەربىيەمدە بولىدۇ، چۈنكى ئۇ ھازىر ماناھ مېنىڭ بەدىنىمدە.
قىز قورسىقىنى ئاستا سىلاپ قويدى.
ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، پېتا ئايرودرومدىكى شوپۇر دوستىنىڭ ئاپتوبۇسى بىلەن غەربىي بېرلىنغا ئۆتتى. دېتانىڭ ئۆيىنىڭ قوڭغۇراق كۇنۇپكىسىنى بېسىۋىدى، ئىشىكتىن دېتانىڭ ئەمەس، بىر ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:
— بىز بۈگۈن چۈشنىڭ پويىزى بىلەن ھامبورگقا بارماقچى، — دېدى نامەلۇم ئەر كىشى ئالدىراپ سۆزلەپ، — دېتا يۇيۇنۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىن بىسوراق سىزگە ئىشىك ئېچىپ بېرەلمەيمەن.
پېتا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىرلا ئىزۋانوك بىلەن ئېچىلىدىغان ئىشىككە، بەش قەۋەتلىك بىناھ قارىغاي - ئارچىلار بىلەن قاراڭغۇلاشقان بۇ ئېگىز بىنالار ئارىسىدىكى ھويلىغا كۆڭۈلسىز قاراپ خېلىغىچە تۇردى. دېتانىڭ ئىسمى يېزىلغان ئىشىك كۇنۇپكىسى يېنىدىكى كىچىك تورلۇق تۆشۈكتىن «پېتامۇسەن، قېنى پات كىرگىن» دېگەن تونۇش ئاۋاز چىقىدۇ ۋە قېلىن ئەينەكتىن قىلىنغان ئېغىر ئىشىك ھازىرلا ئېچىلىدۇ دەپ ئويلىدى. لېكىن تۆشۈكتىن ئاۋاز چىقمىدى، ئىشىكمۇ ئېچىلمىدى.
پېتا كوچىغا چىقتى. يول بويىدىكى پاكار، مەخسۇس سۇپىلاردا سانسىزلىغان پىكاپلار خۇددى قوتاندا ياتقان قويلاردەك زىچ تۇرۇپتۇ. پېتا ئۆزلىرى دائىم چۈشۈپ تاماشا قىلىدىغان قىزىل

رەڭلىك پىكاپنى ئىزدىدى. پىكاپ يولنىڭ نېرىسىدا، ئەنە ئالدى ئەينىكىگە ئېسىلغان ئوغۇل قورچاق كۈلۈپ، كۆك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپتۇ. دىنا دائىم: بۇ بىزنىڭ ئوغلىمىزنىڭ ھەيكىلى، دەپ چاقچاق قىلاتتى. پىتا پىكاپنىڭ يېنىغا باردى ۋە قورچاققا قاراپ كۈلۈپ قويدى. ئۇ دائىم ئۆزى ئولتۇرىدىغان ئالدىدىكى ئورۇنغا قارىدى. ئەنە ئۇنىڭغا تونۇش قارا، پارقىراق بىخەتەرلىك بەلبېغى، ئەنە ئۇ تېخى ئوقۇپ تۈگىتەلمىگەن «يارامسىز ئەر» ناملىق رومان. ئاۋستىرىيە شائىرى موزىللانىڭ شېئىرلىرى پىتانىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن، لېكىن مۇنۇ داڭلىق رومانى ئۇنىڭغا شېئىرلىرىدەك تەسىر قىلمىغانىدى. «بىز بالىلىق بولغىلىۋاتىمىز، مەن ئۇنى ھېلىھەم كانكى مەيدانىدا تېپىشقان ھېلىقى چاقىلاردىكىدەك ياخشى كۆرىمەن. ئۇ مەندىن يۈز ئۆرۈگەنمىدۇ-ھە؟ مېنىڭ دوستلىرىمغا ماختىنىپ: مەن بىر ماگنىت، قىزلار تۆمۈر كېپەكى، ماڭا چاپلىشىدۇ، بولدى ئۇ ماڭا ئەسىر بولىدۇ، دېگەنلىرىم ئەمدى مەنىسىز چۆچەك بولۇپ قالامدۇ؟ مەن يەنە دىنا بىلەن: مۇھەببەت سىياسىي ئەقىدە، دۆلەت، مىللەت دېگەنلەرنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى ئىككى خىل تۈزۈم پەيدا قىلغان ئىختىلاپ بىزنىڭ ساپ مۇھەببىتىمىزگە قىلچە تەسىر قىلالمايدۇ دەپ تالاشقان ئەمەسمىدىم. ئۇ ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدىكەنتۇ، مەن مەغلۇپ بولغىنىمنى ئىسپاتلىشۇدەكمەن. ياق مەن «يارامسىز ئەر» ئەمەس، مەن مەغلۇبىيەت ئىگىسى ئەمەس. پىتا ھەممە ئىشتا يەڭگۈچى، ئىمتىھانلار، مۇسابىقىلەر، سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىلىرى، كومسومول چاقىرىقلىرى، لېنىنچە يەكشەنبىلىك ... مەن قايسى ئىشتا يەڭگۈچى ئەمەس؟»

ھويلىدىن دىنا بىر يىگىت بىلەن چىقىپ كەلدى. پىتا تېلېفون بوتكىسىغا كىرىۋالدى. ئۇ دىنانىڭ كۆزلىرى مېنى ئىزلەيدۇ دەپ ئويلىدى، لېكىن دىنا ئەتراپقا قاراپمۇ قويمىدى. ئۇ

يېنىدىكى ساقاللىق، قولىقىدا ھالقىسى بار، قارا بودۇر چاچلىق يىگىتنى قولتۇقلىۋالغان؛ ئۇلار كۈلۈشمەكتە، بىر-بىرىگە سۈركىلىشمەكتە. دېتا ئاۋۋالقىدەك پىكاپىنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى، يىگىتنى پېتانىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ بىخەتەرلىك بەلبېغىنى ئۆز قولى بىلەن تارتىپ قويدى. ئۆزى رول تۇتۇپ ئولتۇردى-دە، ئادىتى بويىچە ئوغۇل قورچاقنى ئەركىلىتىپ قويۇپ قاقاقلاپ كۈلدى ...

پېتا ئۆزىگە قىلىنىدىغان ئىلتىپاتلارنىڭ باشقا بىرىگە قىلىنغىنىنى، ھەتتا ساقاللىق يىگىتنىڭ «يارامسىز ئەر» نامىلىق رومانىنى پىكاپىنىڭ كەينىگە چۆرۈگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى.

جەڭچىنىڭ خىيالى بۇ يەرگە كەلگەندە، دوستىنىڭ قاتمال، يوغان قوللىرىنى سىلىدى. بۇ ئوكدا ياتقان جەسەت مەغلۇبىيەت ئىگىسىگە ھېچ ئوخشىمايتتى. ئۇ ئالدىنقى كۈنى نەق يېرىم كېچىدە شەرقىي تامدىن ئۇزۇن بىر گەۋدىنىڭ سىيرىلىپ چۈشكىنىنى، يۈز مېتىر كېلىدىغان، ھەيدەلگەن چېگرا بوشلۇقى ئۈستىدە لوك-لوك مېڭىپ غەربىي تامغا قاراپ ماڭغىنىنى كۆردى.

«توختا!» ئۇ توختىمىدى، ھاۋاغا ئوق ئاتتى، ئۇ يەنە توختىمىدى، يەنە ئاتتى، ئۇ تېزرەك ماڭدى. جەڭچى ئۇزۇن گەۋدىنىڭ كۆكرىكىنى چەنلىدى ... ئۇ شۇ ئاخشىمى پېتانى تونۇغان بولسىچۇ؟ ئۇ دوستىنىڭ كۆكرىكىنى ئەمەس، بەلكى پۇتىنى... ياق، ئۇ دۆلەت چېگرا سىزىقىنى كۆزگە ئىلمىدى، ئۇ چاغدا ئۇ قارا گەۋدە، جەڭچىگە دۇنيادىكى ئەڭ يىرگىنچلىك نەرسە بولۇپ كۆرۈنگەنىدى. بۇ مۇقەددەس سىزىق، بۇ دەخلى-تەرۇزسىز سىزىقنى قوغداۋاتقان جەڭچى ئۈچۈن باشقا خىياللارنىڭ ھەممىسى يات، ئۇ گۇناھ، جىنايەت ...

جەڭچىنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە پېشانىسىدىن تەر چىقتى. پېتا نېمىشقا قاراملىق قىلغاندۇ؟ ئۇ كېچىسى قاراملىقى بىلەن ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى، «مۇھەببەت دۇنيادا

ھەممىدىن ئۈستۈن» دەيدىغان نېمىنى ئىسپاتلىماقچىمۇ يا؟

جەڭچى دەپتەردىكى خاتىرىلەردىن بايا ئۈزۈلۈپ قالغان ئەسلىمىسىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇردى:

پېتا ئۈچ كۈنگىچە غەربىي بېرلىندا ھېلىقى ئۆيىنى چۆگىلەپ يۈردى، ئاخشاملىرى يېرىم كېچىگىچە پىۋىخانىلاردا يۈردى، چۈنكى ئۇ دائىم دېتا بىلەن پىۋىخانىغا كىرىپ ئازادە ئورۇندا پىۋا ئىچكەچ مۇڭدىشاتتى.

ئۇ كۈندۈزلىرى «تېز تاماق» رېستورانلىرىغا كىرىۋېلىپ، بېشىغا ئالا-بۇلىماچ ئىسپانكا كىيگەن كۈتكۈچى قىزلارنىڭ شوخ ستودېنتلارنى ئەرزان تۇخۇم پوشكالىغا ئورالغان سالاتا بىلەن قىزغىن كۈتۈشلىرىنى مەقسەتسىزلا كۆزىتىپ ئۇزاقتىن ئۇزاق ئولتۇراتتى. ئۇ يەنە كوپېستىندام كوچىسىدىكى ئەڭ ئېگىز بىنا ھېسابلانغان «ياۋروپا سودا مەركىزى» نىڭ ئۈستىگە لىفت بىلەن چىقىۋېلىپ پۈتۈن بېرلىننى كۆزىتەتتى. «بېرلىن چېگرا تېمى» نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قاتار ئۈچ-تۆت قەۋەتلىك كۆلرەڭ بىنالار ئارىسىدا پېتالارنىڭ ئۆيى بار. شۇ ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىن قارىغاندا دېتا ئىككىسىنىڭ مۇنۇ بەشىنچى قەۋەتتىكى ئۆيىنىڭ چىرىغى كۆرۈنەتتى. ئۇ «ياۋروپا سودا مەركىزى» نىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ شەرقىي بېرلىن بىلەن غەربىي بېرلىننى سېلىشتۇردى، بۇ ئىككىگە بۆلۈنگەن بىر شەھەرنىڭ ھېچ نەرى ئۇنىڭغا يات، چۈشىنىكسىز بىلىنمىدى. ئۇ مۇشۇ شەھەرنىڭ قوينىدا چوڭ بولدى. ئۇ ئېسىنى بىلگەندىن تارتىپ بۇ شەھەر ئىككىگە بۆلۈكلۈك ئىكەن. پېتا ئوقۇغۇچى چاغلىرىدىلا شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى تاملارغا ھەيران ئىدى، باشقا تاملارغا ياماشسا ھېچكىم يوق، مۇشۇ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ھەر خىل رەسىملەر سىزىلغان ئالا-بۇلىماچ تامغا يامىشىشقىلا رۇخسەت قىلىنمايتتى. ئۇ چاغدا پېتاغا بۇ تام سۈرلۈك-قورقۇنچلۇق بىلىنەتتى. ئۇ: بۇ تامنىڭ نېرىسىدا جىن-ئالۋاستىلار ماكانى بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتى. لېكىن كېيىن بىلدى، تامنىڭ نېرىسىدىمۇ ئۆز-

لىرىنگە ئوخشاش ئادەملەر بار ئىكەن، ئۇلار پىتالارغا ئوخشاش تىلدا سۆزلەيدىكەن، ئۇلاردىمۇ ئادەمگەرچىلىك، مېھرىبانلىق، مۇھەببەت مەۋجۇت ئىكەن، قىرىشقاندەك، تامنىڭ نېرىسىدىكى قارا كۆز قىزچاق پىتانىڭ يۈرىكىدىن ئورۇن ئاپتۇ، تېخى...

پىتا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە ئۆز ئىشىغا — شەھەر قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش ئىدارىسىگە كەلدى.

ئۇ ھەر كۈنى كەچتە ھاراق ئىچەتتى ۋە مەست بولۇۋېلىپ ئاتا - ئانىسىغا بىلىندۇرمەي ئۆگزىگە چىقىپ ھېلىقى غەربىي بېرلىن كوپىستىندام كوچىسىدىكى ئۆينىڭ دېرىزىسىگە قاراپ ئولتۇراتتى. ھەر كەچتە ئۈچ - تۆت سائەت داۋاملىشىدىغان بۇ كۆزىتىش ئازمۇ ئەمەس، تۆت ئاي داۋاملاشتى. بىريۈزيىگىرمەئۈچ كۈن بولغۇچە ئۇ كۆزىتىۋاتقان ئۆينىڭ دېرىزىسىدە يورۇقلۇق كۆرۈنمىدى. لېكىن ئىرادىلىك پىتا بۇنىڭ بىلەن «كۆزىتىش» تىن زېرىكىپ قالمىدى. ئۇ ھېسابلىدى: ئۇنىڭ دېتانىڭ بەدىنىدە چوڭ بولۇۋاتقان پەرزەنتى مۇنۇ توغرا كېسىلمىگەن تاۋۇزدەك ئىككىگە بۆلۈنۈپ تۇرۇۋاتقان شەھەردە دۇنياغا كۆز ئاچقان بولۇشى كېرەك ئىدى. دېمەك پىتا ئەمدى نېمىلا بولمىسۇن دېتانى كۆرۈشى، پەرزەنتىنى كۆرۈشى، ھېچ بولمىغاندا ئۇ پەرزەنتىنى سوتسيالىستىك گېرمانىيىنىڭ يېڭى گراژدانى قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشى، ئەمدى «كۆزىتىش» تىن ھەرىكەتكە ئۆتۈشى كېرەك.

ئاجايىپ ئىش، ئۇ ئاشۇنداق «ھەرىكەتكە ئۆتۈش» نى قارار قىلغان كۈنى دېتانىڭ ئۆيىدە چىراغ يورۇدى. پىتا خۇشاللىقىدا ئۆگزىدىن يەرگە سەكرىگىلى تاسلا قالدى.

ئۇ ئۆيىگە كىرىپ پاسپورتىنى ئاختۇردى، لېكىن تاپالمىدى. ئۇ قانچە ئويلانسىمۇ پاسپورتىنى نەگە قويغانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى. ئۇ نائىلاج دادىسىنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ غەربىي بېرلىنغا ئۆتۈش ئېغىزىغا كەلدى. لېكىن ئۇ بىرىنچى تۈشۈكتىلا تۇتۇلدى.

— بۇ قانداق بولغىنى؟

— ئالدىراشلىقتا دادامنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ كېتىپمەن.

ئۇ ئەتىسىمۇ پاسپورتىنى تاپالمىدى. ئاچچىقىدا يەنە ھاراق ئىچتى، يېرىم كېچىگىچە ئىچتى، شۇنىڭدىن كېيىن...

— پاسپورتىڭنى تېلېفون بېرىپ دېتانىڭ ئۆزىدىن سوراپ كۆرۈشنىمۇ ئۇنتۇدۇڭمۇ؟ — دېدى جەڭچى ئەلەم بىلەن دوستىنىڭ پۈتۈن ئارزۇ-ھەۋەسلىرىنى قۇچاقلاپ جىمجىت ياتقان گەۋدىسىگە ئازاب بىلەن قاراپ قويۇپ، — ئىست، ئىست!...

كەچقۇرۇن جەسەتنى ئالغىلى پېتانىڭ دادىسى كىلاۋىس بىلەن ياداڭغۇ، تولىمۇ چىرايلىق ياش ئايال بىللە كەلدى. كىلاۋىس خۇددى ئون يىل تۈرمىدە ياتقاندەك سولغۇن، زۇۋان سۈرمەي جىم تۇراتتى. ياش ئايالنىڭ قولىدا زاكىلاقلىق بوۋاق بار ئىدى. ئايالنىڭ قاپقارا كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئاقماقتا، ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىغان، لەۋلىرى كۆكەرگەنىدى.

— پاسپورتى مەندە ئىدى، ئۇ ئۇنتۇپتۇ. بىز لىۋبەكتىن كېلىۋېتىپ ئۇ يېرىم يولدا، بېرلىنغا كەلمەي تۇرۇپ ئۆز ۋەتىنى تەۋەسىدە پويىزدىن چۈشۈپ قالغان. مەن بۈگۈن ئەتىگەن ئۆيىگە تېلېفون بېرىپ ئۇنى ئوغلى بىلەن مۇبارەكلىمەكچى بولغانىدىم ۋە ئۆزۈممۇ شەرقىي بېرلىن پۇقراسى بولماقچىدىم، — دېدى.

— قارا ساقاللىق يىگىتنى نېمىگە ئارىلاشتۇرۇپ يۈردىڭىز ئەمىسە؟

— ئاندىرىياسمۇ؟ ئۇ مېنىڭ ئىنىمغۇ، دادامنىڭ ئامېرىكىدىكى ئايالىدىن تۇغۇلغان ئوغلى.

— پېتاغا نېمىشقا بۇ ھەقتە ئېيتمىغان؟

— ئۇ بۇ ھەقتىكى گەپلەرنى يامان كۆرەتتى.

جەڭچى ھەممىنى چۈشەندى. ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى. ئەتىسى جەڭچى يەنە ۋەزىپە ئۆتەشكە چىقتى. ئۇ ھېچنېمە بولمىغاندەك جىم سۈنايىلىنىپ ياتقان ئالا-بۇلىماچ تامغا، ئوتتۇر-

ىدىكى بوشلۇقتا كۆڭۈلسىز، نەپرەت بىلەن قارىدى. ئۇ قورالىنى چىڭ تۇتۇپ سۇرلۇك ئاسمانغا قارىدى، كەپتەرلەر ئۇيياقتىن-بۇياققا ئۇچۇپ ئۆتمەكتە، بىر خىل شامالدا ئىككى ياقنىڭ دەرەخلىرى ئوخشاش ئىغاڭلىماقتا: «ئىككى ياق قوشلارغا، شاماللارغا ئوخشاش، لېكىن ئادەملەرگىلا يات، ئۇلارنى ياتلاشتۇرۇپ تۇرغان مۇنۇ تاملار قاچان يوقىلاركىن؟...»

1987-يىل 28-ئۆكتەبىر، غەربىي گېرمانىيە — فرايبورگ.

ئىشسىزلار تېخىمۇ ئىشچان

1

بالىق دېڭىزى بويىدىكى بۇ تۆپىلىكلەر قىشۇياز ياپ
يېشىل، يالتىراپ تۇرىدۇ. ئورمانلار ئەتىگەنلىكى تۇمان ئىچىدىن
ئاستا ـ ئاستا باش چىقىرىپ، كۆز ئاچقاندا قۇياش ئارغامچا
بوي كۆتۈرۈلگەن بولىدۇ. بۆك ئورمان، گۈل ـ گىياھلار
ئارىسىدىكى چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئىككى ـ ئۈچ قەۋەتلىك
ئۆيلەردىن ئىس ئورنىغا كۆلكە چىقىدۇ. شەرق ئۆيلىرىدەك
تۈرخۇنلاردىن چىققان قويۇق ئىسلار ھۆرۈنلۈق بىلەن تىنىق
ئاسماندا تارقىلىدىغان مەنزىرە بۇ يەردە تېپىلمايدۇ، ئۆيلەرنى
بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئاسفالت يوللارنىڭ چۆرىسىدىكى
سېرىق خىش ياتقۇزۇلغان چىغىر يوللارمۇ كېچىچە بۇ شىمال ھا-
ۋاسى تەرىپىدىن يۇيۇلغاچقا خۇددى يېڭى ئويغانغان بالىدەك
كۈلۈپ، مەرمەردەك پارقىراپ، خۇشاللىق بىلەن قۇياشنى كۈتۈ-
ۋالىدۇ. بۇ يەردە نويابىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۆز شاخلىرىدا ساڭگى-
لىشىپ تۇرۇشىدىغان سۆزۈك، سۇلۇق ئالما، نەشپۈتلەر، نەق شۇ
چاغدا ئەمدىلا كۆكباش بولىدىغان كۆممىقوناقلار: مۇنبەت،
قارا چىلان تۇپراقنىڭ ياپيېشىل ئوتلاقلىرىدا يوغان يىلتىزلىرى
كاشىلا بولغانلىقتىن ھۆرۈنلۈق بىلەن ئاستا مېڭىپ يۈرىدىغان
سېمىز ئالا سىيىرلار، سېمىز مېرىنوس قويلىرى، تۆكلىرى يالتى-
راق، ساغرىسى تولۇق ئاتلارمۇ بار.

قارىسىڭىز بۇلارنىڭ ھەممىسىلا راھەت - پاراغەتتىن ھۇ-
رۇنلاشقاندەك، دۇنيانىڭ بىكارچىلىقىدىن زېرىكىپ قالغاندەك
كۆرۈنىدۇ...

لېكىن ئادەملەر بۇلارنىڭ ئەكسىچە، ئۇلار ئۆيلىرىدىن ئال-
دىراش چىقىشىدۇ - دە، كېچىچە ئىشىكلىرى ئالدىدا تۇرۇشقان
ماشىنىلىرىنى ئالدىراپ ئوت ئالدۇرۇپ، تۈپتۈز ئاسفالت
يوللار بىلەن بايىقى تىنچ، گۈزەل تەبىئەتكە ۋەھىمە پەيدا
قىلىپ نەلەرگىدۇر غۇيۇلداپ چېپىشىدۇ. بۇ ئۈچ يۈز نەچچە ئۆيلۈك
يېزىدا بۇ ئىش ھەر كۈنى تەكرارلىنىدۇ: بۇ يېزىنىڭ ھويلا
ئىشىكلىرى تولىمۇ تېز قۇلۇپلىنىدۇ، ئادەملەر بىر - بىرلىرى
بىلەن تولىمۇ تېز «گۈتمىن تاڭ» دېگەن سۆزنى يېرىم - يارتا
«گۈت» ياكى «تاڭ» بىلەن ئىپادىلەپ سالاملىشىدۇ. ماشىنىلار
(يالغۇز ياكى ئىككى - ئۈچ ئادەم چۈشكەن ھەر خىل ماشىنى-
لار) خۇددى بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك تېز چېپىشىدۇ.

بۇ ئۈچ يۈز نەچچە ئۆيلۈك ئارىسىدىكى قىرىق نەچچە ئۆيلۈك
دېھقانمۇ ئۆزلىرىنىڭ دېھقانغا لايىق چوڭ، ئازادە ھويلىلىرىدىن
ھەر خىل چوڭ - كىچىك ماشىنا - تراكتور، ھەر خىل سايمان-
لىرىنى ھەيدىشىپ باشقىلارغا ئوخشاش ئالدىراپ ئېتىزلىرىغا
يۈگۈرۈشىدۇ. ئۇلارمۇ گويا بۇ يەردە ماكانلاشقان ئالىملار، دوخ-
تۇرلار، پروفېسسورلار، سودىگەرلەر ۋە ستودېنت - ئوقۇغۇچىلار
بىلەن ئىشقا تېز مېڭىشتا بەسلىشىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ.

بۇ يەردە بۇ خىل ھايات ھەر كۈنى، ھەر يىلى، قىشۇ
ياز تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ، لېكىن بەزىدە تۇيۇقسىز ۋەقەلەرمۇ سا-
دىر بولىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرىدىكى گۈل
تەشتەكلىرى مەنىلىك تىزىلىدۇ، ئادەملەر بىر - بىرىگە مەنىلىك
سالام بېرىشىدۇ ياكى باغاق سۇنۇشۇپ ئۆزئارا پىكىرلىشىدۇ...

ياكوب بۈگۈن بىر ئىشقا تۇتۇش قىلغان ئوخشايدۇ. ئۇ
ھاياجانلانغان، روھلانغان ھالدا ئىككىنچى قەۋەتتىكى كىتابخانى-

سىدىن ياغاچ پەلەمپەينى غاراسلىتىپ ئالدىراپ تۆۋەنگە چۈشتى.
ئۇ بىرىنچى قەۋەتتىكى چوڭ ئۆيىنىڭ ئالا، يوغلۇق تونىسى گىلەمى ئۈستىگە جايلاشتۇرۇلغان دۈگىلەك ئۈستەلگە گۈل شام، بولكا، سېرىق ياغ، ئىرىمچىك، ۋارىنا، قەھۋە، سۈتلەرنى توشۇپ تىزىپ، كۆكۈللۈك ناشتىغا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئايالىنى مەقسەتسىزلا چاقىردى:
— ئەللۇ، ھەيدى!
— ياخشىمۇ سىز، ياكوب، باغاقلار تەييار بولدىمۇ؟
— بىريۈزئون پارچە باغاق ماشىنكىدا ئۇرۇلدى، يەتمىش پارچىسىنى سىز تارقىتىسىز، قالغىنى ماڭا بىر كۈنلۈك ئىش.
— سىز قاچانلا بولسا ئۆزىڭىزگە ئىش تېپىپ يۈرىسىز، — دېدى ھەيدى قىسقا يەڭلىك كۆڭلەكتە ساغلاملىقى تېخىمۇ نامايان بولۇپ تۇرغان بىلەكلىرىنى ساقاللىق ئېرىنىڭ مۈرىسىگە قويۇپ، — ئىشسىز بولۇپ قالغىنىڭىزغا بىر ئاي بولاي دېدى، لېكىن بىر ئاي ئىچىدە بىرنەچچە ئايلىق ئىشنى تاماملىدىڭىز؟ ئېيتىڭا بۇ ئىشىڭىزدىن سىزگە پايدا تېگەرمۇ؟
— نېمە «سىزگە» دېگىنىڭىز نېمىسى؟ بۇمۇ بىر كۈرەش، نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان پۇلدارلار بىلەن يوقسۇللار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ داۋامى. پۇلدارلار ھامان بۇزىدۇ، يوقسۇللار تۈزەيدۇ. ئاندىن سىياسىتەك كارخانىچىلارغا يەر كەممۇ؟ بىزنىڭ يېزىمىزغا زاۋۇت قۇرۇپ ھاۋانى، سۇنى بۇلغاپ، دەرەخلەرنى قۇرۇتۇپ يېزىنىڭ ئىسكەتىنى بۇزمىسا باشقا يەردىن يەر تېپىلمايتتىمۇ؟ شۇمۇ گەپمۇ؟ «دېھقان يىگىرمە ئۈچ كېكتار يېرىنى ئىختىيارىي بىلەن ساتتى، مەن بۇ يەرگە دېھقانچىلىق قىلامدىم، زاۋۇت قۇرامدىم، بۇ ئۆزۈمنىڭ ئىشى» دېگۈدەك تېخى. بىزنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشىمىزغا ۋەھىمە سېلىش ئۇنىڭ ئۆز ئىشىمىكەن؟
— باغاقتا بۇ دېگەنلىرىڭىز يېزىلغاندۇر ـ ھە؟

— ئالىقاندەك باغاقتا بۇنچە سۆز سىغاتتىمۇ، ئاڭلاپ بېقىلىڭ، باغاقتا: «ئاندرىياس خىمىيەۋى بىرىكمىلەرقوللىنىلىدىغان بىر زاۋۇت قۇرماقچى. ئۇ پۈتۈن يېزىنىڭ توك پۇلىنى ئۈستىگە ئېلىشقا ۋەدە قىلدى. مەن ياكوبنى ئۈچ مىڭ تۆت يۈز مارك مائاش بېرىپ مانتىيورلۇققا قوبۇل قىلماقچى. بارلىق ئىشسىزلارغا ئىش بەرمەكچى. مەن مۇنداق زاۋۇتنىڭ قۇرۇلۇشىغا قارشى، ئاندرىياسنى قوللىغۇچىلار دېرىزىلىرىگە بىردانە ئاق ئەتىرگۈل قويۇپ ئىپادە بىلدۈرسۇن. ياكوبنى قوللايدىغانلار ئىككى قىزىل، بىر سېرىق ئەتىرگۈل قاچىسىنى دېرىزىلىرىگە قويۇپ ئىپادە بىلدۈرسۇن؟! كارخانىچىغا قارشى چىققۇچىلار مېنىڭ دوستۇم، ياكوب!» مانا مۇشۇنچىلىكلا سۆز يېزىلدى؟ — ئۇ ئايالىنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ ئۈستەل يېنىغا ناشتىغا ئەكەلدى.

مانا مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن ياكوب، ھەيدى ئەر - خوتۇن ئىككىسى ناشتىغا ئولتۇردى. ئۇلار باشقىلاردەك ئالدىراش ئەمەس، چۈنكى ئۇلارنىڭ باغچا - يەسلىگە يولغا سالىدىغان بالىلىرى يوق. بالىلىرى بولمىغاچقا ئۇلارنىڭ ئاستى - ئۈستى بەش ئېغىز ئازادە ئۆيى رەتلىك - پاكىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياكوب ھازىر ئىشسىز. ھەيدى بولسا بىرىنىڭ ئۆي ئىشىنى قىلىشىپ بېرىپ ھەر كۈنلۈكى ئەتىگەن سائەت ئوندىن كەچ سائەت تۆتكىچە قىلغان ئۆي ئىشى ئۈچۈن ئېيىغا بەش يۈز مارك ھەق ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتلاردا ماشىنىسى بىلەن يېزا ئارىلاپ يۈرۈپ «سەييارە ساتىراشلىق» قىلىدۇ. ياكوب خوجايىنىنىڭ چىشىغا تېگىپ زاۋۇتتىن بوشىتىلمىغان بولسا ھەيدىنىڭ ساتىراشلىق قىلىشى ناتايىن ئىدى. بۇدۇر، قىسقا چاچ، كۆك كۆز، لەۋلىرى تولىمۇ ئوماق چوكان ئۈچۈن ساتىراشلىق قىلىش كۆڭۈلدىكىدەك كەسىپ ئەمەس، لېكىن ئېرى ئىشسىز، ئۆزى ئارانلا ئون بىر يىللىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سەككىز يىللىقىنى تۈگىتەلىگەن چوكانلار ئۈچۈن گېرمانىيەدە ساتىراشلىقمۇ مۇۋاپىق. دېمەك: ھەيدى مۇشۇ

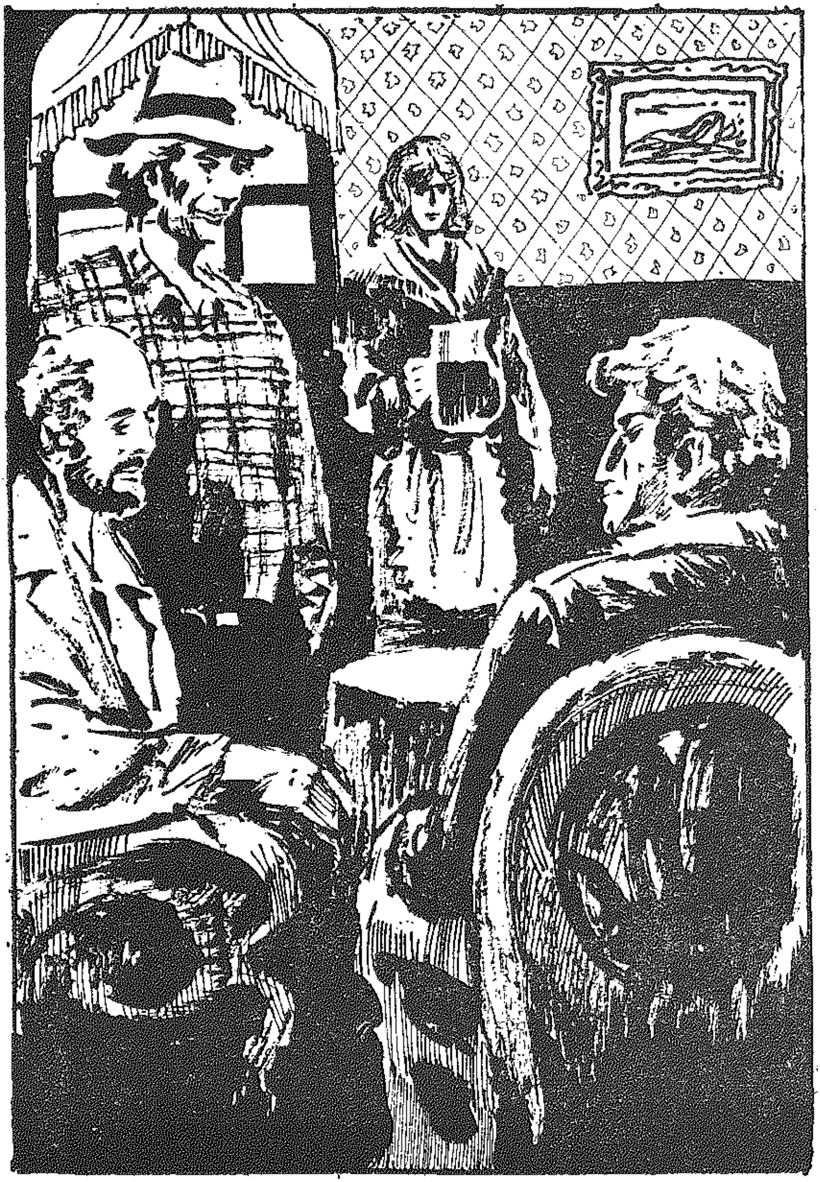

ئىككى خىل ئىش بىلەن ئۆيىنى باقمىسا ياكوب تەبىئەت ۋە ئىنسانىيەتنى قوغداش ئۈچۈن ئىشەنچلىك كۈرەش قىلغىلى كوچىغا چىقالمىغان بولاتتى ـ دە!

ھەيدى ئاغزىنى سالفىتكا بىلەن سۈرتۈپ ياكوبقا قارىدى. ياكوب — غىجىم، بومبا ساقال، قوش بۇرۇت، كۆك كۆز يىگىت، ئۇ سېرىق ماي سۈۋالغان قارا بولكىنى سېغىز چاينىغاندەك كۆ-شەپ تۇرۇپ:

— ئۆلگۈرىسىز، باغاقلارنى يۇداس، ماركوسلارنىڭ ئۆيلى-لىرىگە يىگىرمىدىن تاشلاڭ، ئۇن دانىسىنى ئۆزىڭىز تارقىتىڭ، ئۇ-لارنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بار. يولىڭىزغا قاراپ تۇرۇۋاتىمەن، — دېدى.

ھەيدى ئۆيدىن ئالدىراپ چىقتى ـ دە، ماشىنىسىنى دەر-ھال ئوت ئالدۇردى. ئۇ ئۆيىنىڭ ئىككىنچى قەۋەت بالكونىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ياكوبنىڭ مەيۇس چىرايىغا قايرىلىپ قا-رىدى. ئۇ ئېرىنى چەكسىز ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا بولغان نارازىلىقىنى يۈز تۇرانە ئېيتمايتتى. لېكىن ئۇ ئېرىنىڭ يوق يەردىن تېپىۋالغان بۇ ئىشىغا قاتتىق نارازى ئىدى. باشقىلار زاۋۇت قۇرامدۇ، دەرەخلەر قۇرۇپ، بېلىقلار ئۆ-لەمدۇ، بۇنىڭ ياكوب بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟ ئۇنىڭسىزمۇ ياكوب ئۆزىنىڭ ئىشسىزلىقى زاۋۇت خوجايىنىنىڭ ياكوبنى زا-ۋۇتىغا سېلىشارلىقتا قوبۇل قىلغان ۋاقتىدىكى توختامىغا ئەمەل قىلماستىن ئۇنى ئادۋوكات تەكلىپ قىلىشقا مەجبۇرلىشى ئۇلار ئۈچۈن يەتكۈدەك كۆڭۈل ئاغرىقى ئىدىغۇ؟ زاۋۇت خوجايىنى ياكوبنى ئىشقا ئېلىشتا «قاچان ئىشتىن بوشىتىلسا ئۇن مىڭ مارك نەپىقە پۇلى بېرىمەن» دېگەن سۆزنى توختامغا ئۆزى ياز-غان. بىر ئاي ئىلگىرى ئۇ ئۆزى ياكوبنى ئىشتىن بوشاتتىم دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. توختام بويىچە ئۇن مىڭ مارك تۆلىشى لازىم ئىدى ـ دە؟ ئۇنىڭ تاپقان گېپىنى قارىماملىغان، ياكوب

ھاراقكەش ئىمىش، ئىشقا ھاراق ئىچىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئىشتىن بوشىتىلغانمىش. ئون مىڭ مارك بەرسە ياكوبنىڭ ئىش تارىخى ئارخىپىغا «ھاراقكەش» دېگەن سۆزنى يازارمىش، ناۋادا بۇ سۆزنى يېزىشقا ياكوب قوشۇلمىسا ئون مىڭ مارك بېرىلمەس ئىمىش. بۇ قانداق يولسىزلىق، بۇ پىشكەللىك ئازلىق قىلغاندەك، ياكوبنىڭ يوقىلاڭ ئىشلارغا باشلامچى بولۇۋالغىنى نېمىسى؟ ئەگەر ھەيدى مۇھەببەتنى دېمىسە، ئېرىنىڭ كۆڭلىنى دېمىسە، ئۆز نارازىلىقىنى ئېيتاتتى ـ دە، مۇنۇ ھازىرقى كۆڭۈل غەشلىكىدىن قۇتۇلۇپ قالاتتى. ھازىرچۇ؟ مۇشۇ پەرىشانلىقى بىلەن ماشىنا ۋەقەسى تۇغدۇرۇشىمۇ مۇمكىنغۇ؟

ھەيدى چوڭ يولغا ئەگىپ ماشىنىسىنى يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ھەيدىدى. سۈرئەت كۆرسەتكۈچ ستىرېلكىسى بىر يۈز قىرىقنى كۆرسىتىپ تۇرسىمۇ ئۇ يەنە خوت يۆتكىدى، ماشىنا سۈرئىتى بىر يۈز سەكسەن كىلومېترغا چىقتى. تېز سۈرئەتلىك يوللاردىن باشقا يوللاردا بۇنداق سۈرئەت بىلەن مېڭىش چەكلەنگەن، ھەيدى بۇنى بىلىدۇ، لېكىن ئۇ نېمىشقا قاتناش قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىقى، نېمىگە ئالدىراۋاتقانلىقىنىمۇ ئۆزى ھەيران. ئۇ ئىش ئورنى ـ ماركوسلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى ماشىنا ئىسكىلاتى ئالدىغا كەلگەندىلا ماشىنىسىنى كۈندە توختىتىدىغان ئورنىغا توختىتىپ قويۇپ ئۆز ـ ئۆزىگە:

« ۋاي، ساراڭلىقىمنى، نېمانچە تېز ھەيدىدىم؟ ياكوب نېمە قىلسا مەيلى ئەمەسمىدى، باشقىلار ئۈچۈن نېمىگە سەكپارە بولىمەن ـ ھە؟»— دېدى.

— ئەللۇ!

ھەيدى بالكوندا ئۆزىگە قاراپ كۈلۈپ تۇرغان ماركوسنى كۆرۈپ دەرھال ھېچ نەرسە بولمىغاندەك كۈلۈپ تۇرۇپ قولىنى كۆتۈردى.

— ئەللۇ، ھەيدى، دېرىزىگە قاراپ بېقىڭ!

ھەيدى ئاۋۋال ساقاللىق ماركوسنىڭ تىنىق كۆك كۆزلىـ

رىدىكى خۇشاللىقتا، ئاندىن كېيىن دېرىزىگە قارىدى، ئۇ يەردە ئىككى قىزىل، بىر سېرىق ئېچىلغان ئەتىرگۈللەر تىزىقلىق تۇراتتى.

— ۋەرەقىنى ئوقۇماي تۇرۇپلا قوللاپسىز-دە، ماركوس.

— بىز ھەممىمىز ئەيسانىڭ مالائىكىلىرى تۇرساق① بىر-بىرىمىزنى قوللىمىساق بولاتتىمۇ ئەمىسە؟— دەپ چاقچاق قىلدى ماركوس چوققىسى تاقىر، چۆرىسى بۇدۇر چاچلىق بېشىنى سىلاپ، — «بىبىل» دا ② خائىن دېگەن تامغىسى بار يۇداس چېغىدا بىزنى قوللىماقتا، مەن قوللىماي چەتتە تۇراتتىممۇ؟

ھەيدى مۇشۇ چاقچاقچى ئادەمنىڭ ئائىلە ئىشىنى قىلىدۇ. ماركوس ھازىر ئىشسىز، دېسسېرتاتسىيە يېزىۋاتىدۇ. شۇڭا ئۇ ئېيىغا بىر مىڭ ئىككى يۈز مارك ئىشسىزلىق مائاش ئالىدۇ. ئۇ ئايالى بېئاك خانىمنىڭ ئۈچ مىڭ بەش يۈز مارك ئايلىقىغا تايىنىپ كۈن كەچۈرىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇ دائىملا خۇشال، دائىملا ئالدىراش، ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا كىرگەن ئادەم گىلەملەر، ئۈستەللەر، كارىۋاتلارغا چېچىلىپ ياتقان كىتابلار دەستىدىن تاپان قويغۇدەك يەر تاپالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىرگۈچى ئۇنى دائىملا ماشىنىكا بىلەن خەت ئۇرۇۋاتقان ياكى يازغانلىرىنى ھېلىقى ئېلېكترىك ماشىنىسى بىلەن يېشىل ئېكرانغا چۈشۈرۈپ ئۆزگەرتىپ ئولتۇرغان ھالدا كۆرىدۇ. ھەيدى پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئۇنىڭغا قەھۋە ئەكىرگەندە ئۇ دائىم ھەيدىنىڭ كىرگىنىنى تۇيمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بېئاك خانىمنىڭ نارازىلىقىچۇ تېخى؟ «پۇل بولمايدىغان ئىشلارغا ئۆمرىنى سەرپ قىلىپ قېرىپ كېتىۋاتىدۇ بۇ ئادەم» دەيدۇ. سېرىق چاچلىق، يوغان كۆز خانىم خاپا بولۇپ: «ئېيتىڭا، ھەيدى، نېمىشقا ئەرگە تەگمىمىز زادى؟ بۇ ئىش-

① ئەيسانىڭ ئون ئىككى مالائىكىسىنىڭ ئىچىدە ماركوس، ياكوب، يۇداسلار دېگەن ئىسىملار بار.

② بىبىل — «ئىنجىل» توغرىسىدىكى كىتاب.

سىزسىزلارنى بىقمش ئۈچۈنمۇ؟ جاپاسىنى تارتىش ئۈچۈنمۇ؟»
ھەيدى ماركوسنىڭ يېنىغا كىردى ـ دە، كۆلۈپ قويۇپ باـ
غاقلارنى ئۇنىڭغا بەردى.
ــ بېئاك خانىم سىزنىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىشىڭىزغا نارازى
بولماسمۇ؟ــ دېدى ھەيدى چېچىلىپ ياتقان باللار قورچاقلىرىنى
يىغىشتۇرۇۋېتىپ، تېلېفوندا بىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتقان ماركوسـ
قا قاراپ قويۇپ،ــ كارخانىچى زاۋۇت قۇرىدىغان گەپ. بۇنىڭ
بىلەن بىزنىڭ نېمە كارىمىز؟
ــ گېرمانىيە بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمىسا كىمنىڭ كاـ
رى بولىدۇ، ھەيدى؟ گېرمانىيىنىڭ شان ـ شۆھرىتىنى نامايان
قىلىدىغان كېيۈتى قايتا تىرىلمەيدۇ. پانىكلار① «ياشىسۇن فاـ
شىزىم! ...» دەپ شوئار توۋلاشنى بىلگىنى بىلەن، دۆلەتنى گۈلـ
لەندۈرۈشنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ. دۆلەتنى ئاسراش، مىللىي غۇـ
رۇر، مۇھىت تازىلىقى، ئېكولوگىيىلىك تەكىۋۇكلۇق، ئىنسان ھوـ
قۇقى، ئېزىلگەن دۆلەتلەر، ئاجىز مىللەتلەرگە ياردەم قىلىش قاـ
تارلىق چوڭ ئىشلار بىز گېرمانىيە زىيالىيلىرىنىڭ زىممىسىدە،
ۋەھالەنكى، ھەيدى، ھازىر بۇ ئەمگەكچى قاتلامنىڭ ئون پىرسەنـ
تى، يەنى ئىككى مىليون بەش يۈز مىڭ ئادەم ئىشسىز، بىز مۇشۇنىڭ ئىـ
چىدە. لېكىن بىز ئىشسىزلىققا قارشى كۈرەشتىن، مۇھىتنىڭ بۇلـ
غىنىشىغا قارشى كۈرەشنى مۇھىم بىلىمىز. نېمىشقا دەمسىز؟ ئالـ
دىنقىسى بىزنىڭ پايدىمىز ئۈچۈن، كېيىنكىسى گېرمانىيىنىڭ،
ياق، پۈتۈن ياۋروپانىڭ پايدىسى ئۈچۈن!
ــ دېمەك بېئاك خانىم سىزنى قوللايدىكەن ـ دە؟
ــ كەچتە ئۆزى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىڭ،ــ دېدى مارـ
كوس،ــ بەلكى ئۇ ماڭا قارىغاندا يېڭىراق بىرنېمىلەرنى بىلەر.
ئۇ دېگەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تارىخ مۇئەللىمى ـ دە! ئوغلىمىز
چېغىدا بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلمەكتە. ئۇ نېمىلەرنى دەيدۇ دېمەمـ

① پانىكلارــ غەلىتە كىيىنىپ يۈرىدىغان، فاشىزمنى تەرغىب قىلىدىغان ياشلار.

تېخى: «ھەر كۈنى ئىنسانىيەت ئۈچ يۈز ئەللىك مىڭ گېكتار يەرنىڭ
دەرىخىنى يوقاتقۇدەك، ھەر كۈنى بىر خىل ئۈسۈملۈك تۈرىنىڭ
تۇخۇمىنى قۇرۇتقۇدەك. ئۇ نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك! تەبىئەتنى
سۆيمىگەنلىك ئىنسانىيەت ئۈچۈن پاجىئە، بۇ دېگەنلىك ئۆز-ئۆ-
زىنى سۆيمىگەنلىك دېگەن سۆز. بىز ئۇ نادانلىققا قارشى تۇراي-
لى! مانا بۇ ئوغلىمىزنىڭ ئەينەن سۆزى. بىز ئۇنىڭ سۆزىنى
ئۇنتۇلغۇغا ئېلىۋالدۇق.

— ماركوس ئەپەندى، — دېدى ھەيدى ئىش ئۈستىلىگە
مۈكچىيىۋېلىپ بىرنەرسە يېزىۋاتقان خوجايىنغا تىك قادىلىپ، —
چۈشلۈك تاماقنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ قويدۇم. ئۆي ئىشىمۇ تۈ-
گىدى، ماڭا ئىككى سائەتلىك رۇخسەت بەرسىڭىزكەن، مەن يا-
كوبنىڭ تاپشۇرمىلىرىنى ئورۇندىمىسام بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

— ياخشى، ھەيدى، يۇداسنىڭكىگە ۋەرەقە ئاپىرامسىز؟ ئۇنىڭ-
غا دەپ قويۇڭ، ئاخشاملىققا ياكوب ئىككىمىز پىۋا ئىچكىلى با-
رىمىز، تاماقمۇ تەييارلىسۇن.

2

يۇداس تىرىشچانلىقى ئۈچۈن ۋاقتىسىز قېرىشقا باشلىغان
ئادەم، ئۇنىڭ ئاقىرىشقا باشلىغان بۇدرۇر ساقىلى، ئۈستى تاقىر،
چەت - چۆرىسى غىچچىم چاچلىق بېشىدىكى زىننەت بۇيۇمى، ئۇ-
نىڭ مۈشۈكنىڭكىگە ئوخشىشىدىغان كۆزلىرى، ئۇزۇن، سېرىق قاش-
لىرى ئارىسىدا نۇرلىنىپ، قويۇق ساقال - بۇرۇت ئارىسىدىكى
قىپقىزىل لەۋلىرى دائىم ھىم يۇمۇقلۇق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ سەل
مۈكچەيگەن، ئۇزۇن گەۋدىسى بىر سوتكىنىڭ ئون تۆت - ئون بەش
سائىتىنى تىنىمسىز ھەرىكەت بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئىككى گېكتار
يېرىگىمۇ، قوي - كالا، ئۆچكىلىرى ئوتلايدىغان سىم بىلەن
قاشالانغان بېغىغىمۇ، ئۆينىڭ ئىچى بىلەن كىرىدىغان

ئىككى قەۋەتلىك ياغاچچىلىق كارخانىسىغىمۇ، ھەتتا بال ھەرە ساندۇقلىرى، پىۋا ئىشلەيدىغان ئەسۋاب-بوچكىلىرى بىلەن رەخت توقۇيدىغان قوپال دەستىگاھقى-مۇ بىرلا ئۆزى ھەم خوجايىن، ھەم ئىشچى. ئۇلار ئايالى، شاگىر-تى ئۈچى ئۆيدە تاماق ئىچىشنىمۇ جەدۋەل بويىچە نۆۋەتلىشىپ قىلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئايالى ئالىي مەكتەپنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىك فاكۇلتېتىنى تۈگىتىپ بىر يىللا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، لېكىن بىر كەپسىز بالىنى ئۆرۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئىشتىن توختىغان. شۇڭا ھازىر بىر مىڭ بەش يۈز مارك ئىشسىزلىق مائاشىغىلا قاراشلىق. مۇشۇنارازىلىقى بىلەن بۇ ياش، چىرايلىق چوكان دائىملا خاپا، تېرىكىپلا يۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۈچ قىز، بىر ئوغلىنىڭ تاپ-شۇرۇقلىرىنى تەكشۈرۈش، ئايالى ئۈچۈن خىزمەت ئىزدەپ ئۇ يەر، بۇ يەرگە بېرىش ياكى تېلېفون بېرىشمۇ يۇداسنىڭ ۋەزىپىسى. شۇنچە ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىققاندىن سىرت، يۇداس كىتاب ئوقۇش، يەلكەنلىك پاراخوتى بىلەن دېڭىزدا ساياھەت قىلىش، دوستلىرى بىلەن كۆڭۈل ئېچىشقىمۇ ۋاقىت چىقىرالايدۇ - تېخى.

ئۇنىڭ بىردىنبىر بايلىقى — ساغلاملىقى بىلەن جىسمانىي كۈچى.

يۇداس قارىماققا ئەللىك نەچچە ياشقا كىرگەندەك كۆرۈنى-دۇ. لېكىن ئۇ بۇ يىل ئوتتۇز سەككىزدە. بۇ ياشقا كىرگۈچە ئۇ ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن ئىشچىلار ئارىسىدا تەشۋىقاتمۇ ئېلىپ باردى، گېرمانىيىنىڭ غۇرۇرى ھېسابلانغان ئەربابلاردىن لېيبنىز، كانت، ھېلد، ھومبولد، فىھت، گېگىل، نىتسى، فېيېرباخ، ماركس، ئېنگېلسلارنىڭ پەلسەپە جەۋھەرلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈشكە ياشلىق كۈچ - قۇۋۋىتىنى سەرپ قىلدى. ئۇ گېگىلنىڭ: «شەخس-لەرنىڭ ئەڭ ئالىي مەسئۇلىيىتى دۆلەتنىڭ بىر ئەزاسى بولۇشتۇر» دېگەن تەلىماتىنى، ئۆز ھاياتىنىڭ قىممىتىنى ئۆل-چەيدىغان مىزان - تارازا ھېسابلىدى - دە، گېرمانىيىگە شان -

شەرەپ كەلتۈرگەن گۆتې، شىللېرلارنى ئۆز ئاتىسىدىن ئۈستۈن
بىلدى، 1871 - يىلى ئىككىنچى ئىمپېرىيىنى قۇرۇپ گېرمانىيە-
نىڭ قەددىنى كۆتۈرگەن بىسماركنىڭ قەبرىسىنى دائىم زىيارەت
قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوۋچىلىق قىلغان ئورمانلىقلىرىنى
ئارىلاپ، ئۇنىڭ نامى بىلەن بىنا بولغان رېستورانىنىڭ تاملىرى-
دىكى بۇغا، غۇلجا مۈڭگۈزلىرى بىلەن ھەر خىل ئوۋ مىلتىق-
لىرىغا قاراپ زوقلىنىشنى كىنو بىلەن تانسىدىن ئەۋزەل بىلدى...
يۇداس ئۆزىنى ئوت يۈرەك ۋەتەنپەرۋەر ھېسابلاپ يۈرگەن
ئاشۇ يىللار ئۇنىڭ قاتتىق زەربە يېگەن يىللىرى بولدى. ئۇ
ئالىي مەكتەپتىن قوغلاندى. ئۇ ئوتتۇرا ياشقا يېقىنلاشقاندىلا،
ئۆزىنىڭ گېرمانىيە تارىخىدىكى ئۇلۇغلار قاتارىدىن ئورۇن ئالال-
مايدىغانلىقىنى بىلدى - دە، مەرھۇم دادىسىدىن قالغان مۇشۇ
جايغا كېلىپ دېھقانچىلىق ۋە ھەر خىل ھۈنەرلەر بىلەن شۇغۇل-
لاندى. ئۇ ھازىر تولىمۇ دەردلىك، چۈنكى دەۋر ئۇنىڭ ئارزۇ-
تىلەكلىرىنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا يول قويمىدى. ئۇنى ئاز دەپ
پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىيات ۋە مائارىپ - ئىنسانشۇناسلىق ساھە-
لىرىدىكى مول بىلىملىرى زايە كەتتى. گېرمانىيىدە ھېچكىم
ئۇنى «بىلىملىك» دەپ ئەتىۋارلىمىدى.
ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، پۈتۈن ئۈمىدىنى بالىلىرىغا
بېغىشلىدى. ئۆزى بالىلىرى ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىش
ئۈچۈن پۈتۈن ئەقلىي، جىسمانىي كۈچىنى پۇل تېپىشقا سەرپ
قىلدى. ئائىلىنىڭ بىر مىڭ بەش يۈز مارك پۇلى بىلەن ياغاچچىلىق
ئۆگىنىۋاتقان شاگىرتى ھەر ئايدا تۆلەيدىغان بەش يۈز مارك شا-
گىرتلىق ھەققى ھېسابقا ئېلىنمىغاندىمۇ، ياغاچچىلىق كارخانىسىدىنلا
ھەر ئايدا بىرنەچچە مىڭ مارك (نەق سان مەخپىي) تاپىدۇ.
پەقەت روژدېستۋو بايرىمى ئۈچۈن ياغاچتىن تەييارلىغان قىزىقار-
لىق ئويۇنچۇقلاردىنلا نەچچە ئون مىڭ مارك پۇل تاپىدۇ. ئۇنىڭ
ھەيۋەتلىك، ئىككى توپ قارىغاي قىشۇ ياز ياشىرىپ تۇرىدى-

غان ئازادە ھويلىسىدا ئەڭ زامانىۋى ئىككى ماشىنىسى. ماتورلۇق قولۇيقى باللىرى ئۈچۈن پولات كۆل، ھەر خىل ماشىنا تراكتور، ۋېلىسىپىت، ئويۇنچۇقلىرى، بولماقتەك بىر جۈپ ئارغىماق، ئۈچ تۇياق نەسىللىك بۇقىسى، ئوتلىقىدا يىگىرمىدەك قوي، ئۈچ جۈپ سىيىر، غاز، ئۆچكىلىرى تۇرۇپتۇ. ئۇ باي لېكىن دەردلىك، ئۇ كۈچلۈك، لېكىن بىچارە. ئۇ ئىشچان، لېكىن زېرىككىشلىك. بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ ئۆيىدە، بەدىنىدە ئۆسۈپ يېتىلمەكتە.

يۇداس باياتىن توك ھەرىسى بىلەن پەن تىلىدى. مانا سائىتىگە قارىدى - دە، ئالدىراپ ياغاچچىلىق كارخانىسىدىن ئاشخانىغا چىقتى. ئۇ يەردە ئايالى چۈشلۈك تاماق ئۈچۈن كاللەكبەسەي توغراۋاتاتتى.

يۇداس مۇزلاتقۇدىن ئوغلاق گۆشىنى ئالدى - دە، ئايالىغا گەپمۇ قىلماستىن كىچىك دۆشىگە گۆشنى قويۇپ توغراشقا باشلىدى.

— ئۇلار قاچان كەلمەكچى، يۇداس؟

— ھازىر.

— نېمىشقا بالدۇرراق دېمىدىڭىز، يۇداس؟

— شۇنداق، كەلگەندە دېگىنىم دۇرۇس، ئەنە ئۇلار كەلدى.

— يۈرۈڭ، ئالدىغا چىقايلى، يۇداس.

— بەرىبىر ئۇلار ئۆيگە كىرىدۇ.

راست دېگەندەكلا ئۆيگە ياكوب، ماركوسلار كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار قۇچاقلاشتى. يۇداسنىڭ ئايالىنى ئۇلار بىر - بىردىن قۇچاقلاپ ئىككى مەڭزىگە سۆيۈپ چىقىشتى.

ئۇلار ئەنە شۇنداق كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن ئايال مۇنداق دېدى:

— مېھمانخانىغا كىرىڭلار ئەمىسە، XX ئەسىرنىڭ سوتسىيالىستلىرى!

ئۇلار كۈلۈشكەن پېتى مېھمانخانىغا كىرىشتى.

ئۇلار بۇ قوپال ئۆي جاھازلىرى بىلەن بېزەلگەن ئۆيدە ئۆرىنتۆپە بولۇشۇپ، خېلىغىچە قۇرۇلغۇسى زاۋۇت ۋە ئۇنىڭ ئىنسانغا، تەبىئەتكە كەلتۈرىدىغان زىيانلىرى توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلەشتى. ماركوس جەمئىيەت توغرىسىدا، يۇداس دەرەخلەر ۋە قۇشلار توغرىسىدا مەسىلىلەرنى ئېلىپ ئۇزاق سۆزلىدى. ياكوب يېزا خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى قوللاش ئەھۋالىنى، ئۆزىنىڭ قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنى سۆزلەپ:

— كارخانىچى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش، يۇقىرىغا ئەرز يوللاش ئۈچۈن يەتتە كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇلدى. لومىيورس، بېئاك ۋە مەن بۇ ھەيئەتنىڭ مەسئۇللىرى بولۇپ سايلاندۇق. لومىيورس قېرى سىلىسارلىق دۇكىنىنى ئېتىپ، بىز ئۈچۈن خىز-مەت ئىشلىگىلى كوچىغا چىقتى. بېئاك خانىم ئوقۇتقۇچى، ئوقۇ-غۇچىلارنى كوچا نامايىشىغا تەييارلىماقچى. بىزنىڭ كەسپىي پا-ئالىيەتچىلىرىمىزدىن يۇداس، ماركوسلار ۋەرەقە بېسىپ تارقىتىش، كىتاب - گېزىتلەردىن قايىل قىلىش كۈچى زور بولغان پاكىت-لارنى تاللاپ تارقىتىش، ھەرقايسى گېزىت، تېلېۋىزورلارنىڭ مۇخبىرلىرى بىلەن ئالاقىلىشىش ئىشلىرىنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك!...

ياكوب زور كۆلەملىك ئىش تاشلاشقا قوماندانلىق قىلىۋات-قان رەھبەردەك جىددىي، دەبدەبىلىك تەلەپپۇزدا سۆزلىگىلى تۇرغاندا، ئۆيگە چوڭ بىر گەرىلىكىدە پىۋا كۆتۈرۈپ يۇداسنىڭ ئايالى كىرىپ كەلدى - دە:

— «ئىنقىلاب» قىلىمىز دەپ ئۆي ئىشىنى بىزگە تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ، قېنى چىقىپ قول - قولچە تاماققا تۇتۇش قىلايلى، — دېدى.

ئۇلار كۈلۈشتى - دە، پارقىراپ تۇرىدىغان تۇتقۇچلۇق

چوڭ ئۇستاكانلاردا پىۋا ئىچىشتى ۋە ئاشخانىغا چىقىشىپ بىرى گۆش توغرىسا، بىرى پىياز، بىرى كاللەكبەسەي توغراپ، توك بىلەن تاماق پىشىدىغان قازان بېشىدا قالغان گەپلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشتى ۋە قارارلارنى قوبۇل قىلىشتى.

3

يەتتە كىشىلىك ھەيئەتنىڭ كارخانىچى بىلەن قىلغان تۇنجى كېلىشىمى ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. ياكوب بىلەن لومبورس بوۋاي مەيلى قانچىلىك پاكىت كۆرسىتىپ قۇرۇلغۇسى زاۋۇتنىڭ كەلتۈرىدىغان زىيانلىرىنى سۆزلىمىسۇن، بەرىبىر قوللىنغۇچىلار كۆپ بولمىدى. ھەتتا بېئاك خانىم چېغىدا جىمجىت تۇرۇۋالدى. كارخانىچى:

— ئۈچ يۈز نەچچە ئۆيلۈكنىڭ توك پۇلى، تېلېفون پۇلى، ئەخلەت، سۇ پۇللىرى زاۋۇت ھېسابىدا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆپچىلىك نامىغا بىر باغ، بىر يەسلى، بىر بالىلار تەنتەربىيە زالى ياسىلىدۇ! — دېۋىدى، يىغىلىشتا قاتناشقان يېزىلىقلار بۇ ۋەدىدىن ئۆزلىرىگە كېلىدىغان پايدىنى ھېسابلاش بىلەن ئاۋارە بولۇپ، ياكوب بىلەن لومبورسنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىدى.

— دۇنيادا ھەر كۈنى بىر خىل نابادات ئۆلىدىكەن. ئويلاپ قويۇڭلار، ھايۋان خىللىرى بىلەن نابادات خىللىرىنىڭ سانى چەكسىز ئەمەس، كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، پۈتۈن بالتىق بويلىرىدا قارىياغاچ قۇرۇپ تۈگىدى. يەنە نېمىلەر يوقىلىدۇ بىلەمسىلەر؟

— ياكوب، بۇ يوقىتىش ھېسابىغا سەن ئۈچ مىڭ بەش يۈز مارك ئايلىق ئالىدىغان مانتىيور بولۇپ قالىسەن، — دېدى يۈزى مايلاپ قويغاندەك يالتىراپ تۇرىدىغان، قىسقا چاچ، ساغلام

بەدەئلىك كارخانىچى بىرلىيارنىت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان بارماقلىرىنى پۈكلۈپ ھېساب كۆرسىتىپ، — گېرمانىيە پۇل بىلەن روناق تاپالايدۇ. ئۆسۈملۈك، ھايۋان تۈرلىرى بىلەن روناق تاپسا ئافرىقا، ئاسىيا ياكى جەنۇبىي ئامېرىكا دۇنيانىڭ يۈرىكى ياكى كۆزىگە ئايلانغان بولاتتى. لېكىن بۇ يۈرەك، بۇ كۆز ھازىرچە يەنىلا ياۋروپادا، بايلىقتا بىز ياۋروپادا بىرىنچى، دۇنيادا مېنىڭچە ئۈچىنچى ئورۇندا، گەرچە بىزنى باشقىلار ياپونىيىنىڭ كەينىگە قويۇپ تۆتىنچى سانىسىمۇ، بىز ھەممىمىز بىر ۋەتەننىڭ باللىرى. مەقسىتىمىز مۇشۇ ۋەتەننى دۇنيادا بىرىنچى ئورۇنغا، تەڭدىشى يوق ئورۇنغا ئىگە قىلىش. بۇنىڭ يولى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ سانائەتلىشىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش، ھەممىنى مۇشۇ نىشانغا بۇراش.

— ياق، ياق، — دېدى لومىيورىس قىزارغان يوغان كۆك كۆزلىرى بىلەن كارخانىچىغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، — بۇلار ھەممىسى ۋاقتى ئۆتكەن گەپلەر، ئادولىف گىتلېرنىڭ نۇتۇقلىرىدا تولا تەكرارلانغان گەپلەر بۇ. بىزگە گېرمانىيىمۇ كېرەك، مۇھىمى يەر شارى، ئىنسانىيەت. گېرمانىيە ئىككى قېتىملىق جاھان ئۇرۇشىدا يەر شارىغا، ئىنسانىيەتكە قانچىلىك زىيان سالدى؟ بۇنى ھېسابلاپ كۆرمىگەن بولساڭ بىزنىڭ ماركوسقا مۇراجىئەت قىل. سان - سىفىرلار بىلەن بۇ زىياننىڭ سالمىقىنى ئۇ ساڭا دەپ بېرىدۇ. قانداق دەيسىز، بېئاك خانىم؟ سىزمۇ مېنىڭ پىكرىمنى قوللايدىغانسىز؟

— بۇ ھەرىكەتنىڭ مەنىسى سىز دېگەندەك، — دېدى بېئاك خانىم ياكوبقا قاراپ قويۇپ، — لېكىن، بۇ مۇنەۋۋەر ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانى سىز بىلەن مەن ئەمەس. بۇ قەھرىمانلار ياكوب بىلەن ھەيدى. ياكوب ئىشسىز مانتىيور، ئۇنىڭ كارخانىچىلارغا غەزىپى بار. ھەيدىچۇ؟ ئۇ بىر كۈندە نەچچە خىل ئىش قىلىدۇ. بالا باقىدۇ، ساتىراشلىق قىلىدۇ، ئۆي ئىشىمۇ

قىلدۇ. ئۇلارنىڭ تەبىئەتكە قارىغاندا، پۇلغا بولغان ئېھتىياجى زور بولسا كېرەك. مەسىلەن، ھەيدىمۇ بۇ كارخانىدا مۇقىم ئىشقا ئىگە بولسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياكوبمۇ!...

— بولدى قىلىڭ، بېئاك خانىم، بىز توغرۇلۇق بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلىشىڭىزگە تاقىتىم يوق، — دېدى ياكوب ئاچچىقىدا غالىلداپ تىترەپ، — سىزچە زاۋۇت جەننەت، قۇتۇلدۇرغۇچ خۇدا، شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى نېمىشقا قوللىدىڭىز؟ نېمىشقا دېرىزىڭىزگە ئىككى قىزىل، بىر سېرىق ئەتىرگۈل قويدىڭىز، نېمىشقا بىزنىڭ ۋەرەقىلىرىمىزنى ئۆز قولىڭىز بىلەن تارقاتتىڭىز؟ بىزنى كارخانىچىغا باش ئەگدۈرۈش ئۈچۈنمۇ؟

— ئەپۇ قىلىڭ، ياكوب، مېنىڭ يامان نىيىتىم يوق. ھەيدىگە ئىچىم ئاغرىيدۇ. ئۇمۇ ۋەرەقە تارقىتىپ يۈرگىنى بىلەن بۇ ئىشقا تازا قىزىقمايدۇ.

— سىز ھەيدىنى مەنچىلىك بىلمەيسىز، ھەيدىمۇ سىزنى مېنى سۆيگەنچىلىك سۆيمىسە كېرەك.

— لېكىن ئاياللارنىڭ كۆڭلىنى ئاياللار كۆپرەك چۈشىنىدۇ، — دېدى كارخانىچى كۈلۈپ قويۇپ، — ياكوب، مەن ساڭا ۋەدە بېرىمەن، ھەيدى يەسلىگە مەسئۇل بولىدۇ. ئېيىغا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك ھەق ئالىدۇ. ئىش ھەققىنى مۇشۇ نويابىردىن باشلاپ بېرىمەن.

ياكوب ئورنىدىن تۇردى، ئۇ غەزەپلەنگەن ھالدا:

— مەن ئەمدى جانابىي كارخانا خوجايىنى بىلەن بىر ئۆيدە تۇرالمايمەن. تۇرمۇش غېمىدە بولسام ھاۋا، سۇ، تۇپراق، ئۆسۈملۈك، ھايۋانلار توغرىسىدا باش قاتۇرمىغان بولاتتىم. ئاغىنەم يۇداسىنىڭ بىر مەشھۇر سۆزى بار: دۇنيادا ئىككى خىل ئادەملەرلا مەۋجۇت. بىر خىلى ھايۋانلارغا يېقىن، بىر خىلى جانسىز تەبىئەتكە. بىزگە ئوخشاش جانسىز تەبىئەتنىڭ دوستلىرى ھامان ھىمايىسىز ئىكەنمىز. جانابىي لومىيورس، بىز مەغلۇپ بول-

دۇق، بىزنى كارخانا خوجايىنى ئەمەس، دوستۇمنىڭ ئايالى، يە-
نى ئەدەبلىك، بىلىملىك بېئاك خانىم يەڭدى. مېنىڭ دوستۇم
ماركوسقا ئىچىم ئاغرىيدۇ. نېمىشقا دېگەندە، ئۇ ھەم مەغلۇپ
بولغانلار ئىچىدە.

— مېنىڭمۇ سىزگە ئىچىم ئاغرىيدۇ، — دېدى بېئاك خانىم
كۈلۈپ قويۇپ، — كارخانىچى بىلەن يامانلىشىپ ھەر ئايدا
كىرىدىغان ئالتەمىڭ بەش يۈز ماركتىن قۇرۇق قېلىۋاتىسىز. ناۋادا ھەي-
دىنىڭ كۆڭلىنى دېسەم، مەن ئاللىقاچان سىلەرنى قوللاپ جان-
سىز تەبىئەتكە يېقىنلاردىن بولۇپ قالغان بولارئىدىم. ئىست،
ھەيدى! ئۇمۇ ئىشسىز، سىزمۇ شۇنداق. تەبىئەتنىڭ بۇلغىنىشى
ئىشسىزلىقتىنمۇ يامان بولمىسا كېرەك.

— بولدى قىلىڭ، — دېدى لومىيورس پاخپاق قاشلىرى
ئاستىدىكى قىزىرىپ كەتكەن كۆپكۆك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، —
مەن بېئاك خانىم توغرىسىدىكى قاراشلىرىمنى تامامەن ئۆزگەرت-
تىم. ئەپۇ قىلىڭ، خانىم، بۇ ئۆزگىرىش مېنىڭ تۇتۇرۇقسىزلىقىم-
دىن ئەمەس، بەلكى كىشىلەرگە باھا بېرىش قابىلىيىتىمنىڭ نا-
چارلىقىدىن پەيدا بولدى. يەتمىش نەچچە ياشلىق ئادەم ئۈچۈن
بۇ خىل قابىلىيەت تولىمۇ قىممەتلىك ئىدى، ئىست، ئەمدى
مەن جەمئىيەتكە كۆپ ئارىلىشالمايدىغان بولدۇم! — ئۇ ھاسا تا-
يىقىغا تايىنىپ ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى.

— ئەتىلا قۇرۇلۇش باشلايمەن، — دېدى كارخانىچى پار-
قىراق، قىپقىزىل يۈزىدىكى غۇرۇرىنى نامايان قىلماق بولۇپ
پاكىز ياغلىق بىلەن يۈزىنى سۈرتۈپ، ئۇ چۆرىسى جىيەكلىك
يالتىراق يۇمشاق سالفېتكا بىلەن يوغان بۇرنىنى بوشىتىپ بو-
لۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — كېرەك يوق.
ياكوب، ساۋا، ھەيدىگە ۋەدەم بويىچە ئىش بېرىمەن. لومىيورس
ئاكا، ئەمدى سىزگە سىلىسارلىق دۇكىنىنى ئېچىشنىڭ ھاجىتى
قالمىدى. مەن تازا ئوبدان بىر قەھۋەخانا ئاچىمەن. ئورنى كۆل

بويىدا بولىدۇ. ئەپچىللىك ئۈچۈن سىزدىن ئۆمرىڭىز بويىچە پۇل ئالمايمەن، بىرلا شەرتىم بار. سىز ئۇنى ئاسانلا قوبۇل قىلالايسىز. شەرت شۇ: ئەتىدىن باشلاپ، ياق، ھازىرنىڭ ئۆزىدىن باشلاپ مېنىڭ زاۋۇتىم توغرىسىدا يامان گەپ قىلماڭ.

— جانابىي خوجايىن، — دېدى لومىورس كارخانىچىغا تىكىلىپ قاراپ، — بىز يېڭىلدۇق، لېكىن سىزدىن ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن سىز بىزگە قورال تاپشۇرۇڭلار دەپ بەكمۇ ئالدىراپ چۇقان سالماڭ. مېنىڭچە، سىز زاۋۇت قۇرالمايسىز. چوڭ بالايىقازانىڭ ئالدىنى ئالىمەن دېسىڭىز، زاۋۇت قۇرۇشقا ئالدىرىماڭ. بىز تېخى سۆھبەتنى يەنە باشلايمىز. بەلكى بۇ سۆھبەت ماجىراغا ئايلىنىپ ئادۋوكات ياللاشقا توغرا كېلەر. بانكىدا يېتەرلىك پۇلۇم بار. مەن، بىزنىڭ غالىبىيىتىمىز ئۈچۈن ھەممە پۇلۇمنى خەجلەشكە رازىمەن، خەير خوش، قېنى ماڭ، ياكوب.

4

كەچ كۈزنىڭ بۇ تۇمانلىق، قۇياشسىز كۈنلىرى ھەيدى ئۈچۈن تولىمۇ كۆڭۈلسىز تۈيۈلۈشقا باشلىدى. ئاخشام ياكوب ئۆيىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ چىقىپ كېتىش ئالدىدا تەنە بىلەن:

— بېئاك خانىمنىڭ ئۆيى ئىشىنى قىلمىساڭمۇ بولار. ئەمدى خوجايىنىڭ ئىككى‌مىڭ بەش يۈز مارك بەرسە، قىينالماي جان باقالايسەن! — دەپلا قويدى. ھەيدى ياكوبنى قانچىلىك ياخشى كۆرىدۇ - ھە؟ ياكوبسىز ئۆتكەن بىر كېچە ھەيدىگە بىر ئۆمۈر تارتقان ئازابتەك ئېغىر سېزىلدى. ئۇ بېئاك خانىمغا پەقەتلا ياكوبنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ بەردىغۇ؟ ياكوب زاۋۇت خوجايىنىغا قارشى تۇرامدۇ، كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلامدۇ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەيدى بىلەن نېمە ئالاقىسى بولسۇن؟ ھەيدى: خاتىرجەم ئائىلە، كۆڭۈللۈك تۇرمۇش ۋە مۇھەببەت ئۈچۈنلا ئۆز ئېرىنىڭ

ئىشىدىن ئىچىدە نارازى بولغانىدىغۇ؟ دېمەك ئۆز سۆيگىنىنىڭ ھەرقانداق ئىشنى پايدا - زىيان سۈرۈشتۈرمەيلا، ئاقىۋېتىنى ئويلاشمايلا قوللاش لازىم ئىكەن - دە؟ ھەيدى بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايتتى. ياكوبقا مەدەت بېرىپ، ۋەرەقىلىرىنى تارقىتىپ يانتاياق بولالايتتى. ئىست، نېمىشقا شۇنداق قىلمىدى؟ مۇھەببەتنى ئاسرايمەن دەپ نابۇت قىلغىنى نېمىسى؟ ئەمدى بۇ كۆڭۈل ئاغرىقى بىر ئاخشام بىلەنلا ئاخىرلاشمايدۇ - دە؟ مانا ھازىر پوچتىدىن ئاتكىرىتكا تاپشۇرۇۋالدى. گۈللەرنىڭ رەسمى چۈشۈرۈلگەن ئاتكىرىتكىنىڭ كەينىگە: «سىزگە كۆپ رەھمەت، ئون بىرىنچى ئايلىق ئىش ھەققىڭىز ئۈچۈن بانكىغا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك يوللانماقچى، ھېسابات نومۇرىڭىزنى تۆۋەندىكى ئادرېسقا يوللاڭ» دېگەن قىسقىلا خەت يېزىلغان، ئادرېس رەقەملەر بىلەن بايان قىلىنغان. بۇ ئادرېس كارخانىچىنىڭ كافتورىسى بولۇشى مۇمكىن، توۋا، بىكاردىنلا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك ئەۋەتكىنى نېمىسى؟ كارخانىچى تېخى ھەيدىنى كۆرمىگەن تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ تېخى كارخانىچىغا ئىش قىلىپ بەرمىگەن، ھەتتا ئۇنىڭ ئىشىنى قىلىشقا رازىلىقمۇ بەرمىگەن تۇرسا قانداقمۇ بۇ ئىككى مىڭ بەش يۈز ماركنى قوبۇل قىلغىلى بولسۇن. بۇ ئەلۋەتتە بىر خىل ساتقۇنلۇق. ۋىجدان ئالدىدا شۇنداق ھۆكۈم چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلدى. ياكوب ئۆيدە بولغان بولسا، كارخانىچى بىلەن ئېلىشىشقا ئۇنىڭغا ۋەدە بەرگەن بولارئىدى. بۇ ۋەدە ئۇنىڭ قولىدىن كەتكەن خۇشاللىقنى، مۇھەببىتىنى قايتۇرۇپ كەلگەن بولارئىدى. لېكىن ياكوب يوق، ئەمدى ئۇنىڭغا كۆز يېشى ھەمراھ.

ئۇ مەقسەتسىزلا تاختاي پەلەمپەي بىلەن يۇقىرىغا، تۆۋەنگە بىرنەچچە قېتىم چىقىپ چۈشتى.

ئىزۋانوك جىرىڭلىدى. ئۇ يۇقىرىدىن ئىككى پەلەمپەينى بىر دەسسەپ ئالدىراپ ئىشىك ئاچقىلى چۈشتى: «ياكوب قايتىپ كەلـ

گەن بولۇشى مۇمكىن، ئەمدى ياكوبنى ھېچ يەرگە كەتكۈزمەيمەن، ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلمەن». ئۇ ھاياجان بىلەن ئىشىك ئاچتى. كەلگۈچى ياكوب ئەمەس، بېئاك خانىم ئىكەن. ھەيدى بېئاك خانىمنىڭ سولغۇن چىرايى، ئۇيقۇسىز كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ خاپىلىقىنى چۈشەندى.

— ھازىرلا ماڭاي دەپ تۇراتتىم، — دېدى ئۇ سائىتىگە قاراپ قويۇپ، — ياكوب ئاخشام كەتتى، گاڭگىراپلا قالدىم.

— چۈشىنىمەن. مەن باللارنى يولغا سالدىم، ئۆي ئىشىمۇ تۈگىدى. بۈگۈن ئۈچ سائەت دەرسىم بار ئىدى. لېكىن دەرس ئۆتكۈدەك ھالىم يوق. ماركوسمۇ مەندىن خاپا. ياكوب يوداسنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ بېرىۋاپتۇ. يۇداس دېھقان بولغىنى بىلەن باي، سېخىي ئادەم. ئاڭلىغانسىز، يۇداس بىلەن لومىيورس قېرى خېلى جىق پۇل چىقىرىپ پاۋېل بىلەن ماركوسنىڭ تەبىئەت ۋە ھاۋانىڭ بۇلغىنىشىغا قارشى ماقالىلىرىنى بىرنەچچە گېزىتكە بىراقلا باستۇرۇپتۇ. تېلېۋىزوردىمۇ بەش مىنۇتلۇق خەۋەر، پاكىتلىق سۆرەتلەر بېرىلىپتۇ. ئۇلار ھازىر كارخانىچىغا پۈتۈن جەمئىيەتنى قارشى قوزغاش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلماقتا!

ھەيدىنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆزلىرىدىن ياشلار تۆكۈلدى:

— مەن نېمىشقىمۇ ئىسكىلەنگەندىمەن. مېنىڭ كۆڭلۈمنى دەپ سىزمۇ ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالدىڭىز، بېئاك خانىم!

— ئايرىلىپ قېلىش بىلەنلا ئىش تۈگىسە مەيلىدىغۇ، ھەيدى، ئاخشام بىر پارچە تەھدىت خېتى تاپشۇرۇۋالدىم. خەتنىڭ بىر بۇرجىكىگە ئادەم قېنى تېمىتىلغان. دېمەك مەن كارخانىچىغا قارشى دەرھال ئۇچۇق پوزىتسىيە بىلەن مەيدانغا چىقىشىم كېرەك. بولمىسا مېنىڭ قېنىم تۆكۈلمەكچى!

— سىزگە بۇنچە ئۆچمەنلىك قىلغان كىم ئىكەن ئۇ، بېئاك خانىم؟

— مەن ئادۋوكات تەكلىپ قىلدىم. ئادۋوكات خىمىيىلىك

ئۇسۇل ۋە ئىملا تەكشۈرۈش يوللىرى بىلەن بۇ خەتنى يازغۇچى لومبورس قېرى دەپ ئىسپاتلىدى.

— بۇ قېرى قىلالايدۇ، ئادۋوكات خاتالاشمىغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇ قىلمىشىغا ئىقرارمۇ؟

— ياق ئۇمۇ ئادۋوكات تەكلىپ قىلىپ مېنىڭ ئادۋوكاتىمنىڭ ھۆكۈمىنى رەت قىلدى.

— ئەمدى قانداق قىلماقچىسىز، بېئاك خانىم؟

— بىلمەيمەن.

— كارخانىچىنى ئەيىبلەپ نۇتۇق سۆزلەڭ، ياكى ماقالە يېزىڭ، ياكى بولمىسا ئوقۇغۇچىلارنى نامايىشقا ئۇيۇشتۇرۇڭ، شۇنداق قىلسىڭىز جېنىڭىز ئامان قالىدۇ.

— ياق، قورقۇپ مەيدانىنى ئۆزگەرتتى دېگەن نامنى ئالغاندىن قاتىلنىڭ قولىدا ئۆلگىنىم تۈزۈك.

— نېمە دەيدىغانسىز، بېئاك خانىم. ئۇنداق بولسا ماركوس ئەپەندىگە مەلۇم قىلايلى، ئۇ ئاق كۆڭۈل ئادەم، بىزگە ياردەم قىلىدۇ.

— ياق، ياق، يۈز تۆكۈلىدىغان ئىشنى زادى قىلمايمەن!

— ئۇنداق بولسا بىز ئىككىمىز كارخانىچىنىڭ ئالدىغا بارايلى. بىزنىڭ جېنىمىزغا، ئائىلىمىزگە كەلگەن پالاكەتنىڭ ھەممىسى شۇنىڭ زاۋۇتىدىن كەلگەنلىكىنى ئۇ بىلسۇن. ئۇ ئادەممۇ گېرمانىيىنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا باش قاتۇرغۇدەكقۇ، ئاياللار بولمىسا ئىستىقبال نەدىن بولسۇن؟ ئايالالارنىڭ كۆز يېشى ھەرقانداق نېمىنى ئېرىتىدۇ، يۈرۈڭ، بېئاك خانىم، شۇنداق قىلايلى.

بېئاك خانىمنىڭ «بىمنسى» ماركىلىق ماشىنىسى يۇقىرى سۈرئەتلىك يولغا چىققاندىن كېيىن سائىتىگە بىر يۈز سەكسەن بەش كىلومېترتېزلىك بىلەن ئۇچتى. بۇ سۈرئەت ئىككى ئايالنى غەم-غۇسسىدىن ئازادقىلىشقا ئاستىلىق قىلماقتا. يېقىنلا يەردىكى شەھەر بۈگۈن

يىراقلاپ كەتتىمۇ ياكى قايغۇلۇق ئادەملەر ئۈچۈن جاھاندا قىستا يول يوقمۇ؟

ئۇلارنىڭ ماشىنىسى ئۇزۇن بەش قەۋەتلىك بىنانىڭ ئالدىدا توختىدى، بىنانىڭ پېشانىسىگە ئۇلار كۆرۈشمەكچى بولغان خوجايىننىڭ ئىسمى، شىركەت ئىسمى بىلەن بىللە يېزىلغان. بۇ نام كۈندۈزمۇ يېشىل - قىزىل رەڭلەردە بىر ئۆچۈپ - بىر يېنىپ تۇراتتى، ئىككى ئايال لىفت بىلەن سەككىزىنچى قەۋەتكە چىقىپ خوجايىن ئىشخانىسىنىڭ ئىزۋانوك كۇنوپكىسىنى باستى.

— سىلەر كىم؟ — ئىشىك ئىزۋانوكىدىن ئاۋاز چىقتى.

ئاياللار ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلدى، ئىشىك ئۆزلۈكىدىن ئېچىلدى.

ئاياللار كىرگەندە خوجايىن ئۆيىنىڭ پەردىلىرىنى چۈشۈرۈۋېتىپ سىنئالغۇ كۆرۈۋاتاتتى، ئۇ ئاياللارغا قاراپمۇ قويمىدى. ئاياللار ئۈن - تىنسىز خوجايىن بىلەن بىللە سىنئالغۇ كۆردى، ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەر: «يۇندا ۋەلى سۇ، سۇ تەركىبىدىكى سارغۇچ ماددا» بىر بېلىق سارغۇچ ماددا بىلەن ئۇچراشتى - دە، سۇ ئۈستىگە لەيلەپ چىقتى. سارغۇچ ماددا بىر يىلتىزغا ماگدى - دە، ئېكراندا يوپيۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان ياغاچ پەيدا بولدى، يەر شارى ئايلاندى، يېشىل جايلار سارغايدى، ئاندىن ئۈچ يۈز نەچچە مىڭ گىكتار دېگەن رەقەم — ئۇنىڭ كەينىدىن ناھايىتى كۆپ رەقەم ئېكراندا يېزىلدى، بۇ رەقەم ھېلىقى ئۈچ يۈز نەچچە مىڭ دېگەن رەقەمگە يۆلۈندى ۋە سوئال بەلگىسى قويۇلدى، سوئال بەلگىسى بىردىنلا كۈچلۈك بورانغا ئۆچتى، قۇم دۆۋىلىرى كۆچتى، شەھەرلەرنى باستى، زاۋۇتلار قۇم ئاستىغا كۆمۈلدى، چاك - چاك يېرىلغان يەرلەر، جان تالىشىۋاتقان، ئۆلگەن، سۆڭەككە ئايلانغان سان — ساناقسىز خىلمۇ خىل ھايۋانلار...

ئاخىردا «ئېكراندا يەر شارىنى ۋە ئىنسانىيەتنى گۈللەندۈرىدىغانمۇ، ھالاك قىلىدىغانمۇ ئىنسان ئۆزى!» دېگەن خەت

چىقتى، خوجايىن سىنئالغۇنى ئۆچۈردى - دە، ئايالىغا قايرىلدى!

— مانا سىلەرنىڭ ئەرلىرىڭلارنىڭ قەھرىمانلىقى، — دېدى ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ، — ئۇلار ھەممە تېلېۋىزىيە، رادىئو، گېزىت - ژۇرناللارنى ئىشقا سېلىپ ماڭا ھۇجۇمغا ئۆتتى، لېكىن بۇ ھۇجۇم گىتلېرنىڭ ئۆز كۈچىنى تولىمۇ ئۇستۇن چاغلاپ، ياۋروپاغا ھۇجۇم قىلغىنىغا ئوخشاش بىر تەلۋىلىك. مەن گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن كۈرەش قىلغۇچى ۋەتەنپەرۋەر ئادەممەن. مەن ھەرگىز چېكەتكە، زەھەرلىك گاز، ئاتوم، ۋودورود بومبىسىدەك قىرغۇچى - يوقاتقۇچى ئەمەسمەن. گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى پۇل بىلەن، بىلەمسىلەر ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى، ياپونىيىلەر نېمىسى بىلەن بىزدىن ئۇستۇن؟ ياكوب، يۇداس، ماركوستەك «ئىنسانپەرۋەر» لىرى بىلەنمۇ؟ ياكى خەلقى ھاۋانى، سۇنى، ئۆسۈملۈك، ھايۋانلارنى مىللىي مەنپەئەتتىن ئۇستۇن بىلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ؟ ياق، ياق، قەتئىي ياق، ئۇلار پۇلى بىلەن بىزدىن ئۇستۇن، ئۇلار بىزدىن دانا ئەمەس. بەلكى بىزدىن پۇللۇق، بىزنىڭ ھالاكىتىمىز پۇلنىڭ قەدرىنى بىلمىگىنىمىزدە. سىلەرنىڭ ئەرلىرىڭلار تارىخنى، پەلسەپەنى، تەبىئەتشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىقنى بىلگىنى بىلەن ئىقتىسادشۇناسلىقنى بىلمەيدۇ، مەن بۇنى بىلىمەن، گېرمانىيىدە بىزدەكلەر ئاز، شۇڭا بىز دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىزنىڭ يېرىمىز تۆت دۆلەتنىڭ ھەربىي گازارمىسى، گىتلېر بىرىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن گېرمانىيىنىڭ بويىنغا سېلىنغان ئاسارەت — ۋېرسال سۈلھ شەرتنامىسىنى ھايت - ھۇيت دېگۈچە بىكار قىلىپ گېرمانىيىنى ياۋروپاغا خوجا قىلالىغان. بىزچۇ؟ تېخىچە يالتا قارارى، تېھران كېلىشىمى، سان - فرانسىسكو ئاخباراتى دېگەندەك نەرسىلەرنىڭ ئاسارىتى ئاستىدا تۇرۇۋاتىمىز، بۇ ئاسارەتتە ئازغىنا كەم يېرىم ئەسىر تۇردۇق. بىر ئەسىر، ئىككى

ئەسىر تۇردىمۇ؟ گېرمانىيىنىڭ مۇنەۋۋەر بەرزەنتلىرى مانا مۇشۇنىڭغا باش قاتۇرۇشى كېرەك. ۋەھالەنكى سىلەرنىڭ ئەرلىرىڭلار!...

— بىزنىڭ ئەرلىرىمىزنى ئەيىبلەشكە ھەققىڭىز يوق! — دېدى بېئاك خانىم تاقەتسىزلىنىپ، — بىزگە دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ شان - شەرىپىمۇ زۆرۈر، لېكىن ھازىر بىزگە كېرەك بولۇۋاتقىنى ئائىلىمىزنىڭ شان - شەرىپى، شەخسىي غۇرۇرىمىز، بىزگە ئائىلە، بەخت كېرەك. قىسقىسى ئەرلىرىمىز كېرەك. سىزنىڭ قۇرماقچى بولغان زاۋۇتىڭىز بىزنى بەختتىن مەھرۇم قىلىدىغان بولدى. ھەيدى تول قېلىش ئالدىدا، مېنىڭ بالىلىرىم ئاتىسىنىڭ ئەقىدىۋازلىقى سەۋەبى بىلەن يېتىم بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. سىز راستتىنلا ئۆزىڭىز ئېيتقاندەك ئالىيجاناب بولسىڭىز بىزنىڭ يېزىمىزغا زاۋۇت قۇرۇش پىلانىڭىزدىن ۋاز كېچىڭ. مۇشۇنداق قىلسىڭىز بىزگە تولىمۇ چوڭ ياردەم قىلغان بولىسىز!

— ھا ھا ھا!... بېئاك خانىم! — دېدى كارخانىچى مەرۋايىت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سالغان سول قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — ساددا ئىكەنسىز، گەپنى ئوچۇق قىلغىنىڭىز ئۈچۈن سىزگە رەھمەت، لېكىن مەنمۇ ئەقىدىۋاز. مەنمۇ ئۆز ئەقىدەم ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن. مەن يۇقىرى ئىش ھەققى تۆلەپ ئۈچ نەپەر ئادۋوكات تەكلىپ قىلدىم. مەن رادىئو، گېزىت، تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنى ئۆزۈمگە خىزمەت قىلدۇرالايمەن. مەن ئۇستا قەلەمكەش ياللىۋالدىم. ئۇ مېنىڭ مۇشۇ ئەسىر ئىچىدە گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن قۇرىدىغان زاۋۇتلىرىم، ياۋروپا ئورتاق بازىرىدا قولغا كەلتۈرىدىغان ئۈستۈنلۈكۈم، ياۋروپادا، ئاسىيادا رىقابەتچىلىرىمنىڭ ھاياتىغا كەلتۈرىدىغان كۆڭۈلسىزلىك - كرىزىسلىرىم توغرىسىدا ماقالە يېزىۋاتىدۇ. شۇ كۆڭۈلسىزلىكلەردىن ياكوب، يۇداس، ماركوس، لومبورسلار قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئەلۋەتتە، ئەنە شۇ چاغدا ھەيدى خانىم

بىلەن بىئاك خانىم بارلىق قايغۇ - ئازابلاردىن خالىي بولىدۇ. ھەيدى خانىم ھازىردىن باشلاپ سىزنىڭ خادىمى، ئايلىق ئىش ھەققىڭىزنى ئالغانسىز خانىم. ھە، بىئاك خانىم سىزگە كەلسەك ھېلىقى قان دېغى بار تەھدىت خېتى ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمەيدۇ. سىز خاتىرجەم بولۇڭ، لومىورس قېرىنى سىزنىڭ ماركوسىڭىزنىڭ ئۆزى ماڭا تىزلاندۇرۇپ بېرىدۇ؟

كارخانىچىنىڭ بىردە مېڭىپ، بىردە توختاپ تۇرۇپ قىلغان بۇ لېكسىيىسى ئىككى ئايال ئۈچۈن تولىمۇ قاتتىق زەربە بولدى. بولۇپمۇ ھەيدى نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. كارخانىچى ئۇنىڭ ئائىلىسى، مۇھەببىتى، بەختى بىلەن ھېسابلاشمايدىكەن. ھەيدىنىڭ قارىشىچە ئادەم ھېسسىيات بىلەن قەدىرلىك، باشقىلارنىڭ شەخسىي ھېسسىياتىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئىنسانىيەتچىلىكنىڭ ئالىي بەلگىسى. لېكىن، كارخانىچى ئۈچۈن شەخسىي ھېسسىيات ئەرزىمەس بىر نەرسە ئىكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە ھەيدى بىلەن بىئاك ئۆز ئەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىنى كۆرۈپ ئازابتىن خالىي بولارمىش، چۈنكى ئەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى ھېسابىغا ئاياللىرى ياخشى ئىش ھەققى ئالارمىش؟ بۇ مەغلۇبىيەت ناۋادا جىسمانىي ياكى مەنىۋى ھالاكەت بولسىچۇ؟...

5

ياكوب بىردە يۇداس بىلەن بىللە كىتابخانىلاردىن كىشىنى قايىل قىلىدىغان ئىلمىي يەكۈن، پاكىت ۋە سانلىق رەقەملەرنى ئىزدەپ تېپىپ ماشىنكىدا ۋەرەقە قىلىپ ئۇرۇپ چىقسا، بىردە يىغىنلارغا قاتنىشىپ نۇتۇق سۆزلەيتتى، بىكار بولسىلا يوداسنىڭ ياغاچچىلىق كارخانىسىدا تەرلەپ - پىشىپ توك ھەرىسى بىلەن پەن تىللاتتى. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆز

ئىشىغا — كارخانىچىنىڭ زاۋۇت قۇرۇشىغا قارشى تۇرۇش «كۆرىشى» گە كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئائىلىسى، ھەيدى تۇغرىسىدا ھېچكىمگە ھېچنېمە دېمىدى. يۇداسىنىڭ:

— ھەيدى قانداق؟ — دېگەن سوئالىغا قاپىقىنى تۈرۈپ:

— ئۆز ئىشى بىلەن، — دەپلا قويىدى. لېكىن ئۇ ھەيدىنى ئويلىماي تۇرالمايتتى، ئائىلىنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ قەلبىدە ئائىلىغا بىر خىل ئۆچمەنلىك ئۇلغىيىۋاتقانىدى. ئۇ ماركۇستىن بېشىك، ھەيدىلەرنىڭ كارخانىچى بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلىغانىدى. ماركۇس گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ! — ئۇلارنىڭ نەسىھەت بىلەن كارخانىچىنى ئىنسابقا دالالەت قىلغىنى مېنىڭچە ساددىلىقتى، — دېيىشىدى، ياكوب ساقلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ، — ساددىلىقتى دېدىڭما؟ ياق، ئەخمەقلىقى، ئاجىزلىقى، قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى قۇلچىلىقىنىڭ ئاشكارىلىنىشى، — دېدى.

— ئائىلىلارنى تازا چۈشەنمەيسەن، ياكوب، — دېدى ماركۇس يۇتىغا قاراپ قويۇپ، — ئۇلارغا ئۇنچىلا قاتتىق تەلەپ قويۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق! ئۇلار مېھرىبان، كۆڭۈلچەك، نازۇك.

— ئىككى يۈز يىلنىڭ ئالدىدا بۇ گەپلىرىڭ بەلكى ھېكمەتلىك سۆزگە ئايلانغان بولارتى، ماركۇس، لېكىن ھازىر بۇ گەپلەرگە بىرىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسىمۇ ئىشەنمەيدۇ. ئۇلار بىزگە ئوخشاش، پەقەتلا جىنسىي پەرقى مەۋجۇت. بىر ئەرنىڭ قەلبىنى چۈشەنمىگەن، ئۇنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىغا ھەمنەپەس بولالمىغان، ئەكسىچە ئۆز ئېرىنىڭ ئەقىدىسىدىن ئىچى پۇشۇپ زېرىكىپ يۈرگەن ئائىلىنى سىنىڭ بايىقى قاراشلىرىڭ بىلەن ئاقلاپ چىققىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ كاساپىتىدىن بېشىك خانىم بىزگە ئاسىيلىق قىلدى، ماركۇس، بۇنىڭدىن كېيىن ھەيدىنى ئاقلايدىغان دەپ زادىلا ئاۋارە بولما!

شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئاغىنىلەر ئوتتۇرىسىدا ھەيدى ياكى بېئاك توغرىسىدا بىر ئېغىزمۇ گەپ بولمىدى، ئۇلار ھەدەپ ماقالە يېزىش، تېلېۋىزوردا سۆزلەش، يۇقىرى دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئەربابلىرىغا ئەرز سۇنۇش، كارخانىچىنىڭ كۆپ خىل ۋاستىلەر بىلەن ئېلىپ بېرىۋاتقان قايتۇرما ھۇجۇمىغا جاۋاب بېرىش بىلەن ئالدىراش، كۈنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنى بىلەن ھېسابلاشماي ئىشلەشكە كىرىشىپ كېتىشتى.

سىم - سىم يامغۇرلۇق، يېشىل جىرالارنى قويۇق تۇمان قاپلىغان دېكابىرنىڭ ئاخىرقى ئەتىگەنلىكى يۇداسنىڭ ئىشىكى ئالدىدا پاتقاقتا مىلەنگەن بىر كۆك ماشىنا كېلىپ توختىدى. ماشىنىدىن لومىيورس بوۋاي ئىنجىقلاپ چۈشۈپ كەلدى - دە، يامغۇردىن ھۆللەشكەن شالاڭ چاچلىرىنى سىلاپ قويۇپ ھەم يېپىشقاق قاشا قاپقىسىنىڭ كۇنۇپكىسىنى باستى.

ئىشىك ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇ ئالدىراپ سەندىرەكلەپ ئۆيگە كىردى - دە، تېلېۋىزوردا بىر ئىلمىي فانتازىيىلىك كۆرۈنۈشنى قىزىقىپ كۆرۈۋاتقان ئۈچ دوستىغا «تاك، تاك» دەپ قىسقىلا سالام قىلدى.

— ياخشى خەۋەر ھەم يامان خەۋەر، — دېدى ئۇ كۆك كۆزلىرىنى ئالايتىپ يىگىتلەرگە قاراپ قويۇپ، — كارخانىچىغا بىرى بارماق قېپىنى بېسىپ خەت يېزىپتۇ. خەتتە ئۇنىڭغا ئۈچ كۈنگىچە زاۋۇت قۇرۇشتىن ۋاز كېچىش بۇيرۇقى بېرىلگەن. دېمەك ياكى ئۈچ كۈنگىچە ئاپەت كېلىدۇ ياكى ئۈچ كۈندىن كېيىن كارخانىچى بېشىنى يەيدۇ؟ ھە، پاۋل، نېمىگە قارايسەن؟ چۈشەنمىگۈدەك قانداق گەپ بار ئىكەن؟! كارخانىچى بۇ خەتنى ئېلىپلا قانۇنغا تاپشۇرغان. ئىستراخۋانىيە ئورۇنلىرىمۇ ئۇنىڭ جېنىنى قوغداش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان، قانۇن - ساقچى، ئىستراخۋانىيە كارخانىچىنىڭ قولچوماقچىلىرى بولۇپ، بىر مۇداپىئەچىلەر ئەترىتى شەكىللەنگەن، مانا ھازىرنىڭ ئۆزىدە

ئۇلار ئەملا قان تەكشۇرۇش نەتىجىلىرىنى يانچۇقلىرىغا سېلىپ بىزنىڭ يېزىغا كېلىشكەن. ئۇلارنىڭ بىرىنچى گۇمانى ياق، گۇمان ئەمەس. ھۇجۇم نۇقتىسى ئەلۋەتتە بىز. ھەر ئېھتىمالغا قارشى، بىرىنچىدىن، ياخشى ئادۋوكاتلاردىن ئىككىنى تەييارلاپ قويايلى، ئۇنىڭ خىراجىتى مەندىن بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئۇلارنىڭ مەسىلىسىنى «ماشىنا سوقۇلۇش ۋەقەسى» بىلەن ھەل قىلىشۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە سىرتقا چىقمايلى.

— ھەممە ۋەھىمىنى سەن پەيدا قىلدىڭ، لومىيورس! — دېدى ماركوس قاپىقىنى تۈرۈپ، — سەن بېئاكقا تەھدىت خېتى يازمىغان بولساڭ بۇ ۋەھىمە ھەم بولمىغان بولاتتى. ئېيتقىنا، بېئاك كارخانىچىغا قارشى بىرەر ئىپادە كۆرسەتمىسە خېيىم - خەتەرگە يولۇقامدۇ؟

— تەھدىت خېتى يېزىشقا پېتىنالىغان ئادەم ئەلۋەتتە بېئاكنى ئاياپ قويماسلىقى كېرەك!

— سەن بوۋاي، راستىنلا مېنىڭ ئايالىمنىڭ جېنىغا زامىن بولامسىنا؟

— خەتنى مەن يازغان بولسام شۇنداق قىلاتتىم.

— سەن تېخىچىلا بۇ خەتنى مەن يازمىغان دەپ تۇرۇۋاتامسىنا؟

— ھازىرغىچە ھېچكىم مېنى قارىلاپ ئىسپات كۆرسىتەلمىدى.

— مېنىڭ سەزگۈلىرىم ماڭا خاتا خەۋەر بەرمەيدۇ. مەن كېسىپ ئېيتىمەن، بۇ خەت سېنىڭ!

— سېنىڭ سەزگۈلىرىڭ گۇماندىن باشقىغا يارىمايدۇ. گۇمان ئالدى بىلەن ساڭا زىيانلىق، مەن ئۈچۈن ئۇنىڭ قىممىتى يوق.

— بىلىپ قوي، لومىيورس، بېئاك ھەرگىز خاتا قىلدىم دېمەيدۇ. مەن ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىمەن. ئۇ بىر تەھدىت خېتى، بىر تامچە قاننى كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويىدىغانلاردىن ئەمەس. ئۇ ئۆلۈشكە رازىكى، كۆز قارىشىدىن قايتمايدۇ.

سەن بىلسەن، مەن ئۇنى تولىمۇ ياخشى كۆرىمەن، بالىلىرى-
مىز ئۇنىڭسىز قالسا بەختسىز بولىدۇ. تەھدىت خېتىنى يازغان
ئادەمنى سەن بىلىشىڭ مۇمكىن. سەن ئۇنىڭغا ئېيت، مېنىڭ،
بالىلىرىمنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلسۇن، ھېلىمۇ خېتىنى ئىنا-
ۋەتسىز قىلىۋەتسۇن، بېشىڭ بىزگە خائىنلىق قىلدى، لېكىن نې-
مە ئۈچۈن؟ سەن ئۇنى بىلسەن، ئۇ بىز بىلەن بىر ئەقىدىدە،
لېكىن ھەيدىنىڭ كۆز يېشى، ياكوبنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن
بىچارە بېئاكنى ئۆز ئەقىدىسىگە خىلاپ ئىش قىلىشقا مەجبۇر
قىلدى. ياكوب بىر كارخانىچىنىڭ ناھەق زەربىسىگە ئۇچراپ
ئىشسىز قالدى، لېكىن، مۇنۇ يېزا خەلقىنىڭ، ياق گېرمانىيە
خەلقىنىڭ، ياۋروپا - دۇنيا خەلقىنىڭ پايدىسىغا مۇناسىۋەتلىك
ئىش ئۇنى تىنىچ قويمىدى، بۇ ئىش ھەممىمىزنى تىنىچ قويمىدى؛
مەن ئۆزۈمنىڭ دېسسېرتاتسىيەمنى تاشلاپ قويدۇم. يۇداس نەچ-
چە يۈز مارك كىرىم قىلىدىغان ئىشنى توختاتتى. ياكوب ھەي-
دىدىن، مەن بولسام بېئاكتىن ئايرىلغىلىۋاتىمىز. لومىيورس، سەن-
مۇ ئىشىڭنى تاشلىدىڭ، نۇرغۇن پۇل خەجلىدىڭ، لېكىن مې-
نىڭ ئۈمىدىم ئادەم ئۆلمىسۇن. مەيلى كىم بولمىسۇن ھايات
قالسۇن، بىز قانۇنىي يول بىلەن، گەپ - سۆز، دەۋا - دەستۇر،
مۇنازىرە يولى بىلەن ئىشنى ئاخىرلاشتۇرايلى!

— مەن ماركوسنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن! — دېدى يۇ-
داس، - ئىشنىڭ يولى شۇ، لېكىن...

— لېكىن، — دېدى ياكوب يۇداسنىڭ گېپىنى بۆلۈپ،—
مەن كارخانىچىغا تەھدىت خېتى يازغۇچىنى قوللايمەن،
بىز ئۇنى سىلەر دېگەن يول بىلەن يېڭەلەيمىز. چۈنكى بىز-
دە ئۇنىڭكىدەك پۇل يوق!

— گېرمانىيىدە پۇلدىن باشقا ھەقىقەت يوق دەمسىنا؟ —
دېدى يۇداس خاپا بولۇپ، — مەن پارلامېنتقا، شتات باش
مىنىستىرىغا، بارلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ پروفېسسورلىرىغا ئايرىم-

ئابرىم خەت يازدىم، بىزنى قوللايدىغانلار چوقۇم كارخانىچىنى قوللايدىغانلاردىن كۆپ!

— يۇداسنىڭ پىكرى توغرا! — دېدى ماركوس، دەرھال ئۇنى قوللاپ.

— ئارىمىزدىن يەنە خائىنلار چىقمىدىغان ئوخشايدۇ! — دېدى لومىورىس ئاشخانىدىن بىر رومكا هاراق ئاچقىپ، — خائىنلارنىڭ جاجىسى قان، قان تۆكۈلمىسە ئۆلىشىش دېگەننىڭ مەززىسى بولمايدۇ! مەن ياكوبنى قوللايمەن، كارخانىچىنى سۆز بىلەن ئەمەس، قان بىلەن يېڭىش كېرەك!

6

پۈتۈن دۆلەتنى خۇددى بەدەندىكى قان تومۇرلاردەك چىرمىۋالغان يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يوللاردا كېچە-يۇ كۈندۈزلەپ بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەن ماشىنىلار چىپىشىپ يۈرۈشىدۇ. بۇ ماشىنىلار مىڭلارچە ئەمەس، تۈمەن ياكى يۈزمىڭلارچىمۇ ئەمەس، مىليونلارچە! شۇڭا ھەر يىلى بۇ يوللاردا سادىر بولىدىغان قاتناش ۋەقەلىرى (پاجىئەلەر) نەچچە ئون مىڭ قېتىمغا يېتىدۇ. بۇ گۈزەل، راۋان، نۇرلۇق يوللاردا ماشىنا چاقى بىلەن ئاسفالت سۈركىلىشىدىن زور مىقداردا كادمى پەيدا بولۇپ، ئۇ ئالىيۇمىن قاتارلىق زەھەرلىك ماددىلار بىلەن ھاۋاغا ئارىلىشىپ ھاياتقا تەھدىت سالغاندىن باشقا، يەنە نۇرغۇن بەختلىك ئادەملەرنى بەختسىز قىلىدۇ. ئات ياكى ھارۋا ماڭغان توپىلىق يوللاردا ئون يىلدىمۇ كۆرۈلمەيدىغان بەختسىزلىكلەر مۇشۇ يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا بىر كۈن ياكى بىر نەچچە سائەتنىڭ ئىچىدە سادىر بولىدۇ - دە، يۈگۈرۈك ماشىنىلارنىڭ مەخسۇس قاتناش خەۋەرلىرىنى ئاپتوماتىك ھالدا ئاڭلىتىدىغان رادىئو كانايلىرىدىن بۇ بەختسىزلىك توغ-

رىسىدا قىسقا، ئېنىق خەۋەر ھەر كۈنى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، غەرب يوللىرىدىكى بۇ پاجىئەلەرنى پاكار ئۇچىدىغان بىر تىك ئۇچار ئايروپىلان بىلەن ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسىنىڭ ماڭغان تەرىپىگە قاراپ ئادەملەر ئوڭايلا بىلىۋالىدۇ - دە، ماشىنىلىرىغا تورموز بېرىشىپ «ئاۋارىيە» نىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنى بىرنەچچە مىنۇت سەۋر - تاقەت بىلەن كۈتىدۇ. يول ئېچىلغاندىن كېيىن ھېچكىمنىڭ خىيالىغا پاجىئە توغرىسىدىكى بىرەر خەۋەر كىرىپ - چىقمايدۇ. ئۇلار ئۈچۈن يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللار بەخت يولى، ھايات يولى، ئىنسانىيەتنىڭ XX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى قەدىمىي، تۇرمۇش رىتىمى بولۇپ تۇيۇلۇۋېرىدۇ.

لومىيورس بوۋاي ماشىنىسىغا يېتەرلىك ماي قاچىلاپ يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا ئالتە سائەتتىن بېرى چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇ ماشىنا سۈرئىتىنى بىر يۈز سەكسەن كىلومېتىردىن زادىلا چۈشۈرمىدى. دېمەك مىنۇتىغا ئۈچ كىلومېتىردىن كۆپرەك يول ماڭدى دېگەندىمۇ ئۇ ھازىرغىچە مىڭ كىلومېتىردىن كۆپرەك يول ماڭدى. ناۋادا ئۇ ۋەتىنىنى شىمالدىن جەنۇبقا كېسىپ ئۆتمەكچى بولسىدى، بۇ چاغقىچە بۇ ئىشنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ئاز قالغان بولار ئىدى، لېكىن ئۇ ئالتە سائەتتىن بېرى ئارىلىقلىرى ئىككى يۈز كىلومېتىردىن ئاشمايدىغان ئۈچلا شەھەرنى ئايلىنىپ يۈرمەكتە.

ئۈچ شەھەر ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىنىڭ تۈگۈچى، تۇرمۇشىنىڭ باشلانغان، گۈللەنگەن، ئاخىرلاشماقچى بولغان ئۈچ تۈگۈنى.

بۈگۈن تۇغۇلغان شەھىرىگە ئۈچ قېتىم باردى. شەھىرى لومىيورس كىچىك ۋاقتىدا كۆرگىنىدەك: ئاستا ئاقار دەريا، قىزىل خىشلىق ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەر، تاش ياتقۇزۇلغان دەرەخسىز تار كوچىلار... ئوقۇغان، قىزلارنىڭ كەينىدىن چاپقان شەھەرچۇ؟ قەرەللىك ئۆرۈلىدىغان چىركاۋ قوڭغۇرىقى، چىركاۋغا كىرىدىغان قاراڭغۇ كارىدورلۇق تاش دەرۋازا يەنە بۇرۇنقىدەك. بۇ خىلۋەت، بۇدۇر - چوقۇر تاش تاملارغا بۆلۈنۈپ تۇرۇپ قىز-

لارنىڭ يۇمشاق چاچلىرىنى ئويناش ئەجەب كۆڭۈللۈك ئىدى. لېكىن لومېورسنىڭ ياشلىقىدا ئۆگەنگىنى تولىمۇ ئاز ئىدى. ئۇ «گېتلېرچى ياشلار ئىتتىپاقى» غا قاتنىشىپ يىغىنلارغا چۈشۈپ چىنىققان ۋاقتىنى زادىلا ئۇنتۇمايدۇ. ئۇ تۇنجى قېتىم شۇ چاغدا ئانىنا بىلەن ھاياتتىن رازى بولغانىدى. ئانىنا ھامىلدار بولۇپ قالغىنىدا لومېورس ئەسكەر سېپىدە ئىدى. ئەسكەرلىكتە ئۇ گېرمانىيە بىلەن فيۇرېردىن باشقا ھېچنېمىنى بىلمەيتتى. شۇ ئىككىسى ئۈچۈن ياشاش، قۇربان بولۇش ئۇنىڭ بۇرچى ئىدى. لېكىن لومېورس قۇربان بولۇشنى خالىغان بىلەن ئىلاجى بولمىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن گېرمانىيە بىلەن فيۇرېرنىڭ ئۆزى ھالاك بولدى ... ئۇ ئىلبا دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىنمۇ ئۈچ قېتىم ئۆتتى. دەريا سۈيى قارامتۇل، بېتى سوپسۇن كۆپۈكىدەك كۆپۈكلەر بىلەن تولغان لومېورس يىگىرمە نەچچە ياشلىق يىگىت مەزگىلىدە مۇشۇ دەريادىن ئۆزۈپ، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، كانادا بىرلەشمە ئارمىيىسى بىلەن جەڭ قىلغان. گەرچە ئۇلار بېرلىنغا يۈرۈش قىلغان بۇ بىرلەشمە ئارمىيىنى توسۇپ قالالمىغان بولسىمۇ، ئۆز يېرىدە كەلگىنىدىلەرگە ئەجەللىك زەربە بەرگەنىدى...

مانا ئەمدى لومېورس بىر دورىگەر. ئۇرۇش ئاخىرلاشمىغان، گېرمانىيە تەسلىم بولمىغان بولسا، لومېورس بەلكى دورىگەرمۇ بولالمىغان، مىلتىق ئېتىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان، ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن قولى تىترىمەيدىغان ئادەم بولۇپ ياشاۋەرگەن بولار ئىدى. لېكىن لومېورس يېڭىلانغان دۇنيادا قىرىق نەچچە يىل ياشىدى. ئۇ دۇنياغا قايتىدىن تۇغۇلغاندەك بولدى. گېرمانىيىنىڭ خارابىلىقتىن ئۆملەپ قوپۇپ قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن ئۇ كۈچىنى تەقدىم قىلىشنىڭ مەنىسىنى شۇ چاغدا، يەنى گۈزەل ياشلىقى كەلمەسكە كەتكەن چاغدىلا چۈشەندى. بۇ چۈشەنچە «گېرمانىيە ئۈچۈن، فيۇرېر ئۈچۈن ئۆلۈش» دېگەن چۈشەنچىدىن چوڭقۇر كەڭ مەنىگە ئىگە. ئۇ ھازىر ھايات ـ ئىنسانىيەت، تەبىئەت

ئىككىسىنىڭ نورمال پائالىيىتى، ساپلىقى بىلەن گۈللىنەلەيدۇ، دەپ چۈشىنىدۇ. گەرچە بۇ چۈشەنچىنى ئۇ ياشاۋاتقان تۇرمۇش، ياكوب، يوداس، ماركوستەك دوستلىرى ئۇنىڭ ئېڭىدا پەيدا قىلغان بولسىمۇ، بۇ چۈشەنچە هازىر ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ...

كۆل رەڭ، يالتىراق ماشىنا يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا مانا يەتتە سائەتتىن بېرى چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇنىڭ رولىدا يۇقىرىقى سەرگۈزەشت ۋە خىياللارنىڭ ئىگىسى يۇگىلۇق قوللۇق، ئاق چاچلىق، غۇژمەك قاش، قويۇق بۇرۇتلۇق، كۆك كۆزلۈك بوۋاي — لومىيورس سەزگۈرلۈك بىلەن ئولتۇرماقتا. ئۇنىڭ يوغان كۆك كۆزلىرى يانداپ ئۆتكەن ھەربىر ماشىنىغا دىققەت بىلەن قاراپ قويىدۇ. يولنىڭ قاسىنقىدىكى ماشىنا چىرىغىدىن نۇر ئېلىپ يولنى يورۇتىدىغان ئەينەك چىراغلار قاراڭغۇنى كۆندۈزدەك يورۇتۇپ تۇرغاچقا، يانداپ ئۆتكەن ماشىنىلارنىڭ ئىگىلىرى ئۇنىڭغا ئېنىق كۆرۈنەتتى... مانا تونۇش قارا ماشىنا «بىنسى» ئۇنى يانداپ ئۆتتى. ئۇ كارخانىچىنىڭ قىسقا چاچ، قىزىل - يالتىراق يۈزلۈك چىرايى، ماشىنىسى بىلەن رەڭداش كاستۇم - بۇرۇلكىسى سۈر گالستۇكىنى ئېنىق تونۇدى. كارخانىچى ھەتتا لومىيورسقا قاراپ كۈلۈپ قويدى. لومىيورس ئۇنىڭ مەغرۇر چىرايىنى كۆرۈپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. لومىيورس ماشىنىسىنىڭ تېزلىكىنى ئاشۇردى. كەينىدىن قوغلاپ يېتىپ ماشىنا بىلەن ئۇرۇش كېرەك، دەپ ئويلىدى. ئۇ، سۈرئەت ستىرېلكىسىنىڭ بىر يۈز توقسانغا چىققانلىقىغا قاراپ قويۇپ، — ياق مەن بېئاك بىلەن ئۇچراشماقچىدىمۇ؟ مەن ئۇ مەغرۇر، تەرسا خوتۇنغا خائىنلىق قىلىشنىڭ نېمىلىكىنى كۆرسەتمەي تۇرۇپ هالاك بولمەنمۇ؟ ياق، مەن بېئاك بىلەن بۈگۈن جەزمەن ئۇچرىشىمەن!...

ئۇنىڭ ماشىنىسى كارخانىچىنىڭ ماشىنىسىغا يېقىنلاشتى. دەل شۇ پەيتتە، ۋېۋىسكا يېزىلغان يان يولدىن بىر قىزىل ماشىنا ئوقتەك ئۇچۇپ چىقتى - دە، كارخانىچىنىڭ ماشىنىسىغا

كۈچ بىلەن ئۇرۇلدى. ئىككى ماشىنا ئوت، دەھشەتلىك ئاۋاز ئىچىدە كاللە - موللاق بولۇشتى - دە، بىرى ئۇنتۈرىسىدىكى توسۇقتا، يەنە بىرى بېرىقى قىرغاقتا تۆرۈلدى. لومبورس ماشىنىدىن قاڭقىپ چىققۇچىنىڭ قىسقا، بۇدۇر چاچلىرىنى تونۇغاندەك قىلدى. غىل - پال كۆرۈنگەن بۇ باش كۈچ بىلەن قاڭقىپ چىقىپ سېمونت قىرغاقتا تۇرۇلدى - دە، يۇقىرى سۈرئەتلىك يولغا قېپقىزىل قان ئېقىپ چىقتى. لومبورس چاققانلىق بىلەن ئىككى ماشىنا تۇرۇشقاندىن كېيىنكى يۇرەستتە قان كېچىپ ئۇلاردىن ئۆتۈپ كەتتى. سېكۇنت ئارىلىقىدا پاجىئەنى كۆردى - دە، ئۈچقاندەك ئالغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بەش مىنۇت ئۆتمەي ماشىنا رادىئو كانىيىدىن ئاپتوماتىك خەۋەر تارقاتقۇچى تېزۋەقەدىكىنى خەۋەر قىلدى: «... شەھەردىن يىگىرمە بەشتە كىلومېتىر ئون ئۈچ يېرىم مېتىر يىراقلىقتا قاتناش قائىدىسىگە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچى قىزىل «× × ×» ماركىلىق ماشىنا ھەيدىگۈچى ئاپال ئۆز ماشىنىسى بىلەن «بىنىسى» ماركىلىق «0733» نومۇرلۇق ماشىنىغا كېلىپ ئۇرۇلدى. ھەر ئىككى ماشىنىنىڭ ئىگىلىرى ئۆلدى، ماشىنىلار كۆيۈپ كەتتى. يولۇچىلار ئۆز ئورۇنلىرىدىكىلاردا يىگىرمە مىنۇت كۈتۈپ تۇرۇۋۇشلار، يىگىرمە مىنۇتقىچە بۇ يولدا قاتناش توختىلىدۇ.»

— ھەيدى! — دەپ ۋارقىرىدى لومبورس غەزەپ بىلەن، — مەن قىلمىغان ئىشنى نېمىشقا تارتىۋالىسەن!

ئۇ چارچىغان، روھسىزلانغان ھالدا يۇداسىنىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ ماشىنىدىن چۈشتى. ئۇ مەست ئادەمدەك ئىشىك قوڭغۇرىقىنى قايتا - قايتا قوپاللىق بىلەن باستى.

ئۆيدە ئۈچ ئاغىنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتاتتى. تېلېۋىزور ئېكرانىدا قانغا بويالغان ئىككى جەسەت، كۆلگە ئايلانغان ماشىنىلار كۆرۈنمەكتە.

ئاغىنىلەر جىمجىت، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا غەلىبە شادلىقى يوق ئىدى.

— ھەيدى! — دەپ ساقلىنى چاڭگاللىدى ياكوب.

— نېمىشقا مەن سىنى ئۆلگەندىن كېيىن چۈشىنىۋاتىمەن-ھە؟

— ئۇ بىزنى قوغداش ئۈچۈن شۇنداق قىلدى!

— ياق ئۆزىنىڭ ئىززەت-ئابرويىنى قوغداش ئۈچۈن!

— ياق ھەقىقەتنى قوغداش ئۈچۈن!

— ياق مۇھەببەتنى قوغداش ئۈچۈن!

— ھەممىسى بىر گەپ! — دېدى لومبورس بىر ئىستاكان ھاراقنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن كۆتۈرۈپ!

تېلېۋىزىيە دېكتورى سۆزلىمەكتە:

«كارخانىچى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن. قاتىل ئۆزىمۇ ئۆلگەن. لېكىن خەلقئارا رىقابەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان قابىلىيەتلىك، ۋىجدانلىق، ياش كارخانىچىنىڭ قاتىللىرىدىن ھايات تۇرۇۋاتقانلىرىمۇ بار. گېرمانىيىنىڭ شان-شەرىپى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىغان كارخانىچىنىڭ بۇ دۈشمەنلىرى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ...»

يۇداس تېلېۋىزورنى ئۆچۈردى. ياكوب ئۇنى قۇچاقلىدى.

— ھەممە ۋەرەقلەرنى كۆيدۈرەيلى! — دېدى يۇداس قەغەزلەرنى غىجىملاپ!

— ياق، — دېدى ماركوس ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلىپ، — بۇ قەغەزلەر بىزنىڭ ھالال ئىشىمىزنىڭ ئىسپاتى، بۇلار تارىختىن ئورۇن ئالىدۇ!

— قورقماڭلار، — دېدى لومبورس، — ئەمدىكى قان تۆكۈش ئۆچىرىشتە مېنىڭ، مەن قېرى جېنىم بىلەن سىلەرنى قوغدايمەن!...

— نۆۋەت بېشاكىنىڭ ئەمەسمىدى؟ — ماركوس بوۋايدىن سورىدى.

— ياق ۋاز كەچتىم، — دېدى لومبورس، — ھېلىقى تەھەددىت خېتىنى مەن يازغان، ئۇ ئەمدى ئىناۋەتسىز!

— ھەيدى! — دەپ ۋارقىرىدى ياكوب، — مېنى ئەپۇ قىلغانىڭلار زادى؟

— يىغلىما، ئۇ ھەقىقەت ئۈچۈن ئۆلدى؟

— ياق مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلدى!

— ئىككىسى بىر گەپ، — دېدى ماركوس سالماق بىلەن، — ھەقىقەت بىلەن مۇھەببەت ئوتتۇرىسىغا تەڭلىك بەلگىسى قويۇلمىغىنى بىلەن، ئىككىسى بىر گەپ!

— مەن ھەيدىنىڭ ھەيكىلىنى ياساپ چىقىمەن! — دېدى يۇداس ياشلىق كۆزىنى سۈرتۈپ — ھازىر بۇ ئىشنى باشلايمەن!

— ئاھ، بېئاك نېمە بولۇپ كېتەر، باللىرىمچۇ تېخى! — ماركوسمۇ كۆز يېشىنى سۈرتتى، ئۇلار يىغلاشتى، بۇ ھېكايە ياكوبنىڭ گېپى بىلەن ئاخىرلاشتى:

— بىز ئىشسىز، شۇڭا قىلىدىغان ئىشىمىز ھەممىدىن كۆپ!

1987 - يىل بېرلىن — 1988 - يىل ئۈرۈمچى.

ئىنساپ

— خۇدادىن تۆۋەن، پەيغەمبەردىن يۇقىرى بىرنېمە بارە ئۇ نېمە؟

— ئۇ — ئىنساپ!

(ھەدىستىن)

1

مەككە - مۇكەررەمە شەھىرىنىڭ «ئىبراھىم خەلىلۇللا كوچىسى» ئۆزىنىڭ ئاۋات دۇكانلىرى بىلەن مەشھۇر. بۇ دۇكانلارغا خىلمۇ خىل ماللار تولغان. بۇ كوچا يەنە ھەج كۈنلىرىدە كېچە-يۇ كۈندۈز ئۆتۈپ تۇرىدىغان ئىھراملىق، كۈنلۈك تۇتۇشقان مېھمانلىرى، قۇيرۇقى ئۈزۈلمەس ماشىنا سەپلىرى بىلەن باشقا كوچىلاردىن پەرقلىق. دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىن كېلىشكەن ھاجىلار بۇ كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى بايىقى دۇكانلاردىن شۇنچىلىك كۆپ مال سېتىۋالىدۇكى، دۇكاندارلار بۇ كۈنلەردە بۇ يىللىق پايدىنى بىراقلا تېپىۋالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بۇ كۈنلەرنى تولىمۇ ئەتىۋارلايدۇ. بۇ كۈنلەرنىڭ بىر مىنۇتىنىمۇ زايە قىلماسلىق ئۈچۈن ھەرقانداق مۇھىم ئىشلىرىنى قايرىپ قويۇپ تىجارەت قىلىشىدۇ؛ ئۇلار دۇكانلىرىغا خىزمەتچى ياللىۋالغانىنىڭ سىرتىدا، ئۆزلىرىمۇ كۈنىگە ئون نەچچە سائەتلەپ، ئەللىك نەچچە گرادۇسلۇق ئىسسىقتا سودا قىلىدۇ، ھەتتا ئۆزىنى ئارانلا

داياپ ماڭالايدىغان قىرىلارمۇ سالقىن ئۆيلىرىدە يېتىشنى خالىماي-
دۇ. ئۇلار مۇشۇ بىر-ئىككى ئايدا تاپقان پۇلى بىلەن قالغان
كۈنلىرىنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزىدۇ - دە، كېلەر يىلى شۇ
مەزگىلگىچە بۇ لەززەتلىك كۈنلەر توغرىسىدا ئۆز ئارا سۆزلىشىدۇ.

ھەر خىل ماللار: رەخت، چامادان، ساندۇقلار بىلەن تولغان
دۇكاننىڭ خوجايىنى سەكسەن ئىككى ياشلىق ياقۇپ ھاجىم بۈگۈن
نېمە ئۈچۈنكى خېرىدارلارغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قاپتۇ.
ئۇ خېرىدارلار بىلەن باھا تالاشمايلا «ئاخىر كالام، ئاخىر كالام!»
دەيدۇ - دە، خېرىدارلارنى قاچۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ، چايدانىدا چىي-
يى لىق تۇرسىمۇ نېگىر يىگىتنى «چاي ئەكەلمىدىڭ» دەپ كايىپ
قويىدۇ، ئىشىكى ئالدىدىكى سايىۋەن چۈشۈرۈكلۈك تۇرسىمۇ،
بېشىدىكى قىزىل يوللۇق ئاق ياغلىقنى كۆزىگە تارتىپ قويۇپ
ئىسسىقتىن زارلىنىدۇ. ئۇ پات - پاتلا چاقماق بومبىزىن «يوپكىسى»
نى كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇرىدۇ - دە، يولغا قارايدۇ. ھېلىمدىن -
ھېلىغا «ئۇھ» تارتىدۇ، ئاغزىنى مىدىرلىتىپ ئىچىدە بىر نېمىلەر-
نى ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ نېگىر يىگىت بىلەن قىلىشىدىغان چاقچىقىمۇ
تىلەمچى نېگىر ئاياللىرىغا قىلىدىغان مەردلىكىمۇ، بېشىغا مېۋە سې-
ۋىتى قويۇۋېلىپ دائىم كېلىدىغان مېۋىچىگە قىلىدىغان زاكازلى-
رىمۇ بۈگۈن يوق. نېگىر خىزمەتچىسى ئۆز خوجايىنىغا ھەيران.
ھەر يىلى بۇ يىگىت مۇشۇ بوۋاينىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ. ئۇ بو-
ۋايدا بۇنداق كۆڭۈلسىزلىك بولغانلىقىنى ئىلگىرى كۆرگەن
ئەمەس ئىدى، بۈگۈن بوۋايغا نېمە بولدىكىنە؟

بوۋاي ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزارغان، ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان
كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ يولۇچىلارغا بىرمۇ بىر قارايدۇ. بو-
لۇپمۇ قارا گىرىپ بىلەن پۈتۈن بەدىنى چۈمكەلگەن ئاياللارغا
سىنچىلاپ قارايدۇ - دە، ئۇلار ئارىسىدىن ئۆزىگىلا مەلۇم بول-
غان بىرىنى ئىزلەيدۇ. بۇ ئاياللار ئۇنىڭ دۇكىنىغا ئەگىمىگەن-
دىن كېيىن ئۆزىچىلا غودۇڭشىپ: «تېلېفون كەلگىلى ئىككى

سائەت بولدى، ئەجەب ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدا!» دەپ قو- يىدۇ. «پۈتۈن دىققىتىنى پۇل تېپىشقا قارىتىدىغان بۇنداق قا- تىللاڭ چاغلاردا بوۋاينىڭ خىيالىغا نېمىلەر كىرىۋالدىكىنە، بۇ قانداق سىرلىق ئىشكىن؟» نېگىر خىزمەتچىسى ھەيران بولۇپ ئۆزىدىن سورايدۇ.

بوۋاينىڭ بۈگۈنكى تاقەتسىزلىكىنىڭ سىرىنى بىلىشكە قى- زىققان نېگىر يىگىت ئەمدى ئۆز خوجايىنىنىڭ ھەربىر ھەرىكى- تىگە دىققەت قىلىشقا باشلىدى: بوۋاي ھېلىدىن - ھېلىغا ئۇھ تارتىدۇ، يېنىدىكى كونىرىغان سومكىدىن ئاق قول ياغلىقنى ئالىدۇ - دە، ئۇنىڭغا تۈگۈلگەن بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈك بىلەن بىر جۈپ تىللا كۆزلۈك ئۈزۈكنى تىترەپ تۇرغان قولل- رى بىلەن سىلاپ قويىدۇ. بوۋاي بىر ئايالغا ئاشىق، ئۇنىڭ تەقەززا بولۇپ كۈتۈۋاتقىنى شۇ ئايال ئىكەن، دەپ ئويلىدى بە- دىنى كۆمۈردەك قارا، چاچلىرى كۈچار مەرىيەسىدەك بۇدۇر، ئۇ- زۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن نېگىر يىگىت خۇشال بولۇپ.

شۇنداق، ئۇ بىر ئايالنى كۈتمەكتە. ئايال بايا ئۇنىڭغا تېلېفوندا: «دۇكانلىرىڭغا بېرىپ ئاخىرقى جاۋابىمنى بېرىمەن» دېگەنىدى. ئاياللارنىڭ بۇنداق ئاۋازى يىگىرمە ئىككى يىلدىن بېرى ئۆزىگە ھەمراھ تىلەپ «ئىستىقامەت» دە ئولتۇرغان ئادەمنى ھاياجانغا سال- مايتتىمۇ ئەمىسە؟

بوۋاي تاقەتسىزلىنىپ سائىتىگە قارىدى. مانا يەنە يېرىم سائەت ئۆتتى «يالتايدىمۇ يا؟ مەندىن ياشىراق، مەندىن بايراق بىر لايىق چىقىپ قالدىمۇ يا؟» بوۋاي ئەنسىزلىك بىلەن شۇلار- نى دېدى - دە، نېگىر يىگىتكە ۋارقىرىدى:

— ئابابەكرى، ئۆتكەندە بىز بارغان ھېلىقى بۇخارىنىڭ ئۆيىنى بىلەمسەن؟

— بىلىمەن.

— ماشىنا بىلەن شۇ يەرگە بارغىن - دە، ھېلىقى بىزگە

ئاتلىق چاي قويۇپ بەرگەن دۇكاندار بوۋايغا، ھە، ھېلىقى رى-
دىئو، تېلېۋىزور، فىلىمدىن ساتىدىغان بوۋاي شۇ. شۇ بو-
ۋايغا ئېيت، ھېلىقى مېھماننى سېنىڭ ماشىناڭغا سېلىپ قويسۇن.
مېھمان بۇ يەرگە كېلىشتىن يالتايغان بولسا سەۋەبىنى ئېنىق
بىلىپ كەلگىن، ئاڭلىدىڭمۇ؟ دەپ باقە، مەن نېمەلەرنى تاپىمىدىم؟
بوۋاينىڭ ئەرەبچە سوئالىغا نېگىر يىگىت ئەرەبچە جاۋاب
بىلەن خوجايىنىنىڭ يۇقىرىقى تاپشۇرمىلىرىنى قايتا تەكرارلاپ
چىقتى. نېگىرنىڭ ماشىنىسى ئەگىمىدىن ئۆتۈپ تونۇلغا كىرگۈچە
بوۋاي قاراپ تۇردى - دە، ئۇ كۆزىدىن يىتكەندىن كېيىن ھايا-
جانلىنىپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

دىلىمنىڭ مىسلىدا بىر دىلنى تاپسام،
مېنىڭ دەردۇ ھالىمنى بىر ئېيتىۋالسام ...

«ئاھ سەكسەندىن ئاشقاندا بېشىمغا ئىشق سەۋداسى چۈش-
كىنى نېمىسى؟ ياشلىقىمدا پۇل - دۇنيادىن باشقىغا ئاشىق بولمى-
غانىكەنمەن. مانا ئەمدى پۇل - دۇنياغا قانغانمەن، ئاشىقى -
بىقارارلىق ئۆمۈرنىڭ كەنجى كۈنلىرىگە نېسىپ بولغانىكەن - دە!
بۇ كۈيۈرلۈق، نەپسانىيەتلىك بولماسمۇ؟...»
ئۇ يەنە شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

گۇناھىڭ بولمىسا زەررى چىگىتتەك،
ياتارسەن گۆردە يىگى ئۆيلەنگەن يىگىتتەك!

«يىگى ئۆيلەنگەن يىگىت قانداق بولىدۇ؟ ھەي ئۇرسا خې-
نىم، سىزنىڭ قارارىڭىز بۇنىڭغا جاۋاب بولالايدۇ...»
ئۇنىڭ پۈرلەشكەن، تېرىلىرى ساڭگىلاپ قالغان يۈزلىرىدە،
خۇنى ئازايغان ئۇمىدلىك كۆزلىرىدە مۇھەببەتنىڭ تەپتى بىلەن
بىر خىل جانلىنىش، بىر خىل ئويغىنىش پەيدا بولدى. بۇنى ھېچ-
كىم سەزمەيدۇ، بىر ئادەم، يەنى ئۇنىڭ ئۆزى، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ
ئاخىرىدا تېپىچەكلىگەن يۈرىكىلا سېزىدۇ.

2

بوۋاي ھەركۈنى كەچ سائەت ئوندىن كېيىن دۇكان تاقايتتى. بۇگۈن سائەت سەككىز بولمايلا دۇكىنىنى تاقاشقا بۇيرۇق بېرىپ ئۆزى ماشىنىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئون نەچچە يىلدىن بېرى ماشىنا ھەيدەپ كېلىۋاتقان قوللىرى بۈگۈن بىر كۈندىلا ماغدۇرىدىن قالغاندەك رولنى تەستە بۇرايتتى. پۇتلىرىمۇ ھېچ قولاشمايتتى. ئۇ تۆت كوچا ئېغىزىدا قىزىل چىراغقا قاراپ بىردەم تۇردى - دە، بىردىنلا ماشىنىسىنى يان كوچىغا بۇرىدى. بۇ كوچا بىلەن شىمالغا كېتىدىغان يوروق تونىلغا چىقتى - دە، ئۇدۇللا بارىدىغان جاي — دوستىنىڭ ئۆيىگە ئايلىنىپ بارماقچى بولدى. ئۇنىڭغا يۇرتىدىن كەلگىنىگە بىر يىل بولغان بۇ ئايالنى تاپقانمۇ ئۇنىڭ بىلەن ئۆز ئۆيىدە بىر قېتىم يۈز كۆرۈشتۈرگەنمۇ مۇشۇ دوستى — ئىبراھىم ھاجى ئىدى. ئىبراھىم ھاجى دوستىغا لايىق تاپمىغان بولسا، ئەللىك يەتتە ياشلىق بۇ ئايالنىڭ ئۇيغۇرلارغا خاس بېجىرىم، چىرايلىق چىراي - ھۆسنىنى ئۆز ئۆيىدە بوۋايغا كۆرسىتىپ كوزا - كوزاڭ قىلمىغان بولسا، بوۋاينىڭ كۆڭۈل سۈيىدەك تىنچ تۇرمۇشىدا بۇنداق داۋالغۇش بولمىغان، ئۇنىڭ خۇدا بىلەن ئوقەتتىن باشقىنى يادلىمايدىغان قەلبىگە بىر ئايالنىڭ سىماسى مۇنداق كىرىۋالمىغان بولاتتى. ئۇ ئاخىرقى ئۆمرىدە ئۇنى تىنچ قويمىغان دوستى ئىبراھىم ھاجىنى قانچىلىك ئەيىبلىسىمۇ ھەق. ئۇنىڭ تاپقان لايىقى بوۋاينىڭ ئىچىگە بىر پارچە ئوتنى سېلىپ قويۇپ، مانا ئەمدى نېگىر يىگىتتىن: «ياتلىق بولمىغۇدەكمەن» دېگەن تېتىقسىز جاۋابنى ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ جاۋابى بىر زەھەر، بىر خەنجەر، بىر ئوق ئەمەسمۇ؟ يېشى سەكسەندىن ئاشقان ئادەمنىڭ ئاجىز يۈرىكى بۇنداق زەربىگە بەرداشلىق بېرەلەيتتىمۇ - ھە؟

ئۇ ئىبراھىم ھاجىنىڭ سەككىز قەۋەتلىك بىناسى ئالدىغا كېلىپ ماشىنىسىنى توختىتىشى بىلەن، كەبە تەرەپتىن ھەيۋەتلىك ئەزان ئاڭلاندى. بوۋاي ماشىنىدىن ئالدىراپ، لېكىن تەستە چۈشۈپ ئىبراھىم ھاجى مەسچىتىنىڭ تەرەت ئالىدىغان زالىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ زالدا دوستىغا ئۇچراپ قالدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ياقۇپ ھاجى!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئىبراھىم ھاجى!

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار «ئىستىنجا» ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. ئۇلار زالدىن بىللە چىقىشتى.

— قانداقراق؟

— ئىنشائاللا!

— نامازدىن كېيىن ئۆيگە كىرەرسەن؟

— ئەلھەمدۇلىللا!

دوستىنىڭ قىسقا جاۋابلىرىدىن ئىبراھىم ھاجى بىر كۆڭۈلسىزلىكنى سەزدى. لېكىن گەپ قىلىشقا بولمايتتى. ياقۇپ ھاجى خۇپتەننىڭ سۈننىتىگە قۇلاق قاقماقتا.

ئىمام پەرزىنى باشلىدى. ئىمام «ئەلھەمدۇ» نىڭ ئاخىرىسىدىكى «ۋالەز زالىن» نى سوزۇپ ئوقۇغاندا، ئەرەب ئادىتىدە پۈتۈن جامائەت تەڭلا «ئامىن» دەپ ئىمامغا ئەگىشىپ توۋلايدۇ. ياقۇپ ھاجى بۈگۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن شۇنداق قاتتىق توۋلىدىكى ئۇنىڭ يېنىدىكى ئىبراھىم ھاجى چۆچۈپ كەتتى. نامازدىن كېيىن ئىبراھىم ھاجى دوستىدىن سورىدى:

— نېمە بولدۇڭ، نېمانچە توۋلايسەن بابا؟

— نېمە قىلغان بولساڭ شۇ بولدۇم.

— نېمە قىلدىم زادى؟

— ساراڭ قىلدىڭ.

— نۇرنىسا خېنىمنىڭ جاۋابى مۇجمەل بولدىمۇ؟

— قۇرسۇن خېنىملىڭ، — دېدى ياقۇپ ھاجى ھاسىسىنى يەرگە ئاچچىق بىلەن ئۇرۇپ. ئۇ دوستىغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ شېئىر ئوقۇدى:

ئەقىدە بىلمىگەن شەيتانى ئەلدۇر،
گەر مىڭ يىل ئەمەل دەپ قىلسىمۇ يەلدۇر.

ئىبراھىم ھاجىنىڭ ئاچچىقى كەلدى. ئۇ دوستىغا ئورۇنسىز كايىغىنى ئۈچۈن ئالايدى.

— ئېيتقىنا، يۇرتتىن چىققاندىن بېرى قىرىق بىر يىل بىللە ئىبادەت قىلىپ، بىللە ئوقەت قىلدۇق. بىر - بىرىمىزنى ئالدىمىدۇق، بىر - بىرىمىزنىڭ رىزقىغا كۆز ئالايتماي، بارنى تەڭ تالىشىپ يەپ، بىللە پۇل تاپتۇق، نەۋرىلىك بولدۇق، قېرىغاندا سەن بويتاق قالدىڭ!

قادالسا بىر تىكەن، يا چۈشسە بىر قىل،
ئىرادىسىز ئەمەس يىراق - يېقىن بىل.
ئىرادە قىلسا ئول ھەييۇ تاۋانا،
قىلۇر بىر لەمزىدە بىلمەس نىدانا!

ھەر ئىش ئىرادە بىلەن بولىدۇ. ئىگىسى ئالەمدىن، ئىنساندىن ئەللىك مىڭ يىل بۇرۇن قەلەمنى ياراتقان. بارلىق يارالغۇچىنىڭ كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىنى شۇ قەلەم ئاللىقاچان پۈتۈپ بولغان، سېنىڭ كۆڭلۈڭگە ئىشىق سەۋداسىنى ئەلۋەتتە ئىگىسى سالغان. مەندىن رەنجىسەڭ، ئۆز دوستۇڭنى: ئەقىدە بىلمىگەن شەيتان، قىلغان ئىبادىتى شامال، دەپ ھاقارەتلىسەڭ، بۇ قىلغىنىڭ كۇپۇرلۇق شەرەكەلىك ئەمەسمۇ؟

ياقۇپ ھاجى دوستىغا نېمىمۇ دېيەلىسۇن؟ ئۇنىڭ گەپلىرى يوللۇق، ھەق گەپ!

— سۇبھاناللا!..، — ياقۇپ ھاجى سۇرە ئوقۇپ تەۋبە قىلدى - دە، — سەۋەنلىك ئۆتتۈلدى، گېپىڭ دۇرۇس. ئېيتقىنا بۇ سەۋدانىڭ دەۋاسى زادى نېمە؟ — دېدى.

— ئۆيلىنىش! — دېدى ئىبراھىم ھاجى دوستىنى ئۆينىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئۆز ھۇجرىسىغا باشلاپ، — قېنى ئولتۇرغىن، مەن ساڭا مەسلىھەت بېرىمەن. ئايالىڭمۇ ساڭا كۆڭلى بار، سېنىڭ چىرايىڭغا، خۇلقىڭغا ئەمەس، پۇلۇڭغا، جاي - ئالتۇنلىرىڭغا كۆڭلى بار!

— مەيلى، پۇلۇمغا كۆڭلى بولغىنى ماڭا كۆڭلى بولغىنى. پۇلۇم بىلەن جىسمىم بىر ئەمەسمۇ ئاداش؟

— شۇنداق، توغرا ئېيتتىڭ، سەن بىلەن ماڭا «ئاشىق»، «تۇغقان»، «يېقىن» بولغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا پۇلىمىزنى دەيدۇ. بىلىپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ يالغان مېھرىنى قوبۇل قىلىمىز ئەمەسمۇ، نۇرنىسا خېنىمنىڭ جاۋابىنى مەن ئاڭلىدىم. ئاۋۋال ئۇنىڭغا قانۇنىي مىراس بېكىتىدىكەنسەن، ئاندىن ئۇ سېنىڭ ئەمرىڭگە ئۆتىدىكەن.

— ئاپلا، يامان بولدى. مېنىڭ تېخى تابەم يوق ئەمەسمۇ؟ تابەم بولمىغاندىكىن مىراس قالدۇرۇش ھوقۇقۇم بولمايدۇ - دە!

— شۇنداق، لېكىن بۇنىڭ ئامالى بولىدۇ. سېنىڭ تابەڭ بولمىسا مېنىڭ بار. خوش قېنى خېنىمغا قانچىلىك بىرنەرسە مىراس قالدۇرماقچىسەن؟

— نۇرنىسا خېنىمنى بىر باي قىلاي دېگەن نىيەتتىمەن. يۈز مىڭ دوللارلىق ۋەج مىراس بېرەتتىم. بىر جايىم ئۇنىڭ نامىغا مىراس قالدۇرۇلاتتى.

— قايسى جايىڭنى بەرمەكچىدىڭ؟

— ئاشۇ ھۆكۈمەت بۇزماقچى بولغان تۆت قەۋەتلىك بىنانى. بۇ بىنا يولغا توغرا كەلمىگەن بولسا، بۇنچىلىك پۇل بولمىغان بولاتتى. يەنە ئاز - تولا ئالتۇن، دوللارمۇ بار.

— ئانداق بولسا ئىش پۈتتى، مەن نۇرنىسا خېنىمغا خۇش خەۋەر يەتكۈزىمەن. تابە ئىپلاشقا ئادۋوكات يوللايلى. قىرىق بىر يىل ياشايمىزۇ، تابە ئالالمايمىز. بۇ قانداق گەپ ئۆزى؟

— كۈپۈرلۈق، كۈپۈرلۈق!— دېدى ياقۇپ هاجى، بۇ قېتىم دوستىنىڭ خاتالاشقىنىنى سېزىپ، دەرهال ئۈچ ئالماق بولۇپ:
قادالسا بىر تىكەن، يا چۇشسە بىر قىل...
— سۇبهانالللا! — دېدى ئىبراهىم هاجى چىرايلىق ياسىتىلغان تۆت چاسا ساقلىنى چاڭگاللاپ،— كۈپۈرلۈق. خاتالاشمايدىغان كىشىمىز يوق. شۇڭا ئاسىي بەندە بىز.

3

بۇ يەرنىڭ قانۇنى شۇنداق: بۇ دۆلەتنىڭ پۇقرالىقىغا رەسمىي ئۆتمىگەن ئادەمنىڭ ئۆي - جايىنى سېتىش، مىراس قالدۇرۇش هوقۇقى بولمايدۇ. زۆرۈر بولۇپ قالغاندا، هاجەتمەن تابەسى (نوپۇسى) بار بىر يېقىنىنىڭ نامى ئارقىلىق بۇ ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ. ياقۇپ هاجى نۇرنىسا خېنىم ئۈچۈن بىر جاي بىلەن پۇل ۋە ئالتۇنلىرىنى مىراس قالدۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى ئىچىدىن مۇۋاپىق بىر ۋەكالەتچى ئىزلەپ نۇرغۇن ئويلاندى: ئوغلى باشقا شەهەردە، هۆكۈمەت ئىشى بىلەن. ئۇنىڭغا بۇ ئىشنى ئىپتىقلى بولمايدۇ. قىزى بىلەن كۈيئوغلىنىڭ نوپۇسى بار، لېكىن ئۇلار ئۆمرى ئاز قالغان دادىسىنىڭ يات بىر ئايالغا بۇنچە مال - دۇنيانى مىراس قالدۇرۇشىغا هەرگىز يول قويمايدۇ. ئۇنىڭ بانكىدىكى پۇلى، ساندۇقتىكى ئالتۇنى، جايلىرىنىڭ قانۇنىي رەسمىيەتلىرى... هەممە بايلىقى ئالللقاچان قىزىنىڭ قولىغا ئۆتتۈپ بولغان. ئۇ قىزىدىن بىسوراق بۇنچىلىك پۇلنى بىرىگە هەرگىز بېرەلمەيدۇ. لېكىن، قىزى دادىسىنىڭ بىر ئىنساپلىق موماي بىلەن نىكاهلىنىشىنى ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان. نۇرنىسا خېنىمنى هەم قىزى تاپقان. لېكىن، ياش كۆرۈپ قىزىقمىغان، ئەمما ئۇ دادىسىنىڭ هازىرقى هالىدىن، يەنى نۇرنىسا خېنىم بىلەن دىدارلاشقىنىنى، ئۇ ئايالغا سىلىق

سۆزلىرى، يۈزى ئېچىلمىغان قىزلاردەك نومۇسچانلىقى، نازۇكەـ
رەشمە، جادۇ كۆز، چىرايلىق لەۋلىرىدە ئويناپ تۇرىدىغان تەبەسـ
سۇمى ئۇچۇن ئالىمقاچان «ئاشىقى بىقارار» بولۇپ قالغىنىنى
بىلمەيتتى، بۇ ئىشلار دوستى ئىبراھىم ھاجىنىڭ ۋاستىچىلىكى
بىلەن بولغان. ئىبراھىم ھاجى ئۇنىڭغا قىرىغىنىدا بۇ تارتقۇلۇقنى
تېپىپ بەرگەنىدى. ئەمدى بوۋاي ئويلا - ئويلا ئۆزىنىڭ نۇرىنـ
سا خېنىمسىز ياشىيالمايدىغانلىقىنى چۈشەنەدى. ئۇنىڭ ئەسۇ
خىيالى، چۈشى، ھەتتا بەش ۋاخ نامىزىدا خۇدايىمدىن تىلەيدىـ
غان مۇراد - مەقسىتى ئاشۇ ئايال بولۇپ تۇرۇۋاتسا، ئۇ ئاجىز
تېنى، چولتا ئەقلى، بوشاشقان ئىرادىسى بىلەن قانداقمۇ
بۇ بىر كۈچلۈك ئارزۇ - تەمەنىڭ ھۆجۇمىدىن ئۆزىنى قوغداپ
قالالايتتى؟!... «ئىبراھىم ھاجىنىڭ تابەسى بىلەن مىراس رەسمىـ
يىتىنى ئۆتىسەم، مەن ئۆلگەندىن كېيىن باللىرىم يات بىر
ئايالغا ئۆزلىرىدىن يوشۇرۇنچە قانۇنىي مىراس قالدۇرغانلىقىمنىڭ
سەۋەبىنى بىلىدۇ. مېنىڭ ئامالسىز قالغانلىقىمنى، يۈرىكىمگە
ماڭا بويسۇنمايدىغان، بەلكى مېنى ئېگىلدۈرىدىغان، بىر سەۋداـ
نىڭ كىرىۋالغانلىقىنى چۈشىنىشىدۇ، ئۇلار بىلگەندىن كېيىن مېنى
ئەپۇ قىلىشىدۇ، لېكىن ئىبراھىمغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟...»

ئۇ دۇكىنىدا غەمكىن ئولتۇرۇپ يۇقىرىقىلارنى ئويلاۋاتـ
قاندا، دۇكان ئالدىدا ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن، تۆت چاسا
ساقال قويغان دوستى ئىبراھىم ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، غەمكىن دوستۇم، قانداق ئەھۋالىڭ؟

— ئەلھەمدۇلىللا، كەلگىن ھېيلىگەر، كەلگىن!

— ھا، ھا، ھا... چۈش كۆرۈۋاتاتتىڭمۇ؟

— شۇنداق، چۈشۈمدە ئىستىخار قىلدىم.

— لەببەي، قانداق؟

— بىز ئىككىمىز تۆگىدە سېۋەتنىڭ ئىككى بېشىغا ئولتۇرۇپ

مەككىدىن ـ مەدىنىگە مېڭىپتىمىز.
— بۇ چۈش ئەمەس، قىرىق ئىككى يىل بۇرۇنقى ئىش.
— ياق، كونا ئىش، يېڭى چۈش.
— خوش؟
— شۇنداق قىلىپ، سەن مېنى ئاراقچىغا تۇتۇپ بېرىپسەن!
— ھا، ھا، ھا... ئىستىخار ئىمىش تېخى. ئۆتكەن ئىش بىلەن خام خىيالنىڭ قېتىشمىسى، تەممىسىز تاماقتەك بىر نېمە؟ ئەنىڭ قاراقچىسىكەن ئۇ؟
— نۇرنىسا خېنىم قاراقچى بولماي نېمە؟ — ياقۇپ ھاجى ياشاڭغىرىغان، لېكىن ھايات لەززىتىدىن ئۈمىدلىنىپ ياشارغان كۆزلىرى بىلەن دوستىغا تەلمۈرۈپ قارىدى.
— ئۇ دۇكىنىڭغا كەلدىمۇ؟
— خۇددى ئەزرائىلدەك تۇيدۇرماي كىرىپ كەلدى. مەن غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى تونۇۋالدىم. كۆزۈمنى ئاچسام قارا يۈركەنچە ئىچىدە بىر نازۇك بەدەن ئېگىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ «ئەسسالام ھاجى» دېگەندە ئاۋازى تىترىدى. مەن ئۇنىڭغا بىر پىيالە چاي سۇندۇم. بەچچىخەر، پىيالىگە جان كىرىپ قولۇمدىن يەرگە چۈشتى. چاي تىزىمنى كۆيدۈردى. ئۇ نازۇك قوللىرى بىلەن يۈركەنجىنىڭ ئېتىكى بىلەن تىزىمنى سۈرتتى. ئۇنىڭ تىنىقى يۈزۈمگە ئۇرۇلدى، يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدىشى ئاڭلاندى. ئۇنىڭ سۆزۈك بارماقلىرى قوللىرىمغا تەگدى... مەن بىھوشلاندىم. مەن بىر ئايالغا ئاشىق بولۇپ باقمىغان. سەكسەن ئىككى يېشىمدا مېنىڭ دىلىمغا بۇ سەۋدانى سالغان ئىگىسىگە مىڭ رەھمەت. مەن خۇدانىڭ بۇ نېمىتى ئالدىدا غەيرەتكە كەلدىم.
— خېنىم، مۇشۇ تاپتا مەن ئاخشامقى چۈشۈمنىڭ ئۆزىنى تەكرار كۆرۈۋاتىمەن. ئاللانىڭ مېنى بەخت بىلەن ئۇچراشتۇرغانلىقىغا مىڭ رەھمەت، — دېدىم. نۇرنىسا خېنىم يۈزىنى قىيا ئاچتى، نىكاھلانماي تۇرۇپ ماڭا يۈزىنى كۆرسەتكىنى ئەلۋەتتە

نامەھرەم گۇناھ. بۇ گۇناھ ماڭا ھېساب، مەن ئۇنى شەيتان بو-
لۇپ ئازدۇردۇم. ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ:
— مەن سىلىنى قىرىق يىل بۇرۇن چۈشۈمدە كۆرگەن. ئۇ چاغدا سىلى قىرىق ئىككى ياشلىق يولۋاس ئىدىلە، مەن ئون ئالتىگە كىرگەن ھۆرى - غىلمان ئىدىم. ئىككىسى بىزنىڭ كۆڭۈل رىشتىمىزنى شۇ چاغدىلا بىر - بىرىگە ئۇلىغان. لېكىن، قاتمۇ قات تاغلار، لاي سۇلۇق دەريالار، گىياھسىز چۆللەر ئارىمىزنى يىراق قىلىپ تۇرغاچقىلا، روھىمىز قوشۇلغان بىلەن جىسمىمىز ھىجرانلىقتا تۇرۇشقانىدى. مانا ئەمدى ئىككىسى بىزنىڭ جىسمىمىزنىمۇ يېقىنلاشتۇردى، — دېدى.
يەتتە ئىقلىمدا يوق ئەرمىش سەن كەبى نازۇك بەدەن،
سەككىز ئۇشماقتا تىلەيمەن، كۆزلىرى دۇردانىنى...
— بەللى، بەللى، مۆجىزە! — دېدى ئىبراھىم ھاجى دوستىنىڭ يېنىدا چاتىرىنى كېرىپ ئولتۇرۇۋېتىپ، — قاراقچى دەيسىنا تېخى، نازۇك بەدەن، كۆزلىرى دۇردانە قاراقچىكەن - دە؟ ھە، ھا، ھا!
— قاراقچى بولماي نېمىدى؟ چۆل قاراقچىلىرى سېنى باغلاپ، ئۇرۇپ پۇلۇڭنى ئالىدۇ. بۇنداق ئاياللارچۇ؟ ئاشۇ بەدەن، كۆزە نازلىرى بىلەن پۈتۈن دۇنيايىڭنى، ھەتتا جېنىڭنى ئالىدۇ. چۆل قاراقچىلىرىغا بىر تىللانىمۇ بەرمەسلىك ئۈچۈن جېنىمىزنى تىكىمىز، مۇنۇ ئايال سۈرەتلىك قاراقچىلارغا ھەممىنى ئىككى قوللاپ تۇتىمىز. لازىم دېسە جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز. خوش دوستۇم، تابە قانداق بولدى؟
— ھەي، دوستۇم ياقۇپ ھاجى، بولمىدى، يېشىڭ سەكسەندىن ئاشتى. يېشى ئاتمىشتىن ئاشقانلارغا تابە بېرىلمەيدىكەن. بۇ يەردە قىرىق بىر يىل ياشىدىڭ، كۆنلۈكچىدىن كاتتا بايغا ئايلاندىڭ، لېكىن تېخىچە تابە ئېلىشقا ھەرىكەت قىلماپسىنا؟
— ئىبراھىم خېلىلۇللا كوچىسىدا ھەممە كۈنلەر بىر خىل ئۆتتۇ-

ۋەردى، بەش ۋاخ نامازنى ھەر كۈنى قازاسىز ئوقۇدۇم. بىرىگە ئازار بەرمىدىم، بىرىدىن ئازار يېمىدىم، تائە ئېلىش ئادەمنىڭ خىيالىغا نەدىن كەلسۇن. راست، بىر قېتىم مۇشۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى ئۈستىدىن ھەرەم قازىسىغا ئەرز قىلىپ باردىم. سەن بىلىسەن، ئۇ ئىمام بىر يەمەنى ئىدى. ئۇ چېكەنتى، ھارامدىن قول تارتمايتتى. بىر ھەمشىرىمىز ئۆلگەندە ئۆز ئۆي - جايىنى سېتىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىكەن. ئۇ ھەمشىرىمىزنىڭ جايىنى ئون يەتتە مىڭ رىيالغا سېتىپ، ئون مىڭ رىيالنى قولىغا بېرىپ يەتتە مىڭ رىيالنى يەۋاپتۇ. ھەمشىرىمىز تائەسى بولمىغاچقا ئەرز قىلىپ ئاقتۇرالماپتۇ. مەن بېرىپ قازىغا ئەرز قىلسام، قازى: «تائەڭ بارمۇ؟» دېدى، مەن: «يوق» دېدىم. قازى مېنى ئېلىۋەتكەن تىرنىقچىلىك كۆرمىدى. مانا شۇ چاغدا تائە ئېلىشقا ئەرز يازغان، بۇنىڭغىمۇ يىگىرمە يىلدىن ئاشتى.

— ئەمدى قانداق قىلماقچى؟ نۇرنىسا خېنىمغا مىراس قالدۇرمىساڭ، بەرىبىر كېيىن خورلىنىدۇ؟

— شۇنداق، لېكىن سېنىڭ نامىڭ بىلەن ھېلىقى جايىنى خېنىمغا مىراس قالدۇراي دېسەم، ساڭا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىمەن.

— نېمە؟ ماڭا ئىشەنمەمسىنا؟ مەندىن باشقا ساڭا قانات ياپىدىغان يەنە كىم بار؟

— دۇرۇس، بىز يەتمىش يىلدىن بېرى ئاغىنە، لېكىنزە، بىر خۇدا، بىر ئۆزۈڭگە مەلۇم، سەن مېنى نۇرغۇن قېتىم باپلىدىڭ، ئۇيلىغىنا؟ بىرىنچى قېتىم مېنى نۇرغۇن باپلاپ سۈپۈرگە ھاجىمغا ياخشىچاق بولغاندىن تارتىپ...

— قويغىنا، كونا خاماننى سورۇپ نېمە قىلاتتىڭ؟ ئۇ چاغلاردا ھەممىمىز ئاچكۆز ئىدۇق...

ئۇلار جىمىپ قېلىشتى. ئىبراھىم ھاجى سەكسەندىن ئاشقاندا، يەنى پۇلدار، باي بولۇپ، نامى تونۇلغان بۈگۈنكى كۈندە ئۆزىنىڭ دوستىغا قىلغان خىيانەتلىرىنى ئازاب ۋە ئۆكۈ-

ئۈش بىلەن ئەسلەپ ئۆتتى.

...ئۇلار قىرىق نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا يۇرتىدىن «نىجاتلىق» ئىزدەپ بىللە يولغا چىقتى. ئىككىسى پەرىجە، خۇر- جۇنلىرىنى بىر ئېشەككە ئارتىپ، سۇپۇرگە باينىڭ ئارقىسىدىن ئون ئۈچ كۈن مېڭىپ مىڭتېپكە (ھازىرقى قونجىراپ) ئېغىزىغا كەلدى. سۇپۇرگە باي قاپىقى ئېچىلمايدىغان، ھەرقانچە ئىس- سىقتىمۇ سۈسەر تۇمىقىنى بېشىدىن ئالمايدىغان، كۆك چەكمەن پەرىجىسىنى يەشمەيدىغان، كەمسۆز ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئات - ئېشەكلەرگە ئارتىلغان ماللىرى، قوينىدىكى ھەميانىدا نۇرغۇن ئالتۇن، تەڭگىلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئون نەچچە خىزمەتچىسى، تىلى زەھەر، ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ خوجدارى بىللە سەپەرگە چىققاچقا، ئۇ خالتار يورغىسى ئۈستىدە دائىم مۈگدەپ خاتىرجەم ئولتۇراتتى. لېكىن، مىڭتېپكە ئېغىزىدىن ئۆتەردە، ھۆكۈمەت خادىمى ھەربىر ئادەمدىن بىردىن ئالتۇن تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇنىڭ خاتىرجەملىكى تۈگىدى - دە، ئۇزۇن قاشلىرى كۈرۈك توخۇنىڭ شىللىسىدەك تەتۈر ئۆرۈلۈپ، يول بويى يۇ- مۇق كەلگەن كۆزلىرى جامدەك ئېچىلدى:

— بىزئون توققۇز كىشى بىر ئۇلۇش، بىر ئالتۇن بېرىمىز، مۇنۇ قوتۇر ئېشەكنىڭ خوجايىنلىرى ئىككى ئۇلۇش، ئىككى ئالتۇن بېرىدۇ! — دېدى ئۇ شالاڭ ساقاللىرىنى دىر - دىر تىترىتىپ...

سۇپۇرگە ھاجىنىڭ شۇ كۈنكى تەلەتى ئىبراھىمنىڭ يا- دىغا ئۆمۈر بويى ساقلاقلىق!...

— بۇ، بۇ...!— دېدى جۇل - جۇل پەرىجە، تاقىرلاشقان سالۋاق تۇماق كىيگەن، يېڭىدىن ساقال قويغان ياقۇپ ئۇسسۇز- لۇق، يول ھارغىنلىقىدىن چاك - چاك يېرىلغان لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ،— بىزدە ئالتۇن يوق، پىچكى تەڭگىمىز بار.

— بىر ئالتۇن قىرىق تەڭگە، تەڭگە تۆلىگىن ئانداق بولسا!

— بار - يوقى قىرىق — ئەللىك تەڭگىمىز بار. بىز نامرات،

ئـوقـەت ئـىـزدەپ كـېتـىـۋاتـىـمـىز، تـەقـسـىـر!

— ئـانـداق بـولـسـا ئـارقـاڭـغـا يـان! — دېـدى ئىبغىز خادىمى، بايغا ھىجايغان بىلەن ئىككى نامراتقا قەھرلىك تىكەن بولۇپ سانجىلىپ.

— قەشقەر باھاسىدا بىر ئالتۇنغا يىگىرمە تەڭگىدىن تۆلەيلى ئەمىسە! — دېدى ئىبراھىم قوينىنى كولاپ.

— قەشقەر باھاسى قەشقەردە قالغان. بۇ يەر دېگەن مىڭ-تېكە! — دېدى سۈپۈرگە ھاجى خوجىدارىغا قاراپ قويۇپ، — گەپنى سوزۇشما، بولمىسا مەن تۆلەپ قويىمەن. ئەمما گـەپنـى ئوچۇق قىلاي: داداڭلارنىڭ يۈز - خاتىرسىنى قىلدىم. خوجىدار، بۇلارنىڭ قولىدىن ھۆججەت ئېلىۋال، ھەر بىرى قىرىق تەڭگىدىن قەرزدار! بىلىپ قوي قىرىق تەڭگىدىن!

... ئۇلار پاكىستان - پىشاۋۇردا، گېلىگىتتا ناۋايلىق قىلىپ خېلى پۇل تېپىشتى، لېكىن قىرىق تەڭگىنى ئۈزۈپ بولالمىدى. كا-راچىدا پاراخوتتىن مال چۈشۈرۈپ كۆنگە ئون - ئون ئىككى سائەتلەپ ئىشلەپمۇ قىرىق تەڭگىنى تۆگىتەلمىدى. قىرىق تەڭگە بىردەم قىرىق ئال-تۇنغا، بىردەم پاكىستان رۇپىيىسىگە، بىردەم ئامېرىكا دوللىرىغا، بىردەم ئەرەب رىيالىغا ئۆزگىرىپ، ئون ئۈچ ئاي ئۇلار بىلەن بىللە يۈرۈپ، جىددە شەھىرىگىمۇ يېتىپ كەلدى. ياقۇپ جىددە شەھىرىدە پورتتا يۈك ئورۇپ يۈرۈپ ھامماللىق قىلدى. تازىلىق ئىشچىسى بولدى، پىچاق چاقلىدى، ئاشخانىدا ئىشلىدى، دۈم يېتىپ - دۈم قوپۇپ، ئۈچ ئاي بولغاندا ئۇ تۆت يۈز رىيال سەئۇدى پۇلىنىڭ ئىگىسى بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا ئىبراھىم ئاللىقاچان قەرزدىن قۇتۇلغان، سۈپۈرگە ھاجىنىڭ مال ساتقۇچىسى بولۇۋالغانىدى. ئۇ مانا شۇ چاغدا بىرىنچى قېتىم دوستىغا خىيانەت قىلدى.

— ھاجىنىڭ قەرزىنى سۈيلەپ كەلدىم، — دېدى ئۇ يا-قۇپ ئىشلەۋاتقان ئاشخانىدا توخۇ كاۋىپىنى ئىشتىھا بىلەن يە-ۋېتىپ، — قەرز ئۈزارسا سىرتماق بولىدۇ، بىلىدىغانسەن؟

— پېشاۋۇردىلا ئۈچ يۈز رۇپىيە تۆلىدۇق، كاراچىدا يەنە يۈز رىيال بەردىم. مېنىڭ ھېسابىمدا ھاجىمغا بىز قىرىق تەڭگە ئەمەس يۈز نەچچە تەڭگە تۆلىدۇق! بۇنى سەنمۇ بىلمەسەنمۇ؟ گۇۋاھلىق بەرگىن!

— ھۆججەتىڭ مانا! — دېدى ئىبراھىم قوينىدىن بىر قەغەزنى چىقىرىپ، — ئۆززۈۋەت ھاجى بولمىغان بولسا، بىز بۇ ئۇلۇغ تۇپراقتا قەدەم باسالايتتۇقمۇ؟ مەن قەرزئۈزگىنىڭگە گۇۋاھلىق بېرەلمەيمەن.

— قانچە تۆلەيمەن؟

— ئۆسۈملىرى بىلەن ئۈچ يۈز رىيال.

ياقۇپ قومدا يېتىپ، سوغۇق سۇ ئىچىپ، قارا نان يەپ بىر رىيال - ئىككى رىياللاپ يىغقان پۇلىدىن ئۇن - تىنسىز ئۈچ يۈز رىيال ساناپ بەردى. دوستىدىن رەنجىپ جىددەدىن مەككىگە قايتىپ كەلدى. بۇ يەردە بىر يىل ناۋايلىق قىلىپ مىڭ رىيالغا ئىگە بولغاندا، بىر كۈنى دۇكان ئالدىدا يەنە ئىبراھىم پەيدا بولدى.

— ھاجىمۇ بىللە كەلدى، — دېدى ئۇ يالىڭاياغ پۇتلىرى بىلەن يەر تاتىلاپ، — بىچارە دىشۋارچىلىقتا يولۇقتى. يۇرتتا ھۆكۈمەت ئۆزگىرىپتۇ دېگەننى ئاڭلاپ ھېلىقى قىزىل كۆز خوجىدارى بۇ ئادەمنىڭ پۈتۈن پۇل، ئادەملىرىنى ئېلىپ پاراخوت بىلەن قېچىپ كېتىپتۇ.

— نەگە قېچىپتۇ؟

— تەيۋەنگە، ئامېرىكىغا!

ياقۇپ سۈپۈرگە ھاجىنى كۆردى. ھاجى بىر ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا ھېلىقى كۆك پەرىجە، سالۋاق تۇمىقى بىلەن دۈگدىيىپ تۆرۈلۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھاجى دادا!

— مېنىڭ قىرىق تەڭگەمنى نېمىشقا بەرمەيسەن، ھارامىلىق!

— بەرگەنمەن، ھاجى دادا، بىر قېتىم ئۆزلىرىگە، بىر قېتىم مۇشۇ ئىبراھىمغا بەرگەنمەن!

— ئىللا بىللا ئالمىدىم!

— گۇۋاھلىق بەرگىنە، ئىبراھىم ئاداش؟

— ئىللا بىللا ئالمىدىم!

ئىبراھىممۇ سۈپۈرگە ھاجىنىڭ قەسىمىنى تەكرارلىدى. ياقۇپ سۈپۈرگە ھاجىغا قارىدى.

— ھاجى دېگەن سىلىدەك بولامدۇ، ھاجى دادا؟

— تىلىڭنى تارت نېسارى!

ھاجى شۇنداق ئالايدى، شۇنداق تىترىدىكى، ئۇنىڭ شۇ كۈنكى چىرايى ئىبراھىم ئۈچۈن ئۆمۈرلۈك يالداما. ياقۇپ كەپمۇ قىلماي يېنىدىن يەنە ئۈچ يۈز رىيال چىقاردى.

— رازى بولسىلا، ھاجى دادا!

كۈنلەر، ئايلار، يىللار بىر خىل ئۆتتۈۋەردى. ئۆز ۋاقتىدىكى ياقۇپ كۈنلۈكچى ئەرەبىستاننىڭ ئەللىك نەچچە گرادۇس بىلەن ئوتتۇز نەچچە گرادۇس ئارىلىقىدا قىشۇ ياز بولۇپ تۇرىدىغان ئىسسىقلىرىدا تونۇر بېشىدا تەر تۆكۈپ كاۋاپتەك پىژىلداپ پىشىپ يۈرۈپ دۇكان، ئۆي ۋە ئايال - باللارغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ھاجى» سۆپىتى قوشۇلدى. ئۇ بەش ۋاخ نامىزىنى ئوقۇپ، تېگىشلىك زاكاتنى كەم قىلماي بېرىپ، خاتىرجەم تىجارەت قىلىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ دۇكىنى ئالدىدا ھاسىغا تايانغان، نەپسى ئېغىرلاشقان، كۆزىنىڭ خۇنى ئاجىزلاشقان سۈپۈرگە ھاجى پەيدا بولدى.

— سېنى بۇ ئۇلۇغ جايغا مەن ئەكەلگەن، — دېدى ھاجى تىترەپ، ھاسىراپ تۇرۇپ، — سەن مېنى تاشلىۋەتتىڭ، سەن ماڭا قارا يۈزلۈك قىلدىڭ، تاپقان بۇلۇڭ ھارام!

بوۋاي تومۇزدىمۇ تىترەيتتى. ئۇنىڭ ئۈچىسىدىكى ھېلىقى ئۆز ۋاقتىدا كۆك ئىكەنلىكىنى ئەمدى ياقۇپ ھاجىدىن باشقا

ھېچكىم بىلمەيدىغان ئۇيغۇر چەكمىسىدىن تىكىلگەن جۇل - جۇل پەرىجىسى ئۇنى كىشىلەرنى تەرلىتىدىغان تومۇزنىڭ سوغۇقلىرىدىن ساقلىيالماس بولۇپ قالغان چېغى، ئىگىسى بىلەن بىللە ئۇمۇ تىترەمەكتە ئىدى.

— راست، راست، نائىنساپلىق قىلدىڭ، ياقۇپ ھاجى! — دېدى سوپۇرگە ھاجىنىڭ يېنىدا ئۈنۈپ چىققاندەك پەيدا بولۇپ قالغان ئىبراھىم ھاجى بوۋاينى يۆلەپ تۇرۇپ، — ھاجىنىڭ ھېلىقى ياخشىلىقى بولمىغان بولسا...

— بولدۇ، ھاجى دادا، — دېدى ياقۇپ ھاجى يانچۇقىنى كولاپ، — مانا مىڭ رىيال، رازى بولسىلا راست، سىلىگە قارىيالمىدىم. يەنە قانداق تەلەپلىرى بار؟

— ھاجى يۇرتقا قايتماقچى! — دېدى. ئىبراھىم ھاجى مىڭ رىيالنى ساناۋېتىپ، — يول خىراجەت، سوۋغا - سالام لازىم.

ياقۇپ ھاجى يۇرتىدىكى تۇغقانلىرىغا ئون ئالتۇن، ھاجىغا يوللۇق قىلىپ ئون ئالتۇن بەردى. بوۋاي قاپىقىنى ئاچماي، خوش، رەھمەتمۇ دېمەي، ئىنجىقلاپ كەلگەن تەرىپىگە كەتتى.

ئاز كۈندىن كېيىن بوۋاينىڭ ھەرەمدە ۋاپات بولغانلىقى ئۇنى دەپنە قىلدىغان ئادەم چىقماي تۇرۇۋاتقانلىقى ياقۇپ ھاجىغا خەۋەر قىلىندى. ياقۇپ ھاجى ئۇنى ئەرەب ئادىتى بويىچە ئۆز ھويلىسىدىكى تەييار قەبرىگە دەپنە قىلدى، ۋە نەزىر قىلىپ ئۈچ كۈنگىچە پەتىچىلەرگە ئىشىكى ئالدىدا چاي قۇيۇشقا بىر يەمەننى يەتتە يۈز رىيالغا ياللىۋالدى.

ياقۇپ ھاجى ئىبراھىم ھاجىدىن يىگىرمە ئالتۇننىڭ دېرىكىنى قىلغۇدى، ئىبراھىم ھاجى «ئىللا بىللا بىلمەيمەن!» دىن باشقىنى دېمىدى.

«بىر خۇدا، بىر سەنلا بىلىسەن» دېگەن سۆز ئىبراھىم

ھاجىمغا تەسىر قىلغان چېغى، يۇقىرىقى ئىشلارنى ئەسلەپ ئۆتكەندىن كېيىن ئىبراھىم ھاجى كۆز يېشىنى سۈرتتى:

— بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنىڭ تۆۋىسىنى قوبۇل قىلغان خۇدايىم مەندەك بىر جاھىل بەندىسىنىڭ گۇناھىدىن كېچەردۇ ئەلۋەتتە! — دېدى ئۇ ئاخىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — راست، سۈپۈرگە ھاجىم يىگىرمە ئالتۇننى ماڭا ئامانەت قويغان. بۇ يىگىرمە ئالتۇن سۈپۈرگە ھاجىمنىڭ مۈلكى، مەيلى يوللۇق، مەيلى سوۋغا سالام قىل ئۇ سېنىڭ قولۇڭدىن چىقتى، باشقىنىڭ قولىغا كىردى. ئۇ ئەمدى باشقىنىڭ، مەندىن ئۇ پۇلنى تەلەپ قىلساڭ، سۈپۈرگە ھاجىدەك ئۇلۇغ زاتنىڭ ھەققىگە خىيانەت قىلغان بولىسەن، ئىنساپ قىل، ياقۇپ ھاجى!

— ماقۇل، ماقۇل ئىنساپ قىلاي، ئىبراھىم ھاجى، — دېدى ياقۇپ ھاجى بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن، — نۇرنىسا خېنىمنى سەن ماڭا تونۇشتۇردۇڭ، ئۇنىڭ سەۋداسىنىمۇ سەندىن كۆرىمەن. نۇرنىسا خېنىم ئۈچۈن مەن ھەرنېمە قىلىشقا رازىمەن. ماقۇل سېنىڭ تابەڭ بولغاندىن كېيىن مېنىڭ ھېلىقى جايىمنى، يىگىرمە سەر ئالتۇن ئەللىك مىڭ رىيال پۇلنى نۇرنىسا خېنىمغا قانۇنىي يول بىلەن مىراس قىلىپ توغرىلا! خېنىمنى بۈگۈن - ئەتىنىڭ ئىچىدە نىكاھلاپ ئەمرىمگە ئالاي. ئەمما مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن خېنىمغا يۈزسىزلىك قىلما، ئۇنداق قىلساڭ ئەرسات كۈنى قىزىل تىرنىقىم قىزىل ئۆڭگىچىڭدە بولىدۇ. مۈڭگۈزسىزنىڭ مۈڭگۈزلۈكتىن قىساسىنى ئېلىپ بېرىدىغان خۇدايىم جازا ئۈشەردى ئىنئامىنى سەندىن ئايىمايدۇ!

4

مۇھەببەتتىن مەست بولۇپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا بەخت ئىزدىگەن بوۋاي بالىلىرىنىڭ نارازىلىقىغا قارىماي نۇرنىسا خېنىمنى

ئىكاھ قىلدۇرۇپ ئۆز ئەمرىگە ئالدى. ئىكاھتىن كېيىنكى تۇنجى ئاخشام ئۇچۇن ئۆزىنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ئۆيى — بازار سىرتىدىكى يېڭىدىن سېتىۋالغان بەش قەۋەتلىك، ئەتراپى بۇلاق خورمىزارلىق جايىنى تەييارلىدى. قىرىق ئېغىزلىق، ھەممىلا خانىسى ئەڭ ئېسىل، ئىران، يۇنان، ئىتالىيە گىلەملىرى، ياۋروپا دىۋانلىرى بىلەن بېزەلگەن بۇ ئۆيدە ئۇ ئاخشام ئەر - ئايال ئىككىسىدىن باشقا ھېچكىم قالمىغاندا، نۇرنىسا خېنىم نېپىز كىرىپ كۆڭلەك، بوييۇن، قۇلاق، بىلەك، بارماقلىرى ئالتۇن بىلەن نۇرلانغان، ئۇ ئۆزىدىن گۈپۈلدەپ ئەمبەر پۇرىقى كېلىپ تۇرغان ھالدا بوۋاينىڭ ئالدىدا يۇمشاق گىلەمدە تىزلىنىپ ئولتۇردى ۋە تېخى جەلپ قىلىش كۈچىدىن ئايرىلمىغان خۇمار كۆزلىرى بىلەن نازلىنىپ سورۇپ:

— ھاجى، مەن بۈگۈن ئۆزۈمنى بەختلىك دەيمەن، خۇدانىڭ قولچىلىقىنى قىلىپ، ھالال ئىشلەپ نېمەتكە ئېرىشكەن بىر تەقۋادارنىڭ تەرىپىگە سىز بىرىش ماڭا نېسىپ بوپتۇ. مېنى سىلى بەختلىك قىلدىلا، قانداق قىلسام مەندىن رازى بولالىسىلا؟ — دەپ سورىدى.

بوۋاي شادلانغان، ھاياجانلانغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يىگىرمە نەچچە يىلدىن بېرى بىرەر ئايالنى تىكىلىپمۇ قارىمىغان، ئەمما خىيال ۋە چۈشىدە گۈزەل ئاياللار بىلەن دائىم پىچىرلىشىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئالدىدا ئۆزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان گۈزەل ئايالنىڭ خىيالمۇ، چۈشمۇ ئەمەس، نەق ئارزۇسىدەكلا راستىنلا تىرىك ئايال ئىكەنلىكىگە تېخى ئىشەنچ قىلالماي ئارىسالدىلىقتا ھودۇقماقتا ئىدى. ئۇنىڭ شالاڭ ساقىلى، كۆكۈچ لەۋلىرى تىترىمەكتە، قوۋۇز گۆشلىرىمۇ تارتىشىپ نىپىلدىماقتا ئىدى، نۇرنىساخان بوۋاينىڭ چىرايىغا قارىدى - دە، تىترىدى ۋە ئۆزىگە بېقىنمايدىغان سەسكىنىشنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كۆزلىرىنى يۇمدى. بوۋاينىڭ تىترەپ تۇرغان قوللىرى ئۇنىڭ مۈرىسىگە چۈشكەندە ئۇ

خۇددى ئىسسىق يوتقاندىن مۇزدەك سۇغا تاشلانغاندەك بولدى. بوۋاينىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— راست دەۋاتاملا، خېنىم، سىلى خۇددى بەختلىك بولغان بولسىلا ئىدى، بۇ مېنىڭ بەختلىك بولغانلىقىم، ماڭا بەخت لازىممىدى؟ تۆت كۈنلۈكۈم قالغان ئادەممەن. سىلىنى نىكاھىمغا ئالغىنىم سىلىنى ئايال قىلىپ، ھۇزۇرلىنىش ئەمەس، سىلىنى ئاز - تولا پۇل - دۇنياغا ئىگە قىلىش. بىلىپ قويسىلا مەن سىلىگە بىر قورۇ - جاي، يۈز مىڭ دوللار پۇل، يىگىرمە سەر ئالتۇن مىراس قالدۇردۇم. مەن بىلىمەن، ھازىر بەختمۇ، مۇھەببەتمۇ، دوستلۇق، ئادەمگەرچىلىكمۇ ئالتۇن - پۇل بولۇپ قالدى. مەن ئەرلىك ھوقۇقۇمنى ئىشلىتىش كۈچىدىن ئايرىلغان ئاجىز قېرىمەن. ھەي، قانداق دورا، ھەر قانداق ئەملەشمۇ مەندە يوقالغان كۈچنى تىرىلدۈرەلمەيدۇ. مەن سۆزلەيدىغان مۇردا، تاماق يەيدىغان ھەيكەلمەن. نۇرنىسا خېنىم، ماڭا ئېيتسىلا، ئىبراھىم ھاجى سىلىگە تۇغقانمۇ، ياتمۇ؟ ھېلىلا خۇپتەن ئوقۇدۇق. تەرەت بىلەن تۇرۇپتىمىز، راست گەپلىرىنى قىلسىلا؟

— ئىبراھىم ھاجى ئاتا باشقا ئانا بىر ئاكام بولىدۇ. ماڭا ۋىزا ئەۋەتىپ بۇ يەرگە ئەكەلگەنمۇ، سىلىنى لايىق تاپقانمۇ شۇ كىشى.

— بەلەن، بەك بەلەن! — دېدى ياقۇپ ھاجى تىترەپ تۇرۇپ، — سىلىنى بىر ئەرەبنىڭ خىزمىتىگە سالغانمۇ، ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزماي كوچا راباتتا تۇرغۇزغانمۇ ئىبراھىم ھاجىمۇ؟

— شۇنداق ھاجى، ئۇ ماڭا: بىرمۇ كىشىگە مېنى ئۆز ئاكام دېمىگىن، ئۇنداق دېسەڭ شۇ ھامان يۇرتقا قايتۇرۇۋېتىمەن، — دېدى.

— ھەي ئۇيغۇر، ھەي ئۇيغۇر، پۇل، پايدا ئۈچۈن ھەممىنى قىلالايدىغان ئۇيغۇر. خېنىم بىلەملا، مەن خوتۇن ئالىمەن دېسەم، يەمەن، مىسىر، تۈرك، ئەرەب، ھىندونېزىيە، پاكىستان

گۈزەللىرى تولۇپ تۇرۇپتۇ، مېنىڭ پۈتۈن ھەرقانداقىنى ئاندىمدا تىز چۆكتۈرەلەيدۇ. لېكىن مەن بىر ئۇيغۇر ئايالنى بەختلىك قىلماقچى بولدۇم. مەن مانا شۇ ئارزۇنىڭ ئىشقىدا ياندىم، مانا شۇنىڭ ئۈچۈن سىلىگە ئاشىقى - بىقارار بولدۇم. خېنىم، ئىشىمىزغا ئىبراھىم ھاجىنىڭ ھارام نىيىتى ئارىلىشىپ قالدى. ئۇ سىزنى بەختلىك قىلمايدۇ. ئۇ ئۆز بايلىقىنى كۆپەيتىش ھېسابىغا سىزنى بەختسىز قىلىدۇ. بىر ئۇيغۇر ئايال بىچارە خورلۇقتا ئۈچرايدۇ!...

بوۋاينىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار قۇيۇلدى. توختىماي تىترەۋاتقان قوللىرى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئايالنى قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىدى. پۈت قولى بوشاشتى، ئەڭ ئاخىرقى ئەرلىك تەلپى خۇددى قېلىن كۆل ئاستىدا قالغان بىر تال چوغ بورانىنىڭ كۈچى بىلەن كۆل تېگىدىن ئازاد بولۇپ سۇس يالقۇنجىغاندەك، پىل - پىل قىلدى - دە، ماغدۇرسىز قوللىرى بىلەن ئايالنى يۇمشاق چۆشەككە تارتتى. ئۇ ئۇنتۇغان، تامامەن خىيالىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىشنى باشلىدى - دە، بىردىنلا ھوشىدىن كەتتى. ئارتۇق خۇشاللىق، بەخت ھالاۋىتىنى بوۋاينىڭ ئاجىز بەدىنى كۆتۈرەلمىدى...

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە، ياقۇپ ھاجىنىڭ جەستى ئاشۇ يېڭى قورۇسىنىڭ ھويلىسىدىكى يېڭىدىن كولانغان يەرلىككە ئەرەب قائىدىسى بويىچە دەپنە قىلىندى. ئىبراھىم ھاجى ئۇنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ ئۈچ كۈن قۇرئان ئوقۇدى. يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن، ئۇ نۇرنىسا خېنىمغا ئايروپىلان بېلىتىنى تەڭلەپ تۇرۇپ:

— ئەتىلا يۇرتقا ماڭ، بىرىپلا ئېرىڭ بىلەن ياراش، بالىلىرىڭنى باق، مانا ساڭا مېنىڭ ياردىمىم ئىككى مىڭ ئامېرىكا دوللىرى! — دېدى.

نۇرنىسا خېنىم:

— ھېچ بولمىسا ئېرىمنىڭ يىلىغىچە ئولتۇرىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېرىم ماڭا بىر جاي، يۈز مىڭ دوللار، يىگىرمە سەر ئالتۇن مىراس قالدۇرغان، بۇ بايلىقنى ئەكېتىمەن، — دېدى.

— مىراس قەغىزىڭ قېنى؟ قازىخانىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان مىراس قەغىزىڭ بولمىسا بىر رىيالغىمۇ ئىگە بولالمايسەن!

— بۇ قەغەز سىلىدە ئەمەسمىدى، ئاكا! ھاجى جان ئۈزۈش ئالدىدا سىلىگە شەرەت بىلەن گەپنى ئۇقتۇرغان. سېخىرىنىڭ ھەققىگە خىيانەت قىلمايدىغانلا، ئاكا!

— مەندە ھېچقانداق مىراس خېتى يوق؟ — دېدى ئىبراھىم ھاجى قاپىقىنى تۈرۈپ، — ياقۇپ ھاجى سېنى ئالداپتۇ. تېز كەت، بولمىسا ياقۇپ ھاجىنىڭ باللىرى سېنى سولىتىپ قويىدۇ. بىلەمسەن، سەن ئۇنىڭغا تەگمىگەن بولساڭ ئۇ ھېچ بولمىسا بەش يىل ئۆمۈر كۆرەلەيتتى. ئۇلار قانۇنغا ئۈستۈڭدىن ئەرز سۇنسا، قانۇن چوقۇم سېنى جاۋابقا تارتىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە...

— نېمە، بۇۋاينىڭ ئۆلۈمىنى مەندىن كۆرەمدۇ تېخى ئۇلار؟ نۇرنىساخان غالىلداپ تىترىدى.

— ئەلۋەتتە. توي ئاخشىمىلا يىقىلغان تۇرسا!...

نۇرنىسا خېنىم ئەتىسى جىددە ئايرودرومىدا ئاكىسى بىلەن خوشلاشقاندا بۇلدۇقلاپ يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئاكا، مېنىڭ ئورنۇمدا ياقۇپ ھاجىنىڭ روھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇتۇپ قويۇڭ! — دېدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئىبراھىم ھاجى ئۇشۇقنى يېپىپ تۇرىدىغان ئاق كۆڭلىكىنىڭ چوڭقۇر يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى چىقىرىپ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، — ئىبراھىم خېلىلۇللانىڭ نامى بىلەن ئادالەت ئۈچۈن ياشاۋاتىمەن سىڭلىم، ئىنساپ دىيانەت تۇغى قولۇمدا كۆتۈرۈكلۈك، جازا ئۇششەردى نەسارىلارغا ئىشەنام. مەن دۇنياغا جازا ئۆلخەيرى ئۈچۈن تۇغۇلغان ئۇيغۇر ئوغلىمەن!...

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

ھاجىم توغرىسىدىكى ئىغۋالار

... ماقۇل بالام، مەن پىكىرىڭنى قوبۇل قىلاي: ناسىر ھاجىمنىڭ ئۈستىدىن يازغان ئەرزىمنى قايتۇرۇۋالاي. لېكىن مەن ئۆمرۈمدە ھېچكىمدىن ئاڭلىمىغان ئاھانەتنى ھاجىمدىن ئاڭلىدىم، ھېچكىمدىن كۆرمىگەن خورلۇقنى ھاجىمدىن كۆردۈم. مەنمۇ قانۇننى بىلىمەن، ئۇزۇن يىللىق ئوقۇتقۇچىمەن. ھازىر دىندار بولغىنىم بىلەن، نۇرغۇن ئۆمرۈم مۇئەللىمچىلىك بىلەن ئۆتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن قانۇننى بىلىمەن: بىر ئادەمنىڭ ئۈستىدىن ئىغۋا توقۇشقا، بىر ئادەمگە ھاقارەت قىلىشقا قانۇن يول قويمايدۇ. ھاجىم مېنى نەچچە يۈز ئادەمنىڭ ئالدىدا: «پەخرىدىن سەرراپ» دەپ ئاتىدى. ئۇنىڭ پاش قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن ئادەم كېلىپ: «قانۇنسىز ئالتۇن سودىسى» قىلىۋېتىپسەن، دەپ مېنى جاۋابقا تارتتى. مەن ئۇلاردىن قاتتىق رەنجىدىم. ئۇلارنى: «تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرىدىغان مۇتتەھەملەر!» دەپ تىللىدىم. ئۇلار: «ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاتاقلىق دىنىي زات ناسىر ھاجىممۇ يالغانچىمۇ؟» دەپ ھاجىمنىڭ پاش قىلىش ماتېرىيالىنى ئالدىمغا تاشلىدى. ئوقۇپ باقسام قىپقىزىل تۆھمەت! غەزىپىم ئىچىمگە سىغماي شۇ كۈنى نەزىردىلا ھاجىم بىلەن تۇتۇشۇپ قالدىم-دە، كالىچىمنى ھاجىمنىڭ بېشىغا ئاتتىم. ھېلىمۇ ياخشى، كالاچ ھاجىمنىڭ سەللىسىگە تەگكىنى، بولمىسا جامائەت مېنى چالما —

كېسەك قىلاتتىكەن. مېنى جامائەت ئۇ كۈنى دۈشكەلەپ، غولۇمدىن ئىتتىرىپ، نەزىردىن قوغلاپ چىقارغاننى ئاز دەپ، ناھىيەلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ بىر كېچىكى ھاجىمنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن مېنى ئۈچ كۈن سولاپ قويىدى... بۇ ئىشلار ھار كەلمەمدۇ؟ مېنىڭمۇ باللىرىم، نەۋرىلىرىم، يۇرت ـ جامائىتىم بار ـ دە! ھاجىم يۈز ـ خاتىر قىلمىغاندىكىن، مەنمۇ قاراپ تۇرمايمەن ـ دە. ھاجىمنىڭ ئۈستىدىن سوتقا ئەرز بەردىم. قانۇن ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر. قانۇن مۆتىۋەرگىمۇ، لۈكچەككىمۇ ئوخشاش ئىشلىنىشى كېرەك ـ دە. ئەرزىمنى ئاڭلاپ ھاجىم كۈندە دېگۈدەك ئەلچى قويۇپ بوسۇغامنى تېشىۋەتتى، بۈگۈن سەن كەپسەن، نېمىمۇ دەيمەن، ماقۇل، ئەرز يازمىغان بولاي. ماقۇل، ھاجىم بىلەن سىياسىي كېڭەشنىڭ ۋەكىللىكىنىمۇ تالاشماي، لېكىن، سەن ئاڭلاپ قوي، ھاجىم ھەققىدىكى ئىغۋالارنى بىر تەكرارلىۋالاي: ھاجىم مېنى ئىغۋا تارقاتتى دەيدۇ. مەن ئىغۋاچىمۇ ياكى ھاجىم ئۆزى «ئىغۋا» ئۈچۈن ئۇرۇق چاچتىمۇ؟ بۇنى سەن ئۆزۈڭ ئويلاپ خۇلاسىلىۋال، مەن ھاجىم بىلەن بىللە ھەج قىلىش جەريانىدا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمنىلا ساڭا دەپ بېرەي:

ھەج قىلىش — ئىسلام دىنىدىكى بەش پەرزنىڭ بىرى. مەن باللىرىمنىڭ زورى بىلەن ھەج قىلدىم، بالام. ئۈچىنچى ئوغلۇم ئەفرىدىن بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ئۆيدىن يامانلاپ چىقىپ كېتىۋىدى، گۇۋاڭجۇ دېگەن شەھەرگە بېرىۋېلىپ بەش يىلدىن كېيىن كاتتا سودىگەر بولۇپ قايتتى. يەتتە ئوغۇلنىڭ يەتتە خىل ھۈنىرى بار، بالام. ئەمما، يامىنى ئاشۇ ئەفرىدىن. ئۇ، شەيتانغا نوختا سالالايدۇ، ئالداركۆسىنى ئالدىيالايدۇ. توۋا، مېنىڭ پۇشتۇمدىن ئەفرىدىندەك ئالدامچىنىڭ چىقىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغان ئىكەنمەن. ھازىر ئۇنىڭ ئۈچ شەھەردە دۇكىنى بار، نەچچە يۈز مىڭ سوملۇق دەسمايىسى بار. ھازىر ئۇ چوڭ باي.

لېكىن ئۇنىڭ بايلىقى ساختىلىق ـ يالغانچىلىق بىلەن قولغا كەل‌ـ
گەن. مەن ئۇنىڭ پۇلى بىلەن ھەج قىلىشنى راۋا كۆرمىۋىدىم،
قالغان ئالتە ئوغلۇم بىلەن ئىككى قىزىم ھالال ئەمگەكتىن تاپ‌ـ
قان پۇللىرى بىلەن مېنى يولغا سالماقچى بولدى. ئىككى مىڭ ئامېر‌ـ
كا دوللىرى بولمىسا ساڭا پاسپورت بەرمەيدىكەن. مېنىڭ باللىرىم نە‌ـ
دىن جۆندىدىكىن سەككىز مىڭ ئامېرىكا دوللىرى جايلاپتۇ. ئەفرىدىن
مەن بىلەن بىللە بارماقچى بولۇۋىدى، مەن، سودىگەرچىلىك قىلىپ
ھەج ساۋابىنى گۇناھقا ئايلاندۇرمىسۇن دەپ ئۇنىڭغا ئۇنىمىدىم.
ئاخىر، باللىرىم ناسىر ھاجى بىلەن ئىككىمىزنى يولغا سالدى.
ناسىر ھاجىم كىم بولىدۇ، دەمسىنا؟ بىلمەمسەن، ھېلىقى مازىنىڭ
جارۇپى شۇ. ئۇ ھازىر سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسىمۇ بولدى،
بېيجىڭ، ئۈرۈمچىلەرگە ۋەكىل بولۇپمۇ نەچچە قېتىملاپ باردى.
بولىدۇ، ناسىر ھاجى كونكرېت ئادەم. مەن مۇشۇ ئادەمنىڭ ئەھ‌ـ
ۋالىنى سۆزلەپ بېرەي. ئۇ ئادەم ھازىر يۇرت چوڭى، ھۆكۈمەت‌ـ
نىڭ تىزىمىدا بار ئىناۋەتلىك ئادەم. ئۇ ئادەم ئالدىنقى يىلى
ھۆكۈمەتنىڭ ھەج ئۆمىكى بىلەن بىر قېتىم ھەج قىلىپ كەل‌ـ
گەن. بۇ ـــ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق سەپىرى. ئالدىنقى قېتىم
ھەج قىلىپ يانغىنىدا پۈتۈن رايوندىكى يۇرت چوڭلىرى تۆت
ئاپتوبۇس بىلەن شەھەرگە كىرىپ ھاجىمنى كۈتۈۋالغانىدۇق. ئۇ
بىزنىڭ تۇنجى ھاجىمىز بولغاچقا، بىز ئۇنىڭ پەشلىرىنى سۆيە‌ـ
دۇق. ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر يۇتۇم زەمزەم سۈيى ئىچكەنلىكىمىز
ئۈچۈن، ئۆز قولىدا بىردىن تەسۋى تەقدىم قىلغانلىقى ئۈچۈن
ئۆزىمىزنى بەختلىك ـ ئامەتلىك ھېسابلىدۇق. ھاجىم ئات ياكى
ئېشەك بىلەن كوچىلاردىن ئۆتسە، ھەممىمىز بېشىمىز يەرگە تەگ‌ـ
كۈچە ئېگىلىپ سالام بەردۇق. ئۇنىڭ ئارقىسىدا ناماز ئوقۇشنى
ساۋاب بىلىپ، يىراق كۆرمەستىن ناسىر ھاجىم ئۆز ۋاقتىدا جا‌ـ
رۇپلۇق قىلغان، ھازىر ئىماملىق قىلىۋاتقان جۈمە مەسچىتىگە بې‌ـ
رىپ بەش ۋاخ نامىزىمىزنى ئوقۇدۇق. نەزىر ـ چىراغ، ئۆلۈم ـ

يېتىم مەدرىكىلەر بىدە ئۇنىڭغا ئون سوم شۇگغۇتۇش ئورنىغا يۈز سوم شۇگغۇتتۇق. ئۇنىڭ دۇئاسى، ئۇنىڭ دىمىدىسى قىرىق يىللىق كونا كېسەلگە، ئوتتۇز يىللىق تۇغماس خوتۇنغىمۇ داۋا - شىپا بولىدۇ دېيىشە، ئۇنىڭغا ئىشەندۇق. ئۇ بىزنىڭ بۇ يېزىلىرىمىزدا تىل تەگكۈزگىلى، گۇمان قىلغىلى بولمايدىغان بىر «پەيغەمبەر» گە ئايلىنىپ قالدى. مانا شۇنداق ئۇنىڭ ئىززەت - ئابرويى، كىرىم - تاپاۋىتى راسا كۆپىيىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ناسىر ھاجىم چاندۇرۇپ قويدى. نېمە قىلدى دەمسىنا؟ بىر تۇل ئەما ئايال ئۆز قىزىنى ھاجىمغا دۇئا قىلدۇرغانىكەن، ھاجىم يۇرت - جامائەتنىڭ ئەيمەنمەستىن ئۆزىنىڭ يەتمىشتىن ئاشقان، يۇرت - جامائەت ئىچىدە ئىناۋىتى بار ھاجىم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، ئون يەتتە ياشلىق مەسۇم قىزنى مومىيى ئۈستىگە نىكاھ قىلدۇرۇپ توقاللىققا ئاپتۇ. ھاجىمنى يۇرت - جامائەت قانۇنى جازادىن ساقلاپ قالدۇق. لېكىن ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ساقلىيالمىدۇق.

مانا مۇشۇ ناسىر ھاجىم ماڭا ھەمراھ بولدى. ھاجىم ماڭا:

— ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلىپ پاكلىنىپ كېلىمەن. خۇدا بەندىسىنى كەچۈرىدۇ. مەن ئەرافاتتا ھەممە گۇناھىم ئۈچۈن خۇدايىمدىن كەچۈرۈم سورايمەن! — دېدى.

بىز ناسىر ھاجىم ئىككىمىز بۇ يىل 6 - ئايدا يۇرت - جامائەتكە كاتتا نەزىر بېرىپ، يۇرتنىڭ دۇئا ۋە سوۋغا - سالام يوللۇقلىرىنى قوبۇل قىلىپ يېزىدىن شەھەرگە كىردۇق. ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن ئىسلام جەمئىيىتى بىزنى يىغىپ بىر ھەج ئۆمىكى تەشكىللىدى. بىز تۇغقان يوقلاش ۋەزىپىسى بىلەن ماڭىدىغانلار ئوتتۇز تۆت كىشى ئىكەنمىز. كۆپچىلىك مېنى ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى قىلىپ سايلاپ قويدى. مەن ناسىر ھاجىمنى كۆرسىتىۋىدىم، مەندىن باشقا ئىككىلا ئادەم ئۇنى قوللاپ ئاۋاز بېرىپتۇ. ئۆمىرىدە تۆت ئادەمگە باشلىق بولۇپ باقمىغان ماڭا ئوخشاش بىر سەھرالىق ئوتتۇز نەچچە كىشىلىك ھەج ئۆمىكىگە

باشلىق بولۇپ سايلانسا، تولىمۇ كۆلكىلىك تۇيۇلىدىكەن. ھەممىدىنمۇ ماڭا بۇ ئىش كۆلكىلىك تۇيۇلدى. ساقال قويغىنىم ياخشى بولغانىكەن. مەن نەۋرە كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن يېزا ئادىتىگە ئەمەل قىلىپ ساقال قويغانمەن. ساقال بىلەن ھۆرمەت تېپىش خىيالىمغا كىرمىگەندى، بۇ قېتىم ساقالنىڭ ھۆرمىتى بىلەن «باشلىق» بولۇپ قالدىم، دەپ ئويلىدىم.

— ياق، ساقالنىڭ ھۆرمىتىنى قىلسا مېنى سايلىسا بولاتتىنى، — دېدى شەھەردىن قەشقەرگە يولغا چىققان كۈنىمىز ناسىر ھاجى چىرايلىق، تۆت چاسا ساقىلىنى سىيلاپ قويۇپ، مەيۈس ھالدا، — سىزنىڭ بۇ گېپىڭىز توغرا ئەمەس. كۆپچىلىك سىزنىڭ مۇئەللىم بولغانلىقىڭىزنى ھۆرمەت قىلىشتى. ھەممىنى بىلدىم، ئەپەندىم، ھەج قىلغۇچى ئوتتۇز نەچچە كىشىنىڭ يىگىرمە نەچچىسى سىزنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىڭىز ئىكەن. ئۇلار ھەج قىلغىلى ئەمەس، سودا قىلىپ پۇل تاپقىلى كېتىپ بارغان سودىگەرلەر. سىز ساپلا سودىگەرلەرنى تەربىيىلەپسىز. يۈز بالىڭىزنىڭ توقسىنى سودىگەر. سودىگەر دېگەندە ئىمان سۇيۇق بولىدۇ. بۇنداق ئىمانى سۇيۇق ھەج ئۆمىكى بىلەن بىللە سەپەر قىلىشمۇ بىر گۇناھ. ئەپەندىم. سىز بۇلارغا باشلىق بولدۇم دەپ خۇشال بولۇۋاتىسىز. بىلەمسىز، سىز گۇناھكارلارغا باش بولدىڭىز، ھى ... ھى ... ھى ...

— ھاجىم، ھەج سەپىرىدە كىشىگە ئازار بېرىش، قوپال گەپ قىلىش ھەتتا ئىھرامغا كىرگەندىن كېيىن گۈل - گىياھلارنى ئۈزۈش، ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرۈشمۇ گۇناھ بولىدۇ، شۇنداقمۇ؟

بىز ئاپتوبۇسنىڭ ئالدىدا ئولتۇرىمىز. ئارقىمىزدا ئوتتۇز نەچچە ھەج قىلغۇچى ئولتۇرۇپتۇ. بىز چۈشكەن قىرىق نەچچە ئورۇندۇقلۇق، چەت ئەلدە ياسالغان ئالىي دەرىجىلىك ئاپتوبۇسنىڭ بوش قالغان ئورۇندۇق ۋە ئاپتوبۇسنىڭ ئۈستى ھەج قىلغۇچىلارنىڭ چامادان، چىگىدالغان مىشكاپ، خالتىلىرى بىلەن تولغان، ھاجىمنىڭ كۆزدە تۇتقىنى مانا شۇ ماللار ئىدى. ئۇ مېنىڭ

كېيىمنى ئاگلاپ كەينىگە بۇرۇلدى - دە، كۆپچىلىككە ئاگلىتىپ تـۇرۇپ:

— ئازار بېرىش، قوپال گەپ قىلىش گۇناھ، لېكىن پەرز ئادا قىلغىلى ئەمەس، باي بولۇپ كېلەيچۇ دەپ ھەج قىلغىلى يولغا چىقىش تولىمۇ چوڭ گۇناھ. خۇدانى ئالداش، ئىماننى سېتىش دېگەن مانا شۇ!

— ئۇنداقتا سىلىنىڭ ئىمانلىرىچۇ، تەقسىر! — دېدى ئېگىز، چوقۇر يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ، — راست، مەن ئۇزۇم سودىگىرى. سوۋغا - سالام ئۈچۈن ئىككى - ئۈچ يۈز مىتىردەك شايى بىلەن ئىمبوس ئالدىم. سىلىچۇ؟ ماشىنىدىكى يۈكنىڭ يېرىمى سىلىنىڭ، تەقسىر. قانچىلىك يوپكا، چۇچۇنچە، مەرۋايىت ئالدىلا؟ يول ئۇزۇن، تېخى كۆرىمىز. كىم سودا قىلغىلى، كىم ھەج قىلغىلى كېتىپ بېرىپتۇ؟ ياراتقان ئىگىسى ھەممىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ!

— بەس، ھاي قاسىم ئۇكام، — دېدىم مەن تەخىر قىلالماي، — ھاجىمنىڭ گەپلىرى يوللۇق، راست ئېيتىدۇ، ھەج قىلغىلى ساپ نىيەت بىلەن مېڭىش زۆرۈر.

يول ئۇزۇن، سەپەر مۇشكۈل، ماشىنىدىكىلەر تېزلا بىر جامائەت بولۇپ قالدۇق. سۇ بار يەرلەردە توختايمىز، بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلمايمىز. مەن ئەزان ۋە تەكبىر ئېيتىمەن، ئىمامەتچىلىككە ھاجىمنى ئۆتكۈزۈپ قويدۇق. ھەر ۋاخ نامازدىن كېيىن ناسىر ھاجىم «ھەج ساۋاتلىرى»، ئىسلام دىنىنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ئۈستىدە ئۇزاقتىن - ئۇزاق كىتابخانلىق قىلىدۇ. نامازدىن كېيىن ماشىنىدا كېتىپ بېرىپمۇ ساۋاب ۋە گۇناھلار ئۈستىدە ئاۋازلىرى پۈتكۈچە سۆزلەيدۇ. مەن قايىلمەن، ناسىر ھاجىم شەرىئەت ئىلمى چوڭقۇر كىشى ئىكەن. قاراڭ، «قۇرئان كەرىم» كەلىمىلىرى ئۈستىدە شۇنداق تەپسىلىي سۆزلىدىكى، قۇرئاندىكى ئالتە مىڭ ئالتەيۈز ئاتمىش ئالتە ئايەتنى تۇرلەرگە بۆلۈشنى مەن بىرىنچى

بولۇپ ھاجىمدىن ئاڭلىدىم. نېمە، قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدىكەن دەمسىنا؟ ساڭا بۇنىڭ نېمىگە لازىمى بار بالام؟ بوپتۇ، بۇمۇبىر بىلىم دەپ تونۇغان بولساڭ دەپتىرىڭگە يېزىۋال، ھە، راستىسىنىلا ئاۋۇ ئۇنى ئالغۇ دېگەن نېمەڭ ھەممىنى ساڭا خاتىرىلەپ بېرىدۇ ئەمەسمۇ. ئۇنداق بولسا بىلىۋال. قۇرئاندىكى ئالتە مىڭ ئالتە يۈز ئاتمىش ئالتە ئايەت تۆۋەندىكىچە تۈرگە بۆلۈنىدىكەن:

مىڭ ئايەت ۋەئىدە (يەنى ئەمرىمگە مەدھىيە).

مىڭ ئايەت ۋەئىدە (يەنى تەھدىت).

مىڭ ئايەت ئەمرى (يەنى بۇيرۇق).

مىڭ ئايەت فەھىيە (يەنى مەنئى، چەك).

مىڭ ئايەت قىسسە (يەنى ۋەقەلەر).

مىڭ ئايەت مىسال (مىسالنى ئۆزۈڭ بىلىسەن).

بەش يۈز ئايەت ھالال - ھارام.

يۈز ئايەت دۇئا (يەنى تىلەك).

ئاتمىش ئالتە ئايەت ناسۇخ - مەنسۇخ (تىلاۋەت قىلىنىدۇ، ئەمەل قىلىنمايدۇ، دېگەن سۆز).

— ناسىر ھاجىمنىڭ ئەڭ كۆپ سۆزلەيدىغىنى ھالال ۋە ھارام توغرىسىدىكى بەش يۈز ئايەت. قارا، بالام، ھاجىم ھالال بىلەن ھارامنىڭ تۈرلىرىنى شۇنداق سانايدۇكى، ئاڭلىغان ئادەمنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ قالىدۇ. ئۇ، دۇنيادىكى ھارام نەرسىلەرنىڭ سانىنى بىرنەچچە يۈزگە، ھەتتا بىرنەچچە مىڭغا يەتكۈزگەن. ئۇنىڭ دېيىشىچە: ئادەم پىلسىراتنىڭ ئۈستىدە ماڭغۇدەك، ئازراقلا دىققەت قىلمىسا ھاراملىق پاتقىقىغا دەسسىۋالىدىكەن. كۆپچىلىك سەپەر جەريانىدا ھاجىم توغرىسىدىكى ھېلىقىدەك گەپلەرنى ئۇنتۇپ ئۇنى ھۆرمەتلەشكە، ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئاشۇنداق قىلىپ گەپ - سۆزسىزلا بىزنىڭ ھەج ئۆمىكىمىزنىڭ بىرىنچى نومۇرلۇق ئادىمىگە ئايلىنىپ قالدى. مەن ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولغىنىم بىلەن ھېچقانداق بىر ئىشنى

ناسىر ھاجىمنىڭ مەسلىھەتسىز قىلمايدىغان بولۇپ قالدىم. ئۇ ئوتتۇز نەچچە كىشىنىڭ ئەقىلدارى، رەھبىرى، پېشىۋاسى بو-لۇپ قالدى.

— ئۇنىڭ دۇئا قىلىنغان قىزنى ئالغىنى ئىغۋا ئىكەن.

— شۇنداق بولماي نېمە بولاتتى، بىز ئۇيغۇرلار پىتنە - پاساتقا شۇنداق ئۇستا تۇرساق...

— پىتنە توقۇيدىغان بولساق ئىگەكنىم...

— ھاڭگىنى مىدە قىلىۋېتىمىز!

— نارەسىدىنى قاتىل قىلىۋېتىمىز!

— ئۆزىمىز توقۇغان پىتنىگە ئۆزىمىز ئىشىنىمىز!

ئاخشىمى چۆلدىكى ئازادە شەخسىي سارايدا يېتىپ قىلىن-غان بۇ سۆھبەتكە يەنە مەن چەك قويدۇم:

— قويۇڭلار دەيمەن، غەيۋەت - شىكايەت گۇناھ!

— بىز بىردىنى دېمىدۇق.

— ئۇيغۇرلار توغرىسىدا دەۋاتىسىلەرغۇ؟ بۇ گۇناھ ئەمەس-مۇ - يا؟

— بىزمۇ ئۇيغۇرغۇ. ئۆز - ئۆزىمىزنى دېسەك گۇناھ ئەمەستۇ، ئەپەندىم؟

مەن دائىم مۇشۇنداق سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەيمەن.

نېمىشقا دەمسىلا؟ پاكىتلار مېنىڭ ئاغزىمنى تۇۋاقلاپ قويى-دۇ، بالام. راست. بىز پىتنە - ئىغۋاسىز ياشىيالمايمىز. مەن ئۆز خەلقىمىزنى ياخشى كۆرىمەن، بالام. ئۇيغۇر دېسە تىمىك تۇرىمەن. لېكىنزە، بۇرۇن ئۆز خەلقىمنى ياخشى كۆرگەن بىلەن ياخشى بىلمەيدىكەنمەن. مانا قاراڭ، بۇ قېتىم خەلقىمنىڭ موللىلىرى، زى-ياليلىرى، سودىگەرلىرى، ئەخمەقلىرى، كۆكەرمىلىرى... خىلمۇ خىل كەسىپ، خىلمۇ خىل مىجەزلىكلىرى بىلەن بىللە سەپەر قىلىپ، پايدا - زىيان، راھەت - جاپادا بىللە، بىردە يول قو-يۇپ، بىردە تالىشىپ، قىزىرىشىپ يۈرۈپ خەلقىمنى چوڭقۇرراق

چۈشەندىم. بالام، بەزى ئادەملەرگە ھەيران قالدىم: ئۇلارغا خۇ-
دايىم شۇنداق بىر كۆز بېرىپتۇ، ئۇ كۆز باشقىلارنىڭ ئەيىبىنىلا
كۆرىدىكەن، ئۇلارغا شۇنداق تىل بېرىپتۇ، بۇ تىل باشقىلارنىڭ
يامان گېپىنىلا قىلىدىكەن، ئۇلارغا يەنە شۇنداق بىر مېڭە بېرىپ-
تۇ، بۇ مېڭە باشقىلارنى ۋەيران قىلىشنىلا ئويلايدىكەن!
... قېنى چاي ئىچ، بۇ گەپلىرىمنى ئۇنتۇلغۇدىن ئۆچۈ-
رۈۋەت، باشقىلار ئاڭلاپ قېلىپ رەنجىپ يۈرمىسۇن يەنە!
— مەن يولدىن چىقىپ كەتتىم، نەگە كېلىۋىدىم — ھە؟ ھەئە
شۇنداق. ھېلىقى چۆلدىكى سارايدا بوسو، پېتىر مانتا، چەينەك
شورپىلىرى بىلەن ياخشى تويغاندىن كېيىن خۇپتەننى ئوقۇپ،
قوغۇن — تاۋۇز شىرنىسىدىن بوشاشقان، شۇ سەۋەبتىن سىم كا-
رىۋاتتا پاكىز كىرلىك سېلىنغان كۆرپە ئۈستىدە يېتىشقان ياش
سەپەرداشلارنىڭ سۆھبىتىگە كېلىپ توختىغانىمەن.
بىر ئون كىشىلىك چوڭ ئۆيدە سۆھبەتتە، ھاجىم ياندىكى
كارىۋاتلىق ھۇجرىدا يالغۇز خورەك تارتماقتا. بىر ئۇنىڭ خور-
كىنى ئېتىبارغا ئېلىپ ئاشۇ يالغۇز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرغان.
— ھاجىمنىڭ خورىكى مۇشۇ ئۆيگە ئاڭلىنىپ ئۇخلىيال-
مايۋاتىمەن!
— ھاجىمنىڭ خورىكى ماشىنىنىڭ ئاۋازىنىمۇ بېسىپ چۈ-
شىدىكەن!
— خۇدايىم ئىشتىھا بىلەن ئۇيقۇنى ھاجىمدىن ئايىما-
غانىكەن.
— بۈگۈنكى تاماق پۇلىنى تۆلىگىنىڭگە چىدىيالماي ھا-
جىمنىڭ يامان گېپىنى قىلىۋاتامسىنا، چىدىماس؟
— ھاجىمنىڭ تاماق، ياتاق پۇلىنى ئۈستىمىزگە ئالغىنى
مىز ساۋابلىق ئىش، ئاغىنىلەر!
— نەچچە تاي مېلى بىلەن مەرۋايىتلىرىنى چېگرىدىن
ئۆتكۈزۈۋېلىپ بەرسەڭ تويتوغرا جەننەتكە كىرىسەن، ئەمەت ھاجى!

— قاسىم چوقۇر، ھەرەمگە ئۆزۈم ئېلىپ ماڭالمىدىم دەپ غەم بىلەن ئۇخلىيالمايۋاتامسەن. قەشقەردىن كاۋاپدان ئېلىۋال، بېيجىڭ، گۇاڭجۇلاردا كاۋاپچىلىق قىلغان ئۇيغۇرغا ئىسلامئابادە كاۋاپچى، جىددە، مەككىلەر نېمىدى؟

— سەن دۇغچىلىق قىلغىلى ماڭدىڭمۇ ئەمىسە؟ ئەمەت دۇغچى بىر دومسلاپلا ئەمەت ھاجى بولۇۋاپتۇ تېخى!

— بولدى قىلىڭلار، ھاجىم ئويغىنىپ قالمىسۇن يىگىتلەر، — دېدى ئارىمىزدىكى قېرى ئىشچى ئۆز كارىۋىتىدا تەسۋى سىرىپ، ئاغزىنى مىتىلدىتىپ قىلىۋاتقان تەقۋادارلىقىدىن مەغرۇرلىنىپ، — بىلەمسىلەر، ناسىر ھاجىم تەكشى ئادەم ئەمەس، سىلەرنىڭ مۇشۇ چاقچاقلىرىڭلارنى چۈشىدە ئاڭلىدى ئۇ. ھەج سەپىرىدە چاقچاق ھارام، ئۇنتۇپ قالماڭلار!

— غەيۋەت ھارام، چاقچاق ھارام، ئاچكۆزلۈك، خىيانەت، نامەھرەم، كۆپۈرلۈق، شېرىكلىك... يەنە نېمىلەر ئىدى؟ قاسىم چوقۇر، سەن ياخشى يادلىۋال جۇمۇ؟

— ئەمەت دۇغچى، سەن بويىنۇڭغا تۇمار قىلىپ ئېسىۋال، ھارام بىلەن ھالالنىڭ پەرقىنى بىلمەيدىغاندىن ئارىمىزدا بىرلا سەن بار!

بىز ئاشۇنداق چاقچاقلار بىلەن ئۇخلاپ قالدۇق.

يەرگە يورۇق چۈشمەستە بىز ماشىنىغا چىقىشتۇق. ئىشىك ئالدىدا سارايۋەن ئايال پەيدا بولدى.

— قايسى ھاراملىق ئەدىيالنى ئېلىپ ماڭدى؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قوللىرىنى شىلتىپ، — ئۈچ كويچەنلىك ياتاق پۇلى تۆلەپ ئوتتۇز كويچەنلىك ئەدىيالنى ئېلىپ ماڭغان نائەھلىنى تېپىپ بەرمىسەڭلار ماشىناڭلارنى ماڭغۇزمايمەن!

مەن تۆش يانچۇقۇمدىن ئوتتۇز يۈەن چىقىرىپ ئايالغا يېلىندىم:

— سىڭلىم، مەڭ، يېڭىسىنى ئېلىۋېلىڭ، ھەج سەپىرىگە ماڭ-

غان ئادەملەرگە قارا چاپلىماڭ!
— ۋاي ئازازۇل دوزىخى! — دېدى ناسىر ھاجىم ئايالغا ھومىيىپ، — پۇل بەرمەڭ بۇ تويىمىغۇر قانجۇققا!
جېدەل چىقاتتى، لېكىن شوپۇرىمىز مېنىڭ ئىشارەم بىلەن ماشىنىنى ھەيدىدى.
بىز سەپەر ئۈستىدىكى ئاخىرقى بامدات نامىزىنى بىر قو- غۇنلۇقتا ئوقۇدۇق. مەن ھاجىمنىڭ بىر يېڭى ئەدىيالنى جايناماز قىلىپ بىزگە ئىمامەتچىلىك قىلىۋاتقىنىنى كۆردۈم-دە، ھېلىقى سارايۋەننى ئېسىمگە ئېلىپ سەسكىنىپ كەتتىم.
— قەشقەرگە كېلىپ قالدۇق، جامائەت! — دېدى ھاجىم ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆپچىلىككە قاراپ، — ئۇلۇغ ئاپپاق غوجام مازىرى بار، مۇقەددەس شەھەرگە پاك ئىمان، پاك نىيەت، پاك بەدەن بىلەن كىرەيلى. ئەنە سۇ، تەرەت ئېلىپ ماشىنىغا چىقايلى.
بىز ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلدۇق. ئۇ، سەللىسىنى قايتىدىن ئۆرۈپ سەللىنىڭ پەتتىسىنى ئالدىغا چۈشۈرۈپ قويۇپ، ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ بىزگە باش- لامچى بولۇپ سۈرە باشلىدى:
— لەببەك، ئالLاھۇممە لەببەك!...
قەشقەر شەھىرىنىڭ خام بازىرىدىكى ئابدۇقادىر داموللام مەدرىسىگە (ئۇ جاي ھازىر سىياسىي مەكتەپ ئىكەن) سۈرە ئو- قۇپ ھەيۋەت بىلەن كىرىپ كەلدۇق!
خوش، ئۆي ئىسسىپ كەتتى، قالغان گەپنى باغقا چىقىپ قىلىشايلى. قېنى، ئوغلۇم ئەيسىرەم، مەرھەمەت قىل، باللار باغ- قا — ئالما تېگىگە ئورۇن راسلاپ قويۇپتۇ.
كۆرپە بېسىپ ئولتۇرغىن، ماۋۇق ياستۇقنى قولتۇقۇڭغا قى- سىپ يانپاشلا. ھە، مانا شۇنداق. باللار چاينى ئۈزۈلدۈرمەڭلار. گەپ ئۇزۇن، تېخى ئەمدى باشلاندى، بالام. ئۇنىئالغۇڭنىڭ

زاپاس ئېنتىسى باردۇ - ھە؟ ئۇنداق بولسا ياخشى. خوش، قە-
يەرگە كېلىۋېدىما؟

ھە، راستىنلا خام بازىرىدىكى ئابدۇقادىر داموللام مەد-
رىسىگە كېلىۋېدۇق. شۇنداق قىلىپ بىز مەدرىسە ھۇجرىلىرىغا جاي-
لاشتۇق. ھويلا مىغ - مىغ ئادەملەر بىلەن تولغانىكەن. مەن ئۇ
كۈنى شۇنداق چارچىدىمكى، ئۇكام، ئون پۈتلۈق يەرنىڭ زىغى-
رىنى چالغا بىلەن چاپقاندەك بولدۇم. نېمىشقا دەمسىنا؟ مەن
ئۆمەك باشلىقى - دە، بۇ يەردە ئۆمەك باشلىقىنىڭ ئىشى شۇن-
چىلىك جىققى، ئۇنى بىر دېمە. ئوتتۇز تۆت ئادەمنى ياتاقلارغا بۆلۈش،
ئانكېتىلارنى تولدۇرۇش، ساقچى ئىدارىسىدە ئۆچىرەت تۇرۇپ
پاسپورت ئېلىش، ئۇ يەردىن پوچتىخانىغا كېلىپ پوچتا ھەققى
(بۇ نېمىسىكىنتاڭ) تۆلەش، بانكىغا بېرىپ قىستىلىپ يۈرۈپ
ھەربىر كىشىگە ئىككى يۈز ئامېرىكا دوللىرى تېگىشىپ ئېلىش. بۇ
يەردە ئىككى مىڭ ئامېرىكا دوللىرى كۆرسەتمىسەڭ تېخى ساڭا پۇل
تېگىشىپ بەرمەيدىكەن دېگىنە! ناسىر ھاجىم ئۇ يەردىمۇ بىر
جالىق قىلدى جۇمۇ، ئۇكام. مەندىن مىڭ دوللار ئېلىپ ئۆزى-
دىكى سەككىز يۈز دوللارغا قوشۇپ كۆرسىتىپ ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالدى.
ماڭا قايتۇرۇپ بەرگەن مىڭ دوللاردىن ئىككى قەغەز كەم چىق-
تى جۇمۇ، ئۇكام. بۇنى قانداقمۇ ھاجىمغا دېگۈلۈك، بەلكى
قېرى ئادەم چۈشۈرۈپ قويغاندۇ ياكى بىرى ئېلىۋالغاندۇ. لېكىن
مەن نېمىلا بولمىسۇن ئىشنىڭ پۈتكىنىگە خۇشال. كەچتە ھې-
رىپ ياتاققا كەلسەم يەنە ھاجىمنىڭ جېدىلى. ئادەم ياتىدىغان
ئۈچ كارىۋاتقا ھاجىم ئۆزىنىڭ يۈك - تاقىنى قويۇۋالغانىكەن،
ئۈچ ئادىمىمىز تالادا قاپتۇ. ھاجىمنىڭ يۈكلىرىنىڭ تولىلىقىنى
دېمەپتىمەن تېخى، مېنى چارچىتىپ ھالىمدىن كەتكۈزگەنمۇ شۇ
يۈكلىرى ئىدى. ئۆمەك باشلىقى بولغانلىقىم ئۈچۈن بىرمۇ ئا-
دەمنىڭ يۈكىنى تالادا قويماسلىقىم لازىم - دە. مەن توشىماي
كىم توشۇيتتى ئەمىسە. قارا تەرگە چۆمگۈچە يۈك توشۇدۇم، ئۇكام.

بۇ چاغدا قۇرئاندىكى ھېلىقى بەش يۈز ھالال ـ ھارام، ناسىر ھاجىمنىڭ ھاراملارتمزىملىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئېسىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. ئاخشىمى ياتاق ماجىراسىدا قاسىم چوقۇر يەنە بۇ گەپنى قوزغىدى:

ـــ ھاجىم، غوجامنىڭ ئېشىكى چۈشەكتە يېتىپ، مالىيى تۆپىدا ياتسا، بۇ ئېشەك غوجامغا ھالالغۇ دەيمەن؟ ـــ دېدى ئۇ ھاجىمنى مەسخىرە قىلىپ. شۇنىڭ بىلەن ياشلارنىڭ ئېغىزلىرى ئېچىلدى:

ـــ موللىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما!

ـــ ھەممىنى موللا بىلىدۇ، موللا قوپۇپ كۆلگە!..

ـــ ياھ، ھاجىم، ئون تاي مال ئېلىپ مېڭىپتىلا، تاموژنا بىلەن يۈتۈشۈپ قويىلىمۇ نېمە؟

ھاجىم ئۇ چاغدا شۇنداق بىر ئادەمگە ئۆزگىرىۋالدىكى، قويۇۋەر، ئۆزىنىڭ ئىززەت ـ ئابرويى، تەقۋادارلىقى ۋە يول بويى قىلغان ۋەز ـ نەسىھەتلىرىنى ئون ئاي مال ئۈچۈن يۈندىدەك تۆكۈپ تاشلاپ، ھارسىز، بىچارە، پاكىغا ئايلىنىۋالدى. ئۇ، قارا يەكتەك ئۈستىدىن كۆك پوتا باغلاپ، ئاق شاپاق دوپپىسىنى كۆزىگە چۈكۈرۈۋېلىپ، كارۋاتتا تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ ھەممە زەربە، ئاھانەتلەرگە چىداشلىق بەردى. لېكىن مەن چىدىمىدىم:

ـــ بولدى، يۇرۇقلار، كارۋات يېتىشمىگەنلەرنى مەن مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرىمەن، ـــ دېدىم ئاخىر ئورنۇمدىن تۇرۇپ.

ھاجىمنىڭ شۇ كۈنلەردىكى بىچارە، مىسكىنلىكىنى ئويلىسام كۆلگۈم كېلىدۇ، ئۇكام. ئازراق پايدا ئۈچۈن ئۆزىنى خورلاش، باشقىلارغا يېلىنىش، باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆمىلەش بىز ئۇيغۇرلاردىلا بار ئەيىبمۇ ياكى باشقا مىللەتلەردىمۇ بارمۇ؟ بۇنى مەن بىلمەيمەن، سەن ياخشى بىلىسەن، ئۇكام.

يېرىم كېچىدە بىرى مېنى ئېغىتىپ ئويغاتتى.

ـــ بۇ مەن، ناسىر ھاجىم، ـــ دېدى ئۇ مەن چالا ئويـ

قانغاندىن كېيىن پىچىرلاپ، ــ يۇرۇڭ، باشلىق، تالاغاچىقىسىڭىز ۋەە سىز ماڭا مەسلىھەت بەرمىسىڭىز بولمىدى.
بىز ھويلىغا چىققاندىن كېيىن ئۇ پىچىرلاپ تۇرۇپ:
ــ سىز راستىنلا ھېچقانداق مال، سوۋغا - سالامسىز يولغا چىقتىڭىزمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.
ــ شۇنداق، تەقسىر، ھەج قىلغىلى چىقتىم.
ــ تائىفتا تۇغقانلىرىم بار دېۋېدىڭىزغۇ؟
ــ شۇنداق، شىرەم تۇغقان.
ــ ئۇنداقتا مۇنۇ تۆت كوپتىنى ئېلىۋېلىڭ، قۇرۇق قول بارغاندىن ياخشى. سىز تولا خام ئادەم ئىكەنسىز.
مەن كوپتىلارنى قوبۇل قىلدىم ھەم ئىككى يۈز سوم تەڭلىدىم.
ــ ياق، بۇ مېنىڭ سىزگە قىلغان ياردىمىم. سىز ماڭا كۆپ ياردەم قىلدىڭىز. ئۆمەك باشلىقىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئەزالارنىڭ بۇرچى. بۇنى ئوتتۇز تۆت، ياق ئوتتۇز ئۈچ ئەزانىڭ ئىچىدە بىر مەنلا چۈشىنىدىغان ئوخشايمەن!
ــ ئېسىمگە سالغانلىرىڭىزمۇ چوڭ ياردەم، تەقسىر، شۇنداقتىمۇ بىكارغا ئالالمايمەن!
ــ ماقۇل ئەمىسە، دانىسى ئەللىك كويدىن ئەمەس، قىرىق بەش كويدىن ئۆز باھاسىدا بولسۇن، پۇلنى يۇرتقا بارغاندىن كېيىن بەرسىلە.
بىرئازدىن كېيىن ئۇ:
ــ مېنىڭ ئىككى تاي يۈكۈم سىزنىڭ پاسپورتىڭىز بىلەن تاموژنىدىن ئۆتسە قانداق دەيسىز، تەنجاڭ!
ئۇ بىردەمدىلا خەنزۇچىلاپ «تەنجاڭ» (تۇەنجاڭ ــ ئۆمەك باشلىقى دېمەكچى) دېگەن سۆزنىمۇ ئىشقا سالدى. مەن ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدىم. ئەتىسى ماللار ئۆتكۈزۈلۈپ بولۇپ، بىز قەشقەردىن پاكىستانغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ھەممە ئادەم ھاياجانلانغان، ھويلىلار، كوچىلار خوشلاشقۇچىلارنىڭ يىغا - زارە،

ھۆكـمەت، تـسـلاۋەت دۇئـالـىرى بىلـەن تولغـان، مـاشىنلارغـا
يۇرت - يۇرت بويىچـە ئورۇنلاشقان ھـەج ئەھلـى. ئۆز ئۇرۇغ-
تۇغقان، ئەل - ئاغىنە، يۇرت - جامائىتى بىلەن ئەنـە شۇنداق
خوشلىشىۋاتقاندا، بىزنىڭ ناسىر ھاجىـم قايتىدىن جانلاندى. ئۇ
قارا پەشمەت، ئاپئاق كۆڭلەك، چىرايلىق ئورالغان سەللىسى، تۆت
چاسا چىرايلىق ساقىلى بىلەن ھەممە ئادەمنىـڭ دىققىتىنى تارتـ
ماقتا ئىدى. ئۇ سۆزلىمەكتە، ئايەت ئوقۇماقتا، كەينى - كەينـ
دىن دۇئا قىلماقتا ئىدى. پۈتۈن خەلق ئۇنىـڭ ۋەز نـۇتقىنـى
ئىخلاس بىلەن ئاڭلىماقتـا:
— ھەج قىلغىلى ماڭغان ھـەربىر مۇسۇلمان خۇدادىن باشـ
قىنى ئويلىماسلىقى، پەرھىز ئادا قىلغىلى ماڭغان ھـەربىر ئۇممەت
خۇدانىڭ بىر نامىدىن باشقا نامنى تىلغا ئالماسلىقى، دىلىغا پاكـ
مەسلىكى لازىم. كـىمدەكىم مـال - دۇنيـا، ئـالتۇن - كۈمۈش
ۋەسۋەسىسگە چۈشىدىكەن، ئۇنداق ئادەمنىڭ قىلغان ھەجى قوبۇل
بولمايدۇ... ۋالنىئمە تەكۋە كەلەلمۇللىك، لاشەرەكەلەك!
ئەنە شۇنداق، بالام ئەيسىرەم، بىز خەق مەنپەئەت ئۈچۈن
ھەممىنى قىلالايدىكەنمىـز، بىچارە بولىدىغان، ئۈششۈق بولۇۋالـ
دىغان جايدا ئۇنىمۇ قاملاشتۇرالايدىكەنمىز. مەرتىۋە، ئابروي تاـ
لىشىدىغان سورۇن تېپىلسا باشقىلارغا زادىلا ئۆلـۈش قالدۇرمايـ
دىكەنمىز.
ئوپالدىن ئۆتۈپ تاقىر تاغقا ياماشقاندىن كېيىـن، ھاجىـم
بېشىنى مۆرەمگە قويۇۋېلىپ شۇنداق خورەك تارتتىكى، بۇ خورەك
تاكى قاراڭغۇ چۈشكەندە تاشقورغانغا كەلگۈچە ماشىنىدىكى ھېچ
ئادەمگە ئارام بەرمىدى. ياشلىرىمىزنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:
— ئون تاي مالنىڭ ئالتىسى تاموژنىدىن ئۈستىلىق بىلەن
ئۆتتى. تۆت تاي مال ئورۇندۇقنىڭ ئاستىدا، ماشىنىنىڭ ئۈستىدە
خاتىرجەم بولۇۋالغان ھاجىم بۇنچىلىك ھۆركىرىمەيتتىمۇ ئەمىسە!
— ھاجىمدىن سورىۋالمايتىمىز - دە، كۆل بۇقىسى ھۆر-

كىرىگەندەك ئاڭلىنىدىغان خورەك ھالالىمىدۇ، ھاراممىدۇ؟
— ھەي يىگىتلەر، ياخشى گەپلەرنى قىلايلى، ئازار بولىدىغان گەپلەرنى قىلمايلى.
مەن ھېلىدىن ھېلىغا ياشلارنى نەسھەت بىلەن توسۇۋالىمەن. ھاجىم بۇ تاپا - تەنىلەرنى نەدىن ئاڭلىسۇن، ئۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئازابلىنىمەن، خىجىل بولىمەن. بۇ ئازاب، خىجالەتچىلىك، مېنى ئۇنىڭ يۈكلىرىنى توشۇغاندىنمۇ، تاموژنىدىن ئۇنىڭ يۈكىنى ئۆتكۈزىمەن دەپ خادىملارغا يېلىنغاندىنمۇ بەكرەك تەرلەتتى، ئۇكام.
تەرلەپ - پىشىپ، ھېرىپ - چارچاپ، ھاۋاسى شالاڭ تاغ ئۈستى «مىڭتېكە» (خۇنجىراپ) ئېغىزىغىمۇ كەلدۇق. مەن بۇ يەرنى مىڭتېكە دېيىشنى لايىق كۆرۈۋاتىمەن. ئارىمىزدا خېلى بىلىملىك ئادەملەرمۇ بار ئىكەن. «خۇنجىراپ» دېگەن سۆز پارسچە «قان ئاقار دەريا» دېگەن بولىدىكەن. بۇ يەرنىڭ ئۇيغۇرچە مىڭتېكە دېگەن ئىسمىمۇ بار ئىكەن ئەمەسمۇ. بىز نېمىشقا ئۇيغۇرچە يەكەن دەرياسى، مىڭتېكە دېگەن سۆزلەرنى قوللانماي «زەرەپشان»، «خۇنجىراپ» دېگەندەك پارسچە سۆزلەرنى قوبۇل قىلىمىزكىنتاڭ!
ماقۇل، گەپنى شاخلاتماستىن ئاشۇ «مىڭتېكە» ئېغىزىغا كېلەي. بۇ يەردە بىزنى قەشقەردىن ئە كەلگەن ماشىنىلار يەرگە چۈشۈردى - دە، بىز چېگرىدا تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ ئاندىن يەنە قايتىدىن ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ، پاكىستانغا قاراپ ماڭدۇق. مانا شۇ يەردە ھەممە ئادەمنىڭ ئەستىن - ياختىسى چۇۋۇلىدىغان گەپ ئىكەن.
ئۈستى سۇلياۋ بىلەن يېپىلغان تەكشۈرۈش ئۆيلىرىگە ھەممە يۈكنى كۆتۈرۈپ ئەكىرىدىغان گەپ ئىكەن. بۇ يەردە ھېچكىمھېچكىمگە ياردەم قىلمايدىكەن. ئادەملەر سەممىيەت، راستچىللىق دېگەنلەرنى مانا مۇشۇ يەرلەردە تامامەن ئۇنتۇشىدىكەن. مەن

ئاران - ئاراتلا نەپەس ئېلىپ ياندىكى ئاشخانا سايىسىدە ئولتۇرۇپ تەكشۈرۈشتىن ئۆتتۈۋاتقان خوتەن ھەج ئۆمىكىدىكىلەرنىڭ قىزىقچىلىقىنى كۆرمەكتىمەن. بۇ يەردە خالتىلار ئۆلچىنىدۇ، تالونلار تەكشۈرۈلىدۇ، بەلگىلىمىدىن ئارتۇق ماللار تۇتۇپ قېلىنىپ، مال ئىگىلىرىنىڭ قوللىرىغا تالون بېرىلىدۇ، ئۇ تالون بىلەن ھەج قىلىپ قايتقاندا تۇتۇپ قېلىنغان ماللىرىنى قايتۇرۇپ ئېكېتىدۇ. بىزنىڭ ھەج قىلغۇچىلىرىمىزنىڭ پەم- پاراستىگە ھەيران قالدىم. بىر خالتىنى تارتقۇزۇپ بىرنەچچە خالتىنى ئۆتكۈزۈۋاتقان، ھومايلارنىڭ بويۇنلىرىغا، بىلەكلىرىگە قات - قات مەرۋايىت باغلاپ، ھەتتا تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ بولغانلارغا ئۇستىلىق بىلەن ماللىرىنى شۇڭغۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق ماللىرىنى ئۆتكۈزۈشۈۋاتقانلار ماڭا ئۆز ھۈنەرلىرى بىلەن كۆرۈنۈپ تۇرماقتا. تاموژنا خادىملىرىنىڭ سەگەك كۆزلىرى، مول تەجرىبىلىرى بىزنىڭ ھەج قىلغۇچىلىرىمىز ئالدىدا ئۆز رولىنى يوقاتقان.

مەن ئۆزۈم بىللە نەچچە كۈنلەپ سەپەر قىلغان، ئادەتتە ئۆز گېپىنىمۇ ئوڭلاپ قىلالمايدىغان، ناچار كىيىنگەن دېھقانلارنىڭ بۇنچىلىك ماھارەتنى ئۆگىنىۋالغىنىغا ھەيرانمەن. مەندىن باشقا ھەممىلا ئادەم مال ئەكەلگەن. ھەممىلا ئادەم تاموژنىدىن ئارتۇق ئۆتكۈزۈشنىڭ كويىدا.

— ھاجىمنىڭ ماللىرى ھارام بولىدىغان بولدى، — دېدى قاسىم چوقۇر خۇشال بولۇپ، — قاراڭلار، بوز يەرگە مۆكۈنگەن دوغداقنىڭ ئۆزى، ئۇنىڭ ماللىرى...

مەن شۇ چاغدىلا يول بويى يېنىمدا ئولتۇرغان، قىلىقلىرى بىلەن جېنىمغا تەگكەن يۇرتلۇقۇم ناسىر ھاجىمنىڭ ئارىمىزدا يوقلۇقىنى بايقىدىم. ئۇ، يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا بولۇشىغا تاشلانغان مىشكاپ، خالتا، چامادانلار ئارىسىدا شاپاق دوپپىسىنى كۆزىگە چۈشۈرۈۋېلىپ مۆكچىيىپ يۈرەتتى. ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— مەرۋايىتلىرىنى بوينىغا ئاسارمىكىن بۇ ھاجىم!

— ماللىرىنى تارتىۋالسا ھوشىدىن كېتەرمىكىن دەيمەن!

— ھەي ئەمەتجان، ھېچ بولمىسا ماللىرىنى تارازا يېنىغا ئەكېلىشىپ بەرسەڭ بولمامدۇ، ئۇنتۇما، قېرىلارغا ياردەم قىلماق ھالال!

— ھارامنى كۆتۈرمەك ھالال دېگىنە!

— ئاپلا، ھاجىم ھېلىقى ھاراملارنىڭ تىزىملىكىگە ئۆلچەمدىن ئارتۇق مال ئېلىش ھارام دېگەننى كىرگۈزمىگەنمىكەن - دە!

— ھاي يىگىتلەر، يۈرۈڭلار ياردەم قىلايلى بىچارە بوۋايغا!

مەن يەنە ئىككى - ئۈچ يىگىت بىلەن ھاجىمغا ياردەم قىلىشقا باردىم.

— ئە... ئەزالىرىغا قارىمايدىغان قانداق ئۆمەك باشلىقسەن، ئەپەندى!

ھاجىم بىرنەچچە مىنۇتنىڭ ئىچىدىلا قېرىپ - مۈكچىيىپ، قارىداپ - سارغىيىپ كېتىپتۇ. ئۇ خۇددى بەزگەكتەك تىترىمەكتە ئىدى. مەن يۇمشاق كۆڭۈل ئادەم ئىكەنمەن. ئۇنىڭغا بىردىنلا ئىچىم ئاغرىپ قالدى:

— ماۋۇ ئىككى بوپىنى مەن ئۆتكۈزۈپ بېرەي، يەنە نېمىلىرى بار، تەقسىر؟

ئۇ، قوينىدىن بىر كىر خالتىنى ئالدى. خالتا ئېغىر ئىدى.

— مەرۋايىت، — دېدى ئۇ ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ماڭا قاراپ يېلىنىپ، — بىرىنىڭ ئامانىتى ئىدى. ناھايىتى بەش كىلو...

— ئەكېلىڭ، مەن ئۇنى ئۆتكۈزۈشۈپ بېرەي.

بىنىڭ ئۆمەك باشلىقى ئىكەنلىكىم شۇ يەردە ھەممىنىڭ يادىغا كەلدى. مەنمۇ شۇ يەردىلا ئۆزۈمنى راست باشلىق ھېس قىلدىم: ھاۋا يېتىشمەي ھالسىرىغان قېرىلارغا ئۇسسۇزلۇق تېپىپ

بېرىش، ماللارنى رەتلىك تىزىش، ئەزالارنىڭ پاسپورت، ئانكېتىلىرىنى رەتلىشىپ بېرىش، يۇقىرى بېسىملىق قازاندا پىشقان كۆكتاتسىز سۇيۇقئاشقا ئادەملەرنى ئىنساپ بىلەن ئۆچىرەت ساقلاشقا دەۋەت قىلىش، ھەممە ئادەمگە يېتىپ بىر ئادەمگە يەتمىگەندە، سۇيۇقئاش يەتمىگەن شۇ بىر ئادەم بىر مەن ئۆزۈم بولۇپ قېلىش، تېخى سۇيۇقئاش تالىشىپ بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ ئاخىرىدا ياقىلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلىرىمنى ئاجرىتىپ قازى بولۇپ ماجىرا سوراش، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆمەك باشلىقىنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرى. ئەلۋەتتە بۇ ئىشلاردا ھەركىم مېنى ئەسلەيدۇ - دە، بالام.

ئۆمەك باشلىقى بولغانلىقىم ئۈچۈن باشقىلارنىڭ قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلىرىغا سۈكۈت قىلدىم. بۇنىڭ ئازابى ئازمۇ، بالام.

بىز يېزىمدا خۇددى قويدەك ياۋاش، شەبنەمدەك تازا ئۆسكەن ئادەملەر. راستنى راست، يالغاننى يالغان دەپ ئادەتلەنگەن. ھۆكۈمەت بىرنېمىنى بىلمىسە چېگرىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان مالغا چەك قويامدۇ؟ لېكىن بىزنىڭ ئادەملەرنىڭ ھەممىسىلا مۇشۇ چەكنى بۇزدى. بۇزغاندىمۇ يوق قىلدى دېگىنە. بۇنىڭ ئازابىنى بىرلا مەن تارتتىم. نېمىشقىمۇ مۇئەللىم بولغاندىمەن؟ دەپ ئويلىدىم، ئۇكام. ساختىلىق، يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق تەرىپىدە تۇرۇش قانچىلىك ئازاب - ھە؟ لېكىن چېگرىدىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن ئازابقا ئازاب قوشۇلدى: مەن ھاجىمنىڭ ماللىرىنى سالامەت ئۆتكۈزۈشۈپ بېرىش ئۈچۈن ئەزالارغا نەسىھەت قىلدىم. ئەزالار قولمۇ قول قانات يېيىپ ئۇنىڭ ھەممە مېلىنى ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. ئۇنىڭ ھەممە مەرۋايىتلىرىنى ئۆمىكىمىزدىكى ئاياللار بويۇنلىرىغا باغلىشىپ ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. لېكىن مەن ساناپ، ئۆلچەپ ئۆتكۈزۈۋالمىغان مەرۋايىتنى ھاجىم مەندىن ساناپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ نالە قىلىشقا باشلىدى:

— كىشىنىڭ ھەققى ھارام، مىنىڭ بەش تىيىن مەرۋايىتىم كەم تۇرىدۇ. كىم ئالغان بولسا قىلغان ھەجىسى قوبۇل ئەمەس! — دېدى ئۇ ماشىنىدا ئۆرە تۇرۇۋېلىپ ۋارقىراپ. مەن ئۇنىڭ پېشىنى تارتتىم:

— ئاياللارغا ئازار بولىدۇ ھاجىم، تارتقان زىيانلىرىنى مەن تۆلەپ بېرەي، ۋارقىرىمىسىلا!

ھاجىمنىڭ دېگىنى بويىچە پۇل تۆلىدىم. بۇنىڭ كارى چاغلىق. سېنىڭ بەربىر يانچۇقۇڭدىكى پۇلمۇ باشقىلارنىڭ، ئۇكام. لېكىن ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى بولۇپمۇ كۆيۈمچان ئاياللارنى ناھەق قارىلاش، ماڭا ئوخشاش «ئىنساپ دالالەتچىلىرى»گە تولىمۇ ھار كېلىدىكەن.

مەن قالغان پۈتۈن سەپەر داۋامىدا ھاجىمغا گەپ قىلمىدىم. ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلىپ نامازمۇ ئوقۇمىدىم. ئۇ «مىسكىتكە» ئېغىزىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا قايتىدىن جانلاندى: ۋەز - نەسىھەت، سۈرە، ھالال - ھارام ھەققىدىكى ئىزاھاتلار، بولۇپمۇ ھەج قىلغۇچىنىڭ سۈپەتلىرى توغرىسىدىكى گەپلىرى پۈتۈن يول بويى توختىمىدى.

ئاخىر ئاجايىپ ئېگىز تاغلاردىن، تىك قىيالاردىن، قورقۇنچلۇق سۇ بويلىرىدىن سالامەت ئۆتۈپ، كوئېنلۇن - ھىمالايا تاغلىرىنىڭ تۇتىشىدىغان جايىدىكى ئۆتەڭ — سوس شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. بىز بۇ يەردە بىزنى قەشقەردىن ئەكەلگەن شوپۇرلار بىلەن خوشلىشىپ پاكىستان ماشىنىلىرىغا چىقتۇق. مەن باشقىلارنىڭ خىزمىتى بىلەن بولۇپ ئورۇن ئىگىلىمىگەنىكەنمەن، ئالدىنقى قاتاردىن ماڭا قالدۇرۇلغان ئورۇنغا ھاجىم ئۆز چامادانىنى قويۇۋاپتۇ. مەن ئۈن - تىنسىز ئەڭ كەينىگە بېرىپ ئولتۇردۇم.

— پەخرىدىن ئەپەندىم، چامادانىنى ئېلىۋېتىپ ئالدىدا ئولتۇرسىلا، — دېدى قاسىم ئورنىدىن تۇرۇپ، — چامادان ئارقىدا تۇرسىمۇ بولىدۇ.

— ياق، ياق، ئۇكام قاسىم، ماشىنىنىڭ كەينى ئازادىكەن، پۇت - قولۇمنى سۇنۇپ ئولتۇرغىلى قوي!

ھاجىم ماڭا ئالىيىپ قاراپ قويدى.

پاكىستانلىق ساھىبخان — چاڭگا ساقاللىق ئادەم بىزنى شەھەرنىڭ سىرتىدىكى دۆڭگە جايلاشقان مەسچىتكە باشلاپ باردى. بۇ چاغدا ناسىر ھاجى ئانچە - مۇنچە ئوردۇ تىلى بىلىگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال ئالدىنقى سەپكە ئۆتتۇۋالدى. مەسچىت ئالدىدا شۇ يەرنىڭ ھاكىمى، شەھەر چوڭلىرى بىزنى قارشى ئېلىپ تۇرۇشقانىكەن. ھەربىر ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقلىرى ئاۋۋال چوشۇپ ئۇلارنىڭ قارشى ئېلىشى ۋە ئۆمەك باشلىقلىرىنىڭ بوينىغا ئاسىدىغان ئالاھىدە چەمبىرەكنى قوبۇل قىلىدىغان گەپ ئىكەن. مانا شۇ چاغدا ناسىر ھاجىمغا قايىل قالدىم. مەن ئارقىدىكى ئورنۇمدىن قوزغالغىچىلا ئۇ خۇددى ياش يىگىتلەردەك ئېپىتكىلىشىپ نەلەردىدۇ كىيىپ ئۈلگۈرگەن چولچۇنچە پەشمەت، چىرايلىق سەللىسى بىلەن سۈرلۈك قىياپەتكە كىرىپ ساھىبخانلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى ۋە ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ چەمبىرەكنى قوبۇل قىلىپ بوينىغا ئېسىۋالدى. بىزگە كەڭ زالدا بىر قاچىدىن ئاچچىق - چۈچۈك سۇيۇقئاش تارتىلدى. ھاجىم يۇقىرىدا، بىز پەگاھدا ئولتۇرۇشتۇق.

— پەخىرىدىن ئەپەندىم، بىز سىزنى ئۆمەك باشلىقى قىلىپ سايلىغان، نېمىشقا ئورنىڭىزنى تارتقۇزۇپ قويىسىز؟

— ھۆرمەتنى ھاجىمغا ئۆتتۈنگىنىم توغرا، ئۇكام قاسىم، قورساقنى كەڭ تۇتايلى! — دېدىم مەن چىن دىلىمدىن ھاجىمغا قايىل بولۇپ.

بىزنىڭ ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— جاپاغا سىز، راھەتكە ئۇ!

— جاپاغا سىز، ئابرويغا ئۇ!

— ھالالغا سىز، ھارامغا ئۇ، ۋۇي ھاجى بولماي قالغان لەنتى!

— هاي، قويۇقلار، كىشىگە ئازار بولىدىغان گەپلەرنى قىلمايلى!

ئاجايىپ ئېگىز تاغلارنى مەن شۇ يەردە كۆردۈم. بۇلۇت-لارنىڭ ئۈستىدە، ئاسماننىڭ قەھرىدە تۇرىدىغان بۇنداق قارلىق ئېگىز چوققىلارنى مەن كۆرمىگەنىكەنمەن. ئۇ يەرنىڭ يولليرىچۇ؟ ئۈستۈڭ تىك قىيا، ئاستىڭ بۇژغۇنلۇق دەريا، ئاسمانغا قارىساڭمۇ يەرگە قارىساڭمۇ بېشىڭ قايىدۇ. پاكىستان شوپۇرلىرىغا ئاپىرىن! ئاشۇنداق خەتەرلىك، ئەگرى - بۈگرى يوللاردا ماشىنىنى تۈزدە ھەيدىگەندەك ھەيدەيدىكەن. ئۇكام مەن باشتا قورقتۇم، ئەندىكتىم، ئاستا - ئاستا كۆندۈم. لېكىن، ھاجىم شوپۇرلارنى بىردە ئۈيە-غۇرچە، بىردە ئوردۇچە، بىردە ئەرەبچە ھەتتا بىردە خەنزۇچە تىل بىلەن شۇنداق تىللىدى، قارغىدىكى ھاجىمنىڭ قارغىشىنىڭ ھېكمىتى بولغان بولسا، ئاشۇ شوپۇرلار غۇلاپ ئۆلگەن بولار ئىدى. مەن ئاخىر ئارقىدىكى ئورنۇمدىن ھاجىمنىڭ يېنىغا كەلدىم. بۇ قېتىم غەزىپىمنى يوشۇرالمىدىم:

— ئۇ سىزنىڭ جاماڭتىڭىز ئەمەس، چەت ئەللىك، ماۋۇ تىللىرىڭىزنى توختىتىڭ تەقسىر.

— سەن پەخرىدىن بىزدەكلەرگە ئۆلۈم تىلەيسەن، يامان نىيەت بىلەن بۇ سەپەرگە چىققانسەن!

ئۇ ماڭا يەيدىغاندەك ئالىيىپ قارىدى. مەن ئۇنىڭ ئىككى قېتىم «سەن» دېگىنىگە خاپا ئەمەسمەن: «يامان نىيەتلىك» دېسە مۇ مەيلى، لېكىنزە بىزنى تېززەك قارارگاھىمىزغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن جاپا چېكىۋاتقان مېھماندوست پاكىستانلىق شوپۇرنى «ئاس-تا ماڭىدىڭ» دەپ تىللىغىنى ماڭا بەكمۇ ھار كەلدى. بىر چەت ئەللىكنىڭ ياخشى نىيىتىگە بىشەملىك بىلەن ھۇجۇم قىلـ-غۇچى نەق مېنىڭ يۇرتلۇقۇم، مېنىڭ ئۇيغۇرۇم ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭغا ئادەمنىڭ زەردىسى ئۆرلىمەمدۇ ئۇكام!

سەپەر ئاخىرلاشتى. بىز يېرىم كېچىدە راۋالپىندى بىلەن ئىسلامئاباد ئارىلىقىدا ياپيېشىل، مۇنبەت، قاراچىلان تۇپراققا سېلىنغان «ھاجىخانا»غا كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. ماشىنىلاردىن ماللارنى ئىككىنچى قەۋەتتىكى ياتاقلارغا توشۇماق بىر ئېغىر ئەمگەك. ھاجىمنىڭ ماللىرىنىڭ ھەقىقىي مىقدارىنى مانا مۇشۇ يەردە بىلدىم. ئۇنىڭ ھەممە مېلى ئەگەر كىلو بىلەن ھېسابلانسىمۇ بەش - ئالتە يۈز كىلو كېلىدۇ. نېمىشقا دېگەندە، ئۇنىڭ بىر - دىنبىر ياردەم قىلغۇچىسى بولغان پەخىردىن ئەپەندى تەرلەپ - پىشىپ، ھارغان - چارچىغىنىغا قارىماستىن، ئۇنىڭ ھەممە يۈكىنى توشۇدى ئەمەسمۇ؟

— نېمىشقا توشۇيسىز دەمسىنا؟ ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ، ئۇ مېنىڭ يۇرتلۇقۇم، ئۇيغۇرۇم، مەن ئۇنىڭ ئۆمەك باشلىقى!

ھاجىخانىنىڭ خەيمىيەن كۆرپىلىك، يەردە ئىككى شامالدۇرغۇچ گۈركىرەپ تۇرىدىغان، تورۇستا ئالتە دانە پىرقىرىغۇچ شامال چىقىرىپ پىرقىراپ تۇرىدىغان ياتاقلىرى، قارا ئۈن چەلپىكى، قېتىقى، تۆمۈر قاچىلاردىن قۇيۇپ ئىچىدىغان مۇزدەك سۇيى پات ئارىدىلا سەپەر ئۈستىدىكى ھەممە كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتتى. مېنىڭ ئىشىم يوق، بەش ۋاخ ناماز ئوقۇيمەن، راۋالپىندىنىڭ راجى بازىرىغا ياكى ئىسلامئابادتىكى «فەيسال جامەسى»گە بارىمەن - دە، پاكىستانلىق كىراكەشلەرنىڭ قوڭغۇز سۈرەت، ئورۇندۇقى قاتتىق، سىرلىرى ئۆچكەن ماشىنىلىرىدا ھوزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ سەيلە - تاماشا قىلىمەن. ھاجىمچۇ دەمسىنا؟ ئۇ ئادەم بەش ۋاخ نامازنىمۇ ھاجىخانا مەسچىتىگە بارمايلا ياتاقتا ئوقۇيدۇ - دە، ھاجىخانا سىرتىدىكى «ھاجىلار بازىرى»دا ئۆزىنىڭ يىپەك ماللىرى بىلەن مەۋايىتلىرىنى يېيىۋېلىپ ئەتىدىن - كەچكىچە سودا قىلىدۇ، پەقەت خۇپتەندىن كېيىنلا ماڭا ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىنى تۇتقۇزىدۇ - دە، بىركۈنلۈك سودىسىنى ھېسابلاتقۇزىدۇ:

— شايى ئىككى يۈزيىگىرمە روپىيىدىن بىر مىڭ تۆت يۈز مېتر...

ئۇنىڭ پۇلى كۈندىن - كۈنگە كۆپەيمەكتە. ئەكەلگەن ماللىرى بىرگە ئىككى، ھەتتا ئۈچ پايدا بىلەن سېتىلماقتا. لېكىن ئۇ يەنىلا خېرىدارلارنى تىللايدۇ:

— ۋوي پاكىستانلىق پىت كۆزلەر!...

ھاجىم قاتناش، ياتاق، تاماقنى بىكارغا بەرگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە سودىدا شۇنچە پايدا كەلتۈرۈۋاتقان پاكىستانلىقلارنى تىللىغىنى ئۈچۈن مەن ئازابلىنىمەن.

مېۋىگە باق، ھاي، چاينى يېگىلاگىلار! غىزا تەييار بولغۇچە پارچىمنى تۈگىتەي، قانداقراق؟ تازا ياخشى بولۇۋاتىدۇ دەمسىنا؟ ناسىر ھاجىمنىڭ غەيۋىتى بولۇپ قالمىسۇن - ھە، يەنە؟ ئۇنىڭ ئالغۇنى ھاجىم ئاڭلاپ قالسا مېنىمۇ، سېنىمۇ جايلىۋېتىدۇ جۇمۇ. نىمە، قانۇن، سىياسەت دەمسىنا؟ بىلىپ قوي، ھاجىم بىز بىلمىگەن قانۇن، سىياسەتلەرنى بىلىدىغان ئادەم. ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم ھاجىمغا يۇقىرىدىن پىكاپ كېلىدۇ. ئاڭلىساق، ئۇ پىكاپ ھاجىمنى مۇھىم ئۆگىنىش، مەجلىسلەرگە ئاپىرارمىش. ھازىر ھاجىم كىم؟ ئۇ بىزنىڭ يۇرتىنىڭ «پەيغەمبىرى»، ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالالمىسىز، ئۇنىڭ دۇئاسى بولماي تۇرۇپ تەۋەللۇتىنىڭكى ئاياللارمۇ يەڭگىيەلمەيدۇ، ئۇنىڭ نامىدا بىر كاتتا مەسچىت سېلىندى. «ناسىر ھاجىم مەسچىتى» دېسەڭ، پاكىستاندىكى فەيسال جامەسى، قەشقەردىكى ھېيتگاھ جامەسى، ئۈرۈمچىدىكى خانتەڭرى جامەسى، غۇلجىدىكى بەيتۇللادەك ھەممە ئادەم بىلىدۇ، بالام. بۇ مەسچىتنىڭ پۇلىنى ھاجىم چىقارغانمۇ دەمسىنا؟ شۇنداق دېسىمۇ بولىدۇ. ھاجىمنىڭ بىر جۈمەدە قىلغان كىتابخانلىقى، بىر دۇئاسى بىلەن، بىزنىڭ يۇرتتىن گۇاڭجۇ، بېيجىڭ، شاڭخەيلەرگە بېرىپ باي بولۇپ قايتقان سودىگەر دېھقانلار بىلەن يېزىمىزدا كارخانا ئاچقان، خىلمۇ خىل ئوقەتلەر

بىلەن بېيىغان دېھقانلار پۇل دېگەننى تۆكۈپ تاشلىدى. بىرلا سودىگەر ئىككى يۈز پارچە گىلەم تەقدىم قىلدى دېگىنە! شۇنداق، پۇل سودىگەردىن بولغىنى بىلەن، دۇئا ـ تىلاۋەت ناسىر هاجىمدىن ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق بولغاندىكىن مەسچىتنىڭ نامى «ناسىر هاجىم مەسچىتى» بولىدۇ ـ دە!

— نېمە، هېكايىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاشقا ئالدىراۋاتىمەن دەمسىنا؟ ماقۇل ئەمىسە، نەگە كېلىۋىدىم؟ هە راستىنلا هاجىمنىڭ پاكىستانلىق خېرىدارلارنى تىللىغان يېرىگە كەلگەنىدىم.

شۇ بىر كۈنكى هېسابتىلا هاجىم ئوتتۇز سەككىز مىڭ رۇپىيىگە مال سېتىپ، يىگىرمە مىڭ رۇپىيە پايدا تاپقان!

هاجىم شۇ كۈندىن باشلاپ ماڭا پۇلنى هېسابلاتقۇزمايدىغان بولۇۋالدى. ئاخشىمى تەرگە ملىنىپ كىرىدۇ ـ دە، خۇپتەننى ئالدىراپلا ئوقۇيدۇ، شامالدۇرغۇچقا قاقلىنىپ يېتىپ هېلىقى خورەكنى بەھۇزۇر باشلىۋېتىدۇ.

ئىسلامئاباد ئايرودرومىغا ماڭىدىغان كۈنىلا مەن هاجىمنىڭ ماڭا گەپ قىلغىنىنى ئاڭلىدىم. ئۇ خۇشال، چىرايلىق كىيىنگەن هالدا ماڭا ھەج ساۋاتلىرىدىن دەرس سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھەرەمدە ئوقۇغان بىر رەكئەت ناماز باشقا يەردە ئوقۇغان يەتمىش مىڭ رەكئەت ناماز بىلەن باراۋەر. هاجى بولماقلىق خۇدانىڭ ۋىسالى ئۈچۈن دەرۋىش بولماقلىق دېگەن سۆز. كۆردىڭىزمۇ، بىزنىڭ ناپسەنت هاجىلىرىمىز چامادان، سومكىلارغا نېمىلەرنى تولدۇرۇۋالغان؟ سىزنىڭ سومكىڭىزمۇ سەككىز ئايلىق قورساقتەك، ھى ھى ... بۇنداق ناپسەنتلىك قىلىسىڭىز قىلغان ھەجىڭىز راۋا بولمايدۇ، ئەپەندىم. مانا مەن بىرلا كىچىك سومكا بىلەن ...

مەن ئۇنىڭ قانچىلىك مالنى ئامېرىكا دوللىرىغا ئايلاندۇرۇپ بولغانلىقىنى بىلمىگەن بولسام، ئۇنىڭ ماللىرىنىڭ ھەممىدىن جىق ئىكەنلىكىگە گۇۋاھچى بولمىغان بولسام بەلكى ئۇنىڭغا خاپا

بولمىغان بولار ئىدىم، لېكىن سۆزلىمەي بولمىدى:
— كىمنىڭ راۋاق كىمنىڭ راۋا ئەمەسلىكىگە ھۆكۈم قىلغۇچى بەندە ئەمەس، ئاللا تائالانىڭ ئۆزى، تەقسىر! لاشەرەكەلەك!
مانا شۇ بىر ئېغىز گەپ بىلەن ھاجىمنى رەنجىتىپ قويدۇم.
بىز ھەر قۇرى ئون بەش ئورۇندۇقلۇق ئاجايىپ چوڭ ئايروپىلان بىلەن ئىسلامئابادتىن كاراچىغا باردۇق. كاراچىدا ئېھرام باغلىدۇق. يەنە شۇنداق ئايروپىلان بىلەن قىزىل دېڭىز ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ، ئەرەب يېرىم ئارىلى ئۈستىدىن توغرا كېسىپ، ئەرەب قولتۇقى بويىغا جايلاشقان جىددە شەھىرىگە كەلدۇق. بۇ سەپەردە ھاجىم بىلەن يانمۇ يان ئولتۇردۇق. لېكىن ھاجىم ماڭا گەپ قىلماق تۇگۇل قاراپمۇ قويمىدى.
جىددە ئايرودرومىنىڭ تەكشۈرۈش ئۆيىدە ئەرەب خادىملىرى مېنىڭ چامادانىمنى چۇۋۇپ شۇنچىلىك قاتتىق تەكشۈردى. مېنىڭ يېنىمدا تۇرغان ھاجىم ئۇيغۇرچە «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى «لۇغەت» دەپ ئوقتۇرۇپ بېرىشكىمۇ ئۇنىمىدى ... بىز مەككە مۇكەررەمە شەھىرىگە چۈشتىن بۇرۇن يېتىپ كەلدۇق. مەن «مۇسـ فىلە» كوچىسىدىن ناھايىتى تەسلىكتە بىر ئېغىز ئۆي ئىجارىگە ئالدىم. ھاجىمنى شۇندىن باشلاپ يوقىتىپ قويدۇم.
مەن كۈچاراباتە، قەشقەر راباتە، خوتەن راباتقىمۇ ھاجىمنى ئىزدەپ باردىم. لېكىن ھاجىمنىڭ دېرىكىنى ئالالمىدىم. پەقەت ئەرەفات كۈنىلا، بىز مىنادىكى چېدىرلاردىن ئورۇن ئالغان ئاغشىمىلا ھاجىمنى ئىشتىھا بىلەن توخۇ گۆشى يېيىسلغان پولو يەۋاتقان ھالەتتە كۆرۈپ قالدىم.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھاجىم!
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!
— نەلەردە يۈردىلە، ھاجىم؟
— كەلگەن كۈندىن تارتىپ كېچەيۇ كۈندۈز ھەرەمدە بولدۇم، ئەپەندىم.

مەنمۇ كەلگەن كۈنىلا ھەرەمگە بېرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇپ، كەئبىنى يەتتە ئايلاندىم، ساقا، مەرۋىنى يەتتە قېتىم قاتراپ مېڭىپ تاۋاپ قىلدىم. چېچىمنى ئالدۇرۇپ بولۇپ يۇيۇنۇپ ئېھرامدىن چىقىپ كىيىمىمنى كىيىۋالدىم. لېكىن ھاجىم كەئبىنىڭ يۇمشاق گىلەم سېلىنغان، مۇزدەك سۇ ئۈزۈلمەيدىغان سالقىن قوينىدا كېچەيۇ كۈندۈز يېتىپ - قوپۇپ، قۇرۇق نان بىلەن سوغۇق سۇ ئىچىپ ئىبادەت قىلغانىكەن - دە!

— ياتاقتا پۇل تۆلەشتىن قاچقان گەپ! — دېدى قاسىم چوقۇر قۇلىقىمغا پىچىرلاپ، — يىگىرمە مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن كەلگەن ئادەم بىر ئېغىز ئۆي ئىجارە ئالسا بولماسمىدى. قاراڭ، قېرى تېكىسىدەك بىخسىپ - پۇراپ كېتىپتۇ خەسىس ھاجىم!

— يامان گەپ قىلما قاسىم، سەن پەرھىز ئادا قىلغىلى ئەرەفاتقا ماڭغان ھاجىسەن!

ئەرەفات كۈنى مىليونلىغان ئادەملەر ئۆز دۆلەتلىرى بويىچە قوللىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇتۇشۇپ، ئۆز دۆلەت بايرىقى ئاستىدا ئەرەفات تۈزلەڭلىكىگە ماڭىدىكەن. ماشىنا، پىيادىلەر توپى چەكسىز، مەن ئۆمرۈمدە مۇنچىلىك نۇرغۇن ئادەم قاينىمىنى كۆرمىگەنمەن بالام. كۈن شۇنچىلىك ئىسسىق، ئەللىك گرادۇستىن يۇقىرى دېگىنە! لېكىن، سۇ بىلەن مۇز باياشات. مېنىڭ كۆزلىرىم يەنىلا شۇنچە جىق ئادەملەر ئارىسىدىن ھاجىمنى ئىزلەيدۇ. ھاجىم ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. بىز بىر كۈن شۇ تاشلىق سايدا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇردۇق. مېنىڭ كۆڭلۈم بىر خۇدادىن باشقا ھېچ نەرسىنى سېغىنمىدى، بالام، مەن گۇناھلىرىمغا كەچۈرۈم سورىدىم، ئەڭ ئالىي تىلەكلىرىمنى بايان قىلدىم. گۇناھلىرىم ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سوراۋېتىپ ھاجىمنى يادىمغا ئالدىم. نېمە ئۈچۈن ئۇ كىشى يادىمغا چۈشكىنى ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ، ئىشقىلىپ ھاجىم يادىمغا كەلدى. تازا شۇ چاغدا نەچچە مىڭلىغان دۇئا - تىلاۋەت قىلغۇچىلار ئارىسىدىن ھاجىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قال-

ـدىم. قانداق تونۇۋالدىمكى، بۇ ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ، ھاجىم تاشلىق يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، ئالىقانلىرىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈۋېلىپ، يىغلاپ تۇرۇپ دۇئا قىلىۋاتقانىكەن. ئۇنىڭ بار ئاۋازى بىلەن چىرقىراپ:

— خۇدايىم، خۇدايىم! — دەپ ۋارقىرىغىنى، ھۆكرەك ئېتىپ يىغلىغىنى، شۇ چاغدىكى كۆزلىرى يۇمۇلغان، ساقاللىرى تىترىگەن ھالىتى، ئېھرام ئىچىدىن يېرىم يالىڭاچ چىقىپ تۇرغان تېرىلىرى بوشاشقان، لاي توپا باسقان گەۋدىسى ھېلىمۇ كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ بالام. مېنىڭ ھاجىمغا تولىمۇ ئىچىم ئاغرىدى. مەن ئۇنىڭ ھەممە يارامسىزلىقلىرىنى ئۇنتۇپ، ھاجىم ئۈچۈن خۇدايىمدىن ئەپۇ - مەغپىرەت تىلىدىم بالام.

شۇنىڭدىن كېيىن ھاجىمنى كۆرمىدىم. بىز سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ھەج پەرزى ئادا قىلىش ئىشىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تۈركىيە - تۈركمەنىستان بولۇپ كەلگەن يولىمىز بىلەن پاكىستانغا قايتتۇق.

يولدا كېتىۋېتىپ يېنىمدىكى ئەمەتجان بىلەن قاسىم چوقۇردىن:

— ناسىر ھاجىم يەنە مەككە مۇكەررەمەدە قالدىمۇ دەيمەن، ئاڭلىسام كەئبىگە كىرىۋاپتۇدەكقۇ؟ — دەپ سورىدىم.

ئەمەتجان قاسىم چوقۇرغا قاراپ كۈلۈپ قويدى:

— دەڭلا قاسىماخۇن، ھاجىم نېمىلەرنى قىلدى؟ — دەپ سورىدى.

— سەن دېمەمسەن شېرىكلىشىپ ئوقەت قىلغان سودىگەرلەر بولغاندىكىن...

— ئەپەندىم، ھاجىم كەئبىدە قالمىدى، ئۇ ھازىر پاكىستاندا، — دېدى ئەمەتجان مازاق ئارىلاش كۈلۈپ قويۇپ، — ئۇ توپتوغرا يىگىرمە تاي چىكەن، ئون تاي بۆرتمەشال بىلەن كەشمىر ياغلىق تويۇك قىلدى (پوچتىدىن سالدى)، ئۆزى بىلەن يەنە ئون تايدەك مال ئېلىپ ماڭدى!

— بىر مىڭ يەتتە يۈز رىيالدىن تۆت پىدىيون ئالغىنىنى

كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى قاسىممۇ قوشۇمچىلاپ.
مەن مۇسۇلمان كوچىسىدىكى سەئۇدى ئەرەبىستان پۇقرالىقىغا ئۆتكەن ئۇيغۇر دۇكاندارلاردىن ئاشۇنداق تاي - تاي مال ئېلىۋاتقان سودىگەرلەرنى كۆپ كۆرگەن، لېكىن ھاجىمنى كۆرمىگەنىدىم.
— نېمە، ئىشەنمەمسىز مۇئەللىم؟ — دېدى قاسىم كۈلۈپ، — ئۇ ھەممە مالنى مەككىدىن ئەمەس، مەدىنە شەھىرىدىن ئالدى. شۇ يەردىن پوچتىغا سالدى. نېمىشقا بىزدىن يالدۇر كەتتى دەمسىز؟! مۇئەللىم سىز بەكمۇ تۈز كۆڭۈل - دە. ئۇ قالغان مالنى پاكىستاندىن ئالىدۇ، ئۇ شۇ تاپتا جەزمەن راۋالپىندىدىكى قەشقەر خوۋوزدا يېتىپ - قوپۇپ، راجى بازاردىن ئەرزان ماللارنى ئېلىپ پوچتىدىن ماڭغۇزۇش بىلەن ئاۋارە، ئۇ ھاجىم ئەمەس، سودىگەر!
— قاسىم ئۇكام، ھاجىمنىڭ يامان گېپىنى قىلمىغىنا، بۇ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلىشى، بىرىنچى قېتىم ھەج قىلىپ ھاجى نامىغا خىلاپ ئىشلارنى قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ قېتىم خۇدايىمدىن گۇناھلىرى ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلىشقا كەلگەن ئادەم. ئۇنىڭ ئاز - تولا پۇل تاپقىنىغا كەلسەك، ئۇ بۇ پۇلنى ساۋابلىق ئىشقا سەرپ قىلماقچى، ئۆزى شۇنداق دېدى ئۇكام!
بىزنىڭ سۆھبىتىمىز تېزلا ئاخىرلاشتى.لېكىن مېنىڭ ھاجىم توغرىسىدىكى ئوي - خىياللىرىم ئاخىرلاشمىدى، مەن يول بويى ھاجىم توغرىسىدا ئويلاندىم: بىزنىڭ ھۆرمەتلىك ئادەملىرىمىزنىڭ ھەممىسىلا ھاجىمدەك ھەم خەلقنى، ھەم خۇدانى ئالدايدىغان ساختىپەزلەرگە ئايلىنىدىغان بولسا، بىزدەكلەرنى، بولۇپمۇ ئاق كۆڭۈل، ياۋاش - يۇمشاق ئادەملەرنى كىم ھىمايە قىلىدۇ؟ ياۋاشلار دائىم زەربىدىن نېرى بولالمايدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ھىمايە ناندەك زۆرۈر، بەش پەرزدەك مۇھىم، بالام!

پاكىستاندىكى ھاجىخانا ھاجىلار بىلەن تولدى. لېكىن ھازىر بۇ يەردە سۆزلەپ تۇرىدىغان رادىئو، يۈگۈرۈپ يۈرىدىغان ئۇزۇن كىيىملىك مۇلازىمەتچىلەر، ئىككى دەرۋازا ئالدىدىكى ھاجىلار بازارلىرىمۇ يوق، بۇ يەر چۆلدەرىگەن. بىزنىڭ ھاجىلىرىمىزنىڭ ئۈزۈلمەي كىرىپ - چىقىپ تۇرىدىغان ماللىرىنى توشۇغۇچى كىرا ماشىنىلىرىدىن باشقا ماشىنىلارمۇ يوق.

مەن بۇ شەھەردىمۇ ناسىر ھاجىمنى تاپالمىدىم.

تۇۋا دېيمەن بالام، ئادەم ئاجايىپ ئىشلارنى كۆرىدىكەن - دە!

بىز پاكىستاندىن ماشىنىلار بىلەن يەنە يولغا چىقتۇق. مەن پوچتىدىن ئالىدىغان مېلى يوق ھاجىم بولغاچقا، ئالدىدا ماڭىدىغانلار قاتارىغا قېتىلدىم. قالغانلار ماللىرىنى ساقلاپ ھاجىخانىدا قېلىشتى. بىز كۈن ئولتۇرغاندا «مىڭتېكە» ئېغىزىغا يېتىپ كەلدۇق. بىز ئەمدى بۇ يەردە بىرمۇبىر تەكشۈرۈلىمىز.

بىز ماللىرىمىز بىلەن ھويلىغا توپلاندۇق. ئۇ يەردە ئىسمىمىز چاقىرىلغاندا تەكشۈرۈش زالىغا بىرمۇبىر كىرىمىز. مەن مانا شۇ تەكشۈرۈش زالىدا ھاجىمنى كۆرۈپ قالدىم. ھاجىم پاكىستاندىن ئەرزان باھادا (جۇڭگو پۇلىغا ئون - ئون بەش يۈەن) سېتىۋالغان چەت ئەل پەلتوسى بىلەن تولىمۇ كۆركەم كۆرۈندى. ئۇ ساقىلىنى قىسقا ياسىتىپ شىلەپە كىيىپ ھەقىقىي «دىپلوماتىيە خادىمى» قىياپىتىگە كىرىۋاپتۇ، ئۇ بىر يىگىتنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويۇپ، ماڭا ھومىيىپ قاراپ ئولتۇراتتى.

— بار - يوقى مۇشۇ بىر چامادان، بىر سومكىمۇ؟ — تاموژنا خادىمى سىلىق، سىپايە سورىدى.

— مال ئاز بولغىنى بىلەن ئالتۇن كۆپ - دە! — دېدى ھاجىم مېنى خۇددى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك يات ئاۋازدا سۆزلەپ، — مېنىڭ پەرىزىمچە بۇ كىشىنىڭ پۇلدار ئوغۇللىرى بار، بۇ كىشى سەككىز مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن چەت ئەلگە ماڭغان، ئىككى مىڭ دوللار ھەج خىراجىتىگە كەتتى دېسەكمۇ ئالتە مىڭ دوللارلىق مال

ئېلىپ قايتقان گەپ. قېنى ئەپەندىم، ئالتۇن، سائەت ۋە مارجانلار-
نى ئۇستەلگە ئۆزلۈكىڭىزدىن قويۇڭ!
مەن چامادان، سومكامنى ئاچتىم - دە، ھەممە ىېلىمنى ئۇس-
تەلگە يايدىم. بالىلىرىمغا ئالغان ئۇششاق - چۈششەك سوۋغىلار-
دىن باشقا ھېچنېمە چىقمىغاندىن كېيىن، تاموژنا خادىمى — ياش،
چىرايلىق يىگىت ھاجىمغا قاراپ ئالايدى:
— سىلى بىزگە ياردەم قىلمەن دەپ ئاۋارەبولمىسىلىمۇبولاتتى
ھاجىم، بىز كىملەرنى قانداق تەكشۈرۈشنى ئۆزىمىز بىلەتتۇق!
— ئۇنداق دېمەڭ ئوغلۇم! — دېدى ھاجىم سالماقلىق بى-
لەن، — مەن ھۆكۈمەت پايدىسىغا ئىش قىلمەن، سىلەردىمۇ
سىلاپ - سىپاپ ئۆتكۈزۈۋېتىدىغانلار بار، ھاجىملار ئارىسىدىمۇ
تۇيغۇزماي كۆزگە قوم چاچىدىغان ساختىپەزلەر كۆپ. سىز مېنىڭ
كىم ئىكەنلىكىمنى بىلىسىز، مەن ھەم ھۆكۈمەتنىڭ، ھەم خەلق-
نىڭ ۋەكىلى!
ئۇنىڭ «ۋەكىل» بولۇۋېلىپ ھاجىلار ئىچىدىكى سودىگەر-
لەرنى تاموژنا خادىملىرىغا بىرمۇبىر تونۇشتۇرۇپ، ھەسسىلەپ
باج چۈشكەنلىكى ئۈچۈن ئەلەمدىن يىغلىغان، سارغايغان، ھوشى-
دىن كەتكەن چىرايلارنى كۆرۈپ خۇرسەن بولغانلىقى مېنى غە-
زەپلەندۈرمىدى، مېنى غەزەپلەندۈرگىنى ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك
ئالماي، مېنى «ئالتۇن سودىگىرى» دەپ تاموژنا خادىملىرىغا
تونۇشتۇرغىنى بولدى. دېمەك، ئۇ ماڭا تۆھمەت قىلغانىكەن،
باشقىلارنىمۇ تۆھمەت بىلەن زىيانغا ئۇچرىتىشى تۇرغان گەپ
ئەمەسمۇ؟ مېنىڭ يۇرتلۇقۇم، مېنىڭ ئۇيغۇرۇم بولغان ئادەمنىڭ
باشقىلارغا زىيان سېلىشى مېنى بەكمۇ ئازابلىدى.
بىزنىڭ خەلقىمىز، بولۇپمۇ يۇرت چوڭلىرى يەنە بىرنەچچە
كۈندىن كېيىن ھاجىمنىڭ پېشىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈپ، سۆزلە-
رىنى تۇمار قىلىپ بويۇنلىرىغا ئېسىۋېلىشىدۇ. ھاجىم بولسا
بىردە تەقۋادار، بىردە بىچارە، بىردە غادايغۇچى، بىردە ئۆملىگۈچى،

بىردە ساخاۋەتچى، كەڭ قورساق، مېھرىبان، بىردە بولسا زالىم، تۆھمەتخور، كۆڭلى قارا سۇيىقەستچى. ئۇ خۇدايىمغا ھىيلە ئىشلىتىدىغان ئادەم تۇرسا، بەندىلەرگە ئادىللىق قىلاتتىمۇ ئە- مىسە؟ ... دەپ ئويلىساملا يۈرىكىم ئېچىشىدۇ، ۋۇجۇدۇم كۆيىدۇ. ھەي بالام، بۈگۈن مېنىڭ ئويلىغانلىرىم بولۇۋاتىدۇ. بىزنىڭ جامائەت ھازىر ناسىر ھاجىمنى بېشىغا ئېلىۋالدى. ھاجىمغا يا- رىماق، ھاجىمنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشمەك ھازىر خەلقىم ئۈچۈن ھەج قىلغانغا ئوخشاش بىر ئۇلۇغ ئىش. مەن مانا شۇنىڭ ئۈ- چۈن، يەنى خەلقىمىزنىڭ ھېچ نەرسىنى بىلمەيلا بىر ئادەمنىڭ نامى بىلەن سەللىسىگە چوقۇنۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئازابلانماقتىمەن.

مىكتىپىمىزدە نە ياتاق، نە ئاشخانا، نە سۇ يوق. ئەتراپتىكى تۆپىلىكلەر ئاپئاق قار، مۇز توڭلىغان تاغ سۈيىدە ئاماللىسىز تەرەت ئې- لىپ، دالادا بەش ۋاخ ناماز ئوقۇپ، سوغۇق چېدىرلاردا قىستىلىشىپ ياتىمىز. ھاجىلارنىڭ تولىسى نۇرغۇن مال بىلەن چېگرىدىن ئۆتكەنلە- كى ئۇلار ئۈچۈن نۇرغۇن باج تۆلەشكەن. مەن ئۇلارنىڭ باجىغا چى- دىماستىن، ھاجىمنى قارغاشلىرىنى ئاڭلاپ چىداپ ياتىمەن. بولۇپمۇ ياش ھاجىلار بىلەن، ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا چىقىشقان ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلغان:

— باج كادىرى بەش مىڭ كوي باج تۆلەيسەن دېسە، ناسىر ھاجى باج كادىرىغا: «سەن نېمىشقا بۇلارنىڭ ماللىرىنى ساناپ ئۆلچەپ كۆرمەيسەن؟ سېنى يۇقىرىغا چاقىمەن» دەپ قورقۇتۇپ، ھەممە تاغارلىرىمنى يەشكۈز- دى. قاراپ تۇرۇپلا يىگىرمە ئۈچ مىڭ كوي تۆلەتكۈزدى. ئوغرى ھاجىم ئون يەتتە مىڭ كوي زىيان سالدى!

— ماڭا ئون ئىككى مىڭ كوي!

— ماڭا ئوتتۇز بەش مىڭ!

— ماڭا ئون ئىككى مىڭ!

— ئۆزى قانچىلىك باج تۆلىگەندۇ ئۇ ئوغرى؟

— ئۇنىڭ خىزمىتىنى مۇكاپاتلاپ باج ئالماس بەلكى!
— ئاموزىنىدىكلەرمۇ ئۇنىڭدىن جاق تويۇپتۇ!
— قۇتۇلۇش ئۈچۈن بولسىمۇ باج ئالماس ئۇ ئوغرىدىن!
— تۆھپىسىمۇ بار، ھەيۋىسىمۇ بار، تۆھمىتىمۇ بار!
— يىغىسىمۇ، تۆۋىسىمۇ بار!
— قايتىپ ئۆيىگە بارغاندىچۇ؟
— بېشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ئاغزىدا ئىمان، قوينىدا زەللە، ئاغزىدا ئەپسۇن، كۆڭلىدە شەيتان!

قاسىم چوقۇر بىلەن ئەمەتجان بىردەمدىلا ناسىر ھاجىم توغرىسىدا بىر مىسرادىن شېئىر تەييارلاپتۇ، مەن لام - جىم دېمىدىم.

شۇنىڭدىن كېيىن ناسىر ھاجىمنى كۆرمىدىم. ئەتىگەنلىكى بىز قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتۇق. مەن ھاجىم بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ قەشقەردىمۇ ئۇزاق تۇرمىدىم.

غەيۋىتىم ئاخىرلاشسۇن بالام. ھاجىم مەندىن بىر ئاي كېيىن قايتىپ كەلدى. ئۇنى يۇرت - جامائەت تۆت ماشىنا بىلەن شەھەرگە كىرىپ ھۆرمەت - داغدۇغا بىلەن قارشى ئېلىپ مەھەللىگە ئەكەلدى. قاسىم چوقۇرنىڭ دېيىشىچە، ئۇ بۇ قېتىم ناھايىتى نۇرغۇن پۇل - مال بىلەن كەپتۇ. ئوغلىغا شەھەردە، كېلىنىگە ناھىيىدە دۇكان ئېچىپ بېرىپتۇ. ئۇلارنىڭ دۇكانلىرى ماللىرىنىڭ تولىلىقى، خىللىقى بىلەن ھەممە دۇكانلارنى بېسىپ چۈشەر ئىمىش!

— نېمە، ئەمدى ئۇ راست ھاجىم بولدىمۇ دەمسىنا؟ مازاق قىلىۋاتىسەن - ھە؟ دۇرۇس، مەن ھازىر «ئالتۇن سودىگىرى» دېگەن نامغا ئېرىشتىم. مېنى «سودىگەر ھاجىم»، «زەرگەر ھاجىم» دەيدىغانلار كۆپەيمەكتە. ناسىر ھاجىمنىڭ بىرىنچى تۆھپىسى مانا مۇشۇ، بالام! بۇ تۆھمەت، لېكىن، راستقا ئايلىنىدىغان تۆھمەت. بۇ نېمىشقا دەمسىنا؟ «ئۇلۇغ» ئادەملەرنىڭ تۆھمەتلىرى

ناھايىتى ئاسانلا راستقا ئايلىنىدۇ بالام. بىزنىڭ راست گەپلىرىمىزچۇ؟ ئوخشاشلا ناھايىتى تېزلىكتە ئىغۋاغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بولدى بالام، ھاجىم ھەققىدىكى «ئىغۋالار» نى ئاخىرلاشتۇراي، ئۇنىڭ پېشىنى سۆيۈش ئۈچۈن ئۆملىشىپ يۈرگەن جامائەت بۇ ئىغۋالارنى ئاڭلىسا، مېنى ھېلىقى «ئالتۇن سودىسى» قىلغان «جىنايىتىم» بىلەن قوشۇپ جازالاپ قويىدۇ. مەن خۇدادىن قورقىمەن، جامائەتتىن، قانۇندىن قورقىمەن. مەن ھاجىدەك ئىككىنچى قېتىم «ھەج» قىلىپ گۇناھتىن قۇتۇلالمايمەن!

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، ئۈرۈمچى

باش - ئاخىرى يوق خەتلەر

قىممەتلىك دوستۇم گۈلمىرە، مەن بۇ خەتلىرىمنى ھېكايىگە ئوخشىتىپ يېزىۋاتىمەن. نېمە ئۈچۈن ساڭا ئارقا - ئارقىدىن خەت يازىمەن، بۇ ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ. يېقىندىن بېرى ساڭا خەت يېزىشنى ئارزۇ قىلىدىغان بولۇپ قالدىم. بۇنىڭ سەۋەبىنى ئاخىرقى خەتلىرىمنى ئوقۇپ چىقىپ چۈشىنىپ قالارسەن... سەن بىلىسەن، مەن رومان ئوقۇشقا تولىمۇ ھەۋەسكار ئىدىم. «چالىقۇشى» نى دەپتەرگە كۆچۈرۈپ چىققانلىقىم يادىڭدىدۇر - ھە؟ «ئۆتكەن كۈنلەر»، «مېھراپتىن چايان» لار ھازىرمۇ يېنىمدا جۇمۇ؟ لېكىن ھازىر بۇ كىتابلار كونىراپ قالدى. مەن ھازىر ئەرەبچە رومان ئوقۇيالايدىغان بولۇپ قالدىم. كۈن بويى قىلىدىغان ئىشىم كىتاب ئوقۇش، يېزىش... مەن ئالتۇن - كۈمۈش، ياقۇت - مەرۋايىت ئىچىدە، خان ئوردىسىدەك ياسىداق ئۆيدە ياشاۋاتىمەن. مەن راھەت - پاراغەتنىڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرغانلىقىم ئۈچۈن ئۆتكەن كۈنلەرنى ئۇنتۇماقچى، ھەممىنى باشقىدىن باشلىماقچى بولغانىدىم. لېكىن ئۆتكەن كۈنلەر ئادەمنىڭ يۈرىكىگە يىلتىز قالدۇرۇپ ئۆتىدىكەن. ئۇنى يۇلۇپ ئېلىۋەتمەك تولىمۇ تەس ئىكەن، ياق، مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. مەن يىگىرمە تۆت ياشقا تولغان كۈنۈم ئاتمىش نەچچە ياشلىق باي بىلەن تويى قىلغىنىمدا سىلەر مېنى مازاق قىلىش ئۈچۈن

تويۇمغا كەلدىڭلار، لېكىن ھەربىرىڭلارنىڭ قۇلىقىغا بىردىن ئالتۇن ھالقا سېلىپ قويۇۋىدىم، مازاق، تاپا - تەنە ئۈچۈن تەييارلىغان سۆزلىرىڭلار ئاپىرىن - مەدھىيىگە ئۆزگىرىپ كەتتى. مەن بۇنى سەزدىم، سىلەردىن نەپرەتلەندىم ۋە پۇلنىڭ كۈچىگە قايىل بولدۇم. مەن ئەقلىمنى بىلسەم ئىنسانلار تەلپۈنىدىغان نەرسە پۇل ئىكەن. ھەرقانداق چىرايلىق، داغدۇغىلىق گەپلەرمۇ پۇليالقۇنىدا ئېرىيدىكەن ياكى رەڭگىنى ئۆزگەرتىدىكەن. مەن بۇ سىرنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئاتمىش نەچچە ياشلىق بوۋاينىڭ نىكاھىغا ئۆتۈشنى خۇشاللىق ۋە مۇھەببەت بىلەن قوبۇل قىلدىم. ناۋادا باشقا بىرى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ گۈزەل چىرايىنى، ياشلىقىنى ۋە «ئىستىقبال» دەپ ئاتىلىدىغان كەلگۈسىنى پۇل - پۇچەك ئۈچۈن قۇربان قىلغان بولسا، مەن ئۇنىڭدىن نەپرەتلەنگەن ۋە ئۇنى تىللىغان بولاتتىم. لېكىن مەن ھېچكىمدىن نەپرەتلىنىك گەپ ئاڭلىمىدىم. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۆتمۈشكە نەپرەتلەنگەنىدىم. لېكىن نەپرەت بىلەن ئۇنتۇش ئىككى نەرسە ئىكەن...

مەن بۈگۈن چوڭ بىر مەرىكىگە بېرىپ ئۆز چىرايىم، بايلىقىم بىلەن ماختىنىپ كەلدىم. لېكىن كۆڭلۈم غەش، روھىي ھالىتىم ناچار. يالغۇز ئۆيدە ئەينەككە قاراپ ئۇزاق ئولتۇردۇم. كۆز ئالدىمدىن ياشلىق، بالىلىق چاغلىرىم زادىلا كەتمەي تۇرۇۋالدى. غەشلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىرى بىلەن مۇڭدىشىش كېرەك. بىرىگە ئۆز بەختىمنى كۆز - كۆز قىلىشىم كېرەك. بۇ خىل كۆز - كۆز قىلىش ئاغرىق پەسەيتىش دورىسىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. مېنىڭ نېرۋىلىرىم بىر مەھەل ئالدىنىدۇ - دە، مەن ئۆز تۇرمۇشۇمدىن رازى بولۇپ قالىمەن. ساڭا ماختىناي: مەن ئالتۇن-كۈمۈش، ياقۇت - مەرۋايىت ئىچىدە، (مېنىڭ خېتىم ئارقىلىق ساڭا ھەم ھال ئېيتقۇم، ھەم ماختانغۇم، تۇرمۇشۇمنى كۆز - كۆز قىلغۇم كېلىدۇ. ماڭا بۇ يەردە ماختىنىشقا ئورۇن يوق. يېنىمدا سىلەر — مېنىڭ بىللە ئۆسكەن دوستلىرىم بولساڭلار ئىدى،

قانچىلىك ماختانسامبۇ بولاتتى. سىلەر ماڭا ھەيران قالاتتىڭلار، مېنىڭ ھاياتىم بىلەن پەخىرلىنەتتىڭلار، چىن كۆڭلۈڭلاردىن ماڭا بەخت تىلەيتتىڭلار...

لېكىن ھازىر مېنىڭ ئاق كۆڭۈل دوستلىرىم — سىلەردىن تولىمۇ يىراقتا. ئارىمىزدا قارلىق تاغلار، شاۋقۇنلۇق دەريالار، قۇملۇق چۆللەر، نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق ئۇزۇن يوللار بار.

سەن بىلىسەن، مەن كىچىكىمدىلا زىب - زىننەتكە ئامراق ئىدىم. يادىڭدىدۇر؟ سېنىڭ ھېلىقى ھېقىق مارجانلىرىڭ يوقالغاندا قانچىلىك يىغلىدىڭ - ھە؟ سېنىڭ كۆز يېشىڭ مېنىڭ قەلبىمگە يىڭنىدەك سانجىلدى. لېكىن نەپسىم ئىنساپىمدىن غالىب ئىدى، مەن مارجانلىرىڭنى تىقىۋالغانىدىم. دوستۇم، مانا ئەمدى شۇ قىلمىشىم ئۈچۈن ساڭا خەت بىلەن خالتا ئەۋەتتىم. خالتىدا تۈركىيىنىڭ قىزغۇچ ئالتۇندىن ئىشلەنگەن مېدالىئونى بار. مۇشۇ سوۋغام بىلەن كۆڭلۈڭدىكى غەشلىك يوقىلار، بەلكى...

... مەن ساڭا خەت يېزىۋېتىپ ئۆزۈمچىلا نومۇستىن تەرلەۋاتىمەن، توۋا ھېلىقى چاغدا سېنىڭ گىرىپ كۆڭلىكىڭگە ئەتەيلا سىياھ تۆكۈۋەتكەنىدىمۇ سېنىڭ كۆزلىرىڭگە ياش كەلگەنىدى. لېكىن لەۋلىرىڭ يەنىلا كۈلكىگە مايىل كۆرۈنگەن...

دوستۇم گۈلمىرە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدىڭدا ماختانغۇم، تۇرمۇشۇمنى كۆز - كۆز قىلغۇم كېلىدۇ: بىلەمسەن بوۋىيمغا ھەر كۈنى سېنىڭ گېپىڭنى قىلىپ بېرىمەن، بوۋىيم سېنىڭ گېپىڭ چىقسا بۆلەكچىلا جانلىنىپ كېتىدۇ ۋە مېنىڭ چىشىمغا تېگىپ:

— ئەكېلىپ ھەمراھ قىلىپ بېرەيمۇ؟ سەنلا ماقۇل دېسەڭ قولۇمدىن كېلىدۇ،— دەپ قويىدۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىسام كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ. ياشلىقىم، ئارزۇ - ئارمانلىرىم كۆز يېشىم بىلەن بىللە پەيدا بولىدۇ - دە، «بوۋىيم» كۆزۈمگە سوغ، كۆرۈمسىز كۆرۈنۈپ قالىدۇ.

بۇنداق دېسەم «بوۋايغا ياتلىق بولۇپ پۇشايماندا قاپتۇ»

دەپ ئويلاپ قالما يەنە، مەن بوۋاينى ياخشى كۆرىمەن. ئۇنىڭغا خۇدايىمدىن ئۆمۈر تىلەيمەن. بوۋاي ئاتمىش ئالتىگە كىرگەن بىلەن ماڭا ئوتتۇز ياشلىق قىران يىگىتنىڭ مۇھەببەت ھاۋارىتىنى تەقدىم قىلماقتا. دوستۇم، يىگىرمە بەش يېشىمدا بۇنچە ياشلىق (دادامدىن ئون ياش چوڭ) ئادەمنى تاللىۋالغىنىمغا پۇشايمان قىلمايمەن. بوۋاي — مېنىڭ مېھرىبان، سېخىي ئېرىم بولمىغان بولسا مەن ساڭا نېمە بىلەن ماختىنالايتتىم؟...

... دوستۇم، بۈگۈن ئۆيىمىزگە يۇرتىمىزدىن بىرنەچچە «ھاجى» مېھمان بولۇپ كەلدى. مەن ئۇلارنىڭ ئاۋازىنىلا ئاڭلىدىم. بىر ئاۋاز ماڭا تولىمۇ تونۇش ئاڭلاندى. دېرىزىدىن ماراپ ماشىنىغا چىققان ۋاقتىدا ئۇلارنى غىل - پال كۆرگەندەكمۇ بولدۇم: ھېلىقى قول ھارۋىسىدا ئالما ساتىدىغان باققال بالا ھەج قىلغىلى كەلگەنمۇ - نېمە؟ ئۇنىڭ ھېلىقى شوخ، ھىيلىگەر كۆزلىرى ھايت - ھۇيت دېگۈچىلا بىزنىڭ بۇ ئالتە قەۋەتلىك بىنايىمىزنىڭ ھەممە دېرىزىلىرى، مەرمەر تاشلار ياتقۇزۇلغان ھويلىدىكى فونتان، ئىككى تۈپ خورما، كۆلدىكى بىر جۈپ ئاق قۇ، ھەتتا ئامېرىكىدىن كىرگۈزۈلگەن بىر جۈپ يېڭى ماشىنىلىرىمىزنى كۆرۈپ بولدى. مەن ئۇنىڭ بىزنى ئالدايدىغان چىرايلىق، لېكىن نەپرەتلىك كۆزلىرىدىن پۇل، دۇنياغا بولغان چەكسىز ئاچكۆزلۈك، ھېرىس ۋە قىزىققىشىنى بايقىدىم. ئۇنىڭ ماڭا كەلتۈرگەن كۆڭۈلسىزلىكلىرىمۇ شۇ كۆزلىرىدىن كەلگەن ئەمەسمىدى؟...

... بولدى، بۇ «ئالمىچى ھاجىم» نى ئۇنتاي، مەن ساڭا ماختىناي: يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ھەممە بايلىق مېنىڭ. مەن بوۋىسىمنى شۇنىڭ ئۈچۈن سۆيىمەن: ئۇ قانۇنىي يول بىلەن بۇ بايلىقنى ماڭا مىراس قىلىپ قالدۇردى. بىلەمسەن، «بوۋاي»نىڭ نە ئوغلى، نە قىزى يوق. بارلىق مىراسخورى بىز ئۈچ ئايالى. ئاياللىرىنىڭ چوڭلىرىنىڭ ئۆيلىرى باشقا شەھەرلەردە. بوۋاي دائىم مېنىڭ يېنىمدا تۇرىدۇ.

... دوستۇم، ساڭا بۇ مەملىكەتتىكى تويۇم ۋە نيۇيورك شەھىرىگە تويغا بارغانلىقىم توغرىسىدا ھېكايە قىلىپ بېرەي، سەن بەلكى بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەيسەن، لېكىن مەن راستىنى يېزىۋاتىمەن، ناۋادا باشقا بىرى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن بولسا مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم.

يۇمشاق، سىلىق، سالقىن (خۇددى بىزنىڭ يۇرتىمىزنىڭ سېنتەبىر ئايلىرىدەك) ماشىنا بىلەن شەھەردىن سىرتقا قاراپ ماڭدۇق. ماشىنا ئىچىدە بوۋىيىمدىن باشقا ھېچكىم بولمىغاچقا مەن چۈمپەردەمنى ئېلىۋەتتىم. بۇ يەرگە مودا بولغان قارا گىرىپ ئۇزۇن كۆڭلىكىم زىلۋا بەدىنىمگە ياراشقان، بوينۇمدىكى برىلىيانت كۆزلۈك مېدالىئون، قۇلىقىمدىكى ئاجايىپ ھالقام ماشىنا ئەينىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. مەن شۇنچىلىك ئاقىرىپ كەتكەنمەن (بىر يىلدىن بېرى كۈن كۆرمىگەنلىكىم ئۈچۈنمىكىن) ھېلىقى چاغدا قايتا تەربىيىدىن شەھەرگە بىر تويغا كەلگىنىمدە يېرىلىپ كەتكەن قىزىل - قارا يۈزلىرىمنى كۆرۈپ، مازاق قىلىشىپ لەۋلىرىنى پۈرۈشكەن ماشىنىچى قىزلار ئەمدى كۆرگەن بولسىدى، دەپ ئويلايمەن. ئاداش، ئۇلار مېنى كۆرسە جەزمەن بىر - بىرىسىگە: «باي بولغاندىكىن سۈت بىلەن يۇيۇنار ھەرقاچان» دېيىشەر... دوستۇم مەن ھازىر ئاجايىپ گۈزەلمەن. بارماقلىرىمدىكى بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئۈزۈكلەر، ئاپئاق بىلەكلىرىمدىكى كۆزنى چاقنىتىدىغان قۇر - قۇر بىلەزۈكلەر ... بىر مىڭ تۆت يۈز ئامېرىكا دوللىرىغا ئالغان ئالتۇن سائەت ... باشقىلارنىڭ بولغىنىدا مەن كۆرۈپ ھوشۇمنى يوقىتار ئىدىم. لېكىن ئۇلارنى يىغسا مېنىڭ بىر قېتىم مىيىقىمدا كۈلۈپ قويغىنىمغا تەڭ كەلمەيدۇ. دوستۇم، بۇ بوۋىيىمنىڭ ماڭا ئېيتىدىغان شېرىن سۆزلىرىنىڭ بىرى...

قويۇق خورمىزارلىقتا شۇنچىلىك كۆپ چېدىرلار تىكىلگەن،

شۇنچىلىك كۆپ قازانلار ئېسىلغان، بۇۋاي مېنىڭ قۇلىقىمغا:
ـــ توقسان ئالتە قوي سويۇلدى، قىرىق ئالتە چېدىر تىكىلدى،
ئەڭ ئاتاقلىق بايلاردىن ئوتتۇز ئىككىسىگە، دوستلاردىن بىر يۈز
يىگىرمە ئىككىسىگە باغاق تارقىتىلدى. ئۆزىمىز بىلەن بىر يۈز ئەللىك
بەش جۈپ بولدۇق. لېكىن بۇ بىر يۈز ئەللىك بەش جۈپ ئادەم
ئون بەش مىليون ئادەمگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. پۈتۈن مەملىكەت
بۈگۈن بىزنىڭ تويىمىز بولغانلىقىنى بىلىدۇ،ـــ دېدى.
بۇ يەرنىڭ خەلقى پۇل ـ دۇنيا بىلەن ماختىنىشتا دۇنيادا
بىرىنچى ئورۇندا تۇرسا كېرەك. ئەرلەر ئالتۇنلىرى بىلەن، ئىماـ
رەتلەرنىڭ سان ـ سۈپىتى بىلەن ياكى بۇ يىلقى ھەج مەزگىـ
لىدە ئۆيلىرىنى ئىجارىگە بېرىپ تاپقان پۇلى، دۇكانلىرىدا سودا
بولغانلىقى بىلەن ماختانسا، ئاياللىرى زېب ـ زىننەتلىرى، قايسى
مەملىكەتلەردە زىيارەت قىلىپ يازنى ئۆتكۈزگەنلىكى، خان ئائىـ
لىسىگە جەمەت كېلىدىغان خېنىملار بىلەن بېرىش ـ كېلىش
قىلغانلىقلىرى، ئېرىنىڭ ۋەدىلىرى، باللىرىنىڭ ئوقۇشى، قىلىقلىـ
رى، ھەتتا ئالدىدىن ئاشقان تاماقلىرى بىلەن ماختىنىدۇ.
بىز چېدىرلارنى ئارىلىدۇق: فرانسىيە، ئىتالىيە، ھىندىستان،
تۈركىيە، تۇنىسلارنىڭ ئەڭ ئېسىل گىلەملىرى سېلىنغان چېدىرلاردىن
بۇرنۇڭغا گۈپپۈلدەپ ئەنبەر پۇرىقى ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. داستىخانلاردىـ
كى مېۋىلەر دۇنيانىڭ ھەممە يەرلىرىدىن كەلگەن. پۈتۈن ـ پۈـ
تۈن پېتى تونۇردىن چىققان پاقلان گۆشلىرى (تونۇر كاۋىپى بۇ
يەردە ئەتىۋارلىق)، تونۇر كاۋىپىنىڭ شورپىسىدا پىشقان مەززىلىك
پولو، ھەر خىل شەربەتلەر ... كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئاچىدۇ.
لېكىن تويلاردا بۇ نېمەتلەر زادىلا يېيىلمەيدۇ. ئاياللار ھەتتا
بىر ـ ئىككى چىشلەم بىلەنلا قوللىرىنى سۈرتىدۇ (گەرچە قورسـ
قى ئاچ بولسىمۇ)، ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇ «توقلۇقى» بىلەنمۇ
ماختىنىدۇ. ئاشقان تاماقلارنى مەخسۇس توگلاتقۇلىرى بار ماشىنىـ
لار كېلىپ ئەكېتىدۇ ـ دە، مۇشۇ خىل غىزالارغا قاراشلىق
ئائىلىلەرگە ئۆز قەرەلىدە ئاپىرىپ بېرىدۇ.

مەن توي تەييارلىقىدىن رازى بولدۇم. لېكىن پۇلغا بولغان ئامراقلىقىم ۋە خوجايىنلىقىم مېنى سۆزلەشكە مەجبۇر قىلدى:

— نېمىشقا بۇنچىلىك ھەشەمەتلىك توي قىلىپ پۇل زاـيە قىلىمىز؟

— پۇل دېگەننى چاچىمىز، تاپىمىز، ئۇ دائىم قول يۇغانـدەكلا بىر ئىش.

— ئۆيلىرىمىزمۇ كاتتا، نېمىشقا ئۆيلىرىمىزدە مېھمان ئۇزاتمايمىز؟

— بۇ يەردە ئەرلەرنىڭ تويدا قانچە چېدىر تىككەنلىكى نامى - ئابرويىغا مۇناسىۋەتلىك.

ئېرىمنىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە مېھمانلار كەلگەندە چۈمپەرـدە ئىچىگە يوشۇرۇندۇم. ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئايرىم - ئايرىم كۈتۈلدى، مەن ئاياللارغىمۇ ئارىلاشماي مەخسۇس چېدىردا توي كىيىمى بىلەن ئىززەت ساقلاپ ئولتۇردۇم. چۈمپەردە ئىچىدە تۇـرۇپ تەقدىم قىلىنىۋاتقان توي سوۋغاتلىرى: ئالتۇن - مەرۋايىت، ئېسىل رەختلەر، ئالتۇن جابدۇقلار، زامانىۋى ئۆي - مۈلۈكلىرىـنى كۆرۈپ تۇردىمەن.

دوستۇم، بۇ سوۋغىلار بىزنىڭ پۇلىمىزغا نەچچە يۈز مىڭ يۈەنگە يارايدۇ دېگىنە؟

لېكىن مەن ئامېرىكىدا كۆرگەن قىز سوۋغىلىرىغا سېلىشـتۇرغاندا ماڭا چۈشكەن بۇ سوۋغىلار ھېچ گەپ ئەمەس. بىزگە نيۇ يورك‌تىكى ئەڭ كاتتا مېھمانخانىنىڭ بىر ئېغىز ئۆيىنىڭ بېلـتى، ئامېرىكىغا بېرىپ - كېلىدىغان ئايروپىلان بېلىتى سېلىنغان بىر كونۋېرت پوچتا ئارقىلىق كېلىپ تەگدى. كونۋېرتقا باغاق بىلەن يۇقىرىقى بېلەتلەر بىللە سېلىنغانىكەن. بىز ئەر - خوتۇن ئايروپىلان بىلەن نيۇيوركقا تويغا باردۇق. بىر باي (بىزنىڭ بوۋاينىڭ بىر يېقىنى) ئۆز ئوغلىنىڭ تويىنى مۇشۇ مەشھۇر شەـھەرگە ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. بەلكى سەن «نېمە ئۈچۈن؟ ياكى

قىز ئامېرىكىلىقمۇ؟» دەپ سوراپ قالارسەن. ياق، قىزمۇ مۇشۇ يەرلىك. ئۇلار پۇل خەجلەش ئۈچۈن، پۇل خەجلەپ نام - ئاتاق چىقىرىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىشىدۇ.

شۇنداق قىلىپ مەن ئاجايىپ ئېگىز بىنالىرى، پاكىز كوچىلىرى، مەدەنىيەتلىك ئادەملىرى بىلەن دۇنيادا داڭقى بار مەشھۇر شەھەرگە كەلدىم. بىزنىڭ ياتاق ئاتمىش تۆتىنچى قەۋەتتە ئىكەن، ياتاقنىڭ بىر كۈنلۈكى ئۈچ يۈز نەچچە ئامېرىكا دوللىرى ئىكەن (ياتاقنى تەسۋىرلەپ سىزنىڭ ئىچىڭىزنى پۇشۇرۇپ قويماي يەنە). بىز دۇنيانىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدىن كەلگەن ئىككى يۈز نەچچە ئەر - خوتۇن قىز - يىگىتلەرنىڭ سانى نامەلۇم) مانا شۇ مېھمانخانىدا توي مۇراسىمغا قاتناشتۇق. مەن كەتكەن پۇلنى ھېسابلاپ ئاۋارە بوپتىمەن: مەسىلەن، بىر كىشىگە يىگىرمە مىڭ دوللار كەتتى دېسەك، ھەممىسى بولۇپ قانچە؟ ... ئاۋادا بىر مېھمانخانىغا خەجلەنگەن پۇل بىزنىڭ يېزىلىرىمىزنىڭ بىرىگە تەقدىم قىلىنسا قانچىلىك ئىش قىلغىلى بولار - ھە؟ ... دېگەنلەرنى ھېسابلاپ ھېرىپ كەتتىم ... كەچتە قىزنىڭ يۈز ئاچقۇ مۇراسىمى بولدى. بىر يىگىت قىزنىڭ يىپەك رومىلىنى ئاچتى. ھەيۋەتلىك زالدا ھەيرانلىق نىشانى — قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى. قىز گۈزەل ئىدى. ئۇنىڭ سۈتتەك ئاق يۈزى، ئاجايىپ چىرايلىق چاچلىرى، بۇرنى، قاش - كۆزى مېنىمۇ ھەيران قالدۇردى. مەن زالدىكى چۆمپەردىسىز ئولتۇرغان خېنىملارغا (بۇ يەردە ئاياللار چۆمپەردىسىز، ئەرلەر ياۋروپاچە كىيىنگەن) بىر - بىرلەپ قارىدىم. ياق، ھېچكىم بۇ قىز بىلەن چىرايدا تەڭلىشەلمەيدىكەن. گۈزەل قىزنىڭ لەۋلىرى كۈلۈمسىرىدى، يۈزى قىزاردى. لېكىن ئۇ كۆزىنى ئاچمىدى. بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى - دە: «مەن كۆزىنى ئاچۇرىمەن!» دەپ قىزغا قاراپ ماڭدى. ئۇ يانچۇقىدىن بىر سىقىم تىللا ئالدى - دە، بىر تال تىللانى تىلى بىلەن نەمدەپ قىزنىڭ پېشانىسىگە چاپلىدى. قىز كۆز ئاچمىدى، تىللا كۆز

يوپۇرمقسدەك يەرگە چۈشتى. يىگىت يەنە چاپلىدى، قىز كۆز ئاچمىدى، يىگىت ئارقا ـ ئارقىدىن تىللا چاپلاۋەردى. قىز كۆز ئاچمىدى. يىگىتنىڭ تىللالىرى تۈگەپ باشقا بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى.

دوستۇم، مۇبالىغە ئەمەس، باي يىگىتلەر قىزنىڭ پىشانىسىگە شۇنچىلىك جىق تىللا چاپلىدىكى، قىزنىڭ ئەتراپىدىكى تىللالارنى يىغسا جەزمەن بىر جاۋۇر ئالتۇن بولىدۇ. بۇ ئالتۇن بەلكى ئون كىلو ياكى يىگىرمە كىلو كېلەر، ئىشقىلىپ بۇ كۆكۆل ئېچىش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ئالتۇنلار بىلەن بىزنىڭ يۇرتىمىزدا كىچىكرەك شەھەر قۇرغىلى بولار ئىدى. بىز مېھمانخانا ھۇجرىسىغا كىرگەندە مېنىڭ بوۋىسىم ئۈستەلگە قويۇلغان كۈمۈش پىيالىنى تىللا بىلەن تولدۇرغاندىلا «پاھ» دەپ ۋارقىرىۋەتكەنىدىم. بوۋاي:

— بۇ بىر رەسىم ـ قائىدە، ھەيران قالغۇچىلىكى يوق! — دېگەندە، مەن:

— بىر ئىمارەت پۈتىدىغان ئالتۇننى بىرىۋەتتىڭمىز، — دېگەنىدىم، مانا ئەمدى، قىزنىڭ چۆرىسىگە جىرىڭلاپ چۈشۈۋاتقان تىللالارنى كۆرۈپ، زادىلا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم: پاھ، «بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن...» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان، لېكىن بۇ گەپنىڭ راستلىقىنى بۈگۈن كۆردۈم، دەپ پىچىرلىدىم بوۋىسىمغا، بوۋىسىم كۈلۈپلا قويدى.

دوستۇم، ھېلىقى قىز راستتىنلا بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن ئارىسىدا قالدى.

نيۇيوركقا تويغا بېرىپ، پۇل دېگەن نەرسىنىڭ بۇ يەردە قانچىلىك ئەرزىمەس نەرسە ئىكەنلىكىنى كۆردۈم. بۇ يەردە ئادەملەر قەغەز پۇل ئەمەس، ساپسېرىق ئالتۇن تىللالارنى دەسسەيدىكەن، چاقچاق قىلىپ خۇددى تاشئالمىدەك بىر ـ بىرىگە ئاتىدىكەن! ... دوستۇم، سەن بىلىسەن، مەن پۇلغا تولىمۇ ئام-

راق، پۇلغا ئىگە بولۇش، تۇرغۇن پۇلنىڭ خوجايىنى بولۇش ئىستىكى مېنى ۋەتەن — يۇرتۇمدىن كېچىشكە مەجبۇر قىلدى. مەن ئەنە شۇنداق تۇرغۇن قۇربان بېرىشلەر ھېسابىغا بولغان تۇرغۇن بايلىقنىڭ قانۇنىي مىراسخورىغا ئايلىنالىدىم. مەن پۇل ۋە راھەت تۇرمۇش بىلەن ھەممىنى ئۇنتۇماقچى، ھەممىنى باشتىن باشلىماقچى ئىدىم، لېكىن بۇ ئىش تولىمۇ تەس ئىكەن. مەن ھېلىقى ئالىمچىنى كۆرگەن كۈندىن بېرى ياشلىقنى، تۇغۇلغان، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يۇرتنى، دوستلارنى ئۇنتۇش زادىلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندىم. مەن مانا ئۈچ كۈندىن بېرى راھەت ئىچىدە ئازابلىنىۋاتىمەن. تۇرغۇن پۇلغا ئىگە بولغان تۇرۇقلۇق يوقسۇزلۇق دەردى بىلەن ئۆرتىنىۋاتىمەن. دوستۇم، مەن ساڭا باشتا «ماختىنىمەن» دېگەنىدىم، ئەلۋەتتە ماختانغۇچىلار مەڭگۈ غالىبلار ئەمەس ئىكەن. شۇنداقلا ئارزۇ قىلغۇچىلار، تەلمۈرگۈچىلەرمۇ مەڭگۈ بىچارىلەر ئەمەس ئىكەن...

مەن ئاخشام بوۋىيىمدىن سورىدىم:

— ھاجىلار سىزدىن ياردەم سوراپ كەلگەنىدۇر ھەرقاچان - ھە؟

— شۇنداق - دە، — دېدى بوۋىيىم قاپىقىنى تۈرۈپ، — ھېلىقى شاپاق دوپپا كىيگەن ياشراقى، ھەراست، سىز ئۇلارنى كۆرمىدىڭىز - ھە؟ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياشراقى، مىللەتنى تەربىيىلەش، خەلققە ياردەم قىلىش ھەربىرىمىزنىڭ بۇرچى، بىز بايلار پۇل چىقىرىپ مەكتەپ ئاچتۇق. تۆت قەۋەتلىك بىنا سالدۇق. ھازىر ئىككى يۈز ئوقۇغۇچى ھەر خىل تىللارنى ئۆگىنىۋاتىدۇ. بىزنىڭ مەكتىپىمىزگە قانچىلىك ياردەم قىلالايسىز؟ دەيدۇ تېخى.

دوستۇم گۈلمىرە، ھېلىقى جادۇ كۆز ئالىمچى ھازىر راستىنلا بايمۇ؟ بايلار پۇل چىقىرىپ مەكتەپ سالدۇق دەپتۇ، شۇ ئالىمچى راستىنلا شۇنداقمۇ؟ مەن دېرىزىدىن ئۇنىڭ كەڭ پۇچىقاقلىق ئىشتان، ئاق كۆڭلەك، شاپاق دوپپا كىيىۋالغىنىنى كۆرگەن. ئۇ

مەن كۆرگەن تۇرقى بىلەن ھېچبىر بايغا ئوخشمايدۇ، بەلكى تىلەمچىگە ئوخشىشىدۇ. مەن ئۇنى ھېلىقىدەك، رېزىنكە ئۆتۈك، مايلىق شەپكە، شەپكىدىن چىقىپ تۇرغان بۇدۇر چاچلىرى، ئەلەم ۋە تەنە سىڭگەن سىرلىق كۆزلىرى بىلەن كۆرۈشنى خالايتتىم...

ئەتىسى بوۋىيىم كەچ قايتىپ كېلىپ ئالمىچىنى كايىشقا باشلىدى:

— بايلارنى يىغىپ ھېلىقى شاپاق دوپپىلىق چاي تەييارلاپتۇ، بايلار بىر-بىرىدىن ئېشىپ پۇل بەرگىلى تۇردى. شاپاق دوپپا كىيگەن ھېلىقى سىزنىڭ يۇرتلىقىڭىز ھەدەپ سۆزلىگىلى تۇردى. مەن لام-جىم دېمەي قايتىپ كەلدىم. بىرەي دېسەم دىلىم تارتمايدۇ. بەرمەي دېسەم بايلارنىڭ ئالدىدا سەت، مەن «ئويلىشىۋالاي» دەپ قايتىپ كەلدىم، — دېدى. مەن ھەيران قالدىم:

— نېمىشقا ئۇنى يامان كۆرۈپ قالدىڭىز؟ سىز مەرد ئادەم ئىدىڭىزغۇ؟

— مەندىن سوراۋاتامسىز؟ — دېدى ئۇ تامدەك تاتىرىپ، — ئۇ بۇ يەرگە سىزنى كۆرگىلى كەلگەن، مېنى بىلمەيدۇ دېمەك، ئۇ ھازىرمۇ سىزنىڭ پېيىڭىزدا، گادايلىقىدا ئېرىشەلمىگىنىگە ئەمدى باي بولۇپ ئېرىشمەكچى، ھە، نېمىگە تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ مەن بىلجىرلاۋاتىمەنمۇ؟ ياق! ئاشۇ شاپاق دوپپا، بىزنىڭ تويىمىز بولغان كۈنى غەرق مەست بولۇۋېلىپ تويىنى بۇزغىلى تاسلا قالغان ئەمەسمىدى؟ ئۇ ئۇنتۇغان بىلەن مەن ئۇنتۇمايمەن، ئۇنىڭ باغدىكى ئالمىنى قۇچاقلىۋېلىپ: «ھەي، گۈلجەھرە!» دەپ ۋارقىرىغىنى ھېلىمۇ قۇلىقىم يېنىدا، ئۇ بىزنىڭ ھۇجرىمىزنىڭ دېرىزىسى يېنىدا ۋارقىرىمىدىمۇ؟...

مەن بوۋايغا نېمىمۇ دېيەلەيتتىم. خۇددى بىرى كېلىمنى بوغۇۋالغاندەك بولۇپ قالدىم...

...كەچ كۈز، يامغۇر، پاتقاق، سوغۇق... يۇگۇرۈپ دېڭۇدەك يېزىدىن

شەھەرگە كېتىۋاتىمەن. قاراڭغۇ چۈشتى. مېنىڭ ئەسۇ خىيالىم ئاپامدا. مەن چۈخەيلىرىمگە چاپلاشقان ئېغىر لاي، ئېغىز-بۇرنۇمغا كىرىۋاتقان قاڭسىق تەر ئارىلاشقان يامغۇر بىلەن ھېسابلاشماستىن كېتىۋاتىمەن. مەن قايتا تەربىيە قىلىنىۋاتقان يېزىنىڭ شەھەردىن بۇنچىلىك يىراقتا ئىكەنلىكى مانا شۇ كۈنى بىلىندى. مېنى ماشىنا، تراكتورغا تەكلىپ قىلىپ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قارىشىدىغان تەمەخور شوپۇرلار بىراقلا ئۆلدىمىكىن، ھېچكىم ئۇچرىمىدى. كېتىۋاتىمەن، ئاياغلىرىم بارغانسېرى ئېغىرلاشماقتا، ماغدۇرسىزلانماقتا. تەبىئەتنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز، رەھىمسىز پەسلىگە شۇنىڭدىن بېرى ئۆلگۈدەك ئۆچمەن.

...ئالدىمدا تاشقىن كۆز سۇلىرى يامرىماقتا، سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېشەك ھارۋىسى تۇرۇپتۇ. ئېشەك كۆرۈنمەيدۇ. ھارۋىكەش تىزىدىن يۇقىرى سۇغا كىرىپ ھارۋىسى بىلەن ھەپىلەشمەكتە (كۆز باغلاشقان مەھەل بولغاچقا مەن ئېنىق كۆرەلمەدىم). «نېمىلا بولمىسۇن بىر جاپاكەش ئادەمگە يولۇقتۇم، جاپاكەشلەر بىر-بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ. ھەمراھ بولاي» دەپ ئويلىدىمدە، سۇغا تېخى چۆكۈپ بولمىغان چىغىر يول بىلەن ھارۋىغا قاراپ ماڭدىم.

— ئېشىكىڭىز يېتىۋالدىمۇ نېمە؟

— ياق، ئۆلدى!

— ئۆلدى؟

مېنىڭ سوئالىم جاۋابسىز قالدى. ئالدىمدا تۇرغان ئادەم— يىگىرمىدىن ئاشقان يىگىت ماڭا سېھىرلىك كۆزلىرى بىلەن يالت قىلىپ قارىدى-دە، كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ شۇ كۆزلىرى، شۇ ئەلەملىك كۈلۈمسىرىشى ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئۇ كۈلۈمسىرەشكە ئاشۇ كەچ كۆز مەنزىرىسىگە، ئەرزىمەس بىرنەچچە سېۋەت ئالمىغا مۇشۇنداق جادۇ كۆزلەرنىڭ ئىگىسى بولغان قىران يىگىتنى باغلاپ قويغان، پاتقاقتا مىلىنىشكە، ياماق چۈشكەن، ئۇزۇن قونچ-

لۇق رېزىنكە ئۆتۈك بىلەن سۇ ئىچىدە سائەت ـ سائەتلەپ تۇرۇشقا، ئۆلگەن ئېشەك ئۈچۈن ياش تۆكۈشكە ۋە باشقا خورلىنىشلارغا مەجبۇر قىلىنغان شارائىتقا نەپرەت، تەنە ۋە مەسخىرە يوشۇرۇنغانىدى.

ئۇ ئاشۇ كۆزلىرى بىلەن بىرلا قاراپ بىرلا كۈلۈمسىرەپ يۇقىرىقىلارنى ماڭا ئۈنسىز شەرتسىز ئېيتىپ بەردى، مەن ئاغرىق ياتقان ئانامنى، يىگىتكە ھەمراھ بولۇشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇدۇم ـ دە، ئۇنىڭغا ياردەملەشتىم.

بىز ئېشەكنىڭ ئۆلۈكى بىلەن خوشلىشىپ، ھارۋىنى سۆرەپ سۇدىن چىققاندا ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ـ نېرىدىكى قارامتۇل تاغلار، يېقىندىكى چىغ، قورايلار قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرۇنغانىدى.

يىگىت ھارۋا شوتىسىنى يەرگە قويۇپ، يورۇقنىڭ كۈچى قالمىغان قول چىرىغى بىلەن مېنىڭ ئاياغلىرىمنى، ئاندىن يۈزۈمنى يورۇتتى، مەن قوشۇمامنى تۈردۈم.

ـــ نېمانداق قىلىسىز، بىلىپ قويۇڭ، بۇ قىلىقىڭىز ئەخلاقسىزلىق.

ـــ نېمە؟ چىرايلىق قىزلارغا قاراشنى ئەخلاقسىزلىق بولىدۇ دەپ قانداق كىتابقا يېزىپتىكەن؟ مەنمۇ كىتاب مەستانىسى، مەن بۇنداق كىتابنى ئوقۇماپتىمەن. ئەكسىچە ئېيتى...

ـــ ئەكسىچە نېمىنى ئوقۇدىڭىز؟ ـــ دېدىم مەن خاپا بولۇپ. ـــ قول چىرىغى بىلەن باشقىلارنىڭ كۆزىنى يورۇتۇش گۈزەل ئەخلاق دەپ ئوقۇغانمىدىڭىز؟

ـــ ھا، ھا، ھا... پاھ، ئۇكام، ئەللىكىنچى يىللارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدەك گەپ قىلىدىكەنسىزغۇ؟ مېنىڭ ئاكا ـ ھەدىلىرىم مۇشۇنداق دەيتتى. لېكىن سىز بىلەن بىزدەك ئۆزۈندە ئوقۇغان ياشلارغا بۇنداق سۆزلەر ياراشمايدۇ!

ئۇ موخوركىسىنى ياندۇردى. مەن چاقماق يورۇقىدا ئۇنىڭ چىرايىغا قارىدىم: ئۇ چىرايلىق، شەپكىسىدىن چىقىپ تۇرغان بۈدۈر چاچلىرى، ئۇزۇن كىرپىكى، يارىشىملىق يۇمران بۇرۇتى،

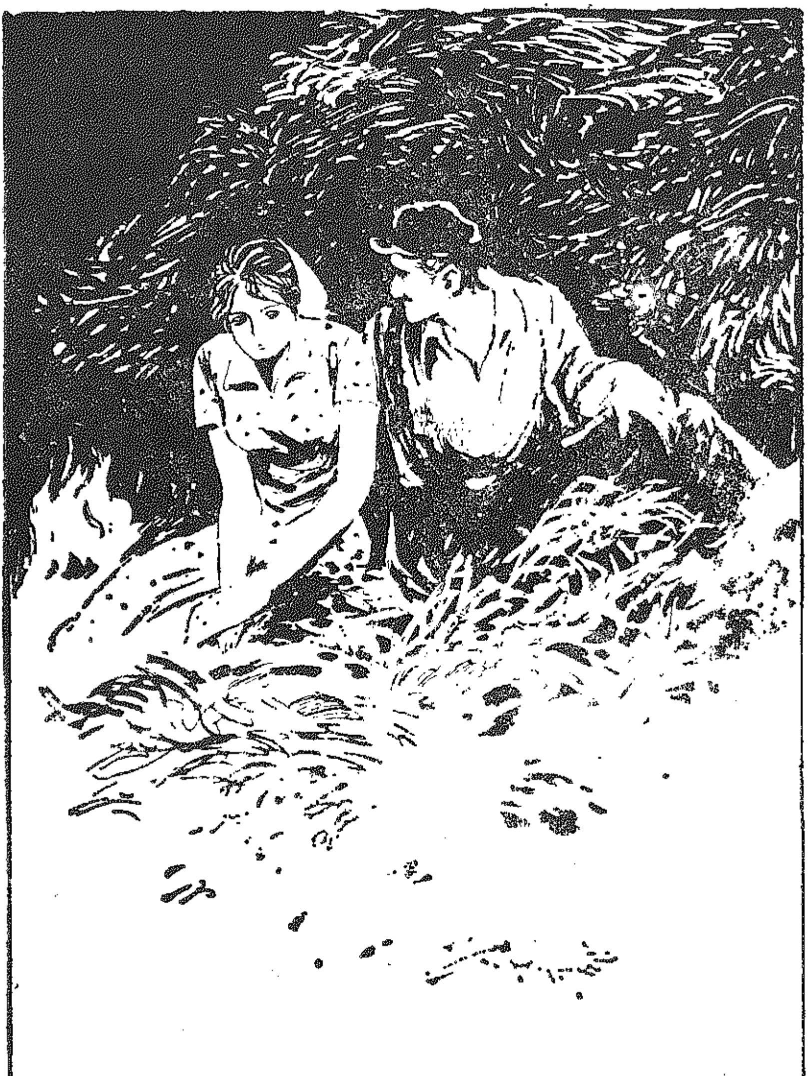

دۈگىلەك يۈزىدىكى قاش - كۆز، ئېغىز - بۇرۇنلىرى — ھەممىلا بىرى چىرايلىق، يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن مەن ئېھتىيات قىلغان قوپاللىق بىلەن ۋەھشىيلىك تېپىلمىدى... ئېھ، گۈلمىرە، سەن مېنى زاڭلىق قىلىپ: «نېمانچە ئەزمىلىك قىلىپ ئۇنىڭ چىرايىنى يېزىپ ئولتۇرىدىغانسەن، بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالغان-مىدىڭ - يا؟» دەپ سورىشىڭ مۇمكىن. بىزنىڭ ئاجىزلىقىمىز مۇشۇ ئەمەسمۇ دوستۇم، راستىنلا يىگىتلەرگە بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالىمىز. لېكىن لام - جىم دېيەلمەيمىز. ئۇلاردىن مۇھەببەت، شوخلۇق تەلەپ قىلىمىز. لېكىن كۆپ ھاللاردا ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيمىز.

مەن شۇ كېچىسى شۇنداق تىترىدىمكى ماڭغۇدەك ھالىم قالمىدى. ئاسمانغا قارىسام ھاۋا ئېچىلىپتۇ، ئاي ئاقۇچ بۇلۇتلار ئارىسىدىن پات - پاتلا چىراي كۆرسىتىپ ماڭا قاراپ قويىدۇ. قارا - كۆك ئاسماندىكى يۇلتۇزلارمۇ خۇددى ماڭا دوربۇن بىلەن قاراۋاتقاندەك، ئاي بىلەن يۇلتۇزلار خۇددى «ئەجەب بىھايا قىز ئىكەنسەن، كېچىدە ئادەمزاتسىز دالادا بىر يىگىت بىلەن يالغۇز تۇرغىنىنى قارىمامدىغان» دەۋاتقاندەك قىلىدۇ.

— ماڭايلى، سىز ئالدىرىسىڭىز مەن ئالدىرايمەن!— دېدىم تىترەپ تۇرۇپ.

— مەن نېمىشقا ئالدىرىمايمەن،— دېدى يىگىت تاماكىسىنى شوراپ تۇرۇپ،— چايخىچە ئالمىنى پۇل قىلىپ بۇيانقا يەنە ماڭىمەن، ئېشەك ئۆلدى. پۈتۈن بىر ئايلىق پايدا تۈگىدى. دائىم بازار باشقۇرۇشتىكىلەر بولۇۋالاتتى، بۇ قېتىم خۇدايىم ئۆزى ئالدى.

ئۇنىڭ تاماكا يورۇقىدا قىزارغان ئەلەملىك چىرايىغا قاراپ ئىچىم ئاغرىدى.

— نان يەمسىز؟

— ئا يەردە خامان بار، مەنگەن ئاستىدىن قورۇقراق بىر-

نېمە تېپىپلا، ئوت قالاپ ئىسسىنىۋالايلى، قاراڭ جالاقلاپ تىترەۋاتىسىز...

مەن ئۇنىڭ كەينىدىن خامانغا ماڭدىم. مېنى راھەت سۆرەپ ماڭدىمۇ ياكى ھېسداشلىقمۇ ھېچ يادىمدا يوق بىردەمدىن كېيىن گۈلخان يېنىدىن ئورۇن ئالدىم. بىز ئوت ئالدىدا راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ نان بىلەن ئالما يېدۇق.

گۈلمىرە، ئادەمنىڭ ھاياتىدا نۇرغۇن ئىشلار بولىدىكەن. ئۇلاردىن نۇرغۇنلىرى ئېسىڭدە قالمايدىكەن. بەزىلىرى ئۇنتۇلمايدىكەن. بەزىلىرى ھەتتا ھەر كۈنى يادىڭغا كېلىدىكەن. ئاشۇ خامان، ئاشۇ كېچە مەن ئۈچۈن ئاشۇنداق ئۇنتۇلغۇسىز...

گۈلخان ئۆچتى، لېكىن مېنىڭ ماڭغۇم يوق. گۈلخان يېنىدا قىلىشقان گەپلەر ئەمدى قاراڭغۇلۇقتا داۋاملاشماقتا. ئاسمان زۇمرەتتەك تىنىق، يۇلتۇزلار بۆلەكچىلا نۇرغۇن ۋە نۇرلۇق، ئاي خۇددى ھازىرلا مۇنچىدىن چىققان قىزدەك سۈزۈك. سوغۇق كۈز شامىلىمۇ ماڭا يىللىق ۋە يېقىملىق، ئالما پۇرىقى ئارىلاشقان زەي ھاۋامۇ شۇنچە راھەت، ئۇ قاچانلاردا يېنىمغا كېلىۋالدىكى، يۈرەكلىك ھالدا قولۇمنى تۇتتى:

— نېرى تۇرۇڭ، قېلىنلىق قىلماڭ!— مەن ئۇنى بىئىختىيار (خالىماستىن)، ماغدۇرسىز قوللىرىم بىلەن ئىتتەردىم. لېكىن ئۇ خۇددى مەن ئۇنى ئۆزۈمگە تارتقاندەك ماڭا چاپلاشتى. مەن يەنە خالىماستىن تىللاۋاتىمەن:

— نېمانداق قىلىدىغاندۇ، بېشىڭنى يەيدىغان داپشاق، ۋىيەي قېلىنلىقىنى، ۋارقىرايمەن جۇمۇڭ بىكار...

بىز قىزلار جۈرئەتچان (قېلىن) يىگىتلەرگە ئامراق ئوخشايمىز. مەن ئۇنىڭ ھەممە شوخلۇقلىرىنى تىللاپ تۇرۇپ، يۇمشاق قارشىلىق بىلەن كۈتۈۋالدىم. ئۇ مېنىڭ قۇلىقىمغا:

— بۇ دۇنيادا بۇنىڭدىن باشقا نېمە راھەت بار دەيسىز، دائىم جاپا، دائىم مۇشكۈل، دائىم خاپىچىلىق، ئاھ راھەت، نېمانچە راھەت!...

ئۇ مېنى كۈچلۈك، قوپال قوللىرى بىلەن شۇنچىلىك چىڭ قۇچاقلىدىكى، مېنىڭ نازۇك بەدىنىم غارسىلداپ ئۇگە - ئۇگىسىدىن ئاجراپ كېتىدىغاندەك بىلىندى. لېكىن مەن زارلانمىدىم. ئەكسىچە راھەتلەندىم...

بولغان ئىش شۇنچىلىك، لېكىن ئۇنتۇلغۇسىز. شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۇنى كوچىلاردا نۇرغۇن كۆردۈم، لېكىن كۆرمەسكە سالدىم. ئۇ دائىملا ئۇستىبېشى ناچار، رېزىنكە ئۆتۈك بىلەن ئالدىراپ يۈرەتتى. بۇنداق كۆرۈمسىز، دۈگدۈك ئوقەتچىلەر دوقمۇش - دوقمۇشتا تولۇپ تۇرۇپتۇ. شەھىرىمىزنىڭ مودا تالىشىدىغان قىزلىرى بۇنداقلار بىلەن گەپلىشىشنى نومۇس بىلىدۇ. ئۇنداقلارغا چىشىڭنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويساڭ پۈتۈن شەھەرگە يامان گېپىڭ تارقىلىدۇ.

مەن ئۇنىڭغا يىراقتىن قاراپ قويۇش بىلەنلا چەكلەندىم. بىر كۈنى ۋېلىسىپىت بىلەن ئالدىراپ كېتىۋېتىپ تار كوچىدا بىر ئېشەك هارۋىسىغا دۈچ كەلدىم. هارۋا يولدا توغرىسىغا تۇرۇۋاپتۇ. مەن ئامالسىز ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ ئېشەكنى ئىتتىردىم:

— خىخ، هارام!

— ئىتتىرمەڭ، قىزچاق، هارامنىڭ هارۋىسىدىكى ئالمىسى هالال، ئالما يەڭ!

قوش ئىشىكلىك، سوقما تاملىق، هويلىسى ئالما - ئۆرۈكلۈك قورۇدىن هېلىقى ئالمىچى چىقىپ ماڭا تىكىلىپ قاراپ، كۆزلىرىنى ئوينىتىپ سۆزلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ بۈدۈر چاچ، يۇمشاق بۇرۇتلىرى، ئويناپ تۇرىدىغان جادۇ كۆزلىرى مېنى ئىختىيارسىز توختاتتى:

— سىزنىڭ ئۆيىڭىز مۇشۇمۇ؟

— هەئە، تۇل ئانام، ئالتە ئۇكام بىلەن مۇشۇ ئۆيدە كۈن كۆرۈۋاتىمىز.

— يالغۇز سىزلا ئوقەت قىلامسىز؟

— شۇنداق، قىزچاق، ئۆزۈم بىلەن سەككىز جاننى مەن باقىمەن. ئېشەك بىلەن ئۇن دەڭ تېخى!

— ئايالىڭىزچۇ؟

— ئايال؟ ئايالىم بولغان بولسا ھېلىقى كۈنى سىزگە شۇنچە...

— قويۇڭ ئۇ گەپنى! — مەن ۋېلسىپىتىمگە سەكرەپ مىندىم. ئۇ كەينىمدىن «گۈلجەھرە!» دەپ ۋارقىرىۋىدى، مەن قارىمىدىم. ئۇنىڭ نېمىسىگە قارايمەن: چىرايىغىمۇ؟ ماڭا چىرايى ئەمەس، بايلىقى كېرەك. ئۇنىڭ كۆڭلى بار ئوخشىمامدۇ؟ ئۇنىڭ مۇھەببىتى بىلەن مېنى قۇچاقلىغان بولسىچۇ؟ بۇمۇ بىر بايلىق ئەمەسمىدى؟ لېكىن بۇ بايلىق بىلەن ئىنسان بەختلىك بولالمايدۇ...

گۈلسىرە، مەن ئەمدى ئىقرار بولۇۋاتىمەن. مەنمۇ ئاشۇ ئالىمجاننى ئۇنىڭ مۇھەببەت بىلەن يانىشى كۆرگەنلىكىنىمەن. لېكىن ئۇنىڭ كۆرۈمسىز ئۈستىبېشى، ئورنى، جۈپچۈرىلىك ئۈلۈك- لىرى ماڭا تونۇشلۇق بولغانىكەن. مەن بۇ خىل ئادەملەر بىزدەك قىزلارنىڭ خىيالى ئەمەس، ئۇلار مۇھەببەت، ئائىلە دېگەننى خور- لاشقىلا ئۆگىنىشكىلا يارالغىق دەپ ئويلىغانىكەنمەن. مەن: مۇھەببەت بىر ئاجايىپ سىرلىق گۈلگە ئوخشىشىدۇ، ئۇ شۇنداق بىر ئۇپۇقتا موھتاج: بۇ ئۇپراق يول، ئالتۇن - كۈمۈش دەپ ئويلايتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن «ئالىمجان» نىڭ ئىسمىنىمۇ سورىمىدىم. ئۇنى ئۇنتۇش ئۈچۈن نەچچە يىلدىن بېرى ھەر كۈنى، ھەر سائەت ھەرىكەت قىلدىم. لېكىن ئۇنىڭ ھېلىقى جادۇ كۆزلىرى، بۇدۇر چېچى مېنى بىلەن قېرىشتى. مەن ئۇنى ئۇنتالمىدىم. ئالىمجاننىڭ شوخلۇقىغا گۇۋاھ بولغان خامان، گۈل- خان، ئاي ۋە يۇلتۇزلار زادىلا ئۇنتۇلمىدى...

— قانچىلىك بىر نەرسە بەرەلەيسىز ئۇلارغا؟ — دەپ سورىدىم بۇۋىمىدىن. بۇۋاي ماڭا ئالىيىپ قارىدى.

— بىلمەيمەن، بەلكى ھېچنېمە بەرەلمەسمەن! — دېدى

بۇۋاي ئاخىر خاپا بولۇپ.

مەن باتۇرلۇقۇمنى نامايان قىلىشنى ئويلىدىم:

— ئۇنداق بولسا، مەن بارلىق ئالتۇنلىرىمنى ئۇلارنىڭ مەكتىپىگە ياردەم قىلىمەن. بەلكى يۈز مىڭ ياكى يۈز ئەللىك مىڭ دوللارغا ياراپ قالار!

— نېمە؟ سىز شاپاق دوپپا بىلەن بەلكى مەندىن يوشۇرۇنچە كۆرۈشكەنسىز. ئۇنىڭغا بەلكى ھېلىھەم كۆڭلىڭىز باردۇ؟ ئۇ ياش، چىرايلىق، بىز بولساق قېرى، كۆرۈمسىز؟

— سىز نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ مەن ئۇنى ئۆمرۈمدە كۆرگەن ئەمەسمەن. مەن سىزدىن باشقا ھېچكىمگە كۆڭۈل بەرگەن ئەمەسمەن، ئىللا - بىللا شۇنداق.

مەن كۆزلىرىمگە ياش ئالدىم. بۇ ياش كىشىلەرگە مۇھەببەت، كىشىلەرگە نەپرەت تەقدىم قىلىشى بىر ئۆزۈمگىلا ئايان.

دوستۇم گۈلنىسا، ئەرلەر بىزنىڭ كۆز يېشىمىزنى كۆرسە ئاسانلا يۇمشايدۇ. بىز ئۇلارنى ھەرقانداق يالغان گەپكە ئىشەندۈرەلەيمىز. بۇ ئىشتا بىزنىڭ نازۇك تىلىمىز بىلەنلا كۆز يېشىمىز بىزگە ياردەم بېرىدۇ. مەن بوۋىيىمنىڭ چىرايىدا رازىلىق ۋە خۇشاللىق پەيدا بولغىنىنى كۆردۈم.

— بولىدۇ، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — مەن يىگىرمە مىڭ دوللار تەقدىم قىلاي، خوتۇنۇم، ھېچكىم بۇنىڭلىك چوڭ ياردەم قىلمىدى تېخى. يۈرىكىمنىڭ كۆللىنىشى سېنىڭ خۇشاللىقىڭ: مەن يۈزۈڭدىكى يېشىڭ بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىشكىمۇ رازى.

ئاڭلىدىڭمۇ گۈلنىسا، مانا بۇ مېنىڭ بوۋىيىمنىڭ جاۋابى. بۇ جاۋابتا قانچىلىك مۇھەببەت بارلىقنى سىزگەن - ھە! لېكىن بىز ئۆزىمىزنى قەدىرلەيدىغان ئادەملەرنى دائىم ئالدايمىز: ئۇلارغا يالغان سۆزلەيمىز. باپىلىرىمىزغىمۇ، گادايلىرىمىزغىمۇ، ئۆزىمىز ياخشى كۆرىدىغانلىرىمىزغىمۇ، يامان كۆرىدىغانلىرىمىزغىمۇ شۇنداق قىلىمىز. باشقىلار قانداقكىن، مەن دەل شۇنداق.

1988 - يىلى 8 - ئاي، پاكىستان راۋالپىندى.

ياۋروپاغا سەپەر

(زىيارەت خاتىرىسى)

سەپەرداشلار

7 - ئۆكتەبىر.

قولۇمدىكى يەتتە ۋاراقلىق پويىز بىلىتى، پاسپورتۇمدىكى
غەربىي گېرمانىيە كونسۇلخانىسىنىڭ مەخسۇس تامغىسى ۋە
موڭغۇلىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى، پولشا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ
چېگرىسىدىن كىرىپ - چىقىشقا بەرگەن رۇخسەت ۋىزىلىرى...
مېنىڭ ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرىقى خاپىلىقلىرىم بىلەن چەت
ئەلگە چىققۇچىلارنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بېجىرگۈچى ئورۇنلارغا
بولغان نارازىلىقىم، گېزىت - ژۇرناللارغا يازماقچى بولغان تەنـ
قىدىي ماقالىلىرىم توغرىسىدىكى خىياللىرىمنى بىردىنلا يوققا
چىقىرىۋەتتى. بىلەت بىلەن پاسپورتۇمغا قارايمەن - دە، خۇـ
شاللىقتىن قىن - قىنىمغا پاتمايمەن. ماڭا ھەممىلا نېمە، ھەتـ
تا ئاپتوبۇس، مېترولاردىكى تىقمۇ تىقماقچىلىق، قوپاللىقلار،
تۆت كوچا ئېغىزلىرىدا ئاپتوبۇسلارنىڭ ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا
توختاپ قېلىشى قاتارلىق كىشىنى بىزار قىلىدىغان ئىشلارمۇ
كۆڭۈللۈك تۇيۇلماقتا.

مەن 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى تۆركىسىپ تۆمۈريولىدا

ئاسىيادىن ياۋروپاغا سەپەر قىلىمەن. دېمەك، يەر شارىنىڭ بىز ياشاۋاتقان مۇشۇ بېتىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقتىن غەربكە ئون مىڭ كىلومېتىردەك يول ماڭىمەن. سەپەر خۇشاللىقى ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىش ئىستىكى بىلەن كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدۈم. راستىنلا 7 - ئۆكتەبىر سەھەرلىكى بېيجىڭدىن پويىز بىلەن يولغا چىقتىم.

... پويىز چىڭلۇڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلغاندىن كېيىنلا مەن ئۆزۈم بىلەن بىر خانىدىكى ھەمراھلىرىم بىلەن تونۇشتۇم. بۇلار ئاۋستىرالىيىلىك ساياھەتچى ئاتمىش يەتتە ياشلىق فوتوگرافىست ئەرك سابىلل، شاڭخەي سانائەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يۇگوسلاۋىيىدە ئوقۇۋاتقان ئاسپىرانتى جاڭ ژېنجۇن، كۇنمىڭ سانائەت ئىنستىتۇتىنىڭ شەرقىي بېرلىندا ئوقۇۋاتقان ئاسپىرانتى خې تيەنجىنلار. سابىلل بىر ئېغىزمۇ خەنزۇ تىلى بىلمەيدۇ، ئىككى يىگىت ئىنگلىزچە سۆزلىيەلەيدۇ. مەن بولسام يادلىۋالغان ئانچە - مۇنچە ئىنگلىزچە تېرمىن ۋە جۈملىلەردىن باشقىنى بىلمەيمەن. مۇشۇ ئەھۋالدىمۇ بىز بىر بۆلمىگە جايلاشقان تۆت ئادەم ناھايىتى تېزلا يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق.

مېنىڭ تېتىملىق زاكۇسكام بىلەن ئەلا سۈپەتلىك ھاراقلىرىم سابىلل بوۋاينى ۋە ياشلارنى داستىخىنىمغا ئەكەلدى. بىزدىكى تەكەللۇپ، قورۇنۇش، ياسالمىلىقلار مانا شۇنىڭ بىلەن تېزلا يوقالدى. مەن سابىللنىڭ تىكىپ قويغاندەك قۇر - قۇر تۇرغان شالاڭ چاچلىرىغا قارىۋىدىم، ئۇ:

— مېنىڭ چېچىم ئوپېراتسىيە يولى بىلەن گەجگەمدىن ئالدى تەرىپىمگە كۆچۈرۈلگەن، — دېدى شالاڭ، سېرىق چاچلىرىنى سىلاپ، — بىر قېتىم ئوپېراتسىيە قىلغىنىمغا ئۈچ يۈز نەچچە دوللار ئالىدۇ، مەن ئالتە - يەتتە قېتىم ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ ئاران مۇشۇنچىلىك چاچلىق بولالىدىم. سىلەرنىڭ چاچلىرىڭلار قاپقارا، ئەجەب ياخشىكەن!

ئۇ دېڭىزدەك كۆپكۆك كۆزلىرىنى چەملەتتىپ بىزگە زوق
بىلەن قارايدۇ. ئۇ ھەممىنى بىلىشكە قىزىقىدۇ. مەندىن ئۇيىـ
غۇرلار توغرىسىدا توختىماي سورايدۇ. مەن بىلگەنلىرىمنى ئۇنىـ
ڭغا دەپ بېرىمەن. ئۇ بىزگە ئۆزىنىڭ ئاۋستىرالىيەدىكى ئۆيىـ
جايىنىڭ رەسىمىنى، ئۆز دۆلىتىنىڭ بايلىقىنى، جۇغراپىيىسى،
كۆن ۋە بەش يۇلتۇزلۇق كىنگورا كۆتۈرۈپ تۇرغان بايرىقىنىڭ
تارىخىنى تىنىماستىن سۆزلەپ بەردى. ئۇ موڭغۇلىيىنىڭ قىـر
بىلەن قاپلانغان دەرەخسىز دالاسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمىزدا:
— بىزدە ھازىر قالتىس يىللىق، سالقىن پەسىل. ھەممىـ
يەر ياپيېشىل دەرەخ، بىزدە مۇنداق قاقاس دالا يوق، — دېـ
دى. شۇ چاغدا خانىمغا يېڭى زېلاندىيىلىك ياش يىگىت كىرىپ
كەلدى. بۇ قىزىل يۈزلۈك، تەمبەل، ساغلام يىگىت يېڭى زېلانـ
دىيىدە سافچى ئىكەن. ئۇ ئۆز ئىسمىنى مارك فىن دەپ تونۇ
نۇشتۇردى. ئۇ بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپ مازاق قىلىپ:
— سىلەر ئاۋستىرالىيىلىكلەر ئەنگلىيىدىن سۈرگۈن قىلىنغان
جىنايەتچىلەرنىڭ ئۇرۇق پۇشتى، سىلەر قەھرىمان، ئىسيانچى
بولۇشۇڭلار لازىم ئىدى، لېكىن بۇ يىلقى ئولىمپىك مۇسابىقى
سىدە بىز سەككىز ئالتۇن مېدال ئالالىدۇق، سىلەر بىرنىمۇ
ئالالمىدىڭلار، ھا... ھا... ھا...، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.
سابىل ئۆز دۆلىتى توغرىسىدىكى بۇ چاقچاقنى ھار ئالـ
دى، ئۇ كۆپكۆك كۆزلىرىنى چەملەتتىپ، كەمشۈك ئاغزىنى
ھىتىلدىتىپ:
— شۇنداق بولسىمۇ سىلەرنى بىلىدىغانلار ئاز، بىزنى
بىلىدىغانلار كۆپ! — دېدى.
يىگىت تېخىمۇ ماختاندى:
— بىزنىڭ ئالتە مىليون تۇياقتىن كۆپ قويىمىز بار، كىشى
بېشىغا چاچقاندا، دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىمىز. سىلەر
يەنىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىسىلەر، ھا... ھا... ھا...

پويىز ئۇلانباتور ۋوگزالىدا توختىدى. بىز يەرگە چۈشۈپ ئەتراپنى تاماشا قىلدۇق. پاكار ئىدىرلىق قاپتاللىرىغا جايلاشقان بۇ شەھەر يوللىرى ئىشلىق پەلتو، ئۆتۈك، قولاقچا كىيىشكەن ئادەملىرى بىلەن بىزگە يىڭى تۇيۇلدى. شەھەرگە يانداشقان پاكار ئۆيلۈك مەھەللىلەردە كىگىز ئۆيلەرمۇ تۇرۇپتۇ. مەن موڭغۇل دالاسى توغرىسىدا كىتابلاردىن ئوقۇغانىمەن. مانا ئالدىمدا سېرىق توپىلىق تۆپىلىكلەر، ئادەمزاتسىز چۆللەر ياتماقتا. بۇ يەردىكى بايسۆلگەي دېگەن يەردە بىر يۈز ئاتمىش مىڭ قازاق بارئىكەن. موڭغۇلىيە كونسۇلخانىسىدىكى ۋىزا باشقۇرغۇچى يىگىتنىڭ قازاقچە سۆزلىشى شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك. جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان، قاقاس قاپتاللار ئارىسىغا جايلاشقان ئۇلانباتور شەھرىدىن شىمالغا قاراپ ماڭغانسېرى ئادەمزاتسىز چۆللۈك باشلىنىپ، ئاخىر سۇخەيباتور شەھرىگە يېقىنلاشقانسېرى ئورمانلار كۆپىيىشكە باشلىدى. تاغلار ئاق تۇمان بىلەن قاپلانغان، ئار ئاستىدا شۇمشەيگەن ياش قارىغايلار بىلەن سېرىق يوپۇرماقلىق ئارچىلار كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ.

ئەتىگەنلىكى ئويغانسام، ۋاگونغا يورۇق چۈشۈپتۇ. سابىل بوۋاي دېرىزىدىن سىرتقا قاراۋېتىپتۇ. مەنمۇ سىرتقا قارىدىم. بىز بايقال بويلاپ شىمالغا كېتىۋېتىپتىمىز. بايقال جىمجىت، ئۇ ئۇيقۇدىن يىڭى ئويغانغان ئېرىنچەك بالىدەك ئاستا مىدىرلايدۇ. ئۇنىڭ تىنىچ بېتىدە يىگىدىن ئۇپۇق گىرۋىكىدىن باش چىقارغان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى جىمىرلايدۇ. كۆل بويىدىكى قارىغاي، ئارچىلارنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرىمۇ قېيىن يوپۇرماقلىرى بىلەن ئارىلىشىپ قىزارغان، ئەتراپ خۇددى يالقۇن ئىچىدە تۇرغاندەك بايقالنىڭ نېرىقى قىرغاقلىرىدىكى قويۇق تۇمان بۇ يالقۇندىن كۆتۈرۈلگەن ئىستەك كۆرۈنىدۇ. سابىل بوۋاي بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى. مەن ئۇنىڭ گېپىنى ئۇقمىغان بىلەن ئۇنىڭ دېگىز بويىدىكى ئۆزىنىڭ بۇلاك دەرەخ-

لەر ئارىسىدىكى ياغاچ ئۆيىنى ئەسلەۋاتقىنىنى چۈشەندىم. چۈنكى مەنمۇ بايقال بويىدىكى گۈزەل مەنزىرىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز سايرام بويلىرىنى ئەسلىدىم - دە!

شىمالغا قاراپ بىر سائەتتەك ماڭغاندىن كېيىن، قويۇق قېيىنزارلىققا كىردۇق. مەن ئىختىيارسىز «موسكۋادىن ئۇزاقتا»، «جاسارەت» رومانلىرىدىكى تايگا توغرىسىدىكى تەسۋىرلەرنى ئەسلىدىم.

بايقال ئورمانلارنىڭ نېرىسىغا مۆكۈندى. ئۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ تۆپىلىكلەر ئارىسىدىن چىراي كۆرسىتىپ قويىدۇ - دە، يەنە يوقىلىپ كېتىدۇ. مانا، يەنە بايقال كۆرۈندى، ئۇ بىزنىڭ شەرقىمىزدە، غەرب تەرىپىمىز قويۇق تايگا ئورمانلىقى. قارلىق تاغ چوققىلىرىمۇ يىراقلاردا كۆرۈنۈپ قالىدۇ. بايقال يەنە كۆرۈنىدۇ، بېلىقچى كېمىلەر، جۇۋىسىغا ئورىنىپ كۆلگە قاماق سېلىپ ئولتۇرغان ئادەملەر، ئۈستى چېدىرچىلاپ يېپىلغان قاراۋۇل ئۆيلىرى، ئېرىنچەك كالىلار ئېكراندىكىدەك تېز - تېز ئۆتمەكتە. سلىيودىيانكا ئىستانسىسىغا كەلگەندىلا مەن تۇنجى سوۋېت كىشىلىرى بىلەن ئۇچراشتىم. ئوڭ تەرىپىمىز بايقال، سول تەرەپ تاغ باغرىدىكى شەھەر. قىشلىق كىيىم كىيگەن ئادەملەر ئالدىرىشىپ يۈرۈشمەكتە. مەن تەسەۋۋۇرۇمدا سوۋېت ئادەملىرىنىڭ كىيىنىشلىرى، مۇئامىلىسى، مېڭىش - تۇرۇشلىرى بىزدىن ئۆزگىچە بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتىم، لېكىن بۇ يەردىكى ئادەملەر 50 - يىللاردا مەن كۆرگەن ئادەملەرنىڭ ئەينى ئۆزى ئىدى. مەن تۆمۈردىن ياسالغان پىيادىلەر كۆۋرۈكى ئۈستىگە چىقىپ شەھەرنى تاماشا قىلدىم. شەھەر چىرايلىق ئىكەن. لېكىن پويىز ئىستانسىسى قاتمۇ قات پويىزلار بىلەن تولغان.

بىز تاغ ئۈستىدە كېتىۋاتىمىز. بايقال ئاستىمىزدا — تۆۋەندە چەكسىز يېيىلىپ ياتماقتا. سابىل بوۋاي ھاياجانلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھەقىقىي ساياھەت ئەمدى باشلاندى، كۆلگە قارىغىلار قانداق چىرايلىق، ئۇنىڭ تىلىنى بىلمەيسىلەر، مەن دېڭىزنىڭ تىلىنى بىلىمەن. كۆلمۇ سۆزلەيدۇ، دېڭىزمۇ سۆزلەيدۇ. بۇ، تىلسىملارنىڭ بېتىگە قاراپ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلىمەن.

خوش، بايقال نېمە دەيدۇ؟

— بوران چىقىدۇ، دولقۇنلايمەن، دەيدۇ. بۇ كۆلنىڭ بېلىقى بەك قىممەت ئىكەن. ئاۋستىرالىيىدىن ئۇن باراۋەر قىممەت ئىكەن. چايچىمانى① دەيدىغانلار بۇ يەردىمۇ جىق ئىكەن. ئالدىغا تۇخۇم، پەمىدۇر قويۇپ ئولتۇرىدىغان مومايلار چېغىدا مېنى ئالدىماقچى بولۇپ چايچىمانى، دەيدۇ تېخى. بىزدە بۇنداق سودىگەرلەر يوق، تۇخۇم، پەمىدۇر ساتىدىغان مومايلار يوق!

— ئۇلاردىن چوڭلىرى بار - دە؟ — دېدى ئىشكتىن كىرىپ كەلگەن يېڭى زېلاندىيىلىك ساقچى، — سىزگە پايدا بەرمەكچىغۇ ئۇلار. بىر ئامېرىكا دوللىرى ئاران 0.6 رۇبلى. لېكىن ئۇلار بىر دوللارنى ئۈچ رۇبلىغا ئالىمىز دەۋاتسا، يەنە يامان دەيسىزغۇ؟ بايقالنىڭ بېلىقى سىلەرنىڭ دېڭىز بېلىقىڭلاردىن تاتلىق، شۇڭا قىممەت. نېمىشقا دەمسىز؟! سىلەر بېلىقنى پاراخوت بىلەن تۇتىسىلەر، بۇ يەردىكىلەر قارماق بىلەن تۇتىدۇ، ھا... ھا... ھا...

بۇ قېتىم ئۇنىڭ كۈلكىسى ماڭا ياقمىدى. مەن بىزدىن يىراقلاپ قېلىۋاتقان بايقالنى ماختىدىم:

— دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭقۇر كۆل — بايقال كۆلى. بىزنىڭ ئېرتىش دەريامىز مۇشۇ كۆلگە قۇيۇلىدۇ. شۇڭا بۇ كۆلنىڭ بېلىقى ئالتاي ئېرتىش بېلىقى بىلەن ئوخشاش، ناھايىتى تەملىك.

— كۆلنىڭ چوڭقۇرى بۇ يەردە بولسا، دېڭىزنىڭ دۇنيا

① چايچىما — دوللار تېگىشىمەن.

بۇيەرنىڭ چوڭقۇر يېرى بىزدە، — دېدى سابىلال كۈلۈپ تۇرۇپ.
— تاغنىڭ ئېگىزى بىزدە! — دېدى شياۋجاڭ.
— ئوكيانلارنىڭ چوڭقۇرى تۆرتپىنمۇ بىزدە، — دېدى شياۋشې.
سۆھبىتىمىزگە ھاكىملارنىڭ ئالا-بۇلىماچ كىيىمىدەك ئىشتان-چاپان كىيگەن ئامېرىكىلىق يىگىت بىلەن غەربىي گېرمانىيىلىك قىزلارمۇ كېلىپ قوشۇلدى:
— تەكلىماكانىمۇ گۈزەل، ھاۋا تەڭشەيدۇ. مەن بەك قىزىقىمەن، پۈتۈن ياۋروپا ياپيېشىل بىر باغ، لېكىن بۇنداق تەكشىكۆچ يوق.
— يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ياۋروپاغا ئۆتىمىز. ئاسىيا بىلەن ياۋروپانىڭ پەرقى يەر بېشىدىلا ئەمەس، ھاۋاسىدىمۇ بىلىنىدۇ. ياۋروپا يىللىق، نەمخۇش، ئاسىيا ئىسسىق - سوغۇق، قۇرغاق.
— ئاڭلىشىمچە، بېرلىندىكى تۇنجى قارىغاي موڭغۇلىيىدىن بارغانىكەنغۇ؟
— لەگمەن بىلەن چۆچۈرىنىمۇ ماركوپولو جۇڭگودىن ئىتالىيىگە ئاپارغان!
— گېرمانىيىلىكلەرمۇ ئاسىيادىن - ھىندىستاندىن بارغان!
بۇ گەپلەرگە گېرمانىيىلىك قىزلار باشلىرىنى ئېغىتىپ قوشۇلۇشتى.
— ئاسىيا، ياۋروپا بىر قورۇقلۇق، — دېدى بىر قىز كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئادەملىرىمۇ تەبىئەتمۇ ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ!
پويىز تونىلغا كىردى، بىزنىڭ سۆھبىتىمىز ئۈزۈلدى. سابىلال ئالدىراپ نەرسىلىرىنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ ئىركۇتسكىدا چۈشۈپ قالىدۇ. مەن بوۋايىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن بىر رومكا ھاراق سۇندۇم. بوۋاي كۈلۈپ تۇرۇپ ھاراقنى ئالدى ۋە ئىچىپ بولۇپ:

— ئادەمنىڭمۇ هاراقنىڭمۇ ياخشىسى سىلەردە! — دېدى.

ئىركۇتسكىدا هەم بوۋاي بىلەن، هەم بايقال بىلەن خوشلاشتۇق. تاغلارمۇ كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالدى. پويىز سائىتىگە بىر يۈز يىگىرمە كىلومېتر تېزلىك بىلەن سوۋېت يېرىدە چاپماقتا. بوۋاينىڭ بىز بىلەن خوشلاشقاندا يىغلاپ تۇرۇپ قۇچاقلاشلىرى، يېڭى زېلاندىيىلىك يىگىتنىڭ كۈچلۈك قوللىرى، قاقاقلاپ كۈلگەندە قىزارغان چىرايى مېنىڭ كۆز ئالدىمدىن نېرى كەتمىدى: ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئادەملەر دۇنيانىڭ هەممىلا يېرىدە بار، ئۇلار بىر - بىرىنى چۈشىنەلەيدۇ، دوست بولالايدۇ.

... زىمادىن ئۆتۈپ نىژنىۇدىنسك ئىستانسىسىدا توختىغاندا، كۆمۈر بېسىپ كېتىۋاتقان پويىزلارنى كۆرۈپ بۇ يەرنىڭ ئېگىز ئۆتۈشمە كۆۋرۈككە چىقىپ يىراق تاغلار ئارىسىغا قارىدىم. بۇ شەهەرنىڭ ئىسمى ماڭا تونۇش. بۇ يەردە XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدىكى رۇس سوتسىيال دېموكراتلىرىنىڭ ئۇلۇغ سەركەردىسى، ئىدېئولوگ، ئەدەبىي تەنقىدچى ۋە يازغۇچى نىكولاي گاۋرىلوۋىچ چېرنىشېۋسكى 1863 - يىلىدىن 1871 - يىلغىچە سۈرگۈن هاياتىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ «سىبىر كاتورىنىڭ چوڭقۇر تېگىدە» ئەمگەك قىلغان ... مەن خۇددى بۇ ئۇلۇغ كىشىنى كۆرمەكچى بولغاندەك تۇمانلار ئىچىدىكى يىراق تاغلارغا، قويۇق ئورمانلارغا قارىدىم. ئۈستىنى تۇمان باسقان قويۇق ئورمانلار ماڭا ل.تولستوينىڭ «تىرىلىش» رومانىدىكى سىبىرىيە توغرۇلۇق يېزىلغان تەسۋىرلەر، لېنىن هاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسلىمىلەردىكى بايانلار، فادېيېۋنىڭ «تارمار» ناملىق كىتابى، ماركوۋنىڭ «ستوگوۋلار ئائىلىسى» ناملىق رومانىدىكى تەسۋىرلەرنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈردى. ماڭا خىيالەن تونۇش بولغان قارا چىلان تۇپراق، سازلىق جىلغىلار، قويۇق ئورمان، ئەگرى - بۈگرى چىغىر يوللار ئەمدى كۆز ئالدىمدا ئۆز قىياپىتى بىلەن تۇرماقتا. مەن 9 - ئۆكتەبىر كېچىسىنى خىيال ۋە

ئەسلىمىلەر بىلەن كۆتۈۋالدىم.
— كراسنو يارىسكىغا كەلدۇق. يۇرۇك، تۆۋەنگە چۈشىمىز،—
دېدى ۋالېنتىنا بىزنىڭ «ئۆي» گە كىرىپ، ۋالېنتىنا ئەللىك ياشلار-
غا كىرگەن ئايال بولۇپ، بېيجىڭدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىكەن.
ئۇنىڭ يولدىشى يېنىك ئاتلېتكا بويىچە خەلقئارا تېرېنېر ئىكەن.
ئوغلى ياپونىيىدە (ئۇنىڭ ئايالى ياپونىيىلىك ئىكەن)، ئانىسى
بىلەن ئىنىسى ئالمۇتادا ئىكەن. ۋالېنتىنا بۈگۈن ئايرىلغىنىغا
يىگىرمە ئالتە يىل بولغان ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى كۆرىدۇ. ئۇ-
نىڭ خۇشاللىقى، ياش قىزلاردەك تېتىكلىشىپ قېلىشى ئەنە شۇ
سەۋەبتىن ئىكەن.
— بىز بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۈچ دۆلەتتە ياشايمىز. ئۈچ
دۆلەتكە گراژدان بىز، — دەيدۇ، ئۇ ياپونىيىلىك نەۋرىسىنىڭ
سۈرىتىگە قاراپ سۆزلەپ، — بۇ چوڭ بولغۇچە يەنە قانچە
دۆلەتكە تارىلارمىزكىن تېخى.
نوۋوسىبىر مەن كۆرگەن ھەممە شەھەرلەردىن چىرايلىق،
چوڭ كۆرۈندى. ۋالېنتىنا ئىنىسى بىلەن ئۇن سېلىپ يىغلاپ
كۆرۈشتى. بىز نۇرغۇن جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىكلەر ئۇنى خې-
لى يەرگىچە ئۇزىتىپ باردۇق. ئۇنىڭ ئىنىسى بىلەن قۇچاقلاش-
قىنىنى تەبرىكلىدۇق.
پويىز موسكۋاغا قاراپ قويۇق ئورمانلار ئىچىدە كېتىپ با-
رىدۇ. قاچانلا ئويقۇدىن ئويغىنىپ دېرىزىدىن قارىسام، قويۇق
ئورمانلىق. نېمىدېگەن تۈگىمىگەن قېيىنزارلىق، قارىغايلىق بۇ-
ھە؟! نەچچە سوتكا مېڭىپمۇ تۈگىتەلمىدۇققۇ؟ تيومىن، سۋېردلو-
ۋسكى ... سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا كىرگەندىن بۇيان سۋېرد-
لوۋسكىغىچە يىگىرمە يەتتە شەھەرنى بېسىپ ئۆتتۇق. مانا ئەم-
دى ئورالدا كېتىپ بارىمىز. بۇ يەردە ئاسىيا - ياۋروپا چېگرى-
سىغا ئورنىتىلغان قىتئە بەلگىسى — ئىككى مېتىردەك ئېگىزلىكتە
ئاق مەرمەر بەلگە تېشى بار ئىكەن. بۇ تاش بىلەن موسكۋانىڭ

ئارىلىقى بىرمىڭ يەتتە يۈز يەتمىش يەتتە كىلومېتر ئىكەن. ئورال تاغلىرى، ئورال دەرياسى مانا شۇ ئەتراپتا. بۇ يەردىن يەنە سەككىز شەھەرنى بېسىپ ئۆتسەك موسكۋاغا بارىمىز.

مەن كىچىك ۋاقتىمدا بۈيۈك رۇس شائىرى لېرمونتوۋنىڭ موسكۋا ناملىق شېئىرىنى يادلىغانىدىم. بۇ شېئىر ھېلىمۇ ئېسىمدە. مەن ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن، ل.تولستوينىڭ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» رومانىنى ئوقۇغان. ناپالېئون ئەسكەرلىرى تالان - تاراج قىلغان بۇ شەھەرگە بالىلىق چاغلىرىمدىن تارتىپلا قەلبىمدىن ھۆرمەت - مۇھەببەت پەيدا بولغان، بولۇپمۇ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا 1942 - يىلى 1 - ئايلاردىكى موسكۋانى قوغداش جېڭى توغرىسىدىكى خاتىرىلەر، گىتلېر ئارمىيىسىدىن ئىككى يۈز ئەللىك مىڭ ئەسكەرنىڭ نەق مۇشۇ موسكۋا بوسۇغىسىدا يوقىتىلىشى ۋە شۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ھەل قىلغۇچى بۇرۇلۇشنىڭ بولغانلىقى بۇ شەھەرنىڭ قەلبىمدىكى سىماسىنى تېخىمۇ ئۇلۇغلىغانىدى.

مەن موسكۋا — لېنىن توغرىسىدىكى خېلى جىق كىتابلارنى، شېئىرلارنى ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن، موسكۋاغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانلانماي تۇرالايتتىمۇ؟! مەن دېرىزىدىن كۆز ئۈزمەستىن سېرىق يوپۇرماقلار يەر بېتىنى قاپلىغان ئورمانلىقلار، كۆز ئاپتىپىدا ھۆزۈرلىنىپ ئىستانسا، يول چېتىدىكى بەندىكلەردە ئولتۇرۇشقان ئادەملەرنى تاماشا قىلىپ ماڭماقتىمەن...

بۇ كېچە تۈزۈك ئۇخلىمىدىم. ئاخىرقى شەھەرلەردىن ئۆتمەكتىمىز: مانا ۋولگا دەرياسىدىن ئۆتتۇق. دەريا تىنچ، ئاستا ئاقماقتا. مەن چاپايېۋنىڭ دەرياغا چۆكۈش ئالدىدىكى قىياپىتىنى ئەسلىدىم. ۋولگا — سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى گىراژدانلار ئۇرۇشىنىڭ گۇۋاھچىسى، ۋولگا بويلىرىدا بولغان جەڭلەر، كولچاك، ۋارانگىل قىسىملىرىنىڭ مۇشۇ دەريانى پاناھ قىلىپ، مۇشۇ شەھەرلەردە قىلغان قارشىلىقلىرى سوۋېت ئەدەبىياتىدا شۇنچىلىك

كۆپ يېزىلغانلىكى، خوپپۇر غۇلامنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى ئىختىيارسىز يادىمغا كەلدى:

«تېخى ئۇرال بويىدا ئۇرە يىقىت، چاپىناق،
ساداسى قۇلاقلاردىن نېرى كەتمەستىن.
تېخى ئاتلىرىنى ئىركەش ئۆلتۈرگەن،
پەرغانە يېشىلىرى بويىغا يەتمەستىن.»

ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىنىڭ غەلىبە قىلىشىدا سوۋېت خەلقىگە ئارقا سەپ بولۇپ، ئالدىنقى سەپنى ھەربىي لاۋازىمات، قورال-ياراغ بىلەن تەمىنلىگەن، فرانسىيە شائىرى «ئۇرال ياشىسۇن!» دېپ مەدھىيە شېئىرى يازغان قەھرىمان ۋە گۈزەل ئۇرال بىز بىلەن خوشلاشتى. ئاخىرقى شەھەر ياروسلاۋل كەينىمىزدە قالدى. ئەمدى چىرايلىق، رەتلىك يېزا، خۇتورلار باشلاندى. ئوچۇق ھاۋادا كۆز يوپيۇرماقلىرى بىلەن قىزارغان باغ دالالار تولىمۇ گۈزەل.

— گۈزەل، تولىمۇ گۈزەل ئىكەن! — دېدىم مەن ئەتراپىمدىكى ۋەتەنداشلىرىمغا ئۆز ھاياجانلىرىمنى بايان قىلىپ.

— سىز سوۋېت يېرىنى ياخشى كۆرىدىغان ئوخشىمامسىز؟

بۇ سوئالنى سورىغۇچى پۈتۈن يول بويى ھېچكىمگە گەپ قىلماستىن، تاماكا چېكىپ ئولتۇرغان ئوتتۇرا ياش، چوكسەنچە چاپان كىيگەن سۈرلۈك ئادەم ماڭا سىناق نەزەرىدە سىڭايان قارىدى.

— شۇنداق، ياخشى كۆرىمەن!

— جۇڭگونچۇ؟

مەن ئۇنىڭغا ئالىيىپ قارىدىم. بىزدە سىياسەت بىلەن ئادەملەرنى، تەبىئەتنى، ھەتتا ھاۋانى ئارىلاشتۇرۇۋالىدىغان ئاشۇنداق بىر قىسىم ئادەملەر بار. ئۇلار گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك توغرىسىدىكى بارلىق چۈشەنچىلەرنى بىرلا ئۆزى ياقتۇرىدىغان، قاتمال سىياسەت سۈيىدە پىشۇرۇپ ئالغان كۆز قاراش-

لىرى بىلەن ئۆلچەيدۇ. ئۇلارچە بولغاندا قىرىم، كاۋكازمۇ بىزنىڭ قاقاس تاغلارچىلىك مەنزىرىلىك ئەمەس، چۈنكى ئۇ يېزىگو تۇپرىقى ئەمەس. ئۇلارچە چەت ئەل مەنزىرىسىنى كۆرۈپ ھاياجانلانسىمۇ نىساپ بولىشقان ھېسسىياتىنىڭ پارتلىشى، مەن ئىنسانلارنى ئۆزئارا ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت ۋە دۈشمەنلىشىشكە ئۈندەش بىلەن ھاياتنىڭ لەززەت ئالىدىغان بۇ خىل ئادەملەردىن تولىمۇ بىزار. مەن ئۇنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇردۇم.

موسكۋا ئەتراپى — گۈزەل ئورمانلىق باشلاندى. ئارچا، قارىغاي، قېيىنزارلىق، توق قىزىل رەڭلىك مېۋىلەر شاخلىرىدا ئۇرماقتا. ئۇ نېمە؟ جىينەستىمۇ ياكى باشقا مېۋىمۇ؟ ياغاچ ئۆيلەردىن، يېشىللىق ھاۋالىق باغلاردىن بالىلار چىقىپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ بىزگە ئاقيول تىلىمەكتە. سۈزۈك موسكۋا ئاسمىنىدا كەپتەرلەر ئۇچماقتا. مانا ئېگىز بىنالار، پويىز ئاستىلاپ ياروسلاۋل ۋوكزالىغا كىرمەكتە. چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدىن ئۆتكەندە بىز پويىزدىن چۈشتۇق. بەش سوتكا بىللە ماڭغان دوستلار خوشلاشتۇق. شياۋجاڭ مۇشۇ يەردىن باشقا پويىزغا چىقىپ يۇگوسلاۋىيىگە ماڭىدۇ. بىز شياۋخې بىلەن بىللە بۇ ۋوكزالدىن بېلورۇسسىيە ۋوكزالىغا بارىمىز. ئۇ يەردە ئالتە — يەتتە سائەت تۇرىمىز. بۇ مەزگىل ئىچىدە موسكۋانى ئوبدان كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

موسكۋانىڭ جەنۇبىدىن شىمالىغا تاكسى بىلەن ئۆتتۇم. خىيالىمدىكى شەھەرنىڭ ئوچۇق ھاۋالىق گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرمەكتىمەن، ئاياغلىرىم ئاستىدىكى تۇپراق، بۇ موسكۋا. ئەتراپىمدىكى ئالدىراش ئادەملەر كىنولاردىكى ئادەملەر ئەمەس، ئۇلار بۈگۈنكى موسكۋانىڭ گراژدانلىرى.

مەن تېلېفون بوتكىسىغا كىرىپ، ئالدىن يېزىۋالغان نومۇرلار بويىچە موسكۋادىكى تونۇشلىرىمغا تېلېفون بەردىم.

موسكۋالىق دوستلار

مەن تېلېفون بېرىشنىمۇ بىلمەيدىكەنمەن. ئاخىر يۆلۈك تو-
شۇغۇچى ساغلام يىگىتنى «فوماگايىت»① قا تەكلىپ قىلدىم.
ناھايىتى، تۇرسۇن سادىق ئاكىنىڭ ئايالى پاشا ھەدە بىلەن،
ئۇنىڭدىن كېيىن شېرىپىنىڭ ئايالى بىلەن تېلېفوندا
سۆزلىشەلىدىم.

تۇرسۇن سادىق ئاكا بۇرۇن شىنجاڭدا، ئاپتونوم رايونلۇق
پارتىيە مەكتىپىدە ئىشلىگەن. ئۇ كىشى موسكۋادا نۇرغۇن يىل
خىزمەت ئىشلەپ، ھازىر پېنسىيىگە چىقىپتۇ.

تۇرسۇن ئاكىدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئوغلى رەپقەتجان ۋوگ-
زالغا يېتىپ كەلدى. ئۇ كەلگۈچە مەن ئىككى سائەتتەك ۋوگ-
زال ئالدىدىكى چوڭ كوچىدا تۇرۇپ موسكۋالىقلارنى كۆزەتتىم،
نېرى - بېرى ئايلاندىم. خاتىرجەم، قولتۇقلىشىپ يۈرۈشكەن،
قىسقا پەلتو كىيىشكەن قىزلار، ياسانچۇق، مەغرۇر قىز - يىگىت-
لەر بىلەن كۆپكۆك كۆزلىرىدىن ئاق كۆڭۈللۈكى بىلىنىپ تۇ-
رىدىغان، ھەممىگە قىزىقىدىغان ئوماق باللار موسكۋادىكى تىنچ،
خاتىرجەم ھاياتنىڭ سىمۋولى. مەن دوپپا كىيگەن ئۆزبېكلەرگە،
بۆرتمەشال سالغان ئەزەربەيجان ئاياللىرىغا سالام بېرىپ، ئۇ-
لار بىلەن سۆزلەشمەكچى بولدۇم، لېكىن ئۇلار خالىمىدى. ھەر
خىل چىرايلار، ھەر خىل كىيىملەرنى كىيگەن مىڭلىغان ئادەم-
لەر ئىچىدىن بىرەر تونۇش چىراي ئىزدەيمەن. لېكىن بۇ ئامەت
ماڭا نېسىپ بولمىدى. موسكۋانىڭ كەڭرى كوچىلىرىدا ئۈزۈلمەي
چېپىشىپ يۈرگەن ماشىنىلار بىلەن گۈمبەزلىك، چىرايلىق پەش-
تاقلىرى ئوچۇق ھاۋادا چاقناپ تۇرغان مىللىي پاسوندا ياسال-
غان بىنالارنىڭ ئۈستىدە غوڭۇلدىشىپ يۈرگەن كەپتەرلەر بېشى-
دىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن بۇ شەھەرنىڭ بۈگۈنكى

---

① فوماگايىت (رۇسچە) — ياردەم.

تىنچلىقى ئۈچۈن قانچىلىغان ئادەملەرنىڭ ئىسسىق قانلىرى تۆكۈلگەنلىكىنى ماڭا ئەسلەتتى:

«موسكۋا، موسكۋا،
ئوغلۇڭدەك سۆيىمەن سېنى.
سۆيىمەن رۇستەك قايناق ئەركە ۋە كۆركەم.
سۆيىمەن چاچلىرىڭنىڭ ئەزگۈ ئېقىمنى،
چىشلىق تاملىق، مەغرۇر كرېمىلنى ھەم.»

شائىر لېرمونتوۋ بۇ مىسرالىرىدا رۇس خەلقىنىڭ بۇ ئۇلۇغ شەھەرگە بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. مەن كرېمىل ئالدىدا ئىختىيارسىز بۇ مىسرالارنى ياد ئوقۇدۇم، «موسكۋا» ناملىق بۇ شېئىرنىڭ:

«خام خىيال قىلغانىدى ئۇ، يات ھۆكۈمدار...»

دېگەن مىسرالىرى يادىمغا كەلگەندە، مېنىڭ خىيال ئېكرانىمدىن كۆيۈۋاتقان بىنالار، ئوت ئىچىدە باللىرىنى قۇچاقلىشىپ، ئالاقزادە بولۇپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن ئاياللار، پېشانىسىدىن قان ئېقىپ تۇرغان، ئوڭدىسىغا ياتقان ساقاللىق سولداتلار ... ئۆتتى. بۇ مەنزىرىنى مەن «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» رومانىدىن ئوقۇغانمەن. «روسىيە ئىنقىلابىنىڭ ئەينىكى» بولغان ئۇلۇغ يازغۇچى لېۋ تولستوي ئۆزى تۇغۇلغان ۋاقىت (1828 - يىل) تىن ئون ئالتە يىل بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن موسكۋا پاجىئەسىنى خۇددى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندەك يازغان. مانا مەن بۈگۈن تىنچ، بەختلىك مىنۇتلاردا موسكۋانىڭ ھازىرقى گۈزەل ھۆسنىنى خىيالىمدىكى موسكۋانىڭ بۇنىڭدىن بىر يۈز توقسان بەش يىل بۇرۇنقى يانغىن ئىچىدىكى مەنزىرىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تۇرۇۋېتىمەن. مانا بۇ ھال ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى ئاۋازسىز ھالدا سۈرەتكە ئالغۇچى ئۇلۇغ بىر پائالىيەت — ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ رولى. «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» يېزىلمىغان بولسا، مەن موسكۋانى مۇشۇ ھالەتتىلا چۈشەنگەن بولاتتىم. ھاياتىمنى بۈگۈنكىدەك قىزغىن سۆيمىگەن بولاتتىم.

موسكۋانىڭ بۈگۈنكى قىزىل بويۇرماقلار ئىچىدىكى مەنزىرىسى ماڭا بۇ تۇپراقتا چوڭ بولغان سانسىز ئەزىمەتلەر ئىچىدىن ئۆزۈمگە تونۇش بولغان ئەدىبلەرنى، قەھرىمانلارنى بىرمۇ بىر ئەسلەتتى. ئەپسۇسكى، تارىخ بىگۇناھ ئادەملەرنى بىر - بىرىگە دۈشمەنلەشتۈرگۈچىلەرنى يادىدىن چىقارمىغىنىغا ئوخشاش، ئۇقۇشماستىن بىر - بىرىگە دۈشمەنلىك قىلغۇچى ئۇلۇغلارنىمۇ ئېسىدە چىڭ ساقلايدۇ. 1812 - يىلى ناپالېئون موسكۋاغا بېسىپ كىرگەندە XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق تەنقىدىي رېئالىزمچى يازغۇچى ستېندال ناپالېئون قوشۇنىنىڭ بىر ئوفىتسېرى سۈپىتىدە موسكۋاغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگۈچىلەر قاتارىدا بولغان. شۇ چاغدا ستېنداللار ئوت قويغان شۇ شەھەردە ئىككىنچى بىر ئۇلۇغ ئەدىب — ئالېكساندىر ئىۋانوۋىچ گېرتسېن دۇنياغا كۆز ئاچقانىدى. بۇ بىر ئۇنتۇلغۇسىز پاجىئە. بىرىنىڭ ئورنىنى بىرى باسىدىغان قەلەمداشلار، ۋەتەنداشلار، ھەتتا قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىگە تىغ تەڭلىشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقىنى يوق. بۈگۈنكى موسكۋانىڭ تىنچ، گۈزەل مەنزىرىسى ھېچقاچان بىزگە بۇ خىل دۈشمەنلىكنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن بېشارەت بېرەلمەيدۇ.

ناپالېئون مەغلۇپ بولدى. لېكىن تەلۋىلىك ئاخىرلاشمىدى. 1941 - يىلىنىڭ ئاخىرى، 1942 - يىلىنىڭ باشلىرىدا مۇشۇ بېلورۇسىيە ۋوكزالىنىڭ ئەتراپىدا يەنە موسكۋانى قوغداش جېڭى بولدى. گىتلېر 1941 - يىلى 10 - ئايدا ئۆزىنىڭ دۆلەت بايرىقىنى كرېمل ئاسمىنىدا لەپىلدەتمەكچى بولغانىدى. لېكىن موسكۋا ئۇنچىلىك ئاسان تىز پۈكمەيدىكەن. ئىككىنچى قېتىملىق تەۋەككۈلچىلىك تاجاۋۇزچىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى...

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئالدىمغا قاراپ قوڭچاق ئىچىپ كېلىۋاتقان ياش يىگىت
شۈبھىسىز رەپىقەتجان ئىدى. مەن كۆرۈشۈشتىن كېيىن بۇ ياش
يىگىتكە دىققەت قىلىپ قارىدىم. ئۇ، ئوتتۇرا بويى، قاراكۆز
ئۇيغۇر يىگىتى ئىكەن. ئۇ، ئۇيغۇر تىلىدا چىرايلىق سۆزلەيدى-
كەن (گەرچە رۇس مەكتەپلىرىدە ئوقۇغان بولسىمۇ). ئۇ ھازىر
موسكۋانىڭ سىرتىدىراق سانائەت قازان زاۋۇتىدا سېخ باشلىقى
ئىكەن. ئۇنىڭ ئايالى رۇس ئىكەن. ھازىر ئىككى قىزى بار
ئىكەن. ئۇ مېنى ئۆيىگە قانتىق تۇرۇپ تەكلىپ قىلدى.

كەچرەك، تۇرسۇن سادىق ئاكا، شىرىپجانلار كەلدى. شىرىپ-
جان ئىنژېنېر ئىكەن. ئۇ، شۇ ئالغىشىمى خىزمەت بىلەن ئوكرا-
يىنغا ماڭماقچىكەن. بىز ئۇزاقتىچە كوچا ئايلىنىپ يۈرۈپ، ئۆت-
كەن ۋە ھازىرقى ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. رەپىقەتجانغا
مېنى تەكلىپ قىلغۇچى، غەربىي گېرمانىيىلىك جۇڭگوشۇناس
توماس ھاپېي ئەپەندىنىڭ ئادرېسىنى بېرىپ، مېنىڭ شەرقىي
بېرلىن ۋوگزالىغا يېتىپ بارىدىغان ۋاقتىمنى ئېيتىپ بەردىم.
رەپىقەتجان ئالدىراپ تېلېگراممىا بەرگىلى يۈرۈپ كەتتى...

پويىز بېلورۇسىيىنىڭ بىيازما شەھىرى بىلەن مىنسىك
شەھىرى ئارىلىقىدا كېتىپ بارىدۇ. مەن تۇرسۇن ئاكا، شىرىپ-
جانلار بىلەن قىلغان سۆھبەتىمنى ئەسلەپ، دېرىزىدىن قاراڭغۇ
دالاغا قاراپ ئولتۇرۇپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىلىم-
پەندىن كۆپرەك بەھرىمەن بولالايدىغان كۈنلەرنىڭ تېزرەك
كېلىشىنى، بىزنىڭ خەلقلىرىمىزنىڭ سابىق بوۋايدەك ئۆز ۋە-
تىنىدىن چىقىپ، سىرت دۆلەتلەرنى كۆرۈپ بېقىشىنى چىن قەل-
بىمدىن ئارزۇ قىلدىم.

خىيالدىن رېئاللىققا قايتتىم. بېلورۇسىيە سوۋېت ئىتتىپا-
قىنىڭ باي ۋە چوڭ رېسپۇبلىكىسى. بۇ ماكان روسىيە ۋە سو-
ۋېت ئىتتىپاقى ھاياتىدا نۇرغۇن ئۆچمەس ئىشلارنىڭ شاھىتى
بولغان. ناپالېئون ۋە گىتلېر ئارمىيىسى مۇشۇ دالالاردىن ھەيۋە

بىلەن گۈركىرەپ بورانىدەك شەرقىقە ئۆتكەن، ئوخشاشلا مۇشۇ يەرلەردە ئۆزلىرىنىڭ مىڭلىغان جەسەتلىرىنى قالدۇرۇپ، ھارغىن، ئالاقزادە، ۋەھىمە ئىچىدە ئۆز خوجايىنلىرىنى قارغىشىپ غەربكە قاراپ قېچىشقان. مەن شائىر تۋاردوۋسكىنىڭ يۇرتىدا كېتىپ بارغىنىمدا، ئۇنىڭ ئاجايىپ ماھارەت بىلەن يېزىلغان داستانى «ۋاسلى تيۇركىن» دىكى تەسۋىرلەرنى ئەسلىدىم: ۋاسلى تيۇركىن يارىدار بولۇپ قارغا كۆمۈلۈپ ياتقان ئورمانلىق مۇشۇ يەرلەرمىدۇ؟

مانا، ئىساكوۋسكى، تۋاردوۋسكىدەك شائىرلارغا شېئىرىي ھېسسىيات، چوڭقۇر پىكىر مەدھىيە قىلىپ ئۆز قوينىدا قابىل شائىرلارنى يېتىشتۈرگەن مىنسىك. ئۇ، ئۆزىنىڭ يارقىن چىراغلىرى بىلەن مېنىڭمۇ قەلبىمدە ھېسسىيات - لىرىكا پەيدا قىلدى:

موسكۋا ئۇزاقتا قالدى، ئەمما ئۇ يەردىن ئالغان تەسىرات، ئۇ يەردىكى دوستلار مەڭگۈ قەلبىمدە.

پولشا زېمىنىدا ئويلىغانلىرىم

13 - ئۆكتەبىر ئەتىگەنلىكى شۇ يەرنىڭ ۋاقتى ئون ئۈچتىن يىگىرمە بەش مىنۇت ئۆتكەندە، پويىز ۋارشاۋا ۋوگزالىغا كىرىپ كەلدى. ۋارشاۋا كوچىلىرى كەڭ، بىنالىرى مىللىي تۇستە سېلىنغان، دەل - دەرەخكە چۆمۈلگەن شەھەر ئىكەن. بۇ شەھەر 1596 - يىلىدىن باشلاپ پولشانىڭ پايتەختى بولغان. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇ-شىدا ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. ئەمما شەھەرنىڭ ھازىرقى قىياپىتىدىن قىلچە ۋەيرانچىلىق ئىزناسى تېپىلمايدۇ. ۋىسلا دەرياسى شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدۇ. پويىز دەريادىن ئۆتۈپ تونىلغا كىردى ۋە كەڭ چىراغلار بىلەن يورۇتۇلغان مەيداندا توختىدى. مەن بۇرۇتى ئۆزىگە ياراشقان ساقچىدىن سورىدىم:

— بۇ يەر مىترومۇ؟
— ياق ۋوگزال.
مەن ئۇنىڭ بىلەن رۇس تىلىدا سۆزلەشتىم. بۇ يەرنىڭ ئەرلىرى بەستلىك، بۇرۇت قويغان، ئاياللىرى گۈزەل ئىكەن. فىرانسىيە يازغۇچىسى بالزاكنىڭ پولشالىق بارسىنەگە ئاشىق بولغانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن، دەپ ئويلىدىم.
دەريا بويىلاپ مېڭىشقا بولىسىدى، ئۇ چاغدا كراكو شەھىرىنى كۆرگىلى بولاتتى. بۇ يەردە كوپېرنىك كوچىسى بار، بۇرۇن سان ئاتىدا دەپ ئاتالغان بۇ شەھەردە كوپېرنىك ياشىغان. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئاسمان جىسىملىرى تەلىماتى» ناملىق ئەسىرىنى شۇ يەردە يازغان. ئۇلۇغ ئۇستاز لېنىن «دۆلەت ۋە ئىنقىلاب» ناملىق ئەسىرىنىمۇ شۇ شەھەردە يازغان. ئىنسانىيەتكە ئۆز تۆھپىلىرى بىلەن زور ئۇتۇقلارنى ھەدىيە قىلغان بۇ شەھەرنى ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا گىتلېر گېرمانىيىسى قان بىلەن بۇلغىغان. ئۇنىڭ يېنىغا قۇرۇلغان ئوسۋېتسىن لاگېرىغا ئون سەككىز دۆلەتنىڭ مەھبۇسلىرىنى قاماپ، تۆت مىليوندىن ئارتۇق كىشىنى ئۆلتۈرگەن.
ھازىر ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ئون مىليوندەك ئادىمىدىن ئايرىلغان بۇ دۆلەتنىڭ كۆز يېشى قۇرۇغان. ۋارشاۋا شۇنچىلىك جىمجىت، يىللىق، سىمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇردا ياشىرىپ تۇرغان چىمەنلەر خۇددى ھاياتىدا قان ئىزى كۆرمىگەندەك پاكىز...
ۋارشاۋادىن قوزغالدۇق. كەڭرى، قوناقلىرى ئورۇلمىغان ئېتىزلار، سارغايغان باغلار — مانا بۇ — پولشا زېمىنى. X ئەسىردە دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان بۇ زېمىندا XVIII ئەسىرگە كەلگۈچە نۇرغۇنلىغان شائىرلار، يازغۇچىلار پەيدا بولۇپ، ئۇلار پولشا مەدەنىيىتىنىڭ دۇنياغا داڭ چىقارغان نەمۇنىلىرىنى ياراتتى. ناروشىۋىچ (1733 — 1796)، تىلونىبسكى (1739— 1812)، كرا-

شىسكى (1735 — 1801)، ۋېنگرسكى (1755 — 1787) قاتارلىقلار ئەنە شۇلارنىڭ ۋەكىللىرى.

1795 -يىلى پولشانى چاررۇسسىيە، پرۇسسىيە، ئاۋستىرىيە دۆلەتلىرى بۆلۈشۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ پولشا ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي تېمىسى مىللىي ئازادلىق كۈرىشى بولۇپ قالدى. شۇ يىللاردا ئىجاد قىلىنغان ۋىبىتسكىنىڭ (1747 — 1822) «پولشا پولەك ناخشىسى» كېيىن پولشانىڭ دۆلەت گىمنى بولۇپ قالغان...

پۈتۈن پولشا ئېتىزلىرى ئارىسىدا كېتىپ بارىمەن، كەڭ ئېتىزلار، ئەھانا تۇرمانلىرى مېنىڭ پولشا ئەدىبلىرى ئۈستىدىكى خىياللىرىمنى سەزگەندەك، شىۋىرلايدۇ، ئاللىقاچان كېيىندە قالغان ۋارشاۋا: «ھە، قېنى، بىلگەنلىرىڭنى يەنە ئويلا» دەپ مېنى رىغبەتلەندۈرۈۋاتقاندەك بىلىنىدۇ...

... 1863 - يىلى مېنىڭ يۇرتۇم غولجىدا زۇلۇمغا قارشى دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغان يىلى مۇشۇ پولشادىمۇ يانتۇار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلۈپ، كاپىتالىزم تېز تەرەققىي قىلىپ پولشا پرولېتارىياتى دۇنياغا كەلگەن. بۇ دەۋر پولشا رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ پەيدا بولۇشى، گۈللىنىش دەۋرى بولغان. بولۇپمۇ پروزا تېز تەرەققىي قىلدى. ئەدەبىياتنىڭ پىشىپ يېتىلىشى، مىللەتنىڭ ئويغىنىشى، يېتىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئەلۋەتتە. ئورژېشكوۋا (1841 — 1910)، سىنكېۋىچ (1846 — 1916)، فرۇس (1847 — 1912)، كانوپونىسكايا (1842 — 1610) لار شۇ چاغدا يېتىلگەن يازغۇچىلار. ئورژېشكاۋانىڭ «مارتا»، «نېمان دەرياسى بويىدا» ناملىق رومانلىرى، سېنكېۋىچنىڭ «ئوت ۋە قىلىچ»، «كەلكۈن»، «ۋلېۋۇدىيېۋسكى ئەپەندى» ناملىق تىرىلوگىيىسى... مانا شۇ پولشا رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق مىساللىرى.

پولشا 1918 - يىلى مۇستەقىللىققە ئېرىشتى. لېكىن 1926 - يىلى بىسۇدىسكى تەختكە چىقىپ، فاشىستىك دىكتاتۇرا يۈرگۈزۈپ، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن دېموكراتىك كۈچلەرنى قاتتىق باس-

تۇردى. ئۇ، گېتلېر گېرمانىيىسىگە قارىتا تەسلىمچىلىك سىياسەت
يۈرگۈزدى. بۇنىڭ بىلەن 1939 - يىلى 9 - ئايدا بۇ دۆلەتنى
گېرمانىيە فاشىزمى تامامەن يوقاتتى. رېئالىست يازغۇچى دونبو-
رۆۋسكىنىڭ (1889 — 1965) «قاراڭغۇ تۈن ۋە يورۇق كۈن»
ناملىق رومانى، ناۋۇكو ۋىسكايانىڭ (1885 — 1954)، ۋىكتور
(1890 — 1967)، مورچىنىڭ (1891 — 1963) ... قاتارلىقلارنىڭ
ئەسەرلىرى جاھانگىرلىككە، فاشىزمغا قارشى خەلق كۈرىشىنىڭ
جەريانى ۋە جاپا - مۇشەققەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. كىلوچ-
كوۋسكىنىڭ «كاردىيان ۋە سەھرالىق» ناملىق رومانى، ۋاسىلې-
ۋسكايانىڭ «ۋەتەن» ناملىق رومانلىرى ئەركىن پولشا ئۈچۈن
كۈرەش قىلغان ئىشچى، دېھقان ئەمگەكچىلەرنى تەسۋىرلىگەن ...

پويىز كېتىپ بارىدۇ، ئېتىزلار، يېزىلار جىمجىت. سىم - سىم
يامغۇردا يۇيۇلغان دالىلار ئۆز گۈزەللىكى بىلەن كىشىگە زوق ۋە
ئىلھام بېغىشلايدۇ. بىر چاغلاردا بۇ يەردە قانلار ئاققان، پولشا
خەلقى ئورمانلاردا مىڭلاپ، تۈمەنلەپ، يۈز مىڭلاپ قىرىلغان.
گىتلېر: «پولشالىقلار بىلەن رۇسلارنى دۇنيادىن مىللەت سۈپىتىدە
يوقىتىش» شوئارىنى توۋلاپ، ئون مىليونلىغان پولشالىقنىڭ جېنى-
غا زامىن بولغان. لېكىن قورال ۋە زەھەرلەنگەن قول بىلەن ئادەم-
لەرنى ئۆلتۈرۈشكە بولىدىكەن. بىر مىللەتنى، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ
مىللىي مەدەنىيىتى بار بىر مىللەتنى يوقاتقىلى بولمايدىكەن.

پولشا 1944 - يىلى ئازاد بولدى. لېكىن پولشا مەسىلىسى
1943 - يىلى باشلانغان يالتا يىغىنىنىڭ ئەڭ قىيىن مەسىلىسى
بولۇپ قالغانىدى. رۇزۋېلت، ستالىن، چېرچىللار — بۇ ئۈچ كاتتى-
باش بۇ دۆلەتنىڭ كەلگۈسى ئۈستىدە قانچىلىك تالاشتى، قان-
چىلىك قىزىرىشتى، قانچىلىك ئەقىل ئىشلەتتى؟ بۇنى بۈگۈنكى
دۇنيانىڭ ساۋاتلىق جامائىتى ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ. ناۋۇكو-
ۋسكايانىڭ «زىننەت بۇيۇمى» ناملىق ئوچېركلار توپلىمى، بىر-
راندىسىنىڭ (1916) «تىنز پوكمەس شەھەر» ناملىق رومانى، ئاند-

دىرۋىسكىنىڭ «كۆل ۋە ئالماس» ناملىق رومانى ۋە «كىچە» نام-لىق ھېكايىلەر توپلىمى، «مارىيا بىلەن خەيرلىشىش»، «رېئاللىق» قاتارلىق ئەسەرلەر پولشا خەلقىنىڭ ئەنە شۇ ئالدىنقى سەپ ۋە فاشىستلار بېسىۋالغان مەزگىلدىكى ئېغىر، جاپالىق ھاياتىنى تەس-ۋىرلىگەن. مانا بۇ ئەسەرلەر بىزگە پولشا خەلقىنىڭ دۆلەت، مىل-لەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەن-دۈرۈپ بېرىدۇ.

پولشانىڭ ئاخىرقى شەھىرى كونوبېتسى شەھىرىدە پولشا توغرىسىدىكى خىيال ۋە بىلىدىغانلىرىم ئاخىرلاشتى. ھازىرقى پولشا توغرىسىدا ھېچ نەرسە بىلمەيدىكەنمەن. مانا مۇشۇ ئىش بىلەن تولىمۇ كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى. بۇ سەۋەبى چۈشىنىشلىك بول-غان ئىش ھەتتا مېنى ئازابلىدى. مەن بۇيۈك سوۋېت قازاق يازغۇچىسى مۇختار ئەۋېزوۋنىڭ تۆۋەندىكى سۆزىنى ئەسلىدىم: «يازغۇچى ئۈچۈن خەلقلەر دوستلۇقىدىن، خەلقلەر ئەۋلادىنىڭ دوستلۇقىدىن قىممەت تۇيغۇ بولمىسا كېرەك. ئادەم روھىنىڭ ئەڭ چوڭ خۇسۇسىيىتى ئەنە شۇ تۇيغۇدىن باشلىنىدۇ.»

بېرلىندا زىيارەت

رەپقەتجانغا رەھمەت. ئۇنىڭ تېلېگراممىسىنى كېچىدە فرانك-فورتقا ئىلمىي دوكلاتقا مېڭىش ئالدىدا تاپشۇرۇۋالغان توماس ئەپەندى مېنى كۈتۈۋېلىش توغرىسىدا بېرلىندىكى دوستى دې-رىك ئەپەندىگە تېلېفون بەرگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ ئالدىمغا چىق-تى. دېرىك تەمبەل، ساغلام، خۇش خۇي يىگىت ئىكەن. ئۇ، شۇ كېچىسى فرانسىيىدىكى دەم ئېلىشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تېخى ئەم-دىلا ئۆيىگە كەلگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ خەنزۇ تىلىدا يۇقىرىقىلارنى مەلۇم قىلدى. بۇ چاغ 1987-يىل 13 - ئۆكتەبىر بېرلىن ۋاقتى 21·58 ئىدى. بىز شەرقىي

بېرلىن ۋوكزالىدىن مېترو ئارقىلىق غەربىي بېرلىنغا ئۆتتۇق.

مەن بېرلىن شەھىرى توغرىسىدا يۈزەلا بىلىمگە ئىگە ئىدىم. بۇ قېتىم غەربىي گېرمانىيىگە زىيارەتكە مېڭىش ئالدىدا ئانچە - مۇنچە «ساۋاتلىق» بولۇۋېلىش ئۈچۈن، گېرمانىيە - بېرلىن توغرىسىدا يېزىلغان كىتابلاردىن بىرنەچچە پارچە ئوقۇدۇم.

مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدىكى بېرلىن بىلەن بۈگۈن مەن كوچىلىرىدا تاماشا قىلىپ يۈرگەن بېرلىن ئوتتۇرىسىدا تولىمۇ چوڭ پەرق بار ئىدى. 1945 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ھەر كۈنى بۇ شەھەرنى ئۈچ - تۆت مىڭ ئايروپىلان بومباردىمان قىلغان. يېزىلغان خاتىرىلەردە دېيىلىشىچە، بىرمۇ ساق بىنا قالمىغان. لەنت ۋىيا قانىلىنىڭ قاپقىسى ئېچىلىپ شەھەر سۇغا باستۇرۇلغاندىن كېيىن، كوچىلاردا يېرىم مېتر قېلىنلىقتا لاي يېتىپ قالغان، گىتلېر بېرلىننىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، پارىژدىكى ئەڭ چىرايلىق بىنا، دەرۋازىلاردىن نۇسخا ئېلىپ، كوچا، شەھەر پىلانلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئارخىتېكتورلارنىڭ ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى بېرلىن ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇپ بېرلىننى دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل شەھەرگە ئايلاندۇرماقچى بولغان («3 - ئىمپېرىيىنىڭ ئىچكى سىرى» دا شۇنداق يېزىلغان) لېكىن «ئاخىرقى يۈز كۈن» دە يېزىلىشىچە، بۇ شەھەر تەسلىم بولۇش ئالدىدا نەچچە ھەپتىلەپ ئوت، ئىس - تۈتەك ئىچىدە قالغان، دەھشەتلىك ھاۋا ھۇجۇمى، ئوت - يالقۇنى بۇ شەھەرنى مەڭگۈ ھوشىنى تاپالمايدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان ... لېكىن مەن ھازىر كوچىلىرى ئازادە، ياپيېشىل، بىنالىرى پۈتۈنلەي مىللىي ئۇسلۇبتا سېلىنغان ئاۋات شەھەرنىلا كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن. شەھەرنىڭ ئاۋات كوچىسى — كوپىستىندام كوچىسىدا قاپقارا بولۇپ ئۆرتەنگەن تاش بىنا فرىدرىخ ئىبادەتخانىسىدىن باشقا بىرمۇ خارابە كۆرۈنمىدى. يىگىرمە بىر قەۋەتلىك «ياۋروپا سودا مەركىزى» نىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ پۈتۈن بېرلىننى تاماشا قىلدىم. شەھەر

قويۇق تۇمان ئىچىدە تولىمۇ كەڭرى، يېشىللىققا كۆرۈندى. شەھەر ئوتتۇرىسىدا كۆللەر، قانال - دەريالارمۇ بار، نەچچە يۈز مو يەردە يېپيېشىل ياتقان ئورمانلىقلارمۇ بار. ھايۋانات باغچىسى يېقىنلا تۇرىدۇ. «ئاخىرقى يۈز كۈن» دە يېزىلىشىچە، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى مۇشۇ ھايۋانات باغچىسىنى ئىگىلىگەن مەزگىلدە گىتلېر ئۆز پاناھ جايىدا ئايالى بىلەن زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان. ئۇنىڭ يېقىنلىرى ئۆزىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئۇنى ئايالى بىلەن قوشۇپ بېغىدىكى گوداڭغا تاشلاپ، ئۈستىگە بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇپ جەسىتىنى كۆلگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن...

— گىتلېرنىڭ قوماندانلىق شتابى قەيەردە؟

— پوتسدام ئاپلاتس، ئەنە چېگرا تامنىڭ يېنىدا، — دەپ قولى بىلەن ئالىيېشىل بويالغان بېرلىن چېگرا تېمىنى كۆرسەتتى دېرىكتور ئاپرايېۋ؟ بىراق ھازىر قوماندانلىق شتاب بىناسى يوق. ئۇنىڭ شىپال تاشلىرىنى ئېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى براندىن بۇرگىستوغا كونسۇلخانا ياسىدى. قوماندانلىق شتاب ئورنى، ھېبېر (تەشۋىقات مىنىستىرى) نىڭ ئىدارىسى، يەنە باشقا فاشىستلار ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئورۇنلار شەرقىي بېرلىن تەۋەسىدە. ئاۋۇلار شۇ!

مەن ئۇ قولىدا كۆرسەتكەن ئۈچ - تۆت قەۋەتلىك كۆلرەڭ بىنالارغا قارىدىم.

— رېخستاگ، چەكپە ئىنت چارلىقى، شتابىنبورگ شتارىشى لەنت زىيا قانىلى بۇ ياقتا بولسا كېرەك؟

— بۇ يەرلەر غەربىي بېرلىندا. سىز ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشى توغرىسىدا بىرنېمە يازماقچىمۇ؟ نېمىشقا ھەدېسىلا ئۇرۇش توغرىسىدىلا سورايسىز؟

— مەن بىر يازغۇچى. يازغۇچى بولغان ئادەم ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا كۆپرەك باش قاتۇرىدۇ، بۇنى سىز بىلىسىز.

— لېكىن گىتلېر توغرىسىدا، ئۇنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەش بىز گېرمانىيە ياشلىرى ئۈچۈن ئازابلىق!

— سىز شۇنى ئۇنتۇماڭ، مۇشۇ شەھەردە پەيدا بولغان بۇ ئاپەتنى يوقىتىش ئۈچۈن ئوتتۇز نەچچە مىليون ئادەم جېنىدىن ئايرىلغان. گېرمانىيەمۇ ئۆزىنىڭ يىگىرمە مىليوندەك ئادىمىدىن ئايرىلدى. جەمئىي ئەللىك نەچچە مىليون ئادەم يوقىتىلدى، دېگەن سۆزنى ئويلىغاندا ھەرقانداق بىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىدۇ. سىلەر ئۈچۈن ئازابلىق بۇ ئىشنى بىز ئۈچۈن كۆڭۈللۈك تۇيۇلىدۇ، دەپ ئويلامسىز يا.

— ياق، ياق، ئۇنداق بولغاندا بىز قانداقمۇ دوست بولالايتتۇق؟ يۈرۈڭ، مەن سىزگە بېرلىننىڭ مەشھۇر جايلىرىنى تولۇق كۆرسىتەي.

بىز ماشىنىمىزنى توختىتىپ قويغان شەھەر مەركىزىدىكى جايغا كەلگۈچە (ماشىنا توختىتىش ئورنى تېپىش بۇ يەردىكى چوڭ قىيىنچىلىق) ئۆز ۋاقتىدىكى گېرمانىيە توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. فرىدرىخ خاننىڭ ئاتلىق قاتۇرۇلغان ھەيكىلى، جۇرۇۋتلۇق، تەمبەل، يوغان قورساق بىسماركنىڭ ھاسا تۇتۇپ، شىلەپە ئاستىدىن سۈرلۈك قاراپ تۇرغان پۈتۈن قاتۇرۇلغان ھەيكىلى جايلاشقان كەڭرى سەيناغا كەلگەندە، مەن:

— كۆردىڭىزمۇ، گېرمانىيىنى بىنا قىلغان مۇنۇ مۇستەبىتلەرمۇ خاپا. بۇلارنىمۇ گىتلېر خاپا قىلغان، — دېدىم چاقچاق قىلىپ.

— راست، — دېدى دېرىك زورىغا كۈلۈمسىرەپ، — بىر شەھەرنىڭ، بىر مەملىكەتنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ مەملىكەت زېمىنىدا قىرىق نەچچە يىلدىن بېرى تۆت غالىب دۆلەت ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرۇۋېتىشى بىزنىڭ خەلقىمىز، ھەتتا

ئۆلگەن داغلىق ئادەملىرىمىز ئۇچۇن قاتتىق ھاقارەت، قاتتىق ئازاب! مانا بۈگۈن بىزنى مۇشۇنداق يەرگە قارايدىغان قىلىپ قويغانمۇ ئاشۇ تەلۋە گىتلېر، ناتسىستلار ئەمەسمۇ؟!

بىز زىيارەتتىن بۇرۇن شەھەرنىڭ چېتىدىكى تۈركلەر ياشايدىغان رايون — ئۆزبېرىك كوچىسىغا غىزالىنىشقا كەلدۇق. بىز پىيادە كوچا ئايلاندۇق. تۈرك دۇكانلىرى، ئاشخانا، قاسساپخانا، كۆكتات دۇكانلىرى، دورا دۇكانلىرىنى ئارىلىدۇق. تاملارغا ھەر خىل شوئار، ئېلانلار يېزىلغانىدى. بۇ تۈرك مەھەللىسىنىڭ بىنالىرى بېرلىننىڭ باشقا كوچىلىرىدەك ھەيۋەتلىك بىنالار بىلەن تولغان ئەمەس، بىنالار كونا، ئاددىي، ئۇچ - تۆت قەۋەتلىك كوچىلارمۇ باشقا كوچىلاردىن تار، تازىلىقى ناچار ئىكەن، مەن بىر چوڭ خەتلىك شوئارغا قارىدىم. دېرىك خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ:

— تۈركلەر گېرمانىيىدىن يوقىلىڭلار. گېرمانىيە سىلەرنىڭ ئېمىپ ياتىدىغان ئاناڭلار ئەمەس!؟ دېگەن شوئار ئىكەن، — دېدى ئۇ خاپا بولۇپ، — بۇ پانكىلارنىڭ ئىشى. پانكىلار دېگەن نېمە دەمسىز؟ ئۇلار، غەلىتە كىيىنىپ يۈرىدىغان، دەۋرگە نارازى ياشلار. ئۇلار شەرقىي گېرمانىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىش كېرەك. يەھۇدىيلەر بىلەن تۈركلەرنى قىرىش كېرەك، دەپ تەلۋىلەرچە ۋارقىرايدۇ. لېكىن ئۇلارنى خەلقمۇ، ھۆكۈمەتمۇ قوللىمايدۇ. بىرئازدىن كېيىن مەن سىزگە ئۇلارنى كۆرسىتىمەن.

— ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ئالتە مىليوندىن كۆپ بىگۇناھ يەھۇدىي ئۆلتۈرۈلدى، — دېدىم مەن خاپا بولۇپ، — بۇ پانكىلار بۇ سانىنى ئاز كۆرسە كېرەك!

بىز لاتىن يېزىقىدا «رېستائورانت ياشار بورېكچىسى» دېگەن ۋىۋىسكا يېزىلغان تۈرك ئاشخانىسىدا غىزالاندۇق. كۆۋەيچ (يېرىمى قورداق، يېرىمى گۆرۈچ تاماق). يۇمشاق پىدە (بولكا)، تەملىك ھۆا ماگا ياقتى. مەن ياشار بىلەن ئۇقتى، ئائىلىسى،

تۈركلەر توغرىسىدا پاراڭلاشتىم. بېرلىندا بىر يۈز ئوتتۇز مىڭ تۈرك بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ مىللىي مەكتىپى، مەسچىتى، بانكا، خارجى ئىشلار ئىدارىلىرى بار ئىكەن. بۇ يەردىكى تۈركلەرنىڭ تولىسى ئىشچى، ئاز قىسمى ئوقەتچى سودىگەر، دۇكاندارلار ئىكەن. ياشار چىرايلىق يىگىت ئىكەن. ئۇنىڭ ئۆيىدە يەتتە جان بار ئىكەن. بەش ئېغىزلىق ئۆيدە تۇرىدىكەن. ئايلىق كىرىمى بەش مىڭ ماركقا بارىدىكەن. ئۈچ كىچىك ماشىنىسى، بانكىدا نۇرغۇن پۇلى (بۇ مەخپىي) بار ئىكەن. ئۇلار تۈركىيىگە قايتىپ كېتىشنى خالىمايدىكەن. تۈرك ئىشچىلىرى ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن غەربىي گېرمانىيىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، گۈللەندۈرۈش يولىدا نۇرغۇن تۆھپە قوشقان. ھازىر گېرمانىيە زېمىنىدا تۇرۇۋاتقان ئىككى مىليونغا يېقىن تۈركلەر بۇ يەرگە مېھمان ئەمەس، بۇ يەرنىڭ مۇناسىپ ئىگىسى. ئۆزبېرىك كوچىسى ئۇلارنىڭ. ئۇلارنى ھېچكىم بۇ يەردىن قوغلىيالمايدۇ. مانا بۇلار ياشلارنىڭ ماڭا ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ مەزمۇنى.

مەن ياشار بىلەن بىللە سۈرەتكە چۈشتۈم. كوچىدا ئۇچرىغان تۈركچە كىيىنگەن چىرايلىق ئاياللار، قاراكۆز، بۇدۇر چاچ باللار مېنىڭ سالاملىرىمغا تولىمۇ ھۆرمەت بىلەن جاۋاب بېرىشتى. ئۇلار مېنى ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى. ئۇلاردىكى ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مېھماندوستلۇق ماڭا ئۆز يۇرتۇمدىكى ئۆيغۇرلىرىمنى ئەسلەتتى. بىز بېرلىن ساياھىتىنى باشلىدۇق.

مانا، ئالىيېشىل رەسىملەر سىزىلغان «بېرلىن چېگرا تېمى» يېنىدا توختىدۇق. بېرلىن شەھىرىنى جەنۇبتىن شىمالغا بۆلۈپ تۇرىدىغان بۇ سېمونت ۋە تاش بىلەن قاتۇرۇلغان تام تەخمىنەن ئىككى مېتردىن ئېگىزرەك. تامغا ساياھەتچىلەر خىلمۇ خىل رەسىملەرنى سىزىپ، ئۆزلىرىنىڭ تىنچلىققا بولغان ئۈمىد - ئارزۇلىرىنى بايان قىلىشقان. تام يېنىغا ئالاھىدە كۆزىتىش مۇنبەرلىرى ياسالغانىكەن. بىز مۇنبەرگە چىقىپ، شەرق تەرەپنى

كۆردۇق. ئۇ تەرەپ كەڭلىكى ئون مېتردەك كېلىدىغان ئوت ــ چۆپسىز، تاقىر بوشلۇق ئىكەن. شەرق تەرەپ يەنە تام. ئىككى تام ئارىسىدا ئەسكەرلەر مېڭىپ يۈرىدىكەن. بۇلار چېگرا قاراۋۇللىرى.

ــ قاراملىق قىلىپ بۇياققا قاچقۇچىلاردىن نەچچىسى ئاشۇ بوشلۇقتا ئېتىلغان، ــ دېدى دېرىك ھەسرەت بىلەن، ــ بۇ بىر ئۆلۈم بەلبېغى. ئاۋۇ شەرقتىكى ئۈچ قەۋەت ئۆيلەر ئۆز ۋاقتىدا كوچا بويىدىكى يۇقىرا ئۆيلىرى ئىدى. مۇنۇ بوشلۇق بىر ئاۋات، چوڭ كوچا ئىدى. بۇ چېگرا تېمى 1961 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى پۈتتى. شەرقىي گېرمانىيە بۇ تامنى ياساتتى، قاراۋۇللارمۇ شۇلارنىڭ. ئۇرۇش بىزنى مانا مۇشۇنداق بىر ـ بىرىگە دۈشمەن بولغان ئىككى لاگېرغا ئاجرىتىپ قويدى. بىلمىدۇق، قانچىنچى ئەۋلادىمىز بۇ تاملارنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئېلىپ تاشلايدىكىنتاڭ؟

چېگرا تېمى بويلاپ ماشىنا بىلەن بىرئاز مېڭىپ ئۆز ۋاقتىدىكى گىتلېر فاشىست ھۆكۈمىتىنىڭ قوماندانلىق شتابى بولغان ئورۇن پوشتتام ئاپلاتسقا كەلدۇق. بۇ يەر ھازىر چۆل، خارابە ئورۇن. ئۆز ۋاقتىدا بۇ يەردە گىتلېر ئارمىيىسى ھەر كۈنى ھەربىي مەشىق قىلاتتىكەن. مەن تاملاردىكى رەسىملەرگە سىنچىلاپ قارىدىم. بوز ئات مىنگەن تەلۋە گىتلېرنىڭ ئالدىلىق ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا سول قولىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بارغان رەسىمى كۆزگە چېلىقمايدىغان بىر جايدا تۇرۇپتۇ. مەن بۇ خەلق دۈشمىنىگە تىكىلدىم.

ــ بۇ تەلۋىنى سېغىنىدىغان، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار ھازىرمۇ بار بولسا كېرەك؟ ــ مەن دېرىكتىن سورىدىم.

ــ ئەلۋەتتە بۇ يەرگە كېلىپ تاۋاپ قىلىدىغانلار بىزدە يوق ئەمەس. ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئاۋۇ پىۋىخانىلاردا بىر ـ بىرىگە ھال ـ مۇڭ ئېيتىشىدۇ.

جىمجىت، سۈرلۈك كوچىنىڭ چېگرا تېمىغا يېقىن جايىدا بىرنەچچە دۇكان، قەھۋەخانىلار بار ئىكەن. دېمەك، ئۆز ۋاقتىدا ۋەھشىلىك تۆيۈلغان بۇ جاي ھازىر ياشلىقىنى يامانلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ، قېرىغىنىدا جۇلمەرەپ كوچىدا قالغان ناچار ئادەمگە ئوخشاش ھەسرەتلىك كۆرۈنسىمۇ، ئىنسانىيەت بۇ يەرنىمۇ ئۆز نەزەرىدىن نېرى قىلمىغانىكەن.

بىراندىن بوگىستو دەرۋازىسى ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىنىڭ ئالدى ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدىكى سوۋېت قىزىل ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ ئالدىغا بېرلىنغا ھۇجۇم قىلغان تانكا، زەمبىرەكلەرى خاتىرە ئۈچۈن قويۇلۇپتۇ. ئىراندىن بوگىستو دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە بۇنىڭدىن ئىككى يۈز نەچچە يىل بۇرۇن ياسالغان تۆت ئات قېتىلغان ھارۋا ئۈستىدە بايراق تۇتۇپ ئولتۇرغان ئايال — غالىبىيەت ئىلاھى ھەيكىلى ئورنىتىلغان. مىستىن ياسالغان بۇ زور ھەيكەل سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ئالدىدىكى بىراندىن بوگىستو دەرۋازىسى ئۈستىگە مەقسەتسىزلا قويۇلغان ئەمەس. 1788 –، 1791 – يىللىرى ياسالغان بۇ دەرۋازا گېرمانىيە تارىخىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىنغان. 1810 – يىللاردا ناپالېئون گېرمانىيىنى بېسىۋالغاندا، بۇ ھەيكەلنى بېرلىندىن پارىژغا ئەكەتكەن. 1940 – يىلى گىتلېر گېرمانىيىسى فرانسىيىنى ئۇرۇشتا يېڭىپ، پارىژدىن بۇ ھەيكەلنى يەنە بېرلىنغا قايتۇرۇپ ئەكەلگەن. تارىخ ھەممىنى يازىدۇ. غەلىبە — يېڭىش - يېڭىلىش تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ھەيكەلنى مەڭگۈلۈك غەلىبىنىڭ سىمۋولى قىلىپ ياسىغۇچىلار ۋە بۇ ئەقىدىگە ئېتىقاد قىلغۇچىلار نېمىلەرنى كۆزلىدىكىن؟ بۇنى ھېچ بىلەلمىدىم.

رېخستاگ بىناسى ھازىر كۆرگەزمىخانا ئىكەن. بېيجىڭدىكى خەلق چوڭ سارىيىغا ئوخشاشراق (رېخستاگ كۆپ كىچىك) ياسالغان بۇ بىنانىڭ پەلەمپەيلىرى پۇچۇلغان. ئۈستىدىكى گۈم-

بىرى ئۆرۈشتا بۇزۇلغاندىن كېيىن، قايتا رېمونت قىلىنماپتۇ. بۇ پارلامېنت بىناسى 1894 - يىلى بىسمارك ۋاقتىدا ياسالغانىكەن. بۇ يەردە ئۆز ۋاقتىدا گېرمانىيىنى قۇدرەتلىك ئىمپېرىيە قىلىپ چىقىشتا زور خىزمەت كۆرسەتكەن ھۆكۈمەت باشلىقى بىسمارك قىلىچ بىلەن سەھنىگە چىقىپ نۇرغۇن يىغىنلارنى ئېچىپ، نۇرغۇن قارارلارنى قوبۇل قىلغان. 1931 - يىلى ئامېرىكىلىق رۇزۋېلت، ئىتالىيىلىك موسسولىنىلار بىلەن بىر يىلى تەختكە چىققان گىتلېرمۇ مۇشۇ پارلامېنت بىناسىدا ئەسەبىيلەرچە ھەيۋە بىلەن نۇتۇق سۆزلەپ، دۇنيانى ئۆزىگە تىز پۈكتۈرۈشنىڭ پىلانلىرىنى قاراردىن ئۆتكۈزگەن!

بۈگۈن بۇ جايدا بىز خاتىرجەم ئېكسكۇرسىيە قىلماقتىمىز. بىزدە تارىخنى توغرىراق بىلمەكتىن باشقا ئىستەك يوق، رېخستاگ — تاجىدىن ئايرىلغان بۇ بىنا ماڭا مۈكچەيگەندەك، ئۈستىگە قادالغان ھەررەڭ بايراقلاردىن بىزار بولۇپ، يەرگە قارىغاندەك بىلىندى.

ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان جاي — چەكپە ئېنت چارلى ماڭا سۇرلۇك بىلىندى. گەرچە ئەسكەرلەر ماڭا كۈلۈپ، باش لىڭشىتىپ، يېقىنچىلىق قىلىشقان بولسىمۇ، بۇ قىلىدىغان ئىش يوق ياش ئەسكەرلەر ماڭا يېقىملىق تۇيۇلمىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ تەقدىرى بىلەن ھېسابلىشىدىغان چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ئەسكەرلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ يات بىر ئەلنىڭ زېمىنىدا نائىلاج تۇرۇۋاتقانلار. ئۇلارنىڭ يىللىق چىرايلىرى تېگىدە يوشۇرۇن غەملىرى باردەك بىلىنىدۇ. چۈنكى ئۇلار تىنچلىققا تەشنا يىگىتلەر تۇرۇپ، بۈگۈنكى كۈندە ۋەھىمە پەيدا قىلغۇچى بولۇپ قالغىنىغا رازى ئەمەس.

تىنچلىق، بولۇپمۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك تىنچلىق كىمگە زۆرۈر ئەمەس ئىكەن؟ شتاپېنبورگ شتارشى تۆمۈر دەرۋازىلىق، ئۈچ

قەۋەتلىك بىنا ئالدىغا مۇشۇ سوئال بىلەن يېتىپ كەلدىم. ھويلىسى تاپتاقىر، بىرلا يالىڭاچ جەڭچىنىڭ ھەيكىلىدىن باشقا ھېچنېمە يوق. بۇ بىنا ھازىر گېرمانىيە خەلقىنىڭ فاشىزمغا قارشى كۈرىشىنى نامايان قىلغۇچى كاتتا مۇزېيى ئىكەن. ھويلىدىكى تام تۈۋىگە گۈللەر (چەمبىرەك، رەستىلەر) قويۇلغان، تامدىكى بىر قارا سېمونت تاختىغا نېمىسچە خەت ۋە 1944 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى دېگەن رەقەملەر يېزىلغان. بۇ نېمە خەت؟ دېرىك ماڭا خەتنى ئوقۇپ بەردى. بۇ بىنا گىتلېر قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قوماندانلىق شتابى ئىكەن. گۈللەر قويۇلغان جاي شۇ يىلى گىتلېرغا قارشى كۈرەش ئۇيۇشتۇرۇپ، سىياسىي ئۆزگىرىش قىلماقچى بولغان بەش نەپەر گېنېرالنىڭ ئېتىلغان جايى ئىكەن. مەن مۇزېيغا كىرىپ، بۇ گېنېراللارنىڭ ئىشخانىلىرى، گىتلېرنى ئۆلتۈرۈش پىلانى، قوراللىرى، كىيىملىرى، رەسىملىرى قاتارلىقلارنى كۆردۈم. قۇرۇقلۇق ئارمىيىنىڭ بۇ يۇقىرى دەرىجىلىك گېنېراللىرى فاشىزمغا قارشى خەلق كۈرىشىنىڭ سېپىدىن شۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇن ئالالىغان. ئۇلار فاشىزمنىڭ خەلققە كەلتۈرگەن، ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن مىسلىسىز زور زىيانلىرىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن. 1943 - 1944 - يىللىرى گىتلېرنىڭ مەغلۇپ بولۇشى مۇقىملاشقان مەزگىلدە ئۇلار گېرمانىيىنى قۇتقۇزۇۋېلىش، خەلقنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن گىتلېرنى ئۆلتۈرۈشتەك خەتەرلىك ئىشقا تەۋەككۈل قىلالىغان...

مۇزېيغا قويۇلغان فاشىزمغا قارشى كۈرەش پاكىتلىرى نۇرغۇن تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: كوممۇنىستلار (پارتىيە رەھبەرلىرىمۇ بار)، ئىلغار زاتلار، زىيالىيلار، ئالىملار، سىياسەتچىلەر، يازغۇچىلار، ھەربىيلەر، ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار بولۇپ، بىر نەچچە مىڭ كىشىنىڭ پاجىئەلىك ھالدا قەتلى قىلىنغانلىقى رەسىملەر، بۇيۇملار بىلەن چۈشەندۈرۈلگەن، لېكىن شۇنچە قۇر-

بان بىرىشلەر بەدىلىگە گېرمانىيە خەلقى مەغلۇبىيەتتىن باشقا ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن ...

مانا، بىز لەنت ۋىيا قانىلىنى بويلاپ ماشىنا بىلەن ئاستا كېتىۋاتىمىز. قانال سۈيى جىمجىت، سۈكۈتتە. بۇ قانال 1919 - يىلى دۇنيا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئاتاقلىق ئەربابلىرىدىن بولغان روزالوكسېمبورگ، كارىل لىبكنېختلارنىڭ قېنى بىلەن بويالغانىدى. شۇ چاغدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتىدە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىۋالغان ئۇنچە ھەربىيلەر يۇقىرىقى ئىنقىلابچىلارنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، جەسىتىنى مۇشۇ قانالغا تاشلىۋەتكەنىكەن. مەن جىمجىت ئېقىۋاتقان قانال سۈيىگە قارىدىم. فاشىستلار زامانىدا دەريامۇ، قانالمۇ فاشىستلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ قان ئىچكەن، ھازىر بۇ دەريا خىجالەتتىن ئۆكۈنۈۋاتقاندەك بىلىندى. دوستۇم دېرىك، سەن نېمىشقا ئازابلىنىسەن؟ دۆلىتىڭنى، مىللىتىڭنى فاشىزم نامى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ «گىتلېر گېرمانىيىسى» دەپ ئاتىغانلىقىمىز ئۈچۈنمۇ؟ ياكى ئىنسانىيەت دۈشمىنى سېنىڭ ۋەتىنىڭدىن چىققانلىقى ئۈچۈنمۇ؟ مېنىڭچە، ھەر ئىككى ھالدىمۇ سەن ئەيىبلىك ئەمەس، بىز سېنىڭ مۇنبەت، گۈزەل تۇپرىقىڭ بىلەن، ئۇرۇش خارابىلىرى ئۈستىدە ئەمگەك قىلىپ ۋەتىنىنى دۇنيادىكى تۆتىنچى سانائەت دۆلىتى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ، ئىلىم - پەن، زامانىۋىلىشىشتا ئۈلگە يارىتىۋاتقان خەلقىڭنى خۇددى ساڭا ئوخشاشلا سۆيىمىز. ھۆرمەت قىلىمىز. ماركس، ئېنگېلس، گېگېل، فېيېرباختەك پەلسەپە، سىياسىي ئىقتىساد، ئىلمىي سوتسىيالىزم، ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ داھىيلىرى، گيۇتې، شىللېر، بېتخوۋېن، مۇزارتتەك ئەدەبىيات سەنئىتىنىڭ ئۇلۇغ پېشۋالىرى، ئېينشتېيندەك تۆھپىسى ئۆلمەس ئالىملار سېنىڭ مۇشۇ تۇپرىقىڭدا ئۆسۈپ يېتىلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن گېرمانىيە ئىنسانىيەتكە ئۆزىنىڭ ئۆلمەس ئوغۇل - قىزلىرىنى ئۇلۇغ تۆھپىلىرى بىلەن تەقدىم قىلغان دۆلەت. سەن گېرمانىيە بىلەن پەخىرلەنسەڭ بولىدۇ.

ماشىنىمىز كۆل بويلاپ، ئاندىن قويۇق ئورمانلار ئارىسىدا مېڭىپ شەھەر سىرتىدىكى بېرلىن مۇزېيى ئالدىدا توختىغاندا، دېرىك خۇشال بولۇپ مېنى يېنىك قۇچاقلىدى. بىز باياتىن ئۈن - تىنسىز مۈگدەشقانىدۇق.

— بېرلىن مۇزېيى دۇنياغا داڭلىق! — دېدى ئۇ مېنى چىمەنلىك سەينا بىلەن باشلاپ كېتىۋېتىپ، — بۇ يەردە پۈتۈن دۇنيادىكى دۆلەتلەر توغرىسىدا مەلۇمات بېرەلەيدىغان نەق ماتېرىياللار بار. جۇڭگو بۆلۈمىنى كۆرىمىزمۇ ياكى پۈتۈن ئاسىيا بۆلۈمىنىمۇ؟

— ھىندى، بۇددا بۆلۈمىنى كۆرەيلى، — دېدىم مەن شىنجاڭ توغرىسىدىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى كۆرۈشكە قىزىقىپ.

تۇرپان بېزەكلىكتىن كەلگەن بۇددا تام سۈرەتلىرىدىن كەسمىلەر، ئىدىقۇت - قوچۇ شەھەر خارابىسىنىڭ ئەينەن مودېلى، كۇچا - باي مىڭ ئۆيلىرىدىن ئېلىنغان رەسىملەر، تاش ۋە مېتال ئەسۋابلار، كىيىم، ئۆي جابدۇق، ھەتتا ئادەم ئىسكىلىتىدە بەلگىلەر بىلەن كۆرسىتىلگەن يىڭنە سانجىلىدىغان نېرۋا تۈگۈنلىرى، پىل چىشىدىن ياسالغان داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان يىڭنىلەر... ئىسلامدىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاسىيا ۋە دۇنيادىكى يۈكسەك ئورنىنى ئىسپاتلاپ، پاكىت بولۇپ تۇرۇپتۇ. مەن پەخىرلەنگەن ھالدا ئۆز خۇشاللىقىمنى بايان قىلدىم:

گېرمانىيە ئالىملىرىغا رەھمەت. بىزگە ھۆرمەتلىك جايدىن ئورۇن بەرگىنىڭلارغا رەھمەت، گېرمانىيە ئالىملىرى بىزنىڭ قەدىمكى تىل - مەدەنىيىتىمىزنى تەتقىق قىلىشتا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. لېكىن بىز بۇ ئالىملارنى نۇرغۇن تىللىدۇق، ئەيىبلىدۇق، ھەتتا بىر ئالىمنى دۈشمەن ھېسابلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتۇق. پارلاق مەدەنىيەت تارىخىمىزنى دۇنياغا تونۇشتۇرۇش بىزنىڭ ئىشىمىز ئىدى. لېكىن بىز قىلالمىغان بۇ ئىشنى گېرمانىيە ئالىملىرى قىلالىدى، سىلەرگە كۆپ رەھمەت!

سۇرەتلەر، ماددىي نەرسىلەر گىلەم سېلىنغان، پاكىز، تىنچ ئۆيلەردە ئەينەك ئىچىدە ساقلانغان. ئۆيلەرگە كىرگەن ھامان چىراغلار ئۆزلۈكىدىن يانىدىكەن. مەن ئىدىقۇت شەھەر خارابىسى ئالدىدا ئۇزاق توختىدىم. قەدىمكى شەھەر شۇنچىلىك ئېنىقلىق بىلەن ياسالغان، مەن بۇ تامدىكى كۆرۈنۈش ئالدىدا تۇرۇپ ئۆزۈمنى تۇرپان ئاستانىدا ھېس قىلدىم.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقلىرىنىڭ نېمىسچە تەرجىمىسىنى دېرىك ماڭا ئوقۇپ بەردى. چۈشەندۈرۈشلەرگە «ئۇيغۇر» دېگەن نام ئېنىق يېزىلغان.

— نېمىشقا بىزنى ھىندى — بۇددا بۆلۈمىگە قويۇپ قويدۇڭلار؟

— قەدىمكى دىنىي - مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئورتاقلىقتا ئاساسەن شۇنداق قىلىنغان. بىزمۇ ھىندىستاندىن كەلگەن، ئاتالمىش ھىندى - ئارىئانلار بىز. دېمەك، سىلەر بىلەن بىزنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىمىزدە ئورتاقلىق بار ئىدى.

دېرىكنىڭ بۇ سۆزلىرى توغرا. ئاتىللا باشلاپ كەلگەن ھونلارنىڭ بۇلغارىيىدە، ۋېنگىرىيىدە، گېرمانىيىنىڭ باشقا جايلىرىدا بىزگە تونۇش بولغان بەزى مىللىي ئەنئەنىلەرنى ھېلىمۇ ساقلاپ تۇرۇۋاتقانلىقى بۇنىڭغا پاكىت بولالايدۇ، ئەلۋەتتە.

بېرلىننىڭ جەنۇبىدىكى ۋەنزى كۆلى بېرلىن خەلقىنىڭ ساياھەت ئورنى. ئۇ يەر قولۋاق ۋە كىچىك پاراخوتلار بىلەن كۆڭۈللۈك تاماشا قىلىشقا بولىدۇ. لېكىن ئۆكتەبىرنىڭ سوغۇق كۈنلىرىدە بۇ يەردە چۆلدەرەپ قالغان. كۆلنى بويلاپ جەنۇبقا ماڭدۇق. قويۇق، قەدىمىي ئورمانلىق كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ، ئاخىر بىز غەربىي - شەرقىي بېرلىن چېگرىسى ھېسابلانغان كۆۋرۈك بېشىغا كېلىپ توختىدۇق.

— بۇ كۆۋرۈك، — دېدى دېرىك يەرگە چۈشۈۋېتىپ چاق

چاق قىلىپ، — بىر سىياسىي كۆرۈلۈك. ئامېرىكا - سوۋېت ھۆكۈمەتلىرى مۇشۇ كۆرۈلۈك ئۈستىدە تۇتقۇنلارنى ئالماشتۇرغان.

خابىل دەرياسى ئاستا ئاقماقتا. ئۇ بېرلىننى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى چوڭ - چوڭ ساياھەت كۆللىرىمۇ مۇشۇ خابىل دەرياسى ئارقىلىق بىر - بىرى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ.

— ھېنرىش ۋون — كلائىستنىڭ قەبرىسى مۇشۇ دەريانىڭ بويىدا، كۆرۈشنى خالامسىز؟

— كۆرەيلى، — دېدىم مەن دەرھال. كلائىست 1777 - يىلى بېرلىندا تۇغۇلۇپ، 1811 - يىلى ۋاپات بولغان تالانتلىق، ۋەتەنپەرۋەر شائىر. ئۇ نۇرغۇن شېئىر، ھېكايە، پوۋېست، درامىلارنى يازغان. لېكىن جەمئىيەتتىن نارازى بولۇپ، ئۈمىدسىزلىككە بېرىلىپ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغان. مەن بۇ شائىرنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى قىزىقارلىق ھېكايىنى ئاڭلىغان: ئوتتۇز تۆت ياشلىق بۇ ئەدىبنىڭ كىچىكىدىن ياخشى كۆرۈشكەن، لېكىن مۇرادى ھاسىل بولالمىغان ئاشنىسى بار ئىكەن. ئاشنىسىنىڭ ئېرى، بىر بالىسىمۇ بار ئىكەن. ناپالېئون گېرمانىيىنى بېسىۋالغان يىلى كلائىست ئۆلۈۋېلىشنى ئىلان قىپتۇ، ئاشنىسىمۇ بىللە ئۆلمەكچى بوپتۇ. ئاشنىسىنىڭ ئېرى كلائىستقا يېزىپ: «ئۆلمە، ئايالىم بىلەن بالامنى ئال، بەختلىك بول. مەن چەت ئەلگە كېتەي!» دەپتۇ. لېكىن كلائىست بەربىر ئاشنىسى بىلەن بىللە ئاشۇ دەريا بويىغا كېلىپ، بىر - بىرىنى تاپانچا بىلەن تەڭلا ئېتىشىپ بىللە ئۆلۈۋاپتۇ.

بىز دەريا بويىدىكى ئورمانلىققا كىردۇق. قويۇق قەدىمىي ئورمانلىق ئىچىدە ئىككى قەۋەتلىك ياغاچ ئۆيدىن باشقا ھېچ نېمە يوق.

كلائىستنىڭ ئۆلۈۋالغان يېرىگە سېمونت بىلەن خاتىرە تېشى قاتۇرۇلغان. مەن نېمىسچە خەتلەرنىڭ ئاستىدىكى

«1777. 10. 18 — 1811. 11. 21» دېگەن رەقەملەرنى كۆرۈپ بۇ شائىر مۇھەببەت ئۈچۈنلا ئۆلگەن ئەمەس، ئۇ، ۋەتەنىنىڭ يات ئەلگە تەسلىم بولۇپ، ناپالېئون ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئۆتكىنىگە چىدىيالمىغان، دەپ ئويلىدىم. چۈنكى كلائىست مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلگەن بولسا، بۇرۇنراق ئۆلگەن بولاتتى. ئاۋستىرىيە يازغۇچىسى ۋزېۋېگمۇ ۋەتىنىنى گېرمانىيە بېسىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئەلەمگە چىدىماي جەنۇبىي ئامېرىكىغا بېرىپ ئايالى بىلەن بىللە ئۆلۈۋالغان ئەمەسمىدى؟ كلائىست ھەربىي بولغان. ئۇ ۋەتىنىنىڭ ئارنومۇسىنى ھاياتىدىن ئۈستۈن بىلەتتى. بۇنى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئىسپاتلىغان.

دېرىك ماڭا كلائىستنىڭ تاشتىكى شېئىرنى قارا سۆز بىلەن تەرجىمە قىلىپ بەردى. مەن بۇ سۆزنى قاپپىيىلەشتۈرۈپ يېزىۋالدىم:

«ئەنىسىرىمەڭلار نامەردلەر،
ئۈستۈڭلاردىن كۈلمەيمەن.
دۇنيا بىلەن خوشلاشتىم،
ئەمدى ھەرگىز ئۆلمەيمەن!»

— راست شۇنداق، باشقىسىنى بىلمەيمەن، ئەمما مېنىڭ قەلبىمدە ئۇ مەڭگۈ ھايات.

بىز شۇ كۈنى ئاخشىمى بېرلىن بىلەن خوشلىشىپ، گېرمانىيىنىڭ شىمالىغا پويىز بىلەن يۈرۈپ كەتتۇق.

ھېنرى توماس ۋە توماس ماننىڭ تۇغۇلغان شەھىرى

مېنى غەربىي گېرمانىيىگە تەكلىپ قىلغان دوستۇم توماس خاپپې تېخى قىرىق ياشقا كىرمىدى. لېكىن بومبا ساقىلى بىلەن تاقىر بېشى ئۇنى ئەللىك ـ ئاتمىش ياشلىق بوۋاي قىلىپ كۆرسەتتى. گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ساقال قويۇشى زىننەت، تەبىئىيلىك، رومانتىكا،

ھۇرۇناۋقا ئوخشاش كۆپ خىل سەۋەبلەردىن بولىدىكەن. توماس بولسا، ئۈچ ياشلىق، بەش ياشلىق قىزلىرىنىڭ تەلىپى بىلەن ساقال قويۇپتۇ (بۇ يەردە باللارنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن خېلى چوڭ ئىشلارمۇ قىلىنىدىكەن). توماس بىلىملىك، بېيجىڭدا ئىككى يىل خەنزۇچە ئوقۇغان، مۇلايىم، خۇش خۇي ئادەم. ئۇنىڭ باللارنىڭكىدەك كۆپكۆك كۆزلىرى كۈلۈپلا تۇرىدۇ. ئۇ، بېرلىن يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرغاق رايونلارنى تەتقىق قىلىش ئىنستىتۇتى-نىڭ ئىلمىي خادىمى بولسىمۇ، ئۆزى ئايالى بىلەن بالتىق دې-ڭىزىغا يېقىن ھېلىسھۇپ يېزىسىدا تۇرىدىكەن. بۇ يېزا لىيوبەك شەھىرىگە قارايدىكەن. دېمەك، بىز بېرلىندىن توماسنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتىمىز.

بېرلىن شەھىرىنىڭ ئۈچ تەرىپىنى شەرقىي گېرمانىيە زېمى-نى قورشاپ تۇرغاچقا، بېرلىندىن پويىز بىلەن شىمالدىكى ھام-بورگ، لىيوبەك شەھەرلىرىگە ياكى جەنۇبتىكى فرانكفورت قاتار-لىق شەھەرلەرگە بېرىش ئۈچۈن شەرقىي گېرمانىيە زېمىنىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. پويىزدا پاسپورت تەكشۈرۈلىدۇ.

شەرقىي گېرمانىيەگە تېگىشلىك بولغان بۇ يەرلەر يايپېشىل يايلاق، قويۇق ئورمانلىق، شىمالغا ماڭغانسېرى ھاۋا يېلىلىق، مەن-زىرە گۈزەل بىلىنىشكە باشلىدى. پاكار - پاكار بۆلەك قارىغايلىق تۆپىلىكلەر، كۆپكۆك كۆللەر، چەرىسى باغ - ۋارانلىق ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك ياغاچ ئۆيلەر، ئېتىزلاردىكى سىلوس ئۈچۈن تېرىلغان، تېخى ئورۇلمىغان كۆممىقوناقلىقلار ماڭا يۇرتۇمنىڭ ياز پەسلىنى ئەسلەتتى.

مەن ئۆز ۋاقتىدا قانلار تۆكۈلگەن، ھازىر قايتىدىن ياشار-غان زېمىننىڭ كۆڭۈلسىز كۈنلىرىنى ئەسلەشنى خالىمايمەن.

مەن شائىردەك ھاياجانلانغان، تۇنجى قېتىم كەڭ دالانى كۆرگەن گۆدەكتەك ئالاقزادە، ھەممىلا نەرسە ماڭا ناتونۇش، يېڭى. سائەتكە بىر يۈز يىگىرمە - بىر يۈز ئاتمىش كىلومېتىر تېزلىك

بىلەن كېتىپ بارغان، ئازادە، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق پويىزدا ئولتۇرۇپ يېنىمدىكى شەرقىي گېرمانىيىلىك، پولشالىق ۋە غەربىي گېرمانىيىلىك ياش، خۇش خۇي يىگىتلەر بىلەن تېزلا دوستلىشىپ قالدىم. ئۇلار ماڭا ھەربىر بېكەت، شەھەر، ئورمانلىق، كۆللەرنى قىزغىنلىق بىلەن تونۇشتۇرماقتا. پىۋا - قەھۋە ساتقۇچى خادىم ھېلىدىن - ھېلىغا كىرىپ - چىقىپ تۇرىدۇ. ئادەملەر ئارىسىدا ھۆرمەت، سىلىقلىق، كۆيۈمچانلىق مېنىڭ غەرب ئادەملىرى توغرىسىدىكى قاتمال چۈشەنچەمنى ناھايىتى تېزلا ئۆزگەرتىۋەتتى. مەن غەربلىك ناتونۇش ئادەملەردىن بىر شەرقلىق ئاددىي ئادەم بولۇش سۈپىتىم بىلەن كەمسىتىش، سوغۇق قىلىش قاتارلىق مەن ئىدىيەمدە تەييارلىق قىلغان ناچار نەرسىلەرنى قىلچە سەزمىدىم. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇلار مېنى ھۆرمەتلىمەكتە، مېھمان قىلماقتا، ماڭا يېقىنلاشماقتا.

— گەنبى! — سىمىز قاپاقلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدىغان بوۋاي ھېلىدىن - ھېلىغا بىزنىڭ خانىمىزغا پىۋا كۆتۈرۈپ كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ تورپانغا بارغانىكەن، شۇ چاغدا ئۆگىنىۋالغان بىر جۈملە «گەنبى» دېگەن سۆزنى ماڭا ئىشلىتەتتى. ئۇ ماڭا پىۋا تۇتىدۇ. مەن تارتىنماي ئۇنىڭ رومكىسىنى قوبۇل قىلىمەن:

— پروئۇست①، دەيمەن!

— گەنبى!

تۆت سائەتتىن كېيىن ليوبەك شەھىرىگە كەلدۇق.

ليوبەك - غەربىي گېرمانىيىنىڭ قانال ئارقىلىق بالتىق دېڭىزى بىلەن تۇتىشىدىغان قاتناش، سودا تەرەققىي قىلغان بىر قەدىمىي شەھىرى. شەھەر قەدىمىي پىروسسىيە چوڭ سودىگەرلىرىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن مال ئالماشتۇرىدىغان شەھىرى ئىكەن. بۇ شەھەرنىڭ كوچىلىرىدا دەرەخ ئاز، ئۆيلىرى زىچ، كوچىلىرى تار، ئۆيلىرى گېرمانىيىنىڭ داڭلىق قىزىل خىشى بىلەن ياسال-

① پروئۇست — قەدەھ سۆزى؛ بىزچە — خوشە.

غان. لیوبەك قانسلی شەھەرنی ئوراپ تۇرىدىكەن، قانالنىڭ چوڭ قۇرلۇقى يەتتە ـ سەككىز مېتىر ئىكەن.

توماس بر ھەپتە ئلگىرى كوچىغا «تاشلاپ» قويغان كىچىك ماشىنىنى تېپىپ كەلدى. بىز شەھەرنى ئايلاندۇق. بۇ شەھەردە ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغان نەرسە، ئاكا ـ ئۇكا يازغۇچىلار ھېنرى توماس، توماس مانلار تۇغۇلغان ئۆي ـ دەپ ئاتالغان، مانلار تۇغۇلغان ئۆينىڭ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا پۈتۈنلەي ئىزناسىز يوقالغان خارابىسى ئورنىغا قاتۇرۇلغان ئاق مەرمەر خاتىرە تېشى يېنىدا توختىدىم. توماس ماڭا خاتىرە تاشتىكى خەتلەرنى ئوقۇپ بەردى. خاتىرە تېشىغا: «...توماس مان 1882 ـ يىلىغىچە مۇشۇ يەردىكى ئۆيدە ياشىغان» دېگەن خەت يېزىلىپتۇ. ئۇنىڭ تېگىگە يازغۇچىنىڭ مەشھۇر سۆزلىرى يېزىلغان: «ئالما ئۆز دەرىخى ئەتراپىغا چۈشىدۇ. مەن لیوبەك دەرىخىدىكى بىر تال ئالما ئىدىم. لېكىن بۇ يەرگە يات بولۇپ ياشىدىم. كېيىن بىلدىم، مەن مۇشۇ يەردىكى ئۆزۈم ئەسەرلىرىمدە تەنقىد قىلغان ئادەملەردىن ئىكەنمەن»، «... مەن ھاياتنى، ئۆگىنىشنى سۆيىمەن. خەلقىمدىن بۇ پەزىلەتنى قوبۇل قىلالىغانلىقىم ئۈچۈن ئازابلاندىم. مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ ئەسىرىمگە قانداق باھا بېرىشنى بىلمەيمەن. لېكىن مەن خەلقىمدىن ئۆز باھاسىغا مۇنداق بىر ئېغىز سۆزنى قېتىپ قويۇشنى ئۈمىد قىلىمەن: «مەن ھاياتنىڭ دوستى». توماس ماننىڭ بۇ سۆزلەرنى يېزىشى تاسادىپىي ئەمەس. ئۇ ئۆزىنىڭ بىرىنچى مۇھىم ئەسىرى ــ «بودىنبورگ ئائىلىسى ــ بىر ئائىلىنىڭ يىمىرىلىشى» دېگەن رومانىدا ئوخشاشمىغان ئىككى كاپىتالىست ئائىلىسىنىڭ رىقابەتلىشىپ ئاخىرىدا مونوپولىيە كاپىتالىزمى بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى يازغان. بۇ ئەسىرىدە لیوبەك سودىگەرلىرىنى قات

تىق تەنقىد قىلغانلىقى ئۈچۈن، لىيۇبېك بايلىرى يازغۇچىنى قاتتىق ئەيىبلىگەن، لېكىن يازغۇچىمۇ قېرىغاندا «ئۆزۈمنى تەنقىد قىپتىمەن» دەپ ئۆكۈنگەن، لىيۇبېك خەلقىمۇ ئۇنى كەچۈرۈپ مەخسۇس خاتىرە ئۆيىنى تەشكىللەپ، ئۆز يازغۇچىسىغا بولغان كاتتا ھۆرمىتىنى ئىپادىلىگەن.

ھېنرى توماس، توماس مان مۇزېيى لىيۇبېك خەلقىنىڭ غۇرۇرى، خۇشاللىقى ئىكەن. شەھەر مەركىزىدىكى بۇ قەدىمىي بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە چىققان ئادەم ئاكا - ئۇكا يازغۇچىلارنىڭ نيۇيورك ئايرودرومىدا قول تۇتۇشۇپ، قىزغىن كۆرۈشۈۋاتقان چوڭايتىلغان رەسىمىنى كۆرىدۇ. بۇ رەسىمنىڭ تېگىگە ھېنرى توماسنىڭ: «مەن نەدە بولسام، گېرمانىيە مەدەنىيىتى شۇ يەردە» دېگەن سۆزى يېزىلغان.

بۇ ئاكا - ئۇكا يازغۇچىلار ئەلۋەتتە شۇنداق دېيىشكە مۇناسىپ. ھېنرى توماس ھاياتىدا ئونتوققۇز توم رومان، ئەللىك بەش پارچە پوۋېست، ھېكايە ۋە نۇرغۇن دراما، سىياسىي، پوبلىستىك ماقالىلەرنى يازغان. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە گېرمانىيە فاشىزمىنى، ئەزگۈچىلەرنى قاتتىق سۆككەن. فاشىزمغا قارشى كۈچلەرنى، ئەمگەكچىلەرنى، بولۇپمۇ بۇ ئىككىسىنىڭ بىرلىكى بولغان سوۋېتلەر ئىتتىپاقى، سوتسىيالىزمنى قىزغىن مەدھىيىلىگەن. ئۇ ۋەتىنى (مىيونخېن)، فرانسىيىدە ئاخىرىدا ئامېرىكا كالىفورنىيە شتاتىنىڭ سىبونكا شەھىرىدە خەلقئارا تىنچلىق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بۈيۈك ئەرباب. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن شەرقىي گېرمانىيە دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ئۇنى دۆلەت سەنئەت ئىلمىي ئاكادېمىيىسىنىڭ رەئىسى قىلىپ بەلگىلىگەن ۋە بىرىنچى دەرىجىلىك دۆلەت مۇكاپاتى بىلەن مۇكاپاتلىغان. يازغۇچى گېرمانىيىگە قايتىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا، 1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يەتمىش توققۇز يېشىدا ۋاپات بولغان.

مۇزېيغا يازغۇچىنىڭ 1935 — 1938 - يىللىرى فرانسىيىدە

سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندە يازغان رومانلىرىدىن «پادىشاھ ھېنرى (IV) نىڭ ياشلىق دەۋرى»، «پادىشاھ ھېنرى (IV) نىڭ تاماملىنىشى» قاتارلىقلارنىڭ كۆپ تىللاردىكى نەشرى، «پىپو. سىفانو»، «يۈرەك»، «مۇھەببەت ھېكايىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى، پوبلىستىك ماقالىلىرىدىن «زولا توغرىسىدا»، «ھوقۇق ۋە ئادەم»، «تەپەككۇر زوراۋانلىقى»، «روھ ۋە كەسپىي ئىش» ناملىق ماقالىلىرى بېسىلغان گېزىت - ژۇرناللار قويۇلغان.

مۇزېيدىكى چۈشەندۈرۈشلەر ئىچىدە ئاكا - ئۇكا يازغۇچىلارنىڭ بىر مەزگىل بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى توغرىسىدا ئېلىپ بارغان گېزىت - ژۇرناللاردىكى ئۆزئارا كۆرەشلىرى مېنى قىزىقتۇردى. ئاكىسى ھېنرى توماس 1918 - يىلى گېرمانىيىنىڭ ئۇرۇش سىياسىتىنى تەنقىد قىلىپ «زولا توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغاندا، ئىنىسى توماس مان ئاكىسىنى تەنقىد قىلىپ «بىر سىياسەت بىلەن كارى يوقنىڭ قاراشلىرى» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ ئاكىسىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇلار شۇ سەۋەبتىن قېرىنداشلىقتىن ۋاز كېچىشكىلى تاسلا قالىدۇ. لېكىن 1942 - يىلى ئاكىسىنىڭ يەتمىش بىر ياشقا توشقانلىقىنى تەبرىكلەپ يازغان خېتىدە توماس مان ئۆز خاتالىقىنى ئىقرار قىلىدۇ.

يازغۇچىلار ئارىسىدا، قېرىنداشلار ئارىسىدا پىكىر ئىختىلاپلىرىنىڭ بولۇشى نورمال ھادىسە. لېكىن بىز بۇ نورماللىققا تېخى كۆنۈكمىدۇق. ھەدېسىلا «دۈشمەن، ئىككى گورۇھ مەۋجۇت» دەپ ئارىغا كىرىپ زۇغۇيلۇق قىلغۇچىلار، قۇتراتقۇچىلار چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل ئادەملەر شۇنى بىلىشى كېرەككى، پىكىر ئىختىلاپلىرىغا يول قويۇش كېرەك. ۋاقىت، ئەمەلىيەت ئۇلارغا ھەقىقەتنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ.

مۇزېينىڭ ئىسمى توماس مان مۇزېيى. لېكىن ئۇ يەرگە ئاكىسى ھېنرى توماس توغرىسىدا يۇقىرىقى نەرسىلەر ئالاھىدە ئورۇنغا قويۇلغان.

توماس مان ئاكسىدىن تۆت ياش كىچىك. ئۇ 1875 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ليوبەك شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بايىقى خاتىرە تېشى ئورنىتىلغان جايىدا چوڭ سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ، 1929 - يىلى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكىچە بولغان ئارىلىقتا «تىلىستان»، «تونىئاۋ - كىلىگر»، «ۋېنىس شەھىرىدە ئۆلۈش» قاتارلىق پوۋېستلارنى ۋە ئاتاقلىق رومانلىرىدىن «بودىنبورگ ئائىلىسى — بىر ئائىلىنىڭ يىمىرىلىشى» (ئىككى توم)، «بەگ خوجام جانابلىرى» قاتارلىقلارنى يازغان. 30 - يىللاردىن كېيىن بولۇپمۇ 1933 - يىلى گىتلېر تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇ بېرلىن قاتارلىق جايلاردا نۇرغۇن قېتىم فاشىزمغا قارشى نۇتۇقلارنى سۆزلىگەن. بۇنىڭ ئىچىدە 1933 - يىلى بېرلىندا ۋاگنا ۋاپاتىنىڭ ئەللىك يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزلىگەن سۆزى ئۈچۈن 1936 - يىلى ناتسىستلار ئۇنىڭ گىراژدانلىق ھوقۇقىنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئۇ، ئاۋۋال چېخوسلوۋاكىيىگە، شۋېتسارىيىگە، كېيىن 1938 - يىلىدىن باشلاپ ئامېرىكىغا پۇقرا بولۇپ، ئامېرىكا پولىنسدۇن ئۇنىۋېرستېتىغا پروفېسسور بولىدۇ. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشى مەزگىلىدە فاشىزمغا قارشى ئەللىك نەچچە قېتىم نۇتۇق سۆزلەيدۇ. ئۇ، تۇنجى پوۋېستى «چۈشكۈنلىشىش» دىن (1894 - يىلىدىن) تارتىپ 1954 - يىلقى تاماملانمىغان ئاخىرقى رومانى «ئالدامچى فىلىكس كروولنىڭ ئەركىنلىكى» (ئەسلىمىسىنىڭ بىرىنچى قىسمى) غىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئاتمىش يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكەن ئۆمرىدە ئون نەچچە داڭلىق رومان، يەتمىش نەچچە پوۋېست، دراما ۋە نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. مۇزېيدا مەن توماس مان ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا سوزۇلغان مۇندەرىجىسى، ئاۋۋال ماشىنكىدا ئۇرۇلغان، كېيىن تەھرىرلەنگەن قول يازمىلىرىنى، ئۇستەل، ئورۇندۇق، كىيىم - كېچەك، دوست - ئاغىنە، بالا - چاقىلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىنى كۆرۈپ، بىر يازغۇچىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى، خەلق ئالدىدىكى

بۇرچى، ئۆز ئىشىغا بولغان مۇھەببەت مەسئۇلىيىتى ئۇستىدە قاتتىق ئويلاندىم. ئۇ ئاتمىش يىل توختىماي يازغان، توختىماي يېڭىلىقتا ئىنتىلگەن. ئۇ، سەنئەت ئىجادىيىتى جەھەتتە كلاسسىكلارنىڭ ئىسىل ئەنئەنىلىرىگىمۇ ۋارىسلىق قىلغان ھەم يېڭى سەنئەت ۋاستىلىرى بىلەن دەۋرنى ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى پېشقەدەم كىتابخانلارمۇ، يېڭىلىقتا ئامراق ياشلارمۇ قىزىقىپ ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ رومانلىرىنى تەنقىدچىلەر: «گېرمانىيىنىڭ روھىي تارىخى» «پۈتۈن ياۋروپا ئۇنى ئۆزىگە ئالاقىدار دەپ قارايدۇ» دەپ باھالىغان. ئۇ نەسىرچىلىكتە بىۋاستە بايان ۋە ۋاستىلىك بايان قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىش ياكى بايان بىلەن مۇلاھىزىنى ئارىلاشتۇرۇش ۋە ئىچكى مونولوگ قاتارلىق ئۇسۇللارنى، شۇنداقلا پىكىر ئېقىمى ۋاستىسىگە ياتىدىغان زامانىۋى ئۇسۇللارنىمۇ قوللانغان.

توماس مان مۇزېيى ماڭا بىر مۇھىم لېكسىيە. بىر مۇھىم كىتاب بولدى. مەن سۈرەت ۋە نەرسىلەر بىلەن تولغان ئۆيدىن ئۇنىسىز، شاۋقۇنسىز بىلىم ئالدىم.

لىيوبەكلىكلەر ئۆز ئەدىبلىرىنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىدىكەن. مۇزېيدا يەنە بۇ شەھەردە تۇغۇلغان ئايال يازغۇچى ئىدابويېت ئالاھىدە ھۆرمەتلىك ئورۇنغا قويۇلغان. گەرچە بۇ نامى مەشھۇر بولمىغان ئايال ئەدىب ئۇلۇغ گېرمانىيە شائىرى گىيوتىنىڭ شارلىتى فەن كەلپ ئىسىملىك ۋاپادار ئاشنىسى توغرىسىدا بىرلا ئەسەر يازغان بولسىمۇ.

شائىر گەيبىل (1884 — 1915) ۋە ئۇنىڭ گۈزەل ئايالىمۇ مۇشۇ شەھەرلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ ئىسىل ئەسەرلىرى بىلەن بۇ مۇزېيدىن ئورۇن ئالالىغان.

ئۆز ئەدىبلىرى بىلەن پەخىرلىنىش بىر مەدەنىيەتلىك خەلقنىڭ ئەخلاقىي پەزىلىتى بولسا كېرەك، مەن گېرمانىيىدە يۈرگەن قىرىق نەچچە كۈن ئىچىدە شەھەرلەردە، يېزىلاردا شائىرلار،

يازغۇچىلار نامى بىلەن ئاتالغان نۇرغۇن چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنى، ھەيكەللەرنى، مۇزېيلارنى كۆردۇم. مەسىلەن، فرانكفورتنىڭ ئەڭ چوڭ كوچا دانتى كوچىسى، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدىغا گومېر بىلەن ئارىستوتېلنىڭ ھەيكىلى قاتۇرۇلغان، نيورنبورگ شەھىرىنىڭ بىر يېزىسىدىكى كوچىلارنىڭ بېشىغا: «ھ. ھەينى، شىللېر، گيوتې... كوچىلىرى» دېگەن ۋېۋىسكىلار قادالغان.

6. ماڭا يوچۇن ۋە قىزىقارلىق تۇيۇلغان گېرمانىيە جەمئىيىتى

مەن بارلىق مەدەنىيەتلىك شەرقلىكلەرگە ئوخشاش، غەربنى كىتابلاردىنلا بىلگەنمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز غەرب توغرىسىدا «پاش قىلىش» ئاساسىي تېما قىلىنغان كىتابلارنى كۆپ ئوقۇغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، بەدىنىمىزگە غەربنىڭ چىرىكلىكى توغرىسىدىكى چۈشەنچە ئۆزگەرمەس قانۇندەك سىڭىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن «چىرىتىش» كە قارشى «ئىدىيە تەييارلىقى» بىلەن بۇ جەمئىيەت بوسۇغىسىغا قەدەم باستىم.

ئېزىش ـ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش، بۇلاش، ئالداش، ھىيلە ـ گەرلىك قىلىش، ھەتتا ئادەم ئۆلتۈرۈش قاتارلىق يامان قىلمىشلار بىلەن ۋەھشىيلىكلەر بىزچە بولغاندا، غەرب ئۈچۈن ئومۇملاشقان نەرسىلەر. بۇ نەرسىلەر بىزگە يوچۇن، ئۇلارغا ئۆز. لېكىن ماڭا بۇ نەرسىلەرنىڭ ئۇچرىمىغانلىقى غەلىتە، يوچۇن تۇيۇلدى. مەن چوڭ كوچىلاردا ئۇچرىتالمىغان بۇ نەرسىلەرنى «خىلۋەت كوچا» ۋە «تۆۋەن قاتلام» لاردىن تاپارمەن دېگەن نىيەت بىلەن غەربىي گېرمانىيە جەمئىيىتىنى ئىنچىكە ۋە چوڭقۇرراق تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولدۇم. مەن بىر يېرىم ئاي ئىچىدە دۆلەت مېھمانخانىلىرىدا بىر كۈنمۇ ياتمىدىم. زىيالىيلارنىڭ ئۆيلىرىدە يېتىپ ـ قوپۇپ ھەر خىل ئادەملەر: ئاددىي دوختۇرلار، رېمونتچىلار، ئوقۇتقۇچىلار، ئىشچىلار، دېھقانلار، ئىشسىز زىيالىيلار، رىقابەتتىكى سودىگەرلەر،

ئوقەتچىلەر ۋە دۆلەتنىڭ ئاددىي خادىملىرى بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىدە، زىياپەتلىرىدە، ئىش ئورۇنلىرىدا بولدۇم، ئويۇن - تاماشا، سەپەر - سەيلىلەرنى ئۇلار بىلەن بىللە ئۆتكۈزدۈم. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى، كىرىمى، شەخسىي سەرگۈزەشت - تارىخى، پىلان - ئارزۇلىرى، ھەتتا ھەۋەس - ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن تونۇشتۇم ۋە بۇ جەھەتتىكى كۆرگەن، ئاڭلىغان، ھېس قىلغانلىرىمنى ئەينەن يېتى خاتىرەمگە يېزىپ قويدۇم. ماڭا يوچۇن ۋە قىزىقارلىق تۇيۇلغان بۇ جەمئىيەت توغرىسىدىكى ئوششاق - چۈششەك ماتېرىياللار شەرقلىقلەرنىڭ غەربلىكلەرنىڭ بۇگۈنكى تۇرمۇشىنى بىلىۋېلىشىدا ئاز - تولا پايدىسى بولار دەپ ئويلايمەن.

تۇماسنىڭ ئۆيى ئىككى قەۋەتلىك (يەر ئاستىدىكى بىر قەۋەت بىلەن جەمئىي ئۈچ قەۋەتلىك) ئەتراپى باغ - چىمەنلىك ئۆي. ئۇ تۇرۇۋاتقان ھېلىس ھوپ يېزىسى ئىككى يۈز نەچچە ئاشۇنداق قورۇ - جايلاردىن قۇراشتۇرۇلغان. بۇ ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىلا ئىككى-ئۈچ قەۋەتلىك، ئۈستى چېدىرلىق، چەت - چۆرىسى باغ - ۋارانلىق، يوللىرى ئاسفالت، يېزا ئەتراپى ياپيېشىل. قويۇق ئورمانلىقلار بۇ يەردىن يىگىرمە كىلومېتىر نېرىدىكى بالتىق دېڭىزىغا بېرىپ تۇتىشىدۇ. ئەتراپىدىكى تۆپىلىكلەردە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق تەرەققىي قىلغان. يەر مۇنبەت، ھاۋا يىللىق، ھۆل - يېغىن كۆپ بولغاچقا زىرائەت ئاينىيدىكەن، مال سەمرىيدىكەن، ئالما - نەشپۈت، ياڭاق، ئۈزۈملىرى تەملىك، سۈلۈق بولىدىكەن. ھاۋا، يېمەك - ئىچمەك ياخشى بولغاچقا، شەھەرلەردە خىزمەت قىلغۇچى نۇرغۇن ئادەملەر مۇشۇ يېزىلاردا ئۆي - ماكان تۇتۇشۇپ يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللار بىلەن ئۆز ماشىنىلىرىدا قاتناپ يۈرۈپ خىزمەت ئىشلەيدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھېلىس ھوپ ئىككى يۈز نەچچە ئۆيلۈك يېزا ئاتالسىمۇ، بۇ يەردە پەقەت بىرنەچچە ئۆيلۈكلا دېھقان بار. قالغانلىرى بولسا، يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك شەھەردە ئىشلىگۈچىلەر. توماس ئاشۇلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ تۇرۇۋاتقان بۇ ئىككى قەۋەتلىك

ئۆيى قوشنىسى — سودىگەر بەرگولتىنىڭ ئۆيى ئىكەن. ئىجارە ھەققى مىڭ ماركقا (ھەر ئايلىقى) بارىدىكەن. توماس ئايالى، ئىككى قىزى بىلەن بۇ ئۆيدە تۇرۇۋاتقىلى خېلى يىللار بوپتۇ. بىز كەلگەندە بۇ ئۆيدە ئايالى باللىرى بىلەن يوق ئىدى (ئۇ دوستى بىلەن باللىرىنى ئېلىپ گېرمانىيىنىڭ جەنۇبىغا ئاتا - ئانىسىنى كۆرگىلى كەتكەنىكەن).

گېرمانىيە دۇنيادىكى ئۆتىنچى سانائەت دۆلىتى، دېھقانلار ئومۇمى ئاھالىنىڭ بەش پىرسەنتىگە يەتمەيدۇ. سانائەت تەرەققىياتى بۇ دۆلەتنىڭ خەلق تۇرمۇشىغا نۇرغۇن ئوڭايلىقلارنى كەلتۈرگەن. مەسىلەن، يېمەك - ئىچمەك دۇكانلىرىدا ھەممە نەرسە تەييار: كۆكتاتلار يېيىپىكى، ھەر خىل گۆشلەر ھازىر سويۇلغاندەك، ئۇن، گۇرۇچ، ھەر خىل خېمىر تاماقلار (لەگمەن، سۇيۇقئاش خېمىرلىرى كېسىكلىك پېتى)، نان - بولكىلار، سېرىق ياغ، ھەسەل، ھەر خىل ۋارېنىلەر بولاقلىق، باھاسى يېزىقلىق ھالدا تىزىقلىق تۇرىدىكەن. خېرىدار مەخسۇس تەييارلانغان قول ھارۋىسىنى ئىتتىرىپ كىرىپ نېمىنى خالىسا ئۆزى ئارىلاپ يۈرۈپ ئېلىۋېرىدىكەن، چىقىش ئىشىكىدە مەخسۇس قاچىلارغا سېلىنغان بۇ نەرسىلەر ئاپتوماتىك ھالدا ھېسابات ئورنىدىن ئۆتىدىكەن. كىچىك ئېكراندا ھەربىر مالنىڭ باھاسى يېزىلىپ تۇرىدىكەن، ئاخىرىدا ئومۇمىي پۇل مەلۇم قىلىنىدىكەن. خېرىدار پۇل تۆلەپ نەرسىلىرىنى ئېلىپ كېتىدىكەن. پۈتۈن سودا جەريانىدا خېرىدار بىلەن مال ساتقۇچى زادىلا بىۋاستە ئۇچراشمايدىكەن.

بىز توماس بىلەن ئەنە شۇنداق تەييار نەرسىلەرنى ئۆيگە ئېلىپ كەلدۇق.

— بىزدە ھەپتىدە ئىككى كۈن دەم ئېلىش بولىدۇ. بەش كۈن ئىشلەپ ئىككى كۈن دەم ئالىمىز، ئىككى كۈننى دېڭىز بويلىرىدا، مېھماندارچىلىقتا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بىز ھەممە نەرسىنىڭ تەييار بولۇشىنى تەلەپ قىلىمىز. خەلقنىڭ بۇ

ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ھۆكۈمەت يېمەك - ئىچمەكنى مۇشۇنداق تەييارلاشتۇرغان، لېكىن بىز تەييار نەرسىنى ياخشى كۆرمەيمىزە ئۆزى ياساپ يېگەن غىزانىڭ تەمى بولىدۇ.

توماس «لېكىن» دېن كېيىنكى بۇ گەپنى ھەممىلا نېمىنى ئۆز قولى بىلەن ياساپ يەيدىغان ماڭا ئوخشاش شەرقلىكنىڭ كۆڭلىنى ياساش ئۈچۈن ئېيتتى دەپ چۈشەندىم. كېيىن مەن نۇرغۇن ئۆيلەردە مېھمان بولدۇم. ساھىبخان تاماق ئۈچۈن ئاز ۋاقىت سەرپ قىلىپ، مېھمان بىلەن سىردىشىشقا كۆپ ۋاقىت چىقىرالايدىغان، ماشىنىلىرى بىلەن دانىيە، ئاۋستىرىيە، گوللاندىيە، شىۋىتسارىيە دۆلەتلىرىنىڭ ياكى ئۆز دۆلىتىنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرىدا تاماشا قىلغاندا، ئوڭاي غىزالىنالايدىغان شارائىتتا ئىگە بولۇشتا، بۇ تەييار تاماقلارنىڭ پايدىسى كۆپ ئىكەن.

توماسنىڭ ئايالى ئەلىن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىكەن، دوستى بىلەن ئىككىسى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى، ئاكتىپ كىتابخانلار ئىكەن. ئۇلار مېنىڭ «كەسپىي يازغۇچى» ئىكەنلىكىمنى ئاڭلاپ ماڭا تولىمۇ قىزىقتى.

— مۇقىم مائاشىڭىزدىن باشقا قەلەم ھەققى ئالىدىكەنسىز، ئەجەب ئەتىۋارلىنىدىكەنسىلەر، سىلەردە يازغۇچىلار ھۆرمەتلىك ئىكەن، — دېدى ئېگىز بوي، قوي كۆز، چاچلىرى ئاقۇچ ئەلىن.

— بىزنىڭ مائاشىمىزمۇ، قەلەم ھەققىمىزمۇ تۆۋەن، — دېدىم مەن ئۆز ئەھۋالىمىزنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، — سىلەردە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىككى يېرىم مىڭ ياكى ئۈچ-تۆت مىڭ مارك ئايلىق ئالىدىكەن. ئۈچ مىڭ مارك جۇڭگو پۇلىغا ئالتە مىڭ يۈەن دېگەن سۆز. بىزدە بۇ پۇلنى ئىككى يىلدا ئاران ئالالايمىز.

— لېكىن سىلەردە مال باھاسى ئەرزان.

— شۇنداقتىمۇ بىزنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىمىز خېلىلا تۆۋەن.

بىزنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان مىللىي دارامىتىمىز ئارانلا ئىككى يۈز ئامېرىكا دوللىرى چامىسىدا. سىلەردە بولسا سەككىز مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەن، بىزنىڭكىدىن قىرىق باراۋەر يۇقىرى دېگەن سۆز. لېكىن مال باھاسى ئىككى-ئۈچ باراۋەرلا يۇقىرى ئىكەن. مەسىلەن، بىزدە بىر يۈەنگە ئۈرۈمچىدە تۆت تۇخۇم كېلىدۇ. سىلەردە بىر ماركقا ئىككى تۇخۇم كېلىدىكەن. خەلقئارا بازاردا بىر مارك ئىككى يۈەنگە تەڭ.

— بىزدە قەلەم ھەققى بىلەن باي بولماق تەس، — دېدىم گەپ قەلەم ھەققىگە يۆتكەلگەندە، — مەسىلەن، سىلەردىكى گونتاگىراستەك① باي يازغۇچىلار بىزدە ناھايىتى ئاز ياكى يوق.

— لېكىن گېرمانىيىدە كىچىك يازغۇچىلارغا قەلەم ھەققى بېرىلمەيدۇ. نۇرغۇن ئىلمىي ماقالە، كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرى پۇل تۆلەپ كىتابلىرىنى باستۇرىدۇ. داڭلىق يازغۇچىلارغا يۇقىرى قەلەم ھەققى بېرىلىدۇ. گونتاگىراس سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، ئۇ دېموكراتىك ئىسلاھات تەرەپدارى، سابىق زۇڭلى برليارتنىڭ دوستى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ گېرمانىيىدە ئورنى يۇقىرى. مەرھۇم ھېنرىخ بولمۇ يۇقىرى قەلەم ھەققى ئالىدىغان يازغۇچى ئىدى. لېكىن بۇ داڭلىق يازغۇچىلارمۇ ياش مەزگىللىرىدە قەلەم ھەققى ئالالمىغان. ئىشتىن سىرت يېزىپ، پۇل تۆلەپ ئەسەرلىرىنى باستۇرۇپ يۈرۈپ كېيىن داڭ چىقارغان. يازغۇچىلار پۇل تېپىشنى ئۆزىگە مەقسەت قىلمىسا كېرەك دەپ ئويلايمەن. سىلەردە قانداق؟

— يازغۇچىنىڭ مەقسىتى پۇل تېپىش ئەمەس، بىزدە مۇتلەق كۆپچىلىك يازغۇچىلار پۇل-مەنپەئەت سۈرۈشتۈرمەيدۇ.

— نېمىشقا «مۇتلەق كۆپچىلىك» دەيسىز؟ — ئەلنىنىڭ دوستى سورىدى.

① گونتاگىراس — ھازىرقى زامان گېرمانىيە يازغۇچىسى، ئۇ بەكمۇ باي.

— دېمەك، پۇل تېپىشنى مەقسەت قىلىدىغانلارمۇ بار دېگەن
سۆز ـ دە بۇ، شۇنداقمۇ؟ — ئەلىن سورىدى.

— شۇنداق، ناھايىتى ئاز ساندا ئىقتىسادىي مەنپەئەت
ئۈچۈن ئەسەر يازىدىغان ئادەملەرمۇ بار.

— قەلەم ھەققىنى ئويلىماي، قىيىن شارائىتتا ئەسەر يې
زىپ، دۇنياغا داڭلىق يازغۇچى بولغانلار بىزدىمۇ بولغان، —
دېدى ئەلىن مەن بىلەن بەسلەشكەندەك ئۆز خەلقىنى ماختاپ، —
مەسىلەن، فونتانا① 1870 ـ يىلىغىچە مۇخبىرلىق قىلغان. كافكا
ستراخۇانىيە شىركىتىنىڭ ئاددىي خادىمى ئىدى. ھولدەرلىن
تېخى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ئۇلار ئىشنى ئالدى
راش بولسىمۇ كېچىلىرى ئەسەر يازغان، لېكىن قەلەم ھەققى
ئالغان ئەمەس. ئۇلار نامرات ئۆتكەن، لېكىن ھازىر دۇنياغا داڭ
لىق يازغۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. مۇزات گېرمانىيىنىڭ پەخرى، ئۇلۇغ
مۇزىكانتى. ئۇنىڭ ھاياتى توغرىسىدا يېزىلغان كىنونى كۆردىڭىز
مۇ؟ ئۇ ئايالى بىلەن يالغۇز ئوغلىنىمۇ باقالمىغان، لېكىن تولا
ئىشلەپ چارچاپ ئۆلگەن. بۇلارنى نېمە دېيىش مۇمكىن؟ ئىجتى
مائىي بۇرچ كۆز قارىشى دېسە توغرا بولامدۇ ياكى قالغاچنىڭ
ئۇۋا ياسىغىنىغا ئوخشاش ستېخىيىلىك ھەرىكەت دېسە بولامدۇ؟

ھەممىنى بىلىشكە قىزىقىدىغان، مىللىي غۇرۇرى كۈچلۈك
گېرمانىيە ئاياللىرىغا نېمە دېگۈلۈك؟ ئۇلار بىلەن مۇنازىرىلىشىش
كۆڭۈللۈك، لېكىن ئاقىلانە ئەمەس.

— ئۆز ئىشىغا مۇھەببەت باغلاش، ئۆز ـ ئۆزىنى سۆ
يۈش، — دېدىم يازغۇچى بولغانلىقىم بىلەن پەخىرلىنىپ، —
بارلىق ئىلىم ئىگىلىرىگە خاس پەزىلەت. قەدىمىي ئىندىيانلار
نىڭ «ئۆزۈڭگە ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ ئاشىق بول، ئاندىن باش
قىلار ساڭا ئاشىق بولىدۇ» دېگەن بىر داڭلىق سۆزى بار ئىكەن،
مۇتلەق كۆپچىلىك يازغۇچىلار بۇ سۆزگە ئەمەل قىلىدۇ، شۇنىڭ

① فونتانا 1819 ـ يىلى تۇغۇلۇپ، 1898 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

ئۇچۇن ئۇلار خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالالايدۇ.

— يەنە مۇتلەق كۆپچىلىك! — دېدى ئەلنىنىڭ دوستى كۈلۈپ. ئۇلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى.

پۇلدىن ئىشنى، ئادەمنى ئۈستۈن بىلىدىغان ئادەملەر ھەممىلا يەردە بار. لېكىن پۇل بىلەن ھېسابلاشمايدىغان ئادەم يوقنىڭ ئورنىدا. غەربىي گېرمانىيە پۇقرالىرىنىڭ شەرقتىكى كىچىك، كەمبەغەل مىللەتلەرنى ھۆرمەتلىشى، ئۇلارغا قىزىقىشى، ھەتتا ئالىي مەكتەپ ياكى پەنلەر ئاكادېمىيىلىرىدە بۇ مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى تۇرمۇشىنى تەتقىق قىلىشقا نۇرغۇن كۈچ سەرپ قىلىشتا بىرەر سىياسىي ياكى ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى چىقىش نۇقتا قىلمىغان بولۇشى ناھايىتى ئېنىق. لېكىن ئۇلار مەقسەتسىز ئىش قىلمىسا كېرەك. ئۇلارنىڭ مەقسىتى: ھازىر ئۆزلىرى دۇچ كېلىۋاتقان يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادە ئىلىم - پەن تەرەققىياتى جەريانىدا پەيدا بولغان بەزى رېئال مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بولسا كېرەك. مەسىلەن، گېرمانىيە جەمئىيىتىدە ھەر خىل ئاپتوماشىنىلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولۇشى (ھەتتا بالا باقىدىغان ئۆي خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ مەخسۇس كىچىك ماشىنىسى بار ئىكەن)، يېمەكلىكلەرنىڭ تەبىئىي بولماسلىقى (توخۇلار، تۇخۇملار زادى كۈن نۇرى كۆرمەيدىكەن)، سۇ ۋە ھاۋانىڭ بۇلغىنىشى بىلەن بەزى قەدىمىي دەرەخلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى (مەسىلەن، 1987 - يىلى قارىياغاچلار ئومۇميۈزلۈك قۇرۇغان) قاتارلىق ئىشلار نۇرغۇن ئادەملەرنى ئويلاندۇرغان. ئۇلارنىڭ خىيال ۋە ئارزۇلىرى توغرىسىدا «لۆبەك گېزىتى» مۇخبىرى — قىزىل ساقاللىق يىگىت مەن بىلەن سۆھبەتلەشكەندە شۇنداق دېدى:

— سىزگە بىزنىڭ ئېلېكترلەشكەن، ماشىنىلاشقان، ياشىماق ئاسانلاشقان جەمئىيىتىمىز قىزىق تۇيۇلۇپتۇ. لېكىن بىز نۇرغۇن ئىشلاردىن نارازى. مەسىلەن، بىزدە ھەر يىلى يىگىرمە — ئوتتۇز مىڭ

ئادەم قاتناش ھادىسىسىگە ئۇچرايدۇ. غەربىي گېرمانىيىنىڭ كىچىككىنە زېمىنىدىكى يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يوللاردا ھەر كۈنى يەتتە - سەككىز مىليون چوڭ - كىچىك ماشىنا چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇلار نېمىلەرنى ئارقىتىدۇ بىلەمسىز؟

— چاقىدىن كادىسى، ئارقىسىدىن چىققان ئىس بىلەن قوغۇشۇن ماددىلىرىنى تارقىتىدۇ.

— دۇرۇس، شۇنداق. بۇ زەھەرلىك ئېلېمېنتلار ھاۋا تەركىبىدە مىلياردتىن، تىرىللياردتىن بىر ئۈلۈش بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئەللىك ياكى يۈز يىلدىن كېيىنچۇ؟ بىزدە تېخى بۇ ۋەھىمىدىن مۇداپىئەلەنگۈدەك ئىشەنچلىك ئامال يوق.

گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدىكى سۆھبەت، مۇلاھىزىلىرىم ھەممىلا جايدا ئېلىپ بېرىلدى. بۇ مۇلاھىزىلەر بىرەر تېمىغا يىغىنچاقلانغان ئەمەس. ئۇ خۇددى «تاڭ ئېتىمى» ئۇسلۇبىدا يېزىلغان ئەسەردەك بىر باغدىن، بىر تاغدىن ئېلىنغان مىساللار بىلەن تولغان. لېكىن بۇ پاكىت ۋە مۇلاھىزىلەر مېنىڭ بۇ يوچۇن جەمئىيەتنى كۆزەتكەنلىكىمنىڭ مەھسۇلى. مەن سائىتىگە بىر يۈز يىگىرمە — بىر يۈز ئاتمىش كىلومېتىر تېزلىك بىلەن ماڭىدىغان كىچىك ماشىنىدا كېتىپ بارغىنىمدا ئۆز يۇرتۇم توغرىسىدا ئويلايمەن. مېنىڭ كۆز ئالدىمغا قولتۇقىغا بىر توخۇ ياكى مانتا كاۋىنى قىسىپ، تۆت بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ يېزا بازىرىغا كېتىپ بارغان يالىڭاياغ، ئۇستىبېشى چاڭ دېھقان كېلىدۇ. ئۇ دېھقانىنىڭ پۈتۈن ئۈمىدى شۇ توخۇ ياكى كاۋىدا. بىزدە بۇنداق دېھقانلار تېخى خېلى بار. مۇشۇنداق چاغلاردا خىيالىم غەربىي گېرمانىيىلىك دېھقان ئېرىكنىڭ ئۆيىگە يۆتكىلىدۇ.

ئېرىك ئوتتۇز سەككىز ياشلىق، ئېگىز، ساقاللىق يىگىت. ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى ئۇ بىزنى ئۆيىگە «كۆزلۈك ھوسۇلدىن كېيىن خۇداغا رەھمەت ئېيتىش چېيى» غا چاقىرغانىدى. مەن ئۇنى ئۆز ئۆيىنىڭ دالانىدا مېھمانلار ئۈچۈن تاتلىق ھاراق قايناتى‑

ۋاتقان يېرىدە كۆرگەن. ئۇنىڭ شېرىكى قىرىق بەش ياشلىق چىرايلىق قىز ئۇنىڭغا ياردەم قىلىۋاتقانىكەن، ئۇلار مەن بىلەن تولىمۇ قىزغىن كۆرۈشتى. شۇ ئىككى قەۋەتلىك، يېڭىدىلا مال بوردايدىغان ئېغىللىرى، يەم - خەشەك ئىسكىلاتى، ئاشلىق قاچىلايدىغان (ھەر بىرىگە ئوتتۇز نەچچە توننا ئاشلىق سىغىدىغان) پولات ئامبارلار ئورنىتىلغان ئاشلىق ئىسكىلاتلىرى بار كاتتا ئۆيدە ئېرىك ئاشۇ قىز بىلەن يالغۇزلا تۇرىدىكەن. ئۇلار نىكاھلانمىغان قىز - يىگىتلەر ئىكەن، لېكىن بىر ئۆيدە تۇرىدىكەن. ئۇلار ئىككىسى يىگىرمە بەش گېكتار يەرنى بىللە كۆكلىتىپ، چوشقا، كالا بورداپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئېرىك بۇ قېرى قىزغا ھەر ئايدا ئىككى مىڭ ماركتەك ھەق تۆلەيدىكەن. بىز زىياپەت تەييارلانغان جاي — ئۇستى چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئات - كالا بوردايدىغان ئېغىلغا كىردۇق. پەنجىرەدىن ئۇستەل، پىرىسلانغان پاخاللاردىن ئورۇندۇق ھازىرلىنىپتۇ. مېھمانلار ئورۇن تۇتۇپ ئولتۇرۇشى بىلەن ئۇلارغا ئىسسىق ھاراق بىلەن چوشقا گۆشى كاۋىپى تارتىلىدىكەن. سۆھبەت، مۇزىكا، تانسا بولۇپ تۇرىدىكەن. باللار پانۇسلىرىنى كۆتۈرۈپ سىرتتىن تىزىلىپ «بىز ئاي، بىز كۈن، بىز يۇلتۇز» دېگەن باللار ناخشىسىنى ئېيتىپ زالغا كىرگەندە، زالدا چىراغلار ئۆچۈرۈلدى، چاۋاكلار چېلىندى. كېيىن چوڭلار باللار بىلەن قول تۇتۇشۇپ تانسا ئويناشتى. بۇ يەردە باللار تولىمۇ ئەتىۋارلىق، ئۇلار قانچىلىك بەگباشلىق قىلىشسىمۇ ئۇلارغا يول قويۇلىدىكەن.

مەن بۇ دېھقان بىلەن پاراڭلاشتىم. ئۇ ماڭا بوردىلىۋاتقان ماللىرى، پولات ئامبارلاردا ساقلىنىۋاتقان يۈز نەچچە توننا ئاشلىقى (بۇغداي، ئارپا، قىچا)، ھەر خىل ئىشلارغا سېلىنىدىغان ئون سەككىز خىل ماشىنىسىنى كۆرسەتتى. بۇ ماشىنىلارنىڭ ئەڭ قىممىتى ئەللىك بەش مىڭ مارك، ئەڭ ئەرزىنى بىر مىڭ سەككىز يۈز مارك ئىكەن. يەر تېرىش، يىغىش، سۇغىرىش، مالغا يەم بېرىش، مال ئايغىنى

تازىلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى ماشىنا بىلەن بولىدىكەن. پۈتۈن ماشىنىلارنى ئېرىك ئۆزى ئاشۇ قىز بىلەن ئىشلىتىدىكەن. مەن ئۇنىڭ يىللىق كىرىمىنى سورىدىم.

— نەچچە يۈز مىڭ مارك پۇل خەجلەپ دېھقانچىلىق قىلىسەن، — دېدى ئۇ كۈلۈپ قويۇپ، — لېكىن كىرىم ئاز. گېرمانىيىدە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى بەك ئەرزان، ھەرقانداق ئاشلىقنىڭ بىر كىلوسى بىر ماركقا يەتمەيدۇ. مەسىلەن، بۇغداينىڭ بىر كىلوسى 0.41 مارك، ئارپا 0.8، قىچا 0.35 مارك. چوشقىلارنى دەمسىزا؟ بىر چوشقا كۈنىگە بىر مارك ئۆسىدۇ. يۈز كىلوگرام كېلىدىغان چوشقا ئاران ئىككى يۈز يىگىرمە مارك پايدا بېرىدۇ. لېكىن ئىش قاتلىمى چاغلاردا ئەمگەك كۈچى ياللايمەن. ياللانما ئەمگەكنىڭ بىر سائىتى يىگىرمە مارك. ھۆكۈمەت بىزگە ياردەم قىلمايدۇ. گېرمانىيىدە ھەر يىلى ئاشلىق، گۆش، سېرىق ياغ تاغلىرى پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. ھۆكۈمەت بۇ تاغلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن زېمىنغا چەت ئەللەرگە ساتىدۇ. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئەرزان بولغاچقا، دېھقانلار يەرلىرىنى سېتىپ باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. گېرمانىيىنىڭ يەر مەيدانى ئىككى يۈز قىرىق سەككىز مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، تېرىلغۇ مەيدانى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ كۋادرات كىلومېتىر. ئاتمىش مىليون ئادىمى بار. ھەر بىر جانغا ئىككى مودىن يەر توغرا كېلىدۇ. لېكىن گېرمانىيە دېھقانلارنى قەدىرلىمەيدۇ. بىر كىلو چوشقا گۆشى 14.5 مارك، بىر كىلو ئۇن 0.6 مارك. دۈڭ ئالسا 0.3 — 0.4 ماركقا بېرىدۇ، نېمىشقا ئۇنداق؟ سەۋەبى گېرمانىيە نېفىت، مال بوغۇزى، گۆش قاتارلىق خام ئەشيالارنى ئەرەبىستان، برازىلىيە، يېڭى زېلاندىيىدىن ئەرزان باھادا سېتىۋالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە گېرمانىيە ھەر يىلى چەت ئەللەرگە نۇرغۇن مىقداردا پۇل قەرز بېرىدۇ. بۇ پۇلنىڭ ئۆسۈمى بىلەن برازىلىيىنىڭ ئەرزان يەم - خەشىكى، يېڭى زېلاندىيىنىڭ يېڭى سويۇلغان، ئەرزان پاقلان گۆشى (ئىككى — ئۈچ كۈنلۈك يېڭى گۆش)،

ئەرەبىستان نېفتىنى سېتىۋالىدۇ. بۇنداق بولغاندىكىن بىزدەك يىگىرمە — ئوتتۇز گېكتار يېرى بار ئۇششاق دېھقانلارنىڭ ئىگى-لىكى نېمە بولماقچىدى؟

— سىلەر قانداق يوللار بىلەن پۇل تاپىسىلەر ئەمىسە؟

— چارۋىچىلىقنى بىللە ئېلىپ بارىمىز.

— دېھقانلارنىڭ پېنسىيە، ئىشسىزلىق مائاشى بارمۇ؟

— يوق. ئورمان بىنا قىلساق ياكى يېرىمىزنى تېرىماس-تىن ئاق قالدۇرساق بىر گېكتار يەرگە بىر مىڭ ئىككى يۈز ماركتىن پۇل بېرىدۇ.

مەن بۇ بىر جۈپ دېھقاننىڭ شۇنچە جىق نەرسىلەرنى بىلى-گىنىگە ھەيران بولدۇم. مەن ئۇلارنىڭ مەلۇماتىنى سورىۋىدىم، ئېرىنىڭ سۆزلەپ بەردى:

— مەن توققۇزىنچى سىنىپنى تۈگىتىپلا دادامدىن قالغان بۇ دېھ-قانچىلىق مەيدانىغا خوجايىن بولدۇم. ئىككى يىل ئىشتىن سىرتقى تېخنىكومدا، بىر يىل دېھقانچىلىق كۇرسىدا ئوقۇدۇم. ھەممە ماشىنىلارنىڭ تىلىنى بىلىمەن، ئۆزۈم ئىشلىتىمەن، ئۆزۈم رېمونت قىلىمەن. بۇ قىز ھەمراھىمنى دەمسىز؟ ئۇ ئالىي مەكتەپتە تىل فاكۇلتېتىنى تۈگىتىپ ئوقۇتقۇچى بولغان. ئوقۇتقۇچىلىقنى تاش-لاپ ماڭا ياردەمچى بولدى. پۇل ئۈچۈنمۇ دەمسىز؟ ياق، ئۇنداق بولمىسا كېرەك. قېنى، بېفكتتە ئۆزى سۆزلەپ باقسۇن.

— ياق، بۇ يەردە مەكتەپتىكىدىن جىق پۇل تاپالمايمەن. مەن ھەۋەس ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىم. مەن مۇسابىقە ماشىنى-سى، موتسىكلىت ھەيدەيدىغان تەنتەربىيىچى. ئوقۇتقۇچىلىق ماڭا يارىمىدى. ھازىر بىزنىڭ دۆلىتىمىزدە پېداگوگىكا ئىلمى بويىچە بالا ئوقۇتمايدۇ. ئەقلىي تەربىيىسىلا كۈچەيتىدۇ، ئەخ-لاقىي تەربىيە، گېگىنا بىلىملىرىگە ئېتىبار بەرمەيدۇ.

— يېقىندا ھامبۇرگ قىرائەتخانىسىدا بىر دېھقانچىلىق مەي-دانىنىڭ خوجايىنى رومان ئوقۇدى. دېمەك، سىلەر گېرمانىيە

دېھقانلىرى تەتقىقات، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنالايدىكەنسىلەر، سىلەردىمۇ سىناق قىلىنىۋاتقان ئىلمىي ئىشلار يوق ئەمەستۇ ـ ھە!

ئېرىك مېنىڭ سوئالىمغا كۈلۈپ جاۋاب بەردى:

— مەن بېسىلىپ ياتقان ئاشلىقىمنى پۇل قىلىۋېلىشنىلا ئويلايمەن. خۇدادىن ئاشلىق باھاسىنىڭ ئېشىشىنى تىلەيمەن. لېكىن مېنىڭ پۈتۈن ھەۋىسىم ماشىنىلاردا. ماشىنىلارنى بىر ـ بىرىگە باغلاشتۇرۇپ، بەزىدە قوشۇپ يۇغۇرۇپ باقىمەن. راستىنى ئېيتسام، ئىشلىنىشى ئاددىي، كۆپ خىل ئىشقا يارايدىغان ماشىنا لايىھەسى ئۈستىدە تولا باش قاتۇرىمەن.

ماشىنا كېتىپ بارىدۇ، بىز بالتىق دېڭىزى بويىغا يېتىپ كەلدۇق. مەن ئېرىك توغرىسىدىكى خىياللىرىمنى ئاخىرلاشتۇردۇم.

بالتىق تىنچ، كۆپكۆك چايكىلار ئادەمنىڭ بېشىغا قونىدۇ. ساياھەت پاراخوتلىرى، قەدىمكى يەلكەنلىك كېمىلەر ئۈزۈپ يۈرىدۇ. دېڭىز قىرغىقى بوك ئورمان، بىرلىرى ئېگىز، بىرلىرى پېيىلاڭغۇ خوتىللار (سارايلار) كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرىدۇ. ئۈچۈقنىڭ نېرىسىدا باشقا دۆلەت — دانىيە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

— سىلەردە قوشنا ئەللەرگە بېرىش قىيىن بولمىسا كېرەك؟

— ئىختىيارى، — دېدى توماس مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىمنى چۈشىنىپ، — پاراخوت، ماشىنا، ۋېلىسىپىت بىلەن خالىغان ۋاقىتتا، ئەتراپىمىزدىكى خالىغان دۆلەتكە توسالغۇسىز چىقىپ كىرەلەيمىز. پاسپورتقا قاراپلا قويىدۇ، خالاس.

— خالىسىڭىز مەن سىزنى يەلكەنلىك كېمە بىلەن دانىيە ياكى فىنلاندىيىگە ئاپىرىپ كېلەلەيمەن. ئازراق رەسمىيەت ئۆتەشكىلا بولىدۇ. بىزدە بۇ ئىش ئۇچۇن بەش ـ ئالتە مىنۇتلا ۋاقىت كېتىدۇ.

دېڭىز ياقىسىدىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىلا «خوتىل» ئىكەن. پىۋا ـ قەھۋەخانىلارمۇ تولا ئىكەن. ساياھەتچىلەرنىڭ تولىسى بوۋاي ـ موماي‌لار، ئۇلار دېڭىزنىڭ خىلى ئىچكىرىسىگە ياسالغان

ساياھەت سەپەرلىرىدە رېشاتكىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ ھەمراھى بىلەن مۇڭداشقاچ چايكىلارغا بولكا، مېۋە چېچىپ، چايكىلارنىڭ ئوزۇق ئۈچۈن قىلغان «كۆرەش» لىرىنى تاماشا قىلىشىدىكەن.

— بۇلارنىڭ ھەممىسىلا گېرمانىيىلىك ئەمەس، — دېدى توماس ئۇلارنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ، — بىزنىڭ مەملىكىتىمىزگە دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدىن ئوقەتچىلەر، ساياھەتچىلەر كېلىدۇ. ئەرەب سودىگەرلىرى، تۈرك ئىشچىلىرى، ھەتتا تايلاند يېزىلىرىدىن كەلگەن پاھىشە ئاياللار بۇ يەرگە كېلىپ باي بولۇپ كېتىدۇ. بىزنىڭ دۆلىتىمىز پاناھسىز ياشلارغا، ئۇ قايسى دۆلەتنىڭ ئادىمى بولۇشىنى سورۇشتۇرمەيلا، ئوقۇش پۇرسىتى، تاماق پۇلى، ياتاق پۇلى ۋە قوشۇمچە ئەمگەك قىلىپ (ئاشخانا، مېھمانخانىلاردا) پۇل تېپىش ئىمكانىيىتى بېرىدۇ.

مېنىڭ ھەمراھلىرىم پىۋا ئىچىپ ئولتۇرۇپ ماختانغىلى تۇردى. مەن چىدىمىدىم.

— ھەر كۈنى گېزىتتە نەچچە يۈز ھۆرەئى (پاھىشە ئاياللىرى) ئېلان چىقىرىدىكەن. بۇلارنىڭ نۇرغۇنلىرى چەت ئەللىكلەر ئىكەن. بۇمۇ چەت ئەللىك مۇساپىرلارغا قىلىنغان غەمخورلۇقمۇ؟ — دېدىم ئاخىرى.

— شۇنداق. ئۇلارمۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلارنىڭ كەسپىي كىنىشكىلىرى، كوچا - رايونلىرى بار. قانۇن ئۇلارنىمۇ قوغدايدۇ. بىز بۇ خىل «كەسىپ» نى نومۇسلۇق دەپ بىلىشكە ئادەتلەنگەن.

مەن دوستۇمنىڭ چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن بۇ گېپىنى قىلغىنىدىن ئوڭايسىزلاندىم.

— غىپپا پاك كوچىلىرى ئۇلارغا تېگىشلىك. ئۇ يەر ھامبورگنىڭ بىر ئاۋات جايى. بۇ نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە كەسىپنى ئېتىراپ قىلماي نېمە ئامال؟

ئۇ مېنىڭ ئوڭايسىزلانغىنىمنى سېزىپ قوشۇمچە قىلدى.

مەن گەتراپىمغا قارىدىم، مۇڭدىشىۋاتقان بوۋاي - مومايلار، قۇچقىدىكى يۇڭلۇق ئىتلىرىنى ئويناپ ئولتۇرغان ئالتۇن، بىرلىيانت بېزەكلىك ئاياللار، سۆيۈشۈۋاتقان يىگىت - قىزلار... ماڭا يوچۇن، چۈشىنىكسىز بىلىنىشكە باشلىدى. مەن نېگىر ئايال بىلەن بېشىنى بىر - بىرىگە يېقىن قىلىپ ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىۋاتقان سېمىز گېرمانىيىلىكنى شەرەت قىلدىم:

— ئاۋۇ نېگىر ئايالمۇ ھۆرەئى بولسا كېرەك؟

— ياق، ئۇنداقلار چەكلەنگەن كوچىلاردىن چىقمايدۇ. ئۇيەردىن چىقسا، ساقچىلار ئۇلارنى قامايدۇ. مۇنۇلار ئەر - خوتۇن. بىز گېرمانىيىلىك ئەرلەر ئاسىيالىقلاردىن ئۆيلىنىشنى ياخشى كۆرىمىز. ھەبەشلەر، ئاۋغانلار، خەنزۇلار، ۋيېتناملىقلار، ياپونلار، ئەرەب، تۈركلەردىن ئۆيلەنگەنلەر نۇرغۇن. ھېلىقى گىتلېر ئەتىۋارلايدىغان «سان ئارىيان» ئىرقى قالمىدى ياكى ناھايىتى ئاز. ئارىيانلار فرانسۇزلار، سلاۋيانلار، يەھۇدىيلەر، گوللاندىيىلىكلەر، ئىسكاندىناۋىيىلىكلەر، ئىتالىيانلار، ئاۋستىرىيىلىكلەر، شىۋېتسارىيىلىكلەر ۋە باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ھازىرقى گېرمانىيىلىكلەرنى پەيدا قىلغان. سىز بىلىدىغان تۈركۈلوگ، ئالىم گابائىنمۇ تېگى فرانسۇز، ھازىر گېرمانىيىلىك. مېنىڭمۇ تېگىم يەھۇدىي.

مەن كەچقۇرۇن بىر ساغلام گېرمانىيىلىكنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇم. ئۇ تۇماسىنىڭ قوشنىسى (ئۆي خوجايىنى) بەرگولت. بەرگولت پاكىز، يۈزىنىڭ ئېقى ئاق، قىزىلى قىزىل، ئېگىز، ساغلام ئادەم. ئۇ دائىم قىسقا، قويۇق چاچلىق بېشىنى مەغرۇرلۇق بىلەن تىك تۇتۇپ، سوغۇق ئۆكتەبىر كۈنلىرىدە سىرتتا كۆڭلەكچان يۈرەتتى. مەن ھەر دائىم ئۇنى ئالدىراش ماشىنىغا چىقىۋاتقان ياكى ماشىنىدىن چۈشۈۋاتقان ھالدا كۆرەتتىم. ئۇ ھەرقانچە ئالدىراش بولسىمۇ، كۈلۈمسىرەپ، بېشىنى سەل ئېگىپ «گۇتىن تاك ①» دېيىشنى ئۇنتۇمايتتى.

① گۇتىن تاك — ياخشىمۇسىز؟

بۇگۈن ئۇ ئۆيدە ئايالى ۋە بىردىنبىر ئوچىنچى ئائىلە ئەزاسى بولغان ئون ئالتە ياشلىق يۈگلۈق پىستە بىلەن بىزنى تولىمۇ خۇشال هالدا كۈتۈۋالدى. مەن بۇ گېرمانىيە سودىگىرىنىڭ ئۆيىدە ئۇنىڭدىن يەككە تىجارەتچىلەر توغرىسىدا بىر ياخشى ماتېرىيالغا ئېگە بولماقچىمەن. مەن سىنچى كۆزلىرىم بىلەن سودىگەر ئۆيىدىكى خاسلىقنى ئىزدىدىم. بەرگولت ئالتۇن ئۈزۈك، ئالتۇن سائەت تاقالغان سول قولىنى ئېگىمكىگە تىرەك قىلىپ، گۈزەل چىرايىنى تاماشا قىلدۇرماقچى بولغاندەك، كۈلەرەڭ مۇۋت قاپلىق دىۋاندا كۆك رەڭلىك، تولىمۇ چىرايلىق ئىران گىلىمى ئۈستىدىكى پۇتلىرىنى رىتىملىق مىدىرلىتىپ ماڭا قاراپ ئولتۇراتتى.

— سىزنىڭ تېلېفونىڭىزمۇ ئالاهىدە ئىكەن، — دېدىم پاپا ئۈچۈن دوخاۋا تاش، ماموقلار بىلەن ماشىنا چاقىدەك قىلىپ ياسالغان «كاردۋات» يېنىدىكى ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ئاجايىپ شەكىللىك تېلېفوننى شەرەت قىلىپ، — قىممەتمۇ؟

توماس ماڭا خەنزۇ تىلىدا:

— بىزنىڭ ئادىتىمىزدە نەرسىلەرنىڭ باھاسىنى سوراشنى مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلايدۇ.

— بۇ تېلېفون مەرمەر، ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ئېسىل مېتاللاردىن ياسالغان، باھاسى بىرنەچچە تۈمەن مارك!

مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە سىنچىلاپ سەپسالدىم. بۇ ئۆيمۇ باشقا گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ئۆيىدەك رۇسچە «Г» («گ») شەكلىدە ياسالغان. پۈتۈن بىنانىڭ بىرىنچى قەۋىتى بىرلا چوڭ ئۆي. بۇ ئۆينىڭ باشقا قارىغان تېمى ئەينەك. يەرگە تاپىسىدىن باشلاپ گۈلىسىز يېشىل گىلەم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يەر - بۇ يەرگە ئىران، ئەرەب، تۇنىس، ئىتالىيە، فرانسىيە، گرېتسىيىنىڭ دۇنياغا داڭلىق ھەرخىل ئېسىل گىلەملىرى سېلىنغان. «Г» نىڭ بۇ بېشىدىكى دۇگىلەك شەكىلدە جايلاشتۇرۇلغان مۇۋۇت، سوكنا

تاشلىق دىۋانلاردا بىز ئولتۇردۇق. «Г» نىڭ يەنە بېشىمۇ، ئوتتۇرىسىمۇ ھەرخىل دىۋانلار، ئاجايىپ نەپىس، ياغاچ ۋە ئال-تۇندىن ھەل بېرىلگەن مېتال جاھازلار بىلەن بېزەلگەن. لېكىن بۇ ئۆيدە مەن كۆرگەن گېرمانىيىلىك زىيالىيلارنىڭ ئۆيلىرىدەك پۈتۈن - پۈتۈن تاملارنى ئىگىلىگەن كىتابلار بىلەن تولغان كىتاب جاۋەنلىرى يوق. گۈللەر، نەپىس بۇيۇملار ھەممىلا ئورۇننى ئىگىلىگەن.

— ئۆي قانداق ئىكەن؟ — توماس مەندىن خەنزۇ تىلىدا سورىدى.

— بىز شەرقلىقلەر ئۆيلىرىمىزنى تۆت بۇرجەك ياساشقا ئا-دەتلەنگەن. لېكىن ئۆيىنى ئالتە بۇرجەك، سەككىز بۇرجەك،ھەتتا توققۇز - ئون بۇرجەك قىلىپ ياسىسىمۇ كۆركەم بولىدىكەن. مەن ئۈچ بۇرجەك، بەش بۇرجەك، يەتتە بۇرجەك ئۆيلەرنىمۇ كۆردۈم، بۇ ئۆيلەرمۇ ئالاھىدە بىلىنىدىكەن.

مەن ئۆزۈمنى ھەشەمەتكە قىزىقماي، غەلىتىلىككە قىزىققان قىلىپ كۆرسەتتىم.

— مەن سىزگە قانداق خىزمەت بىلەن ياردەم بېرەلىشىم مۇمكىن؟ — بەرگولت زەنجىرلىك، ئالاھىدە پۇرۇپكىلىق پىۋا بوتۇلكىسىنى بىر ئاجايىپ ئەسۋاب بىلەن ئېچىۋېتىپ مەندىن سورىدى. ئۇنىڭ پاكار، خۇش خۇي ئايالى مېۋە - چېۋە ئېلىپ كەلدى. يەنە بىر يەتتۇستىكى «گوللاندىيە هارىقى» نى ئاپئاق قىراۋ قاپلىغانىدى.

— ماڭا گېرمانىيە سودىگەرلىرى بىلەن چوڭ سانائەتچىلە-رىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەلەمسىزكىن؟

— چوڭ سانائەت شىركەتلىرىنىڭ خوجايىنلىرىدىن بىر-نەچچە دوستۇم بار. مەن سىزگە تونۇشتۇرۇپ قوياي. ئۇلار بى-لەن بىۋاستە سۆزلىشىڭ، بىۋاستە كۆرۈشۈڭ. ئۆز ئەھۋالىم توغرىسىدا مەن سىزگە سۆزلەپ بېرەلەيمەن. مەن ئوتتۇراھال

سودىگەر. ئومۇمىي سەرمايەمنى سوراپ قالدىڭىز، بىزدە بۇ خىل سوئاللارغا ئادەتتە جاۋاب بېرىلمەيدۇ. سىز بۇ مىللىي ئادەتنى توغرا چۈشىنەلەيسىز. ئەمدى مېنىڭ تىجارىتىمگە كەلسەك...

ئۇ ماڭا ئۆز ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى.

بەرگولت لۈبەك شەھىرىدە بەش كىشى ئىشلەيدىغان بىر ماشىنا زاپچاسلىرىنى ھەم توپ، ھەم پارچە ساتىدىغان چوڭ دۇكاننىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇ چوڭ ماشىنا زاپچاس زاۋۇتلىرىنىڭ خوجايىنلىرى بىلەن تۈزگەن توختام ئارقىلىق مال ئالىدىكەن. ئالغان زاپچاسلىرىنى كىچىك دۇكانلار (بۇ خىل دۇكانلارنىڭ كۆپلىرى، ماشىنىلارنى ماي بىلەن تەمىنلەيدىغان پونكىتلارنىڭ يېنىدا بولىدۇ) غا توپ باھادا، شەخسلەرگە پارچە باھادا ساتىدىكەن. بۇ ئىشتا رىقابەت ناھايىتى كۈچلۈك بولىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئۈچۈر ۋە خەۋەرلىشىشكە تولىمۇ ئەھمىيەت بېرىدىكەن. بازار باھاسى ھەر كۈنى ئۆزگىرىپ تۇرىدىكەن. ئوتتاق بازاردىكى دەرىجىدىن تاشقىرى دۇكانلار خېرىدارلارنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن ئالدامچىلىقمۇ قىلىدىكەن. مەسىلەن، «پالانى مالنىڭ باھاسى مۇنچە پىرسەنت چۈشتى، چاپسان سېتىۋېلىڭلار» دەپ ئېلان چىقىرىدىكەن. بۇنى ئاڭلاپ خېرىدارلار ئۇلارنىڭ دۇكانلىرىغا ئولىشىدىكەن، شۇ باھانىدە دۇكاندىكى باشقا ماللارمۇ سېتىلىدىكەن.

— كۆپ ئوبوروت بولغاندا كۈنىگە قانچىلىك پايدا تاپالايسىز؟

— ئوخشاش ئەمەس، شارائىتقا باغلىق. مەسىلەن، تۈنۈگۈن سىز قار ياغقان بىر كۈنى مەن ماشىنا چاقىغا باغلايدىغان زەنجىردىنلا ئۈچ كۈندە ئوتتۇز نەچچە مىڭ ماركىلىق ساتتىم.

— سانائەتچىلەر ۋەيران بولسا، ھۆكۈمەت ياردەم قىلامدۇ؟

— يۆلەيدۇ. مەسىلەن، قەرز بېرىدۇ، تەتقىقات تېمىلىرى ئۈچۈن دۆلەت پۇل بېرىدۇ. بىر سانائەتچى بىر شەھەردە يېڭى

زاۋۇت قۇرماقچى باھولس شۇ شەھەر ئۇنى ئەرزان يەر، ئەمگەك كۈچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

— بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

— سەۋەبى ئىككى: بىرىنچىدىن، ئۇ زاۋۇتلاردىكى ئىشچىلارنى ئىشسىز قويماسلىق. ئىشسىز قالغان ئىشچىلارغا دۆلەت ئىشسىزلىق مائاشى بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە زاۋۇتلارغا پۇل ياردەم قىلسا دۆلەت ئۈچۈن پايدىلىق. ئىككىنچىدىن، بۇ سانائەتچىلەر خەلقئارا رىقابەتكە يارايدۇ. بىزنىڭ خەلقئارا بازاردىكى رەقىبىمىز ياپونىيە، گېرمانىيە سانائەتچىلىرى ئىتتىپاقلىشىپ بۇ رەقىبىگە تاقابىل تۇرىدۇ، ھۆكۈمەتمۇ سانائەتچىلەرنى قوللايدۇ.

— لېكىن ياپونىيە بوش كەلمەيدۇ. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ «فېيتىيەن» ماشىنا شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتى يوق ئىكەن. ماشىنىلار زاۋۇتتىن بىراقلا بازارغا چىقىدىكەن.

— بىزنىڭ «بىنسى»① چۇ؟ ئىككى ئاي بۇرۇن زاكاز قىلىنىدۇ. دېمەك، ياسالماي تۇرۇپ بازارغا چىقىدۇ. «فېيتىيەن» نىڭ بىزدە سېتىلىشى سان چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ، لېكىن «بىنسى» نىڭ ياپونىيىدە سېتىلىشى سان چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. چەكلىمىدىن ئېشىپ كەتسە، سېتىشقا رۇخسەت قىلمايدۇ. خەلقئارادا بىزنى تۆتىنچى سانائەت دۆلىتى دەپ ئاتايدۇ. بىز ياۋروپادا بىرىنچى (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن باشقا)، ئەمەلىيەتتە غەربىي گېرمانىيە ياپونىيىدىن تۆۋەن ئەمەس.

— ياپونىيە پولات ئىشلەپچىقىرىشتا يۇقىرى، — دېدىم كۈلۈپ قويۇپ، — ئاسىيالىقلارمۇ بوش ئەمەس.

— راست، راست، بۇمۇ بىر ھەقىقەت. لېكىن ئۇ كەلگۈسىگە باغلىق.

— سىز ئەمگەك قىلامسىز ياكى خوجايىنلىق قىلىپلا ئولتۇرامسىز؟

— مەن ئەسلى بىر كىچىك خىزمەتچى ئىدىم. ھازىرمۇ

① «بىنسى» — گېرمانىيىنىڭ داڭلىق كىچىك ماشىنىسى.

خىزمەتچى دۇكىنىمىدا ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدىن كەچ سائەت ئون سەككىزگىچە خىزمەتچىلىرىمگە ئوخشاشلا خىزمەت قىلىمەن. چۈشلۈك تاماقنى دۇكاندا يەيمىز. ئايالىم بىلەن ئەتىگەنلىكى چىقىپ كەتسەك، كەچتە بۇ ئۆيگە ئۇخلاش ئۈچۈنلا كېلىمىز. بىر يىلدا ئارانلا بىر ھەپتە دەم ئالىمەن.

— شۇنچە پۇلدار تۇرۇپ نېمىشقا پۇلنىڭ راھىتىنى كۆرمەيسىلەر؟

بەرگولت مېنىڭ سوئالىمنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— راھەت ئىشتا. مەن پۇل تېپىش ئۈچۈنلا ئەمەس، ئۆز قابىلىيىتىمنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن سودا ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىمەن. مەن تېخى چەت ئەللەرنىڭ داڭلىق سودىگەرلىرى بىلەن بەسلىشىمەن. بىلەمسىز، بىزنىڭ غەربىي گېرمانىيە رىقابەتلەشمىگەن بولسا تەرەققىي قىلالمىغان بولاتتى. ئەنگلىيە، فرانسىيە خەلقئارا رىقابەتتىن بىر مەھەل ئۆزىنى ئازراق تارتىۋىدى، چېكىندى، ھازىر بىزدىن نۇرغۇن ئارقىدا، ھالى خېلىلا خاراب.

— سىلەر سودىگەرلەر دۆلىتىڭلارنىڭ خەلقئارا ئورنىنى ئويلايدىكەنسىلەر - دە؟

— دۆلەت، مىللەت ھەممىدىن ئەلا. بىز ھەرقانداق جايدا بۇ ئىككى مۇقەددەس ئاتالمىنى ئۇنتۇپ قالمايمىز.

مەن بۇ تەكەببۇر، ياسانچۇق غەرب سودىگىرىنىڭ ئاغزىدىن بۇ خىل گەپلەرنى چىقىدۇ دەپ ئويلىمىغانىدىم. غەرب سودىگىرىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ماڭا بىزدىكى ئايرىم سودىگەرلەرنى ئەسلەتتى، ئۇلارمۇ ئۆزى قىلىۋاتقان سودىنى ۋەتەن، مىللەت مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن بىلمەيدۇ. لېكىن ئايرىملىرىمۇ بار، ئۇلار ئۆمرىدە بىر قېتىم يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مۇقەددەس ناملارنى ئويلاپ قويمىغان ھەم ئويلىمايدۇ.

ئالدىراش سودىگەرنىڭ ئۆيىدىن پىۋا بىلەن مېھمان بولۇپ قايتىپ چىقتۇق. بىزدە بۇ خىل مېھماندارچىلىق پوچەكلىك ھېساب-

لىنىدۇ. لېكىن رىقابەت، پايدا - زىيان، مىنۇت - سېكۇنت بىلەن ھېسابلىشىش، پىكىر قىلىش ئادىتىگە ئايلانغان غەربلىكلەر يېرىم كۈنلەپ ياكى نەچچە سائەتلەپ مېھمان قىلىش، مېھمان بولۇشلارنى ئەيىب ھېسابلىسا كېرەك. ئۇلار سىزنى پەقەت ياكى چاي بىلەن مېھمان قىلىپ، تەكەللۇپ بىلەن بولسىمۇ «تاماق يەپ كېتىڭ» دېگەن سۆزنى ئېيتمايدۇ. ئۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تۇرمۇش شارائىتى شەكىللەندۈرگەن تۇرمۇش ئادەتلىرى شۇنىڭ ئۈچۈن بىزگە يوچۇن ۋە غەلىتە تۇيۇلىدۇ.

مەن ئەتىسى توماس ئەپەندىنىڭ ئائىلىسىدە خىزمەت قىلىدىغان خانىم ھەيدى بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى توغرىسىدا سۆھبەتلەشتىم. مېنىڭ قارىشىمچە، ھەيدى گېرمانىيە جەمئىيىتىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ. چۈنكى ئۇ توماسنىڭ ئۆيىدە ئۆي ئىشى قىلىدۇ. سىرتتا سائەتلىك ئىشلەپ قىلىدىكەن. لېكىن ئۇنىڭ چىرايلىق كىچىك ماشىنىسى بار، ئۇ توققۇز نەچچە سىنىپتا ئوقۇۋاتقان ئۇنىڭ ئېرى مانتىيور ئىكەن. ئۇلارنىڭ بالىسى يوق ئىكەن. ھەيدى توماسقا يىغلاپ تۇرۇپ بىرنېمىلەرنى دېدى. توماس ماڭا مۇنداق بىر ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى: ھەيدىنىڭ ئېرى بىر زاۋۇتقا توختام بىلەن ئىشقا كىرگەنىكەن. توختامدا، قاچانكى بۇ مانتىيور ئىشتىن ھەيدىلىدىكەن، زاۋۇت خوجايىنى ئۇنىڭغا ئون مىڭ مارك تۆلەيدۇ، دەپ يېزىلغانىكەن. ھەيدىنىڭ ئېرى ھاراق ئىچىپ ئىشقا بارغانلىقى ئۈچۈن خوجايىن ئۇنى ئىشتىن ھەيدەپتۇ. مانتىيور ھەقلىق ھالدا بىر تومەن مارك تەلەپ قىپتۇ. خوجايىن «ئون مىڭ مارك بېرىمەن، لېكىن ئارخىپىڭغا ‹ھاراقكەش› دېگەن سۆزنى يازىمەن» دەپتۇ. ھەيدى مۇشۇ ئىشقا يىغلىغانىكەن. مەن: «ئون مىڭ ماركنى ئالسا بولىدىغۇ، يازسا يازمامدۇ» دېدىم. توماس قايغۇرۇپ: «ياق، ئۇنداق قىلسا، مانتىيورنى ھېچكىم ئىشقا ئالمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، ئازراق پۇل خەجلەپ ئادۋوكات تەكلىپ قىلىش كېرەك» دېدى.

— بۇ ئىش ئۈچۈن ئادۋوكاتقا قانچىلىك پۇل تۆلەشكە توغرا كېلەر؟

— ئەگ ئاز بولغاندا ئۈچ يۈز مارك.

گېرمانىيە جەمئىيىتىدە ئادۋوكاتلار ئەتىۋارلىق ئىكەن. خىلمۇ خىل دەۋالار ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرىدىكەن. مەن تۇرۇۋاتقان بۇ يېزىدا ئادۋوكاتلار ئارىلاشقان ئىشلاردىن يېقىندىلا بىرى بوپتۇ. بۇ بىر كىچىككىنە ئىش بولسىمۇ، بۇ ئىش مېنى قىزىقتۇرغانلىقى ئۈچۈن، گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدا يېزىلغان بۇ خاتىرەمدىن ئورۇن ئالالىدى: بىر دېھقان ئۆز يېرىنى بىر كارخانىچىغا ئىختىيارىي بىلەن سېتىپتۇ. كارخانىچى بۇ يەرگە زاۋۇت قۇرماقچى بوپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قولۇم - قوشنىلار زاۋۇت قۇرۇشقا رۇخسەت قىلىش - قىلماسلىق توغرىسىدا مۇزاكىرە قىپتۇ. ئاخىر ئۇلار ئالتە كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇپ كارخانىچى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپتۇ.

— ياق، قۇرغۇزمايمىز، — دەپتۇ بىر قىسىملىرى، — زاۋۇت ھاۋانى بۇلغايدۇ، تەبىئەتنى سەتلەشتۈرىدۇ.

بۇلارنىڭ باشلىقى پېنسىيىگە چىققان بىر دوختۇر ئىكەن.

— كىشىلەرنىڭ ئۆز يېرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى بارە بۇنىڭغا ئارىلىشىش يولسىزلىق، — دەپتۇ يەنە بىر قىسىملار.

بۇلارنىڭ باشلىقى بىر ياش باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىمى ئىكەن.

بىر كۈنى مۇئەللىمە تۇيۇقسىزدىن: «كۆز قارىشىڭنى ئۆزگەرتە بولمىسا ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دېگەن قان بەلگىسى بار خەتنى تاپشۇرۇۋالىدىكەن. مۇئەللىمە بۇ خەتنى خىمىيىلىك ئانالىز قىلىش يولى بىلەن قانۇن ئارقىلىق ھېلىقى دوختۇرنىڭ خېتى دەپ ئىسپاتلايدىكەن. دوختۇرمۇ خۇددى شۇ يول بىلەن بۇخەت ئۆزىنىڭ ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدىكەن. بۇ چىگىش ماجىرا ئۈچۈن ھەر ئىككى تەرەپ ئادۋوكات تەكلىپ قىلىشىدىكەن.

گېرمانىيىلىكلەر تەبىئەت، مۇھىت بۇلغىنىشىغا قارشى دائىم كۈرەش ئېلىپ بارىدىكەن. بۇ كۈرەشلەردىمۇ ئادۋوكاتلارنى ياردەمگە تەكلىپ قىلىدىكەن. بەزىدە ئۇلار دۆلەت ياكى شتات

رەھبەرلىرىنى بىۋاستە پوزىتسىيە بىلدۈرۈشكە قىستايدىكەن. مەسلەن، قاتناش ئىدارىسى بىر قېتىم يول ئۈستىدىكى بىر تۈپ دۇپ دەرىخىنى كەسمەكچى بوپتۇ. مەھەللە ياشلىرى بۇنىڭغا قارشىلىق بىلدۈرۈپ ھەيئەت قۇرۇپتۇ. مەھەللە خەلقى قاچا گۈللىرىنى دېرىزىلەرگە مەلۇم بەلگىلەر بويىچە تىزىپ① ياشلارنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. ياغاچ كەسكىلى كەلگەنلەر خەلقنىڭ قارشىلىقىنى كۆرۈپ، كېسەلمەپتۇ. ئىككى تەرەپ شەھەر باشلىقىغا خەت يېزىپ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشنى تەلەپ قىپتۇ. شەھەر باشلىقى كېلىپ دەرەخنى كۆرۈپ:

— ياشلارنىڭ پىكرى ئورۇنلۇق. بۇ ئىككى يۈز نەچچە يىللىق دەرەخ كېسىلسە، ئەتراپ سەتلىشىپ كېتىدۇ. يول بۇ دەرەخنى ئەگىپ ئۆتسە بولىدۇ، — دەپ ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرۈپتۇ.

ئاتوم، راكېتا قوراللىرى بازىلىرىنى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇش كۈرىشىمۇ بەزىدە ئەنە شۇ خىل مەھەللە ئاكتىپلىرىنىڭ ئۆزئارا ياكى خەلققە يېزىشقان خەتلىرى ئارقىلىق شەكىللىنىدىكەن. مەن غەربىي گېرمانىيىدە زىيارەت قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە غەربىي گېرمانىيە بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر شتاتى② شىلېسۋىك ھولشتاتىننىڭ زۇڭلىسى بارشەل شىۋېتسارىيىگە دەم ئېلىشقا بېرىپ مېھمانخانا مۇنچىسىدا ئۆلگەنىدى. بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنى تەھلىل قىلىش ئىشىغا پۈتۈن مەملىكەتتىكى رادىئو - تېلېۋىزىيە، گېزىتلەردە ھەممە خەلق دېگۈدەك قاتناشتى. زۇڭلى ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ بىر كاتىپى كېلەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان ئومۇمىي سايلام ھارپىسىدا سۆز سۆزلەپ، زۇڭلىنىڭ "بەزى ئەيىبلىرىنى پاش قىلغان. زۇڭلى ئۆزىنى ئاقلاپ تېلېۋىزىيە نۇتقى سۆزلىگەن. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى تارقالغان. بۇ توغرىسىدىكى مۇلاھىزە ھەممە ئائىلىلەردە دېگۈدەك بولۇپ تۇردى. بىر ئايغا قالماي

① بۇ گېرمانىيە ئادىتى.

② جەمئىي ئون بىر شتات بار.

خۇلاسە چىقىرىلدى: ئۇ ئەسلى سابىق گېرمانىيە زۇڭلىسى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بىسماركنىڭ (1815 - يىلى تۇغۇلغان، 1862 - يىلى زۇڭلى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بولغان، 1890 - يىلى تەختتىن چۈشكەن، 1898 - يىلى ۋاپات بولغان) نەۋرىسىگە تۆيلەنگەنىكەن. ئۇ تويي مۇراسىمىدا بىسماركقا سادىق بولۇشقا قەسەمياد قىلغانىكەن. ئۇ گەرچە كاتىپ پاش قىلغان ئەيىبلىرىدىن ئۆزىنى ئاقلاپ سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەيىبلەر زۇڭلى بارشەلنىڭ بىسمارك شەنىگە داغ چۈشۈرگەنلىكىنى ئاقلىيالماپتۇ. ئۇنى ئايالى ۋە ئايال تەرەپ تۇغقانلىرى ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇرلاپتۇ. دېمەك، زۇڭلى ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر بوپتۇ. بۇ مەسىلىنى ئائىلە ئاياللىرىنىڭمۇ تەھلىل قىلىپ يۈرگىنىنى ئاڭلىدىم. غەربىي گېرمانىيىلىكلەر ئۆزلىرىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى ئۈستۈرۈشكە ئالاھىدە دىققەت قىلىدىكەن. قەھرىمانلارنى، ئۆز ۋەتىنىنى، خەلقىنى توغداش جېڭىدە قۇربان بولغانلارنى دائىم خاتىرىلەيدىكەن. مەن ليونەبورگ شەھرىدە بۇ مىللىي روھنى ئويغىتىشقا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى كۆپ كۆردۈم. ئۇنىڭ ئىچىدە، ھېنرىخ ھېينى 1823-يىلى بىر يىل تۇرغان ئۈچ قەۋەتلىك ئۆي (يالغان دېرىزىلىرى بىلەن ئالتە قەۋەت) نىڭ ئۆز پېتى ساقلانغانلىقى، بۇ شەھەرنىڭ (بۇ قەدىمىي تۇز كانى 980 - يىلىدىن باشلاپ شەھەر بولۇپ قۇرۇلغان) تۈرك ئىشچىلىرى ئولتۇرىدىغان تار، ئارقا كوچىلىرىدىكى ئۆيلەرنىڭ تاملىرىغا 1813 - يىلى ناپالېئون ئىستىلاسىغا قارشى جەڭدە قۇربان بولغانلارنىڭ مۇشتۇم سۈرەتلىرى مەرمەر بىلەن ياسالغانلىقى ۋە تېگىگە خاتىرە سۆزى يېزىلغانلىقى ئادەمگە تەسىر قىلىدۇ. ئېلبا دەرياسى بويىدىكى بىسمارك يېزىسىمۇ ئەينەن ساقلانغان. ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوۋچىلىق قىلغان ئورمانلىقىنى دۆلەت قوغدايدىكەن (ئەينەن ساقلانغان)، ئۇنىڭ مۇزېيى (قەبرىسىمۇ شۇ يەردە) يېنىدىكى ئاشخانىغا بۇغىلارنىڭ مۈڭگۈزلىرى، ئارقار باشلىرى، ئېيىق، كېيىك تېرىلىرى،

ئۆز ساتىقى، ئوقيالار ئالاھىدە ئورۇنغا ئېرىشكان.

بىر دۆلەت، بىر مىللەت ئۈچۈن مىللىي غۇرۇرىدىن ئۇستۈن نەرسە بولمىسا كېرەك. بىر ئادەمنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ ۋەتەن خەلقى (مىللىتى) ئۈچۈن ياراتقان تۆھپىسى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ئادەملەر بۇ تۆھپىسىنى ھەر خىل ئىش، ھەر خىل يوللار بىلەن يارىتىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرلىرى ئۇلۇغ، بىرلىرى ئاددىي بولىدۇ. لېكىن ئۇلار ۋەتەن، خەلقنىڭ شان ـ شەرىپى ئۈچۈن ھەممىسى قوشالىسىلا قەدىرلىك، خاتىرىلىق ـ ساتقۇنلۇق قىلىسىلا، قارا يۈز بولۇپ قالىدىكەن. غەربىي گېرمانىيىدە دۇنيانى چاڭگىلىغا ئېلىش ئۈچۈن غالجىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىپ، گېرمانىيىنىڭ يۈزىنى تۆككەن گىتلېر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ ھېچقانداق يەردە نام-نىشانى قالماستىن، ئۆز ۋاقتىدا مەشھۇر بولمىغان، خارلانغان، ھەتتا ھېچكىم كۆزىگە ئىلمىغان جەڭچىلەرنىڭ نامى بىلەن مۇشتۇمنىڭ ساقلانغانلىقى، مۇزاتتەك، «يارامسىز ئەر» ناملىق رومانىنىڭ ئاپتورى مۇزىللادەك ئاۋستىرىيە سەنئەتكارلىرىنىڭ ھەيكەل مۇزېيلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى بۇنىڭ مىسالى...

مەن «لۆبەك گېزىتى» مۇخبىرى بىلەن گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلەشتىم. مەن: «گېرمانىيىدە كۆرگەن ۋە ئويلىغانلىرىمنىڭ ھەممىسىلا بىز ئۈچۈن ئۆلگە بولمىشى مەيدۇ. مەن تۈزۈمى ئوخشاش بولمىغان ئىككى دۆلەت توغرىسىدا ئەمەس، پەقەت ئادىتى، تۇرمۇش شارائىتى ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر، خەلقلەر توغرىسىدا ئۆز خەلقىمگە سۆزلەپ بېرىشنى خالايمەن» دېدىم. ئۇ:

— گېرمانىيىدە سىز قوبۇل قىلالمايدىغان ئىشلار كۆپ. مەسىلەن، گېزىتلىرىمىزدە يالىڭاچ ئادەم رەسىملىرى، پاھىشە ئاياللىرىنىڭ ئېلانلىرى، بىمەنە مۇسابىقىلەردىن: چىراي مۇسابىقىسى، مۇسكۇل كۆكرەك مۇسابىقىسىنىڭ نەتىجىلىرى بېسىلىپ تۇرىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپسىز، بىزدە بۇلاڭچىلىق، قاتىللىق مەۋجۇت.

بانكىلارنىڭ ناچار ئەپت ـ بەشىرىسى بىلەن يارىماس ئىشلىرى، پاھىشىخانىلار، كوچىلاردا پۇل تىلەپ ئىلان قەغەزلىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان دىۋانىلەردىن باشقا، يەنە بىزلەرگە يات تۇيۇلىدىغان، بىرمۇنچە ئىشلار مەۋجۇت. لېكىن بىزنىڭ خەلقىمىز ياخشى، ئۇلار ئەمگەكنى، مەدەنىيەتنى، ئىلىم ـ پەننى، گۈزەل ئەخلاقنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز ناچار نەرسىلەرنى تۈگىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتىمىز.

ـــ سىلەردە ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت تەرەققىي قىلغان، تۇرمۇش زامانىۋىلاشقان. مەسىلەن، ھەممە ئۆيدە دائىم ئىسسىق سۇ، سوغۇق مۇنچا بار ئىكەن، پۈتۈن گېرمانىيە بويىچە ئىس چىقىدىغان يېقىلغۇلار ئىشلىتىلمەيدىكەن، تۈرخۇن ـ ئىس يوق شەھەرلەرنى مەن مۇشۇ دۆلەتتىلا كۆردۈم. تېلېفون، كىچىك ماشىنا ھەممىلا ئائىلىدە بار ئىكەن، قاتناش، پوچتا، بانكا ئىشلىرى يۈرۈشلەشكەن، ئۈچرەت جىددىيلىكى يوق ئىكەن. ئاپتوبۇس، پويىز، ئاشخانىلاردا بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشمايدىغان ئادەملەر سالاملىشىدىكەن، قېرىلار بىلەن باللار ھۆرمەتلىنىدىكەن. ئاممىۋى مۇلازىمەت بىزنىڭكىدىن كۆپ ياخشىكەن. ماگىزىن، كىنو ـ تىياتىرخانا، قىرائەتخانا، كىتابخانا، كۆرگەزمىخانا قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ خادىملىرى خېرىدارلارنى تولىمۇ ياخشى كۈتىدىكەن. ئېلېكترلىك مېڭە، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىدىن كەڭ پايدىلىنىدىكەنسىلەر. بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپ مائارىپى بەك تەرەققىي قىپتۇ. مەسىلەن، فرايبورگ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى يۈز مىڭ ئەتراپىدا ئىكەن. لېكىن ئۇ يەردە ئوتتۇز بەش مىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن (چەت ئەللىك، باشقا شەھەرلىكلەر كۆپ). ئىشلەپچىقىرىش زامانىۋىلاشقان، تەرەققىي قىلغان، پەن ـ مائارىپ، مەدەنىيەت گۈللەنگەن، خەلق تۇرمۇشى ياخشىلانغان ـ ئوكايلاشقان. مۇشۇنداق بىر دۆلەتتىمۇ كىشىلەر خالىمايدىغان بەزى ناچار نەرسىلەر بولۇپ تۇرىدۇ. ھەرقانداق جەمئىيەت مۇكەممەل، تولۇقسىز

تەل بولالمايدۇ. بىزنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ تۈۋەن باسقۇچى بولغان دۆلىتىمىزدىمۇ بىز خالىمايدىغان ئىشلار بار (بەزى هاللاردا كۆپ) لېكىن بىر جەمئىيەتكە پەقەت نىسپىي باها بېرىشكىلا بولىدۇ. مەن غەربىي گېرمانىيە جەمئىيىتىنى تېخى تولۇق بىلىپ كېتەلمىدىم. ماڭا بۇ جەمئىيەتنىڭ بەرگەن بىرىنچى تەسىرى بايلىق ۋە پاراۋانلىق!

مېنىڭ سۆزلىرىم گېزىتكە بېسىلدى. توماسنىڭ ئايالى ئۆز ئۆيىدىكى مېھماننىڭ سۈرىتى بىلەن سۆزلىرى گېزىتكە بېسىلغانلىقتىن بەك خۇشال بولدى. ئۇ:

— لېكىن، سىز ئۆز دۆلىتىڭىزنىڭ بىزنىڭكىدەك بولۇشىنى ئارزۇ قىلماڭ. بىز بۇ خىل زامانىۋىلىشىشتىن نارازى، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، ھەممىنى سىلەرنىڭكىدەك قىلىشنى بىزمۇ خالىمايمىز. بىزنىڭ زامانىۋىلىشىشىمىزنىڭ ئۆز قانۇنىيىتى، ئۆز شەكلى بولىدۇ. لېكىن، نېمىلا بولمىسۇن بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ هازىرقى ئورنىدىن رازى ئەمەس. بىز تېخى كەمبەغەل، نۇرغۇن جەھەتتە ئارقىدا ئىكەنمىز. بىز ئورنىمىزنى ئۆزگەرتىشنى ئارزۇ قىلىمىز. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىمىز.

7. بىزگە قىزىقىدىغان، لېكىن بىزنى بىلمەيدىغان ئىلىم ئەھلى ئارىسىدا

غەربىي گېرمانىيە ئىلىم ئەھلى ئىچىدە ئۇيغۇرنى چۈشىنىشكە قىزىقىدىغان ئۈچ خىل ئادەملەر بار ئىكەن. ئۇلار: جۇغراپىيە، شەرقشۇناسلار، تۈركولوگلار. بۇلار ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە خىلمۇ خىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلمىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئالىملار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ياكى ھەۋەسكارلار.

توماس ئەپەندى ئۆز ئۆيىدە تۇرۇپ تېلېفون ئارقىلىق،

ھەرقايسى شەھەرلەردىكى ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنستىتۇتلارغا مېنى تونۇشتۇرغانىدى. ئاردىن بىرنەچچە كۈن ئۆتمەيلا مېنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، تىلى ۋە باشقا تېمىلاردا دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ تېلېفون، باغاق ۋە خەتلەر كېلىشكە باشلىدى. مەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى توغرىسىدا، بولۇپمۇ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنكى گۈللىنىۋاتقان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا غەربىي گېرمانىيە زىيالىيلىرىغا سۆزلەپ بېرىشكە رازى بولدۇم. مەن بۇ بىر سائەتتىن ئاشماسلىق شەرتى بىلەن (دوكلات يېرىم سائەت، سوئال - جاۋاب يېرىم سائەت) سۆزلىنىدىغان سۆزۈمنى خەنزۇچە تەييارلىدىم. توماس ئەپەندى ئىككىمىز نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلدۇق. توماس ئەپەندى بۇ دوكلاتنى ماشىنكا بىلەن بىرنەچچە نۇسخا قىلىپ تەييارلىدى.

مەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى سۆزلەش ئۈچۈن ئومۇمىي ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە گەپ قىلىشىم كېرەك. بۇ ئىشتا مەن فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا، توماس ئەپەندىنىڭ ئائىلە قىرائەتخانىسىدا بار بولغان ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، ئۇرخۇن - رونىك يېزىقى، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھازىر بار بولغان يازما ئەدەبىيات، قاراخانىلار دەۋرى، XIII ئەسىردىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرغىچە (موللا بىلال، شاكىرلارغىچە) بولغان ئاتالمىش «چىغاتاي ئەدەبىياتى» (بىز بۇ ئاتالمىنى توغرا قوللانمىغان ئوخشايمىز)، ئازادلىققىچە بولغان يېڭى ئەدەبىيات، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات قاتارلىق دەۋرلەر بويىچە ۋەكىللىك ئورنى، سالاھىيىتى بار دەپ تونۇغان ئەدىبلەر بىلەن ئەسەرلىرىمىزنى ساناپ ئۆتۈپ، ئۇلارغا قىسقىچە ئىزاھاتمۇ بەردىم. مۇشۇ يول بىلەن «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن ئۇقۇمنى ئايدىڭلاشتۇرماقچى بولدۇم. 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بېرىقى گۈللىنىشنىڭ بىر مۇھىم سەۋەبى ئەلۋەتتە بىزنىڭ مول ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ بولغانلىقى. ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ خەلقـ

مىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ بۈگۈنكى ئەدەبىياتىمىزنىڭ گۈللىنىشىدە رول ئوينىيالىشىمۇ 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بېرىقى توغرا سىياسەتنىڭ مەھسۇلى. مانا بۇ نۇقتا مېنىڭ ئېيتماقچى بولغان ئاساسىي گېپىم. بۇ گېپىمنى ھازىرقى كۈندە خەلقىمىز ئالقىشلاۋاتقان ئاپتورلىرىمىز ۋە ئەسەرلىرىمىزنى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلىدىم.

مېنىڭ بىرىنچى دوكلاتىم بېرلىن «ئەركىن ئۇنىۋېرسىتېتى» دا بولدى. مانجۇشۇناس پروفېسسور ماندې مېنى دوكلات تىڭشىغۇچىلارغا تونۇشتۇردى. ئۇ مېنىڭ تەرجىمىھالىم، ئەسەرلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بىز دوكلاتىمىزنى ئوقۇدۇق. (نېمىسچىسىنى توماس ئەپەندى ئوقۇدى، مەن سوئاللارغا جاۋاب بەردىم). دوكلاتتا غەربىي گېرمانىيىلىك زىيالىيلاردىن باشقا ۋەتىنىمىزدىن بېرلىنغا بېرىپ ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار، ئاسپىرانتلارمۇ قاتناشتى. تونۇشتۇرۇش ۋە دوكلات تۈگىگەندىن كېيىن كۆپچىلىك بارماقلىرى بىلەن ئۇستەللەرنى چېكىپ (بۇ ئۇلارنىڭ ئادىتى ئىكەن) قىزغىن قوللىغانلىقىنى بىلدۈردى. دوكلات ئۇلاردا قىزىقىش قوزغىغانلىقىنى ئۇلارنىڭ سوئاللىرى ئىسپاتلىدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، تىلى، ئېتنوگرافىيىسى، تارىخى توغرىسىدىكى سوئاللار مېنى ئوبدانلا تەرلەتتى. بولۇپمۇ سېمىز، تاقىر باش، ئەللىكنىڭ قارىسىنى ئالغان (ئۇلارنىڭ يېشىنى سوراش ھۆرمەتسىزلىك بولىدىكەن) ئادەم ئۆزىنىڭ مۇھىم، ئادەمنى قىينايدىغان سوئاللىرى بىلەن مېنى ھودۇقتۇردى. ماڭا ئۇ، مېنىڭ بىلىمىمنى سىناش ئۈچۈن ئەتەي قىيىن سوئاللارنى سوراۋاتقاندەك، مېنى مەسخىرە - كۈلكىسىگە قويماقچى بولۇۋاتقاندەك بىلىندى. دېمىسىمۇ ئۇ ئايالى بىلەن چىرايلىق ئايال شاگىرتىنى باشلاپ، سۈرلۈك كىرىپ كەلگەنىدى. لېكىن مەن مەسخىرە - كۈلكىگە قالمىدىم، ئەكسىچە ھۆرمەت - ئالقىشقا ئىگە بولدۇم.

دوكلاتتىن كېيىن ھېلىقى تاقىر باش ئادەم مەن بىلەن

كۆرۈشتى ۋە ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ئۇ بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، تۈركولوگ ۋە ئىرانشۇناس فېرانگېر ئىكەن.

ئۇ، تۈرك تىلىدا تولىمۇ راۋان سۆزلىيەلەيتتى. پارس كلاسسىك ئەدەبىياتىنى پۇختا بىلىدىكەن. ئۆزبېك تىلى بىلەن ئەدەبىياتىنىمۇ خېلى ياخشى بىلىدىكەن. پروفېسسور فېرانگېر شۇ ئاخشىمى بىزنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىردى. ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇپ قالدىم. شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ئايالى، شاگىرتى بىلەن ئالاھىدە كېلىپ مېنىڭ دوكلاتىمنى ئاڭلىغانلىقى ۋە قىيىن سوئاللار بىلەن مېنى مەڭدەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى بىلدىم: ئۇ بىز ئۇيغۇرلارغا قىزىقىدىكەن، لېكىن بىزنى بىلمەيدىكەن.

كېيىن پروفېسسور ماندېنىڭ، دېرىكنىڭ ئۆيىدە پروفېسسور فېرانگېر بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ ماندېنىڭ ئايالى رەنا خانىم (ئۆزبېك) بىلەن ئۇيغۇرلار توغرىسىدا قىزغىن سۆزلەشكىنىنى ئاڭلىدىم (ئۇلار تۈرك تىلىدا سۆزلەشتى).

— ئۇيغۇرلار بىلەن سىلەر ئۆزبېكلەر تېخى يېقىنغىچىلا بىر مىللەت ئىدىڭلار، — دېدى فېرانگېر رەناغا قاراپ، — مۇقىمى، فۇرقەتلەرنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغانمەن. ئۇلار پەرغانە، بۇخارا، قوقەن، تاشكەنت، قەشقەر، يەكەنلەرنى ئۆزيۇرتۇم دەپ ئاتىغان.

ناۋايىنىمۇ بۇ كىشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ۋەكىل قىلىپ سۆزلىدى، مېنىڭچە بۇنداق دېيىش ئورۇنلۇق.

— لېكىن، مەن بىرىنچى قېتىم ئاڭلاپ تۇرۇۋېتىمەن، — دېدى رەناخان ماڭا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ، — چىرايىمىزدىمۇ ئوخشاشلىق بار ئىكەن. مەن بۇ كىشىنى (مېنى دېمەكچى) كۆرۈپلا ئۆزبېك ئىكەن، دەپ ئويلىغانىدىم.

— بۇ، تاماقنى نېمە دەيسىلەر؟ — مەندىن سورىدى فېرانگېر رەناخانىنىڭ بىر خىل تاماقنى كۆستىپ.

— چۆچۈرە.

— چۆچۈرە. مانا بۇ گەپ پارسچە. پارسچە گۆششۇرە، گۆش-

بارەدىن ئۆزگەرگەن. بۇ تاماقنى پارسلار بادىغان دەيدۇ. سىلەر نېمە دەيسىلەر؟

— بىز بۇ تاماقنى خەنزۇچە ئاتايمىز، يەنى، گاڭپەن دەيمىز.

ئۇلار مەندىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى، ئادىتى، تىلىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى تولىمۇ قىزىقىپ ھەۋەسلىنىپ سورىدى، خاتىرىلىرىگە بىر نېمىلەرنى يېزىۋالدى. ھامبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۈركولوگىيە پروفېسسورى كاپپارت خانىم، فرانكفورت ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركولوگىيە - تارىخ ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى، ئامېرىكا، مىسىر قاتارلىق جايلاردا ئىلىم ئۆگىنىپ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ياشلىقىنى شەرقنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلىغان ئالىم كەللىنە خانىم، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، جەمئىيەتشۇناس گودولىن خانىملار مەخسۇس مېنى تونۇشتۇرۇش ئۈچۈنلا سۆھبەتلەر ئۇيۇشتۇردى. ھەر قېتىمقى سۆھبەتكە خىلمۇ خىل تېمىلار بويىچە شەرقنى تەتقىق قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي پەن خادىملىرى، ئوقۇغۇچىلار، جۇڭگو - شىنجاڭغا بارغان ساياھەتچى قېرىلار قاتناشتى. ئۇلار ئۇيغۇرلار، شىنجاڭ ۋە شىنجاڭدىكى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر توغرىسىدا تولىمۇ قىزغىن سوئاللارنى سوراشتى، ئۇلار بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز، ئادىتىمىز، مەدەنىيىتىمىز، مائارىپ ئىشلىرىمىز توغرىسىدا ئاڭلىغان - بىلگەنلىرىنىڭ راست - يالغان ئىكەنلىكى، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ گېرمانىيە خەلقى توغرىسىدا چۈشەنچىسى قاتارلىق مەسىلىلەرگە تولىمۇ قىزىقىدىكەن. ئۇلارنىڭ بىرلىرى نېمىس تىلىدا، بىرلىرى، تۈرك، پارس تىللىرىدا، بىرلىرى خەنزۇ تىلىدا سۆزلەيدۇ، لېكىن ئۇيغۇر تىلىدا دۇدۇقلاپ بولسىمۇ سۆزلىيەلەيدىغان بىرەر كىشىمۇ ماڭا يولۇقمىدى. «ياخشىمۇسىز؟»نى بىلىدىغان بىرنەچچە ساياھەتچىنى كۆردۈم.

فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەن بەمبەرگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي خادىمى ئىنگە (بورگ) ئىسىملىك ئايال بىلەن ئۈچ

سائەت سۆھبەتلەشتىم. ئۇ كىشى ئۆزبېك تىلىدا تولىمۇ راۋان سۆزلىيەلەيدىكەن، ئافغانىستاندا ئىككى يىل تۇرغانىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىشقا قىزىقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، بۇ ئىشتا مەندىن ياردەم سورىدى. مەن بارلىق كۈچۈم بىلەن ياردەم بېرىشكە ۋەدە بەردىم ۋە ئۇيغۇرچە كىتابلارنى ھە-دىيە قىلدىم. فرايبورگ يۈز مىڭ نوپۇسلۇق كىچىك شەھەر بولۇ-شى بىلەن، ئۇ يەردە ئوتتۇز ئالتە مىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن. ئىجتىمائىي پەن بىناسىنىڭ ئالدىغا كىرىش بىلەن ئارستوتىلنىڭ ئافىنا ئىسسىقىغا چىداپ ئىلىم بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان يېرىم يالىڭاچ، قەلەم، قەغەز تۇت-قان ھالەتتىكى ھەيكىلى قاتۇرۇلغان. بۇ ھەيكەلدە ئىپادىلەنگەن ئىلىمگە بېرىلىش روھىنى مەن شۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قىرائەتخانى-سىدا ئەينەن كۆردۈم. مەن تۈرك تىلى ئوقۇتقۇچىسى شارلىق ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردۇم. شار-لىق ئەپەندى «ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى» ناملىق كىتابى بىلەن غەربىي گېرمانىيىدە نام قازانغان ئادەم. تۈركچە ماتېريال-لاردىن پايدىلىنىپ تۈزۈپ چىققان بۇ كىتابىدا ئۇ گېرمانىيىلىكلەرنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشنىڭ تۇنجى ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىنلىگەن. ئۇ مېنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزدى ۋە كېچە - كۈندۈز بىللە بولۇپ، ئۇيغۇر تىلى ئۆگەندى. ئۇ شىنجاڭغا كېلىپ ئۇي-غۇر تىل - ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشنى ئارزۇ قىلىدىكەن. ئۇ تۈركچە رومانلاردىن ئىككىسىنى (تۈرك يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى-دىن) نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىپتۇ. مەن شارلىق بىلەن بول-غان كۈنلەرنى تۈرك تىلى ئۆگىنىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى بىلدىم. ئۇ دەرسكە چىقىپ كەتكەندە، مەن فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ھەرقايسى دۆلەتلەر، مىللەتلەرنىڭ تۈرلۈك تىللاردىكى مول كىتابلىرى بىلەن تولغان، ئۈنلۈك پاراڭلىشىش قاتتىق مەنئى قىلىنغان قىرائەتخانىسىغا كىرىمەن - دە، نەچچە سائەتلەپ

كىتاب ئوقۇيمەن. «بابۇرنامە»، «زەپەرنامە» (ئەلى يەزدىنىڭ
تۆمۈرگە بېغىشلانغان كىتابى) نى مەن شۇ كۈنلەردە ئوقۇدۇم. بۇ
كىتابلارغا بېرىلگەن ئۆزبېكچە، تۈركچە ئىزاھاتلارنىمۇ شۇ يەردە كۆ-
چۈرۈۋالدىم. «چىڭغىز ئايتماتوۋ ئەسەرلىرى» نىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى
توملىرىنىڭ تۈركچە نەشرىنى ئوقۇپ «تۈرك تىلى سۆيىمەن» نى ئۆس-
تۈردۈم. مەن شارلىق ۋە ئۇنىڭ ئۆيىنى، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىج-
تىمائىي پەنلەر بىناسىنى، ئۇنىڭ ئالدىدىكى گومېر، ئارىستوتېللارنىڭ
كىشىگە ئىلھام ۋە غەيرەت ھەدىيە قىلىدىغان ھەيكەللىرىنى ئۆمۈر بويى
ئۇنتۇمايمەن. بولۇپمۇ تۈرك - پارس تىل - ئەدەبىيات قىرائەتخانىسى-
دا ئىملا قارىسام كىتابقا قادىلىپ ئولتۇرىدىغان ھەر خىل مىللەتتىن
بولغان قىز - يىگىتلەر مېنى ئۈمىد ۋە ھەۋەس بىلەن رىغبەتلەن-
دۈرۈپ تۇرىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇ ياشلار ئىچىدە بىرەر ئۇيغۇر
بالىسى ياكى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى
ياش ستۇدېنتلار يوق.

ئۇيغۇرلارغا قىزىققۇچىلارنىڭ كەسپلىرى ھەر خىل بولۇش
بىلەن مىللەتلىرىمۇ ھەر خىل. پروفېسسور گۇدولىڭ ئۆز ئۆيىدە
ئۇيۇشتۇرغان سۆھبەتكە يەتمىش نەچچە ياشلىق موماي مەخمە، رۇسچە
سۆزلەيدىغان جەمئىيەتشۇناس پروفېسسور، تەيبېيدە خەنزۇچە ئۆ-
گەنگەن ياش قىز (بۇلارنىڭ مىللىتى نېمىس)، كانادالىق (يېرىم
قارا تەن) ئايال، ياپونىيىلىك ستۇدېنت، جۇڭگولۇق ئەدەبىيات
تەتقىقاتچىسى ۋاڭ جيەن قاتارلىقلار قاتناشتى. بۇ يىگىرمىدەك
ئادەمنىڭ بىرلىرى نېمىس تىلىدا، بىرلىرى رۇس تىلىدا، بىرلىرى
خەنزۇ تىلى، تۈرك تىلى، پارس - ئەرەب ئارىلاشما تىللاردا
سوئال سورىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسىگە تەرجىمان تېپىلىپ تۇردى.
بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇرلارغا بولغان قىزىقىشلىرىنى شۇ تىل-
لاردا ئىپادىلىدى.

فرانكفورتتىكى سۆھبەتكە قاتناشقۇچىلار ئىچىدە تۈركىي
تىلدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەرنى تەتقىق قىلغۇچىلار كۆپ بول-

دى. قازاقچە ئوبدان سۆزلىيەلەيدىغان ئىگىز يىگىت، قىرغىزچە بېيىتلارنى يادلىۋالغان سېمىز ئايال، تۈركچە تولىمۇ چىرايلىق سۆزلەيدىغان دوكتور ئايال بىئارت رىكس (ۋېنگرىيىلىك)، ئۇنىڭ يولدىشى مەسئۇت (تۈرك) لار ماڭا ئۇيغۇر تىلىدىكى كىتابلارنى ئوقۇتقۇزۇپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاھاڭ تەلەپپۇزىنى ئاڭلاپ زوقلاندى. مەن ئۇلارغا «نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى»، «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، «ماناس»، «ئالدار كۆسە» قاتارلىق كىتابلارنى ئۇيغۇر، قىرغىز، قازاق تىللىرىدا ئوقۇپ بەردىم. ئۇلار مېنىڭ ئاۋازىمنى لېنتىغا ئېلىۋالدى.

— ئاۋازىڭىز بىز بىلەن قالدى، سىز كەتسىڭىزمۇ بىز سىز بىلەن سۆزلىشىۋېرىمىز، — دەپ چاقچاق قىلدى پروفېسسور كەللىنە.

ميۇنخېندىكى سۆھبەتتە مەن ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تاتار، تۈركمەن، ئەزەربەيجان، تۈرك، ئۇيغۇرلار ۋە بۇ مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا بىرىكىشى (نىكاھلىنىشى) دىن پەيدا بولغان ھەرخىل قانلارغا ۋەكىللىك قىلغۇچى زىيالىيلار بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلارنىڭ تارىخىي سەرگۈزەشتلىرى ھەرخىل، قىزىقارلىق ئىدى.

— 1941 - يىلى قوقاندىن سوۋېت ئەسكىرى سۈپىتىدە جەڭ مەيدانىغا كەلدىم، — دەپ ئۆز سەرگۈزەشتىسىنى باشلىدى ئاتمىش يەتتە ياشلىق ئىلمىي خادىم قادىرقۇل ھاياجانلىنىپ، — شۇ يىلى پولشادا نېمىسلارغا ئەسىر چۈشتۈم. مەن بارمىغان ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە قالمىدى. بايمۇ بولدۇم، راھەتمۇ كۆردۈم، لېكىن قوقاندىكى كىچىككىنە يېزام بىر كۈنمۇ كۆز ئالدىمدىن نېرى بولمىدى. مەن ئاسىيانى، ئۇ يەردىكى پاك دىل خەلقنى تولىمۇ سېغىنىمەن، لېكىن بارالمايمەن. نېمىشقا دەمسىز؟ بارالمايمەن. ئەسىرگە چۈشكەنمەن. بىلەمسىز، ھازىرغىچە ئەسىرمەن. ئەركىن يۈرۈۋاتقان تۇتقۇنمەن!

ئۇلارنىڭ بىزگە ھۆرمىتى تولىمۇ چوڭ ئىكەن. مەن ئۇلارغا 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بۇيانقى زور ئۆزگىرىشلەرنى، ئۇي-

غۇر ئەدەبىياتىنىڭ گۈللەنگەن، راۋاجلانغانلىقىنى مىساللار بىلەن ئىسپاتلاپ - سۆزلەپ بەردىم. ئۇلار بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىزنى بىلمەيدىكەن، بەزى ئەھۋاللارنى خاتا ئاڭلاپ قالغان، بەزىلىرى ئەھۋالنى بۇرمىلاپ سۆزلىگۈچىلەردىن ئاڭلاپ، خاتا چۈشەنچىگە كېلىپ قالغانلارمۇ بار ئىكەن. ئۇلار مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇمنى ئاڭلاپ تولىمۇ خوشال بولۇشتى. مېنى ئاسىيالىقلارغا خاس بولغان مېھماندوستلۇقى بىلەن ئۆيلىرىدە، ئاشخانىلاردا قىزغىن كۈتۈۋېلىشتى.

بېرلىنلىق جۇڭگوشۇناس ياش تەتقىقاتچىلاردىن ئەر - ئايال ماغەيلە بىلەن ئىنگولار مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. بىز تولۇق يېرىم كۈن سۆھبەتلەشتۇق. ئۇلار جۇڭگو ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان جۇڭگو ئەدەبىياتىغا قىزىقىدىكەن. ئۇلار ماڭا جۇڭگو ئەدىبلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىرى، ئۇلار ئىچىدىكى قىزغىن ئالقىشقا ئىگە بولغان ئەسەرلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. ياش ئاپتورلاردىن جاڭ جيېنىڭ «ئېغىر قانات» ناملىق ئەسىرى بۇ يەردە ئالقىشقا ئىگە بوپتۇ. بۇ ئەسەر نېمىس تىلىدا تۆت قېتىم نەشر قىلىنغان. كلاسسىك ئەسەرلەردىن «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»، «جىن پىڭمېي» لارنى ساۋاتلىق گېرمانىيىلىكلەر تولۇق دېگۈدەك بىلىدىكەن. «يېپەك يولىدىكى رىۋايەتلەر»، «نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى» مۇ نېمىس تىلىدا نەشر قىلىنىپ ئالقىشقا ئىگە بوپتۇ. لاۋشېنىڭ «شياڭزى تۆگە»، «چايخانا» سى، گومورونىڭ «ئۆسمۈرلۈك چېغىم»، «بالىلىقىم» ناملىق ئەسەرلىرى، بىداۋ، شوتىڭلارنىڭ شېئىرلىرى توغرىسىدا ماقالىلەر يېزىلىپ ماختىلىپتۇ.

ھازىرقى زامان شەرق يازغۇچىلىرىدىن چىڭگىز ئايتماتوۋ غەربىي گېرمانىيىدە تولىمۇ يۇقىرى باھاغا ئىگە ئىكەن. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى تولۇق دېگۈدەك نېمىس تىلىدا نەشر قىلىنغان. 1987-يىلى فرانكفورتتىكى خەلقئارا كىتاب كۆرگەزمىسىگە ئايتماتوۋ تەكلىپ بىلەن كېلىپ قاتناشقان. غەربىي گېرمانىيە زۇڭتۇڭى ۋەيىست سەككار مۇخبىرلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىپ

«مەن ئايتماتوۋ ئەسەرلىرىنى ياخشى كۆرىمەن» دېگەن، ئايتماتوۋ: «مېنىڭ ھەرقاچان چەت ئەلگە چىقسام بىللە ئېلىپ چىقىدىغان ئىككى ئېسىلىم بار. بۇلار «ماناس» بىلەن مۇختەر ئەۋېزوۋ. بۇ ئىككىسى يېنىمدا بولسا، مەن ھېچ يەردە خىجىل بولمايمەن» دەپ ئېيتقان. مەن ئايتماتوۋ بىلەن خۇشاللاندىم، ئۇنىڭغا ھەۋەسلەندىم. مەن بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىزدىن ياۋروپادا، دۇنيادا تەسىر قوزغىيالايدىغان ئادەملەرنىڭ چىقىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. بولۇپمۇ چەت ئەللىكلەر بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، بۇ خىل تەقەززالىق تېخىمۇ كۈچەيدى.

ماغدېلىيە، ئىنگولار دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى مانجۇ، چاۋشيەن قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش بىلەن مەشغۇل ئىكەن. ئۇلار ئۆز ئىلمىي ئەمگەكلىرىدە ياش سۇلۇن يازغۇچىسى ئورۇلتۇ ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىۋاتقانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتۈشتى.

ئۆزى كۆرمىگەن، لېكىن چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرىدىغان مىللەتلەر ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇنداق ياشلارنى گېرمانىيىنىڭ ھەرقانداق شەھىرىدىن تېپىش مۇمكىن. بۇنداقلار بىرنەچچە يۈز ئەمەس، بەلكى بىرنەچچە مىڭ، ھەتتا تۈمەنمىڭ. غەربىي گېرمانىيە ئاشۇنداق زور بىر قوشۇن بىلەن شەرقنى تەتقىق قىلماقتا. مەن ئۇچراشقان گېرمانىيىلىكلەرنىڭ تولىسى مۇشۇ قوشۇننىڭ ئادەملىرى. ئۇلار شۇنچىلىك قىزغىن، شۇنچىلىك ئالدىراش، ئەستايىدىل ئىشلەيدىكەن. ئۇلار مەندە، ئۆز دۆلىتىنىڭ، خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى چۈشىنىپ يەتكەن ئادەملەر مۇشۇنداق ئىشلىشى لازىم ئىكەن، دېگەن تەسىرات پەيدا قىلدى. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ تەتقىقاتىدىن ئۆزىنىڭ دۆلىتىگە، خەلقىگە، ھەتتا ئۆزىگە تېگىدىغان پايدا ئۇنچىلىك زور ئەمەس. مەن بىزدىمۇ مۇشۇنداق زور، قىزغىن، ئىلمىي، ئەستايىدىل قوشۇننىڭ شەكىللىنىشىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق شەھەرلىرىمىزدە غەربىي گېرمانىيىدىكىدەك

ئالىي بىلىم يۇرتلىرى، تەتقىقات ئورۇنلىرى بولۇشىنى ئارزۇ قىلدىم. خەلقىمىزنىڭ مىللىي سوپىتىنى ئۆستۈرۈشنى مەقسەت قىلغان بۇ خىل ئارزۇ مەندە ھېچقاچان بۆگۈنكىدەك كۈچەيگەن ئەمەس ئىدى.

غەربىي گېرمانىيە ئالىملىرى تەتقىقاتنى دۇنياغا، ئىنسانىيەتكە يۈزلەندۈرۈشنى ئۆزلىرىنىڭ ئالىي مەقسىتى، ئىنسانىي بۇرچى قىلىپ تاللىۋالغان. مەن بۇ خىل ئادەملەرنىڭ بىرى — قۇرغاق رايون تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى پروفېسسور فۆلماننى ئىسلەپ ئۆتمەكچىمەن. ئۇ مېنى ئىلمىي سۆھبەتتىن كېيىن ئۆيىگە چۈشلۈك تاماققا تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭ ئۆيى بېرلىن بايلىرىنىڭ بۈك - باراقسان باغلار ئىچىگە جايلاشقان خۇسۇسىي ئۆيلىرىدىن تۈزۈلگەن سىبلىندوروف رايونىدا ئىكەن. بۇ رايون كوچىلىرىنىڭ دەرەخلىكى بىلەن باشقا رايونلاردىن ئاجرىلىپ تۇرىدۇ. ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك غەربچە چېدىرلىق ئۆيلەر قارىغاي، ئارچىلار ئارىسىدا خۇددى زىننەت بۇيۇمىدەك كۆرۈنىدىكەن. بېرلىننىڭ قۇملۇق تۇپرىقى چىمەن، قارىغاي - ئارچا ئۈچۈن تولىمۇ ئەپلىك ئىكەن. فۆلمان ئاتمىشتىن ئاشقان، ساغلام، پاكىز كىيىنىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم. ئۇنىڭ يېنىدا بېرلىن قارىغايلىرىنىڭ ئانىسى — يۇقىرىدا سۆزلەنگەن موڭغۇلىيىدىن كەلتۈرۈلگەن قىزىل قوۋزاقلىق قارىغاي بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ياسىداق ئۆيىدە سېمىز، پاكىز قىزىغان، خوش خۇي ئايالى بىلەن بىزنى ئۆردەك كاۋىپى، سالاتا ۋە داڭلىق ھاراق، پىۋىلار بىلەن مېھمان قىلىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ جۇڭگو، شىنجاڭ زېمىنلىرىدا قىلغان سەپەرلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ھەممىلا جاينىڭ ئاجايىپ ئىشلىرى بولىدۇ. بالتىق بويلىرىدا، مەسىلەن، فىنلاندىيىدە 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىر سوتكا تۈن بولمايدۇ، 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىر سوتكا تاڭ ئاتمايدۇ. دوستويېۋسكىنىڭ كىتابىدىكى «ئاق كېچە» نەۋا

بويىدىلا ئەمەس، ئۇلبا بويىدىمۇ، بالتىق قىرغىقىدىكى شەھەر-
لىرىمىزدىمۇ بولىدۇ. مانا بۇلار ئاجايىپ ئىشلار. لېكىن ئاجايىپ
ئىشلار شىنجاڭدا تولا. تەكلىماكاندا تىك قۇم تاغ چوققىسىدا
ئۆمۈر بويى يامغۇر كۆرمەستىن كۆپكۆك ياشىرىپ تۇرىدىغان توغراق،
قومۇشلار، تاغ پېتى كۆچۈپ تۇرىدىغان قۇملار، تېمپېراتۇرىسى
يەتمىش گرادۇسقا يېتىدىغان تۇرپان قۇملىرى، قارلىرى ئېرىمەيدىغان
تەڭرىتاغ، كوئېنلۇن، ھىمالايا. بۇنداق مۆجىزىلەر ياۋروپا تۈز-
لەڭلىكىدە يوق. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ياۋروپادا يېشىللىقتىن باشقا
نېمە يوق. ئالىقاندەك تۇپىلىق يوق. تاغ - ئېتىز، دەرەخلىرىنىڭ
قوۋزاقلىرىمۇ ياپېشىل. بالتىق بويلىرىدا كۈن كەمدىن كەم
ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭ توخۇلىرىمىز كۈن نۇرى كۆرمەي
تۇرۇپلا گۆشكە ئايلىنىدۇ. مەن سىلەر ياشاۋاتقان يەرلەرگە قى-
زىقىمەن: چۆل - جەزىرە، تەكلىماكان بىزگە تولىمۇ گۈزەل
بىلىنىدۇ. ئۇ يەرلەردە دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ھاۋا تەڭشىگۈچ.
دۇنيادا بۇنداق تەڭشىگۈچلەر بولمىغان بولسا، ھازىرقى ھاۋا
بۇلغىنىشىنىڭ دەستىدىن ئىنسانىيەت ئاللىقاچان ھالاك بول-
غان بولاتتى!

فۆلمان ئۆزىنىڭ ئايالى بىلەن يەنە شىنجاڭغا ساياھەتكە
بېرىش ئارزۇسى بارلىقىنى ئېيتتى:

— سىلەرنىڭ مېھماندوستلۇقىڭلارغا قايىلمەن. بىز گېرما-
نىيىلىكلەر مېھماننى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن، تاماق يەم-
سىز، دەپ سورايمىز. سىلەرچۇ؟ مېھمان ئۆيۈڭلارغا كېلىش بىلەن
گەپ - سۆز قىلمايلا قوي سويىسىلەر.

— قوينىڭ پۇتلىرىنى باغلاپ، پىچاق بىلەن بوينىنى
كېسىپ ئۆلتۈرىدىكەنسىلەر، بۇ راستمۇ؟ — فۆلماننىڭ ئايالى
سورىدى، — بۇنداق سويۇلغاندا قوينىڭ جېنى قىينىلىدۇ، ئۇ-
نىڭغا ۋابال بولىدۇ. بىز سىلىق، ئالداپ، توك كالتىكى بىلەن
ھوشسىزلاندۇرۇپ ئاندىن سويىمىز.

— بىز قان ئېقىتمىساق ھارام دەپ يېمەيمىز، — دېدىم مەن كۈلۈپ.

ئۇلارمۇ كۈلۈشتى. فۆلمان گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز پاراڭنى، سىردىشىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىمىز. سىلەر يەپ-ئىچىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويسىلەر. مەن سىلەرنىڭكىنى ياقتۇرىمەن. ئايالىم بۇ ئۆردەك كاۋپىغا تولۇق بىر يېرىم كۈن ئىشلىدى. يەڭە، تەمى بېيجىڭ ئۆردەك كاۋاپىنىڭكىگە ئوخشاپتىمۇ؟ ھە، شۇنداق قىلىپ سىز ياۋروپاغا قىزىقىسىز، بىز ئاسىياغا. سىز زامانىۋىغا قىزىقىسىز، بىز قەدىمكىگە. ئىنسانلارنىڭ ئىلىم-پەندىن ئالىدىغان ھۇزۇر-ھالاۋىتىدىن تەبىئەتنىڭ ساپ مېۋىلىرى، ساپ ھاۋا، ساپ كۆكلۈكدىن ئالىدىغان ھۇزۇر-ھالاۋىتى زور بولسا كېرەك دەيمەن. ئىنسانىيەت ئۆزىگە زۆرۈر بولغان نەرسىلەردىن بارغانسېرى كۆپرەك مەھرۇم بولماقتا. مانا بۇ ئىنسانىيەت ھالاكىتىنىڭ مۇقەررەرلىكى. لېكىن سىز يازغۇچى، بۇ خىل راست گەپلەرگىمۇ قايىل بولمايسىز. سىز: «ياق، ئىنسانىيەت ئۈمىدۋار!» دېگەندەك جاراڭلىق سۆزلەرنى ياقتۇرىسىز. ئەمما سىز بىلەن بىز كېلىشەلەيدىغان بىر مۇھىم گەپ بار: ھەممىمىز ئىنسان بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز.

— ئىنسانىيەت — نۇرغۇن دۆلەت، نۇرغۇن مىللەت، نۇرغۇن سىنىپ، تەبىقە-گۇرۇھلاردىن تەشكىللەنگەن بىر كوللېكتىپنىڭ نامى. بۇ كوللېكتىپنىڭ ئىچىدە ھەر خىل مەنپەئەتلەرنىڭ توقۇنۇشى، كۈرەش، ئىختىلاپلىرى مەۋجۇت. لېكىن ھەرخىل تەبىئىي ئاپەتلەر ھېچقانداق بىر دۆلەت، مىللەت، سىياسىي كۆز قاراشلار ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدۇ. ھاۋانىڭ بۇلغىنىشى، ئاچارچىلىق، يۇقۇملۇق كېسەللەر بىلەنمۇ ھەرقانداق مىللەت، ئىرق، دۆلەت بەربات بولۇۋېرىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن فۆلمان ئېيتقان «ئىنسان بەختى» دېگەن سۆزنى مەن بۈگۈنكى ھەربىي ھازىرلىقلار كۈچەيگەن، كائىناتتا

نەچچە يۈز مىڭلىغان سۆزنى «سەييارە»لەر زەھەرلىك گازلارنىڭ ياردىمى بىلەن «ساياھەت» قىلىپ يۈرگەن ۋە باشقا يۇقىرى سۈرئەتلىك سانائەت تەرەققىياتى بىلەن ھاۋادا، يېمەكلىكتە، بۇيۇم - نەرسىلەردە ئۆزگىرىش بولۇپ، ئىنسانىيەتكە زۆرۈر بولغان تەبىئىي تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى كۈچىيىۋاتقان دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتىلغان سۆز، دەپ چۈشەندىم. بۇ مەنىدىكى سۆزنى ئەلۋەتتە قوللاشقا تېگىشلىك سۆز دەپ قارايمەن.

ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئىنسانىيەتنىڭ بەختىنى ئويلاش ھەممىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئوڭاي ئىش ئەمەس. بەزىلەر بۇ خىل گەپلەرنى ئاڭلىسا تەنە قىلىپ كۈلىدۇ. نۇرغۇن ئادەملەر بۇ گەپنى قۇرۇق گەپ، ئومۇمىي شوئار دەپ قارايدۇ. لېكىن ھاياتىدا مۇشۇ ئىشتىن باشقىنى قىلمىغان ئادەملەرمۇ ئۆتكەن. ئۇنداقلار ھازىرمۇ بار. ئۆزىدىن ئاجىز، قالاق بولغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇنى ئىلغار مىللەتلەر قاتارىغا قوشۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلغان ۋە شۇ خىزمىتى بىلەن ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلىغان ئادەملەرنىمۇ مەن ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلار قاتارىدا ھېسابلايمەن. چۈنكى ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئەنە ئاشۇنداق كونكرېت مەزمۇنلاردا ئىپادىلىنىدۇ.

بۇ خىل ئادەملەرنىڭ بىرى غەربىي گېرمانىيىلىك تۈركولوگ گابائىن خانىم. مەريەم ئانا — گابائىن خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەدەنىي مىراسلارنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلىغان، بۇ ئىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ شەخسىي بەختى — ئائىلىلىك بولۇشتىنمۇ ۋاز كەچكەن ئالىم. مەن پەقەت نامىنىلا ئاڭلىغان بۇ ئالىمنى سەيپىدىن ئەزىزى ئاكىنىڭ تاپشۇرمىسى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئارزۇ - ھەۋىسىمگە ئاساسەن زىيارەت قىلماقچى، ئۇ كىشىگە خەلقىمىزگە ۋەكالىتەن رەھمەت ئېيتىپ سالام بەرمەكچى بولدۇم.

بىز — مەجىت ئەپەندى، ئوغلى تەلئەت، كېلىنى پەرىزە تۆت كىشى گاباتىن خانىمنى يوقلاش ئۈچۈن 1987 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئەتىگەندە ميۇنخېندىن يولغا چىقتۇق. ميۇنخېندىن شەرقىي جەنۇبقا — غەربىي گېرمانىيە - ئاۋستىرىيە چېگرىسىغا قاراپ ياپيېشىل تۆپىلىكلەر ئارىسىدا ئون ئالتە كىلومېتىر يول ماڭغاندا گاباتىن خانىمنىڭ يېزىسى — ئانگى يېزىسىغا بارغىلى بولىدىكەن. يول بويى: ئىككى قاسىنقى بۆك قارىغايلىق، چىمەنلىك تۆپىلىكلەر، چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئۆيلەر، چىرايلىق كۆللەرنى بېسىپ ئۆتتۇق.

ئانگى يېزىسى يۇقىرى سۈرئەتلىك يولنىڭ شەرقىدىكى دۆڭلۈككە جايلاشقانىكەن. بۇ يېزىنىڭ غەربىي (ئالدى) دا ئۈستى قارلىق شتاۋفىن تېغى بار بولۇپ، ئەتراپىمۇ مەنزىرىلىك ئىكەن. بىز ئۇنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئۆيىنى قولىمىزدىكى ئادرېس بويىچە ئوڭايلا تېپىۋالدۇق. مومايغا ئالدىن تېلېفون بېرىلگەچكە، ئۇ بىزنى ئۆيىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدە خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇ تولىمۇ قىزغىن، خۇشال. ئۇنىڭ كۆك كۆزلىرى شادلىقتىن نۇرلانغان، سەل مۈكچەيگەن، ۋىجىكرەك (ئېمىسلارغا نىسبەتەن)، لېكىن ساغلام گەۋدىسى تېتىكلەشكەندى. ئۇ بىزنى بىرىنچى قەۋەتتىكى مېھمانخانىسىغا، كېيىن ئىككىنچى قەۋەتتىكى قىرائەتخانىسىغا باشلىدى. ئۇ ئىككى قەۋەتلىك، سەككىز ئېغىزلىق، تاختاي بىلەن ياسالغان ئۆيىدە ئۆزى يالغۇز تۇرىدىكەن. مەن بىردەمدىلا ئۇنىڭ ئۆيىدە خۇددى ئۆز ئۆيۈمدەك راھەتلەندىم. ئۇ توختىماي سۆزلەيتتى:

— مۇنۇ قىزىم، — دېدى ئۇ پەرىزەنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ، — تىپىك ئۇيغۇر ئىكەن. قەدىمكى ئۇيغۇرلار مانا مۇشۇنداق قوڭۇر (ساغۇچ) چاچلىق، قوي كۆزلۈك (ياكى كۆك كۆز) ئىدى. مۇنۇ قىزىمنىڭ لەۋلىرى تۇرپان تام رەسىملىرىدىكى ئاياللارنىڭ لەۋلىرىنىڭ ئەينى ئۆزى: تۇماچە، پەرمۇدىدەك

ئوماق. مەن جۇڭگوغا زىيارەتكە بارغاندا، مەن قىياس قىلغاندەك سېرىق چاچ، كۆك كۆز ئۇيغۇرلارنى جىق كۆردۈم. لېكىن قارا چاچ، قارا كۆزلەر كۆپ ئىكەن. ھازىرقى ئۇيغۇرلار ئۇرغۇن ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار. بۇلارغا قاراپ قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىياسەن رەسىمىنى سىزغان ئەھۋالمۇ بارئىكەن. مەن سىلەر تەرەپتە مۇشۇنداق خاتا سىزىلغان رەسىملەرنىمۇ كۆردۈم.

ئۇ تىنماي سۆزلەيتتى، خۇددى بىز ھازىرلا كېتىپ قالىدىغاندەك، كېتىپ قالسا ئويلىغانلىرىنى ئېيتالماي قالىدىغاندەك ئالدىراپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ مومايلارغا خاس ئۆمچەيگەن لەۋلىرى تىنىمسىز مىدىرلايتتى. ئۇ بىزنى غاچىرلاپ تۇرىدىغان، گۈللۈك پاياندازلار سېلىنغان پەلەمپەيلەر بىلەن يۇقىرىغا باشلاپ چىقىپ كېتىۋېتىپ:

— ئۇيغۇرلار ئۇلۇغ، قەدىمىي مىللەتلەرنىڭ بىرى. بىز ھازىر ياۋروپادىكى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەردىن بولۇپ قالدۇق، لېكىن سىلەرنى تېخى ياۋروپالىقلار بىلمەيدۇ. سىلەر ئۆزۈڭلارنى ئۆزۈڭلار دۇنياغا تونۇشتۇرۇشۇڭلارنى لازىم. مەن سەكسەن ئالتە ياشقا كىردىم، ئەمدى چوڭ ئىش قىلالمايمەن. لېكىن سىلەرنى تەشۋىق قىلىش - تونۇشتۇرۇش قولۇمدىن كېلىدۇ.

ئۇ بىزگە پىۋا قۇيۇپ بېرىۋېتىپ، ئۆز كۇتۇپخانىسىدىكى كىتاب جاۋىنىدىن بىزگە مۇناسىۋەتلىك رەسىملەرنى، ئۆزىنىڭ يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ يازغان ئەسەرلىرىنى كۆرسەتتى.

— مانا بۇلار ھەقىقىي قەدىمكى ئۇيغۇرلار. تۇرپان بېزەكلىكتىكى رەسىملەر ئەينەن، كۇچار مىڭئۆيدىكى رەسىملەر ئارىلاشما. ئۇلار ھىندى، ئىران ۋە باشقىلارنىڭ تەسىرلىرى ئارىلاشقان. بۇنىڭ سەۋەبى قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئەتراپىدىكى دۆلەتلەرگە تاجاۋۇز قىلمىغان، قوشنىلىرى بىلەن دوستلىشىپ قويۇق بېرىش-كېلىش قىلىپ ئۆتكەن. مۇنداق مىللەتلەر ئۆزگىرىدۇ. مەسىلەن، مېنى ئالساق، مېنىڭ ئۈچ يۈز يىلنىڭ ئالدىدىكى ئاتا - بوۋام فرانسۇز

ىدى، مەن ھازىر كېلىمان.

ئۇ، مەندىن سورىدى:

— سىلەر فامىلە ئىجاد قىلىشنى ئويلىشىۋاتامسىلەر؟

— بۇ توغرىدا ئىزدىنىۋاتقانلار بار.

—ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. ئۇلارغا مېنىڭ مەسلىھەتىمنى يەتكۈ-زۈپ قويۇڭ: سىلەر ئەرەبچە، رۇسچە ئىسىملاردىن ئەمەس، قەدىمكى ئۇيغۇر ئىسىملىرىدىن فامىلە ياسىساڭلار ياخشى بولىدۇ. بۇ ئىسىملار كونا يازمىلاردا بار. سىلەر ھازىر مەدەنىيەتتە ئارقىدا. بۇ دېگەنلىك ئەزەلدىن ئارقىدا ئىدىڭلار، دېگەنلىك ئەمەس. ئۆز مەدەنىيىتىك-لارنى ئۆگىنىڭلار، ساقلاڭلار، راۋاجلاندۇرۇڭلار. يازغۇچىلار بۇ ساھەدە كۆپ خىزمەت قىلىشى كېرەك. بولۇپمۇ دېھقانلارنى ئەينەن يېزىش، كۆپلەپ يېزىش كېرەك. سەۋەبى، ئۇلار مىللەتكە ھەقىقىي ۋەكىل-لىك قىلالايدۇ. ئۇلار ئاساسىي خەلق، بىر مىللەتكە خاس بولغان نۇر-غۇن ئېسىل نەرسىلەر دېھقانلاردا ساقلانغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزگى-رىپ كېتىشى ئاستا بولىدۇ. ئۇلار يەرلىك ئادەت، يەرلىك تىل، مىللىي مەدەنىيەتكە ئامراق. مەن سىلەرنىڭ ھازىرقى زامان تى-لىڭلاردا يېزىلغان نەرسىلەرنى ئوقۇپ باقتىم. تىل ئادىتىڭلار، تىلىڭىزنىڭ مىللىي خۇسۇسىيەتلەردە ئۆزگىرىش كۆپ ئىكەن. سىلەر ئۆز تىلىڭلارنىڭ خۇسۇسىيىتى بويىچە جۈملە تۈزۈشىڭلار كېرەك.

بىز ئۇنىڭ خۇسۇسىي كۇتۇپخانىسىدا ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ھاياتى، تىلى ۋە تېررىتورىيەسى، ئېتنوگرافىيىسىگە دائىر نۇرغۇن بۇيۇم، رەسىم، يازمىلارنى كۆردۇق. موماي ماڭا «تىيانشان» تېغىنى كۆرسىتىپ:

— بۇ تاغنى ھازىر «تەڭرىتاغ» دەيسىلەر. بىلەمسىز، قا-چاندىن باشلاپ «تەڭرىتاغ» دەپ ئاتىدىڭلار؟ ئۇنىڭ ئالدىدا بۇ تاغنى نېمە دەيتتىڭلار؟ — دەپ سورىدى.

مەن بۇ سوئالغا توزۇك جاۋاب بېرەلمىدىم. ئۇ تاماقتا كېتىۋېتىپ ئالدىدىكى قارلىق تاغقا قاراپ:

ــ شەرقنى تەتقىق قىلغۇچى غەرب ئالىملىرى كۆزگە ئوڭاي كۆرۈنىدىغان ھەمالايا تېغىنىلا كۆرىدۇ. تېگىز تاغلارنىڭ نېرىسىدىكى پاكار تاغلار ئىچىدە نۇرغۇن خىسلەتلەر بار. سىلەر ئۆزۈڭلار نۇرلانىساڭلار باشقىلار سىلەرنى ئوڭاي كۆرەلمەيدۇ!ــ دېدى.

مەن ئۇنىڭ بۇ مەنىلىك سۆزىدىن: سانى ئاز، ئورنى تۆۋەن مىللەتلەر ئىچىدە نۇرغۇن بايلىقلار بار. ئاسىيادىكى چوڭ مىللەتلەرنىلا تەتقىق قىلماستىن، ئۇششاق مىللەتلەرنىمۇ تەتقىق قىلىش كېرەك، دېگەن مەنىنى چۈشەندىم.

ئارقىدىنلا ئۇ، چىڭغىز ئايتماتوۋنى ماختاپ سۆزلىدى:

ــ «ئەلۋىدا، گۈلسارە...» ئاجايىپ ياخشى يېزىلغان، پېكىرلىرى چوڭقۇر. يازغۇچى بىر مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەرىپىگە، ئومۇمىي خەلقىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك. «ئاق پاراخوت» دىكى پىكىر قانداق ياخشى. ئۇ ئۆز پىكرىنى بايان قىلىشقا ھەقىقەتەن ماھىر ئىكەن. بۇ ئەسەردىكى بالا ئۆلىدۇ، لېكىن ئۇ مەڭگۈ ھايات، ئۇ خەلقنىڭ قەلبىدە ياشايدۇ. مانا بۇ «ئاق پاراخوت» نىڭ مۇۋەپپەقىيىتى. سىز خەلقىڭىزنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلالىسىڭىز، دۇنيا خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولالايسىز. لېكىن بۇنىڭغا ئېرىشىش تولىمۇ مۈشكۈل.

ئۇ بىزنى پاكىز ئاشخانىغا باشلاپ كىردى. ئۈستەلدە خىلمۇ خىل گۆشلەرنىڭ تىزىملىكى بار ئىكەن. مىجىت ئىككىمىز كىيىك گۆشى بىلەن، موماي چۈجە، غاز گۆشى بىلەن، باللار توخۇ گۆشى بىلەن غىزالاندۇق. مومايىنىڭ ئىشتىھاسى ياخشىكەن.

سەكسەن ئالتە ياشقا كىرىپ بىز بىلەن ئوخشاش غىزالىنىۋاتقان، تېنى، زېھنى خاتىرىسى ساغلام مومايىنىڭ كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. ئۇ 1930 - يىلى بېيجىڭغا بارغان. ئۇ چاغلاردا ياپونىيە ئالىملىرىمۇ شىنجاڭ توغرىسىدا تەتقىقات ئىشلە-

رىنى باشلىغان. 1927 - يىللىرى گاباﺋېن خانىم ياپونىيىگە بېرىپ بىر يىل دەرس ئۆتكەن. ئۇ چاغدا ياۋروپا تۈركولوگىيىگە قىزىقمايتتىكەن. بىرلا بېرلىندا تەتقىقات ئورنى بار ئىكەن. تۈركولوگىيىگە دائىر كىتابلارنى ھېچكىم ئالمايدىكەن. ئۇلارنىڭ ماﺋاشى تۆۋەن، لېكسىيە پۇلى، قەلەم ھەققى دېگەنلەر يوق ئىكەن. گاباﺋېن خانىمنىڭ بۇ ئىشنى تاللىغىنىغا ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرى نارازى بولىدىكەن. «ئۆمۈرنى زايە قىلىش»، «ئىستىقبالسىزلىق» دەيدىكەن ئۇلار گاباﺋېن خانىمنىڭ بۇ ئىشنى تاللىغىنىدىن خاپا بولۇشۇپ، خانىم ئۇ چاغلار (1930 - يىلى) دا يىگىرمە توققۇز ياشلىق قىز ئىكەن. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىنى پۇل تۆلەپ باستۇرىدىكەن، بىرمۇ قېتىم قەلەم ھەققى ئالماپتۇ. ئۇ ياشلىقىدىن تارتىپ ستراخوۋانىيە شىركەتلىرىگە پۇل تۆلەپ كەلگەنىكەن، ھازىر شۇ ئورۇنلاردىن ئېيىغا ئۈچ مىڭ مارك پۇل ئالىدىكەن. بۇ پۇل ئۇنىڭ پېنسىيە پۇلى ئىكەن.

— ھازىرقىلار ياخشى، ھازىر تۆت ئۇنىۋېرسىتېتتا بۇ ساھەدە دۇنياغا تونۇلغان تۆت پروفېسسور بار. ئۇلار يۇقىرى ئىش ھەققى، لېكسىيە ھەققى، قەلەم ھەققى ئالىدۇ. مېنىڭ تۇغقانلىرىم ھازىر ماڭا چاقچاق قىلىپ، سەن بالدۇر تۇغۇلۇپ قالغانسەن، دېيىشىدۇ. دېمىسەممۇ مەن كىتابلىرىم ئۈچۈن قەلەم ھەققى ئالمىدىم. ئۇيغۇرلار توغرىسىدا يېزىلغان كىتابلارنىڭ خېرىدارلىرىمۇ ئاز ئىدى. ھازىرچۇ؟ بەزىدە ئىلمىي لېكسىيە قىلىپ تۆت يۈز - بەش يۈز مارك تاپىمەن. لېكىن ئارقىدىنلا باجخانا خادىملىرى باج ئالغىلى يېتىپ كېلىدۇ!

ئۇ بۇ گەپلەرنى قىلىپ قاقاقلاپ كۈلدى، بىزمۇ كۈلۈشتۇق.

ئۇ تۆۋەندىكى ياتاقخانىسىدا ئون مىنۇت ئۇخلىۋالدى. بىز ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى قىرائەتخانىدا ئۇنىڭ كىتابلىرى بىلەن بولدۇق. ئۇ ئاخىرىدا بىزنى ياۋروپا ئادىتى بويىچە تورت، قەھۋە

ۋە چاي بىلەن مېھمان قىلدى. بۇ نەرسىلەرنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن تەييارلىدى. بىز بىللە سۈرەتكە چۈشتۇق. ئۇ بىز بىلەن تەستە خوشلاشتى....

مەن شۇنىڭدىن كېيىن ميۇنخېن، فرانكفورت، بېرلىنلاردا بولدۇم. ھەممىلا جايدا، ھەتتا ئەڭ ئاخىرىدا دېموكراتىك گېرمانىيىنىڭ پايتەختى شەرقىي بېرلىندا يۈرگەن چاغلىرىمدىمۇ پۈتۈن ئۆمرىنى بىزگە بېغىشلىغان مەريەم ئانا — كابائىن خانىمنىڭ خۇش خۇي چىرايى مەن بىلەن بىللە بولدى.

ھايات شۇنداق بىر قانۇنىيەتنى كەشپ قىلغان: تامامسىز، ھالال ئەمگەك بىلەن كىشىلەر قەلبىدىن ئورۇن ئالغانلار ھامان ئۆلمەيدۇ.

1988 - يىل 1 - ئاي. بېرلىن - بېيجىڭ - ئۈرۈمچى

ئەرەب يېرىم ئارىلىدا

(زىيارەت خاتىرىسى)

قەشقەردىن پاكىستانغا قاراپ يولغا چىققۇچى يالغۇز مەنلا ئەمەس. يۈزنەچچە يىلدىن بېرى بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بۇ يولدا ئات - ئېشەك بىلەن پىيادە، ماشىنىدا نۇرغۇن قېتىملاپ ماڭدى. ھازىر يول قىسقاردى، مۇشكۇل ئازايدى. لېكىن جاپا - مۇشەققەت، ۋەھىمە، ئەندىشە يوقالمىدى. بولۇپمۇ پاكىستان زېمىنىدا گاڭگۇ دەرياسىنى بويلاپ ئۈستى تەرىپى قورام تاشلار ساڭگىلاپ تۇرغان نەچچە يۈز مېترلىق تىك تاش قىيا، ئاستى تەرەپ يۈز مېتردەك تىك ھاڭ ئاستىدا بۇژغۇپ ئېقىۋاتقان پاكىستاننىڭ ئەڭ چوڭ دەرياسىنى بويلاپ ئەگرى - بۈگرى يول بىلەن، پاكىستانلىق شوپۇرلار قارامىلىق بىلەن تېز ھەيدىگەن ماشىنىدا سەپەر قىلغان ھەربىر يولۇچى ھەر مىنۇت، ھەر سېكۇنتتا ئۆلۈمنى ياد ئېتىپ ماڭىدۇ. كېلىگىتتىن ئىسلام ئابادقىچە بولغان تۆت يۈز ئاتمىش كىلو مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى خەتەرلىك يولنى بېسىپ بولۇپ، ئىسلامئاباد ھەرەمخانىسىدا سۇنايىلىنىپ ياتقان يولۇچى راستتىنلا ئۆزىنى غالىپ، تەلەيلىك ھېسابلايدۇ، ھاردۇق چىقىدۇ، ۋەھىمە تۈگەيدۇ. ئايروپىلاندا (ئاجايىپ چوڭ، ھەربىر قۇرى ئون بەش كىشىلىك چوڭ ئايروپىلان) ئىسلامئابادتىن كاراچىغا، كاراچىدىن جىددەگە

قاراپ ئۇچقاندا كىشى ۋۇجۇدىدا خۇشاللىقتىن باشقا نەرسە قالمايدۇ.

مەن ئەنە شۇنداق سەپەر خۇشاللىقى بىلەن مەككە مۇكەررەمگە كېلىپ، بەيتۇللانىڭ يېنىدىكى «فىندۇق مەككە» (مەككە مېھمانخانىسى) دىن ئورۇن ئالدىم. بەش كۈندىن بېرى نۇرغۇن جايلارنى كۆردۈم، ئادەملەر بىلەن ئۇچراشتىم. بۈگۈن مەندە يېزىش ئىستىكى پەيدا بولدى. مانا قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

قانداق يازاي؟ ئىسلام دىنىنىڭ بۆشۈكى، مۇسۇلمانلارنىڭ قىبلىگاھى، بۈگۈنكى كۈندە بايلىق ۋە پاراۋانلىقتا ئالدىنقى قاتاردىكى دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن دۇنيانىڭ نەزەرى قادالغان بۇ جاينى ھەج قىلغۇچى مىليوندىن كۆپ چەت ئەللىكنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن مېھمان سۈپىتىدە ماختايمۇ ياكى بۇ دۆلەتكە باھا بېرىش ھوقۇقىنى كىتابخانلارغا تاپشۇرۇپ، بىر رېئالىست ئاپتورنىڭ قەلىمى بىلەن كۆرگەن، ئاڭلىغان ۋە توپلىغانلىرىمنى ئەينى پېتى خاتىرىلەيمۇ؟ مەن كېيىنكىسىنى تاللىۋالدىم.

مەن ھەرەمنىڭ يېنىدىكى «فىندۇق مەككە» نىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىدىكى ياتىقىمنىڭ ھەرەمگە قارىغان دېرىزىسىدىن تۆۋەنگە قاراپ تۇرۇپ، ئۆز - ئۆزۈمدىن يۇقىرىقىدەك سورىدىم. مەن قاراپ تۇرغان بەيتۇللا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كوچىلارنىڭ كەچكى مەنزىرىسى كىشىنى ھاياجانغا ۋە ئويغا سالماي قالمايتتى. ئېھرام كىيگەن ئەرلەر، قارا پۈركەنجە ئىچىدىكى ئاياللار، بەيتۇللانىڭ ئۆگزىسىدىكى قارا يوپۇق يېپىلغان «كەبە» ئەتراپىدا «لەببەيك» (مەن كەلدىم) سۆزىنى ۋارقىراپ ئوقۇپ ئايلانماقتا. ئۇزۇنغا سوزۇلغان «سافا - مەرۋە» ئىچىدە يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن ساناقسىز ئادەملەرمۇ كۈچلۈك چىراغلار بىلەن يورۇغان زالدا ئاشكارا كۆرۈنمەكتە. چىراغلار شۇنچىلىك كۆپ، شۇنچىلىك نۇرلۇقكى، قۇياشمۇ بۇ يەرگە ئۇنچىلىك گۈزەللىك جەۋلان بېرەلمەيدۇ.

بەيتىللا ئەتراپىدا يەردىن ئەللىك ـــ ئاتمىش مېتر ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان يەتتە مۇنارنىڭ ئۈستىدىكى چىراغلارنىڭ ئالماس ئېقىمىدەك گۈزەل نۇرلىرىنى مەن تېخى ھېچ يەردە كۆرگەن ئەمەسمەن. بەيتىللاغا يانداشقان مەيدان ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان: ئۇ يەردە ئىبادەت قىلغۇچىلار، ئوقەتچىلەر، قارا ئىش بىلەن جان باقىدىغان تىنىمسىز نېگىر بالىلار، قوللىرىدىكى كىچىك خالتىلارغا قاچىلانغان كەپتەر دانلىرىنى كىشلەرگە تەڭلىشىپ يۈرۈشكەن نېگىر ئاياللار، زەمزەمگە چىلانغان داكىلارنى قۇرۇتۇپ يۈرۈشكەن، ئارام ئېلىپ يېتىشقان، سەيلە قىلىپ يۈرۈشكەن، ھەر خىل كىيىملىك، ھەر خىل چىراي ۋە تىل - زوۋانلىق، ياش- قېرى، ئەر - ئايال ئادەملەر رىتىمسىز، تىنىمسىز قىمىرلىشىدۇ. ئۇ ئادەم ھەرىكىتى كىشىگە گويا بىردە لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان چېچەك سۈيىنى، بىردە شامالدا دولقۇنلىنىۋاتقان بولۇق بۇغدايلىقنى ئەسلىتىدۇ...

ـــ ھەر يىلى ئىككى - ئۈچ مىليون ئادەم سىرتتىن ھەج قىلغىلى كېلىدۇ. مەككىنىڭ بىر مىليون تۆت يۈزمىڭ ئادىمى قوشۇلسا تۆت - بەش مىليون ئادەم بۇ شەھەردە ھەرىكەت قىلىۋاتقان بولىدۇ. تۆت - بەش مىليون ئادەم نە ياتاق، نە قورساق، نە قاتناش قىيىنچىلىقى تارتماستىن خاتىرجەم ئىبادەت قىلىدۇ، ئوقەت قىلىدۇ. سىز يازغۇچى ئەپەندىم، ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى بۇ خاتىرجەملىك ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ ۋە پەم - پاراسەت، ئىقتىساد سەرپ قىلىدۇ؟

ماڭا ھەمراھ بولغۇچى ئەرەبىستانلىق ئۇيغۇر يىگىت مەندىن سورىدى. ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن پەخىرلەنمەكتە. مەندىكى ھەيرانلىق ۋە قىزىقىش بىلەن ھۇزۇرلانماقتا. ئۇ بۇنداق قىلىشقا ھەقلىق. چۈنكى بۇ سەلتەنەتلىك، كۆركەم، قوينى يىللىق ماكان ئۇنىڭ ۋەتىنى!

زامانىۋى يوللاردا كېتىۋاتقان، يۈرۈۋاتقان سانسىز ماشىنىلار،

گىياھسىز تاغلارنى تېشىپ ئۆتكەن غول - غولدا پەيدا بولغان زامانىۋى شەھەرلەرنى تۇتاشتۇرغۇچى تونىللار، ئۆتئۆشمە كۆۋرۈك-لەر، قەۋەت - قەۋەت بىنالار (زىچ)، تاغلارنىڭ چوققىلىرى، ھەممە جاي نۇر بىلەن تولغان. مەن بۇ نۇرلار ئىچىدە تۇرۇۋاتىمەن، ھەمراھىمغا نېمىمۇ دەيمەن؟

— سىلەرگە رەھمەت، ھەممىلا ئادەم قايىل، سىلەر تولىمۇ مېھماندوست، مېھرىبان، سېخىي!

ھەمراھىم بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇ ھوشۇقىنى ياپىدى-غان، ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن، بېشىغا ئاق يوللۇق قىزىل غوترا سېلىۋالغان. ئۇنىڭ چىرايىنى خۇشاللىق، مەمنۇنلۇق قاپلىدى. ئۇ:

— ئەلھەمدۇلىللا، بۇ خۇدانىڭ نېمىتى، قۇرئاننىڭ ساخاۋىتى، — دېدى كۈلۈپ قويۇپ، — قۇرئان بىزنى باي قىلدى، بىلەمسىز، قۇرئاننى ياخشى كۆرگەن ئادەم زادى خارلانمايدۇ. بىر ئىنگلىز قۇرئان تەرجىمە قىلماق بولۇپ ئوقۇۋېرىپتۇ، ئاخىر ئۆزىمۇ سەزمەستىن ئىسلام دىنىغا كىرىپتۇ. ئۇنىڭغا خۇدايىم ئىمان بىلەن بىلىم بېرىپتۇ. ئۇ مۇسا جارۇللادىن قېلىشمايدىغان ئىلىملىك ئادەم بولۇپ قاپتۇ. قۇرئانغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن ھەرقانداق ئادەمگە خۇدايىم تىلىگىنىنى بېرىدۇ. ئابدۇلئەزىزلەرنىڭ ئاتىسى سەئۇدىخان خۇدادىن ئەۋلاد-لىرىغا بەخت - سائادەت، مەرتىۋە، بايلىق تىلىگەن - دە، شۇڭا بۈگۈن ئۇنىڭ خەلقى بەختلىك!

ئۇ ماڭا سەئۇدى ئەرەبىستانى خەلقىنىڭ پاراۋانلىقىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى: سەئۇدى ئەرەبىستانى ھازىر دۇنيادا بايلىقتا، پاراۋانلىقتا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان تۆت دۆلەتنىڭ بىرى. پۈتۈن شەھەر ياۋروپادىكى ئەڭ زامانىۋى شەھەرلەردەك قۇرۇلۇش، ئېلېكتر، يوللار، ماشىنىلار ۋە ماللار بىلەن تەمىنلەنگەن. بۇ يەردىكى ھەيۋەتلىك مەسچىتلەر دۇنيانىڭ ھېچ يېرىدە يوق.

ھىرنەچچە يۈز مىڭ كىشى بىرلا ۋاقىتتا ناماز ئوقۇيالايدىغان،
باياشات سۇ ۋە شامالدۇرغۇچ بىلەن تەمىنلەنگەن مەسچىتلەر يەنە
نەدە بار؟ بۇ دۆلەتتە تىجارەت شۇنچە ئەركىن، ھەر قانداق
ئادەم، ھەرقانداق سودا بىلەن توسقۇنسىز شۇغۇللىنالايدۇ ۋە
ناھايىتى تېزلا باي بولالايدۇ. قولىنى سىلىپ بۇ يەرگە پىيادە
كەلگەن ناۋايلىق، ياماقچىلىق، يايىمچىلىق، قىلا ئەمگەك بىلەن
ئىش باشلاپ ھازىر نەچچە قەۋەتلىك بىر نەچچە بىنانىڭ خوجا-
يىنى، نەچچە يۈزمىڭ، ھەتتا نەچچە ملىيون دوللار (ئامېرىكا
دوللىرى) نىڭ ئىگىسى بولۇپ قالغان ئۇيغۇر بايلىرى بۇنىڭغا
مىسال، ئوتتۇز نەچچە مىڭ ئۇيغۇرنىڭ كەمبەغىلى يوق. ئۇلارنىڭ
ئەڭ كەمبەغەللىرى باشقا دۆلەتلەرنىڭ مەن-مەن دېگەن بايلىرى-
دىن كەم ئەمەس، ئۇلارنىڭ خېلى كۆپلىرى تېخىچە سەئۇدى
ئەرەبىستانىنىڭ گراژدانى ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار باي!
ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى ھەقىقەت، ئۇ ئۇيغۇرلارنى مىسالغا
ئېلىپ سۆزلىگەندە، مەن ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزۈم ئۆيلىرىدە
مېھمان بولغان ئادەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشلىرىنى كۆز
ئالدىمغا كەلتۈردۈم. بۇلارنىڭ بىرىنچىسى مەن تونۇجى قېتىم
تونۇشقان مەككە-مۇكەررەمە پۇقراسى ئابدۇقادىر ھاجىم، سەكسەن
ئۈچ ياشقا كىرگەن بۇ قىزغىن، مېھماندوست، ئاق كۆڭۈل بوۋاي قەشقەر
يېڭىسارىدىن بۇ يەرگە چىققىلى قىرىق بىر يىل بوپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ
كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ شۇنداق دېگەن: «قەشقەردىن تاشقور-
غانغا ئون ئۈچ كۈندە، ئۇ يەردىن ھەرەمگە ئون بىر ئايدا يېتىپ
كەلگەنىدۇق. لاداق يولى تولىمۇ مۈشكۈل، خەۋپلىك ئىدى.
مىڭتېكە (ھازىرقى خونجىراپ) دىن پاكىستانغا كەلگۈچە قولۇم-
دىكى بارىم تۈگىگەن. مەن قىلمىغان ئىش قالمىدى. مەن ناۋاي-
لىقنى تالللىۋالدىم. بۇ ئىش ھالال ئىش. ئەرەبىستانىنىڭ ئىسسى-
قىدا (يازدا ئەللىك گرادۇس ئەتراپىدا، قىشتا ئوتتۇز نەچچە
گرادۇس) قانچىلىك تەرىمىز ئاقتى، تەر تۆكمىگەن، ئوتتا كۆي-

مىگەن بىرمۇ كۆنىمىز بولمىدى. قۇلدەك ئىشلەپ ھەربىر رىيال پۇلنى تېجەپ يۈرۈپ بۇگۈنكى كۈنىمىزنى ياراتتۇق بالام. ئاققان تەرىمىزگە خۇدانىڭ رەھمى كەلدى».

ئۇنىڭ بۈگۈنكى كۈنى قانداق؟ ئۇ ھازىرمۇ باي بولۇشقا قارىماي چامادان دۇكىنىدا سودا قىلىدۇ. ئۇنىڭ كاكى دېگەن يەردە ئالتە قەۋەتلىك جايى بار. ھەربىر قەۋەتتە ئىككى يۈرۈش ئۆيى بارئىكەن. ئۆيلەر قىممەتلىك گىلەم، زامانىۋى دىۋان ۋە باشقا جاھازلار بىلەن بېزەلگەن. ئەللىك ئېغىزدەك ئۇخشاش بېزەلگەن ئۆيدە بوۋاي يالغۇز قىزى، كۈيئوغلى ۋە بىرلا نەۋرىسى (قالغانلىرى خىزمەتتە ئىكەن) بىلەن تۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ بازار ئىچىدە مۇشۇنداق جايىدىن يەنە بىرى بار ئىكەن. نەۋرىسى قادىر ھاجىم بىلەن ئۇنىڭ كۈيئوغلى غوپۇر ھاجىمنى ھەر كۈنى دۇكانغا ئاپىرىپ ئەكېلىدىكەن. ئۇلارنىڭ بىرنەچچە ماشىنىسى بار ئىكەن. نەۋرىلىرى ئوقۇتقۇچى، ھەربىي، دوختۇر ۋە باشقا خىزمەتلەردە ئىكەن.

— بىز بۇ يەردىكىلەرنىڭ كەمبەغىلى، — دېدى ھاجىم ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، — ئالدىراش بولۇپ قالساق بىر - ئىككى ئادەم ياللايمىز، بولمىسا ھەممىنى ئۆزىمىز قىلىمىز. ئۆيىمىزدە بىر ھىندونېزىيىلىك ئايال خىزمەتچى بار. لېكىن بىزنىڭ بايلىرىمىزنى كۆرسىڭىز ئۇلار كاتتا. ئابدۇغوپۇر ھاجىمنىڭ قانچىلىك دۇنياسى بارلىقى نامەلۇم. لېكىن بىر جاينىڭ بىر يىللىق ئىجارىسىلا ئۈچ يۈز مىڭ رىيال، ھەر يىلى بېرىدىغان زاكات پۇلىلا ئۈچ مىليون دوللار (ئامېرىكا دوللىرى). ئۇ كىشىمۇ قىرىق يىل ناۋايچىلىق قىلغان. ھالال تەرگە خۇدايىم بەرىكەت بېرىدۇ بالام.

راست، كېيىن بىلدىم، ئابدۇقادىر ھاجى بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كەمبەغىلى ئىكەن. لېكىن شۇنداق بولسىمۇ بۇ ئادەم يۇرتىدىكى (شىنجاڭدىكى) ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا نەچچە ئون

مىڭ دوللار پۇل ئەۋەتىپ، ئۇلارنى باي قىلىپ قويۇپتۇ.

مەن ھەمراھىمنىڭ ئۇيغۇرلارنى مىسالغا ئالغىنىغا خۇشال بولدۇم. چۈنكى مەن بۇلارغا قىزىقىمەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كېلىپ بېيىپ كەتكەنلەر يالغۇزلا ئۇيغۇرلا ئەمەس، مىسىرلىقلار، تۈركلەر، يەمەنلىك، سۈرىيىلىك، ئىراق، پاكىستان، ھىندىستان، بېنگال، ھىندونېزىيىلىكلەر، ھەتتا ياۋروپالىقلار. ئافرىقا نېگىرلىرىمۇ بار. ھازىر بۇ يەردە قارا ئىش قىلغۇچىلار. مەسىلەن، كوچا تازىلىغۇچىلار، مېھمانخانا خادىملىرى، ياللانمىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بېنگاللىقلار بىلەن يەمەنلىكلەر. كۆرۈپ قالىسىلەر بىرنەچچە يىلدىن كېيىن بۇ سېرىق كىيىملىكلەرمۇ باي بولۇپ كېتىدۇ. بۇ يەر كەمبەغەللەر باي بولىدىغان جاي. قاراڭ ئاۋۇ زەمزەم قاچىلايدىغان تۇڭلارنى ماشىنىلاردىن تالىشىپ ئېلىۋاتقان نېگىر بالىلىرىنى. ئۇلار بىر تۇڭ زەمزەم ئۈچۈن بەلكى بىر، ياكى ئىككى رىيال ھەق ئالار. ئەمما ئەللىك گرادۇسلۇق ئىسسىقتا بىز بۇ ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز. ئۇلار بىر - ئىككى رىيال ئۈچۈن بۇ ئىشنى خۇشال - خۇرام قىلىدۇ. چۈنكى بىر رىيالغا بىر نان كېلىدۇ. بىر كۈندە ئۇلار كەم دېگەندە يىگىرمە نان كەلگۈدەك پۇل تاپالايدۇ. كۆرۈپ قالىسىز. ئۇلارمۇ ئون - يىگىرمە يىلغا قالمايلا باي بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىشىنى باشقا دۆلەتلەرنىڭ كەمبەغەللىرى ئىگىلەيدۇ.

— سىلەردە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئوقەت قىلىشىنى چەكلەيدىغان قانۇن يوقمۇ؟

— نېمىشقا بولمىسۇن، بىزدە مۇكەممەل قانۇنلار بار. بۇ يەردە قىرىق - ئەللىك يىل ئوقەت قىلىپمۇ سەئۇدى گراژدانى بولالمىغانلار كۆپ. ئۇلارنى قانۇن چەكلىگەن، قانۇن بويىچە تەبە ئالالمىغان (نوپۇسقا كىرمىگەن) ئادەملەرنىڭ مىراس قالدۇرۇش، ئۆي - جاي سېتىش، ھەتتا تىجارەت قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ. قانۇن ئۇلارنى قاتتىق چەكلەيدۇ. لېكىن بۇ دۆلەت يەنىلا ئەم-

گەك كۆچمگە ئېھتىياجلىق، قۇرغۇلۇش، تازىلىق ئىشلىرى تولىمۇ زۆرۈر. كۆندە قۇرغۇلۇش، تازىلىق بولۇپ تۇرمىسا بولمايدۇ. بىنالارنى مىسىرلىقلار، تۈركىيىلىكلەر پىلانلايدۇ، ياسايدۇ. بۇ يەردە بىناكارلارنىڭ چوڭ - چوڭ ئۇيۇشمىلىرى بار. ئۇلار نەچچە يۈز مىڭ ھەتتا مىليونلىغان ئىشچى كۆچمگە موھتاج. بۇ ئىشچى سىرتتىن قوبۇل قىلىنىدۇ.

ئەرەبىستان بايلىرى كۆپ ۋاقىتلىرىنى ئىبادەت، جاھان سەيلىسى بىلەن ئۆتكۈزىدۇ، ئۇلارمۇ ئۆز ئىگىلىكلىرىنى چەت ئەللىك خىزمەتچىلىرى ئارقىلىق پۈتتۈرىدۇ. بۇ خىل زۆرۈر بولغان خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈنمۇ قانۇندا يول بار.

ھەمراھىم ماڭا دۆلەتنىڭ شەخسلەرگە قىلىدىغان غەمخورلۇقىنى تولىمۇ قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەپ كەتتى: بۇ يەردە باج ئېلىنمايدىكەن (پەقەت سىرتتىن كىرگەن مالغىلا باج ئالىدىكەن). سېلىق يوق ئىكەن. مائارىپ پۇلسىز. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئىش ھەققى بېرىلىدىكەن. دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئايدا سەككىز يۈز رىيال. پەننىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا مىڭ رىيال ئايلىق بېرىلىدىكەن. ئوقۇش راسخوتى، تاماق پۇلى دېگەنلەرنى ئوقۇغۇچىلار بىلمەيدىكەن. ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرگەن ياشلارغا ئەللىك مىڭ رىيال پۇل ئىنئام بېرىلىدىكەن. ئۇلار توي قىلسا يەنە قىرىق - ئەللىك مىڭ رىيال بېرىلىدىكەن. بىر كىشى ئۆي سالسا دۆلەتتىن يىگىرمە بەش يىلدا قايتۇرۇپ بېرىش شەرتى بىلەن ئۈچ يۈز مىڭ رىيال قەرز بېرىدىكەن، بۇ پۇلنى بۇرۇنراق تۆلىسە دۆلەت بۇ پۇلنىڭ توقسان مىڭ رىيالنى كۆتۈرۈۋېتىدىكەن. يىگىرمە بەش يىل توشقاندا تۆلىسە ئوتتۇز مىڭ رىيالنى دۆلەت پادارگا قىلىپ بېرىۋېتىدىكەن. دۆلەت دېھقانلارغا تولىمۇ كۆپ ياردەم قىلىدىكەن. دۆلەت بويىچە سۇ پۇلى، تازىلىق پۇلى دېگەنلەر يوق، دۆلەت قىزىل دېڭىزدىن تازىلانغان سۇنى ئەكېلىپ خەلقنى پۇلسىز تەمىنلەيدىكەن (گەرچە بۇ دۆلەتتە بىرمۇ دەريا ياكى كۆل بولمىسىمۇ). چارۋىچىلارغىمۇ ئالا-

ھىدە ئېتىبار بېرىلىدىكەن: قوي باقسا قويىنىڭ بىر كۈنىگە بىر رىيال، بىر كالىغا بەش رىيال، تۆگىگە ئون رىيال ياردەم پۇل بېرىلىدىكەن. مال دوختۇرلىرى مال - چارۋىلارنى ھەقسىز داۋالاي-دىكەن. مال بېجى يوق ئىكەن (دېمەك بىر قوي ئۈچۈن ئېيىغا دۆلەت تەرىپىدىن ئوتتۇز رىيال، كالىغا يۈز ئەللىك رىيال، تۆگىگە ئۈچ يۈز رىيال ياردەم پۇلى بېرىلىدىكەن).

ھەربىر ئىشلەمچىگە ئېيىغا تۆت مىڭ رىيال ئايلىق بېرىلىدىكەن. زىيالىيلارغا تېخىمۇ ئېتىبار بېرىلىدىكەن، ئوقۇتقۇچىلار يەتتە- سەككىز مىڭ رىيال، دوختۇرلار ئون مىڭ رىيال ئەتراپىدا ئايلىق ئالى-دىكەن. مەملىكەت بويىچە يەتتە داشۆ بار ئىكەن. بۇ مەكتەپلەردە ئىككى يۈز مىڭ ئوقۇغۇچى ئوقۇيدىكەن. باشلانغۇچ، ئوتتۇرا، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى ئىككى مىليون ئىكەن. پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئۆز ئالىملىرى بار ئىكەن. مەسىلەن، تىببىي ساھەدە بۆرەك، يۈرەكلەرنى يەڭ-گۈشلەش ئوپېراتسىيىسىنى ئۆز دوختۇرلىرى قىلىدىكەن. يالغۇز ئۇيغۇرلاردىنلا دوكتوردىن يۇقىرى پەن خادىملىرى يىگىرمىدىن ئاشىدىكەن. دوختۇر ئابدۇقادىر تاش بۇنىڭ بىر مىسالى ئىكەن.

بۇ يەردە قاتناش تولىمۇ تەرەققىي قىلغان. سەكسەن مىڭ كىلومېتىر ئاسفالت يول بار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇز بەش مىڭ كىلومېتىرى قوش قاناللىق، يۇقىرى سۈرئەتلىك يول ئىكەن، بۇ يوللار پۈتۈن مەملىكەت شەھەرلىرىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. مەملىكەت بويىچە 5.5 مىليون ماشىنا بار بولۇپ، ھەر 2.8 كىشىگە بىردىن توغرا كېلىدىكەن (ئامېرىكىدا يەتمىش بەش مىليون ماشىنا بار. ھەر ئۈچ كىشىگە بىردىن توغرا كېلىدۇ). جىددەدىكى ئاب-دۇلئەزىز ئايرودرومىدىن ھەر كۈنى مىڭدەك ئايروپىلان ئۇچىدى-كەن. ھاۋا يولى تولىمۇ راۋان. جىددە پورتىدىن دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىگە پاراخوت قاتنايدىكەن...

ھەمراھىم — قىزغىن، تەربىيە كۆرگەن ئۇيغۇر يىگىتى

(لېكىن ئەرەبلەشىپ كەتكەن) ماگا سەئۇدى ئەرەبىستانى ھەققىدە بىلگەنلىرىنى توختىماي سۆزلەپ بەردى. ئۇ كەچ قايتتى، مەن ئەتىگەنلىككە بۇ يەردىن مىنادىكى مېھمانخانىغا يۆتكەلمەكچى. مىنا بۇ يەردىن يىگىرمە كىلومېتىر نېرىدا، مەن ھەمراھىمنى ئۇزىتىپ قويۇپ، دېرىزىدىن كەچكى مەنزىرىگە ئۇزاق قاراپ ئولتۇردۇم. ھەممىلا يەر نۇر ۋە ئادەمگە تولغان. ئاپئاق كىيىم كىيگەن مىليونلىغان ئادەملەر بۇ يەرگە — مەككە بەيتۇللاسى تەرەپكە قاراپ ئاقماقتا. ئىھرام ئىچىدىكى بۇ ئادەملەر نە - نەلەردىن — ياپونىيە، فىلىپپىن، يېڭى زېللاندىيە، ئامېرىكا، برازىلىيىدىن ... ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىنىڭ ھەرقايسى دۆلەتلىرىدىن كېلىشكەن. «ئەل رىيازۇ» گېزىتىگە يېزىلىشىچە، زۇلھەججىنىڭ 9 - كۈنى ئاللاھنىڭ بىر مىليوندىن كۆپ مېھمىنى ھەج پەرزىنى ئادا قىلغىلى ھەرەمگە كەلگەن.

مەن كەچ بولغاندا، تېلېۋىزورنى ئاچتىم. تېلېۋىزوردا كەينىڭ بىنا بولۇشى توغرىسىدىكى مەشھۇر ھېكايىگە ئاساسەن ئىشلەنگەن تېلېۋىزىيە فىلىمى بېرىلمەكتە. قاينام - تاشقىنلىق ئېلېكتر نۇرلىرى، قەۋەت - قەۋەت بىنالار بىلەن قورشالغان ھازىرقى بەيتۇللا ھەرەمنىڭ بۇندىن تەخمىنەن بەش مىڭ يىل بۇرۇنقى مەنزىرىسى ئېكراندىن ئۆتمەكتە.

...قارايغان گىياھسىز تاش تاغلار، قۇملار ئۇچۇپ يۈرگەن، ئادەمزات ئىزى چۈشمىگەن جىلغىلار ئېكراندىن ئۆتتى. تاغلار ئارىسىدىكى بۇ كىچىككىنە بوشلۇقتا ئاتلىق ئادەم ئۇزىگە مىنگەشكەن، پۈركەنجىلىك ئايالنى يەرگە چۈشۈردى.

— سەن مۇشۇ يەردە تەۋەللۇت قىلىسەن (تۇغىسەن)، — ئەر ئاتتىن چۈشمەيلا ئايالغا قاراپ قويۇپ شۇنداق دېدى. بۇ كىشى قويۇق ساقاللىق، چاچلىرى ئۆسكىلەڭ، بەدىنى قوپال، سارغۇچ ماتادىن يېپىنچا ئارتقان ھالدا ئايالغا قاراپ قويۇپ كەلگەن يولى بىلەن ئارقىسىغا ياندى.

— ھەي ئىبراھىم! — دېدى ئايال يوغان، قارا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، — بۇ سېنىڭ ئىشىڭمۇ؟ خۇدانىڭ ئەمرى - بۇيرۇقىمۇ؟

— ھەي ھاجەر، — دېدى ئەركىشى، كەينىگە قاراپ قويماستىن، — بۇ خۇدانىڭ بۇيرۇقى.

بۇ ئەر كىشى نوھ ئەلەيھىسسالامدىن بىر مىڭ ئىككى يۈز يىل كېيىن ئۆتكەن پەيغەمبەر ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىدى.

ئېكراندا ھاجەرنىڭ چىرايى كۆرۈنىدۇ: ئۇ مەمنۇن ۋە قانائەت بىلەن كۈلۈمسىرەيدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھاجەر بىر كەمبەغەلنىڭ قىزى ئىكەن. قىز تولىمۇ ياخشى بولغاچقا، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى سارە ئۇنى ئۆز ئېرىگە كىچىك خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىدىكەن، لېكىن ھاجەر ھامىلىدار بولغاندىن كېيىن، سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا «بۇ ئايالنى كۆزدىن يوقىتىسەن» دەپ بىشەملىك قىلىدىكەن، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاخىر خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن بۇ كىچىك ئايالنى مۇشۇ چۆلگە ئەكېلىپ تاشلايدىكەن.

ئېكراندا ئۇچۇۋاتقان قۇم، ھۇۋۇلىغان بوران، تۇمانلىق جىلغىلار، چاڭ - توزانلىق ئاسمان كۆرۈنىدۇ، ئاندىن بالىنىڭ يىغا ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، ئارقىدىن يالىڭاچ بالا، ئۇنىڭ ئاچچىق بىلەن قۇمغا ئۇرۇلغان ئاياغلىرى، ئالاقزادە بولۇپ سۇ ئىزدەپ يۈگۈرۈپ يۈرگەن ئانا كۆرۈنىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھەجەر ئانىمىز شۇ چۆللۈكتە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنى تۇغىدىكەن. بالىنى چۆمۈلدۈرۈپ زاكىغا ئېلىش ئۈچۈن، ئانا سۇ ئىزدەپ يۈرگىنىدە، بالىنىڭ پۇتلىرى تەگكەن قۇملۇقتىن بۇلاق چىقىدىكەن، ھاجەر ئانا سۇنى كۆرۈپ ئېقىپ كەتمىسۇن دەپ ئالدىنى قۇم بىلەن توراپ، «زەمزەم، زەمزەم» (توختا، توختا) دەيدىكەن. زەمزەم سۈيى ئەنە شۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايىغى تەگكەن يەردىن چىققان بۇلاق ئىكەن،

كېيىن بۇ يەرنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تاغدىن تاش ئەكېلىپ تام تۇرغۇزۇپ كەبە قىلىپ ياسايدىكەن. ھازىرقى مۇسۇلمانلار-نىڭ قىبلىگاھى بولغان كەبە، ئەنە شۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام-نىڭ تۇغۇلغان جايى؛ ئانا سۇ ئىزدەپ يۈگۈرگەن ئارىلىق سافا - مەرۋە. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئون ئىككى ئوغلىنىڭ تۇن-جىسى قايىزارنىڭ نەسلىدىن مۇھەممەت پەيغەمبەر تۇغۇلغان. ھا-زىر ھەج قىلغۇچىلار ئەشۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان جايى — كەبىنى يەتتە ئايلىنىدۇ. سافا - مەرۋىدە ئىسۇ باشتىن بۇ باشقا ھاجەر ئانىمىزنى ياد ئېتىپ — يەتتە قېتىم يۈگۈر-دۇ، ھەج قائىدىسىدە كەبىنى تاۋاپ قىلماق پەرھىز، سافا - مەر-ۋىنى يەتتە قېتىم ئايلانماق ۋاجىپ، دەپ بېكىتىلگەن. ھەج قىلغۇچىلار ئېھرام باغلاپ، بۇ پەرھىز بىلەن ۋاجىپنى چوقۇم ئو-رۇندىشى لازىم.

مۇندىن بىرنەچچە مىڭ يىل بۇرۇن، بىر بوۋاق ئىڭراپ ياتقان، بىر ئانا يۈگۈرۈپ سۇ ئىزدەپ يۈرگەن قۇملۇق جىلغا ھازىر بىر مىلياردتىن كۆپ مۇسۇلماننىڭ قىبلىگاھى. ھازىر بۇ يەرگە بىرنەچچە يۈز مىڭ ئادەم بىرلا ۋاقىتتا ناماز ئوقۇيالاي-دىغان، زامانىۋى ئۇسكۇنىلەر، ئىسسىق كىلىم - جاينامازلار بىلەن بېزەلگەن، سالقىن، پاكىز، سىلىق مەرمەردەك ئەرەب تېشى ياتقۇزۇلغان ھەيۋەتلىك بەيتۇللا ياسالغان. بۇ بەيتۇللا جامە ئۆزى-نىڭ بىناكارلىق جەھەتتىكى گۈزەللىكى، چوڭ - ئازادىلىكى بىلەن دۇنيادا بىرلا. مىسىر ئىنژېنېرلىرى، بىناكارلىرىنىڭ ئەمگى-كى بىلەن قايتىدىن كېڭەيتىپ ياسالغان. جامەگە ئادەمنىڭ كىر-سە كىرگۈسى كېلىدۇ، سىلىق - پارقىراق تاشلىرىدا ياتسا ياتقۇ-سى، مۇزدەك جانغا ئارام سۇلىرىنى ئىچسە، ئىچكۈسى كېلىدۇ. قاچانلا قارىسىڭىز، مەيلى كېچەيۇ، كۈندۈز بولسۇن، بۇ يەردە مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەرنى كۆرىسىز. بىرلا ئايال سۇ ئۈچۈن ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرگەن جاي — ھازىر كاتتا شەھەر،

مۇقەددەس جاي. بىر بالا تېپىرلاپ ئىڭراپ ياتقان جاي — ھا-زىر قىبلىگاھ، بىر مىلياردتىن كۆپ ئادەمنىڭ تەلپۈنىدىغان جايى. مانا بۇ ئىنسانىيەت بېسىپ ئۆتكەن يول — تارىخ - تەرەققىيات.

مىنا مېھمانخانىسىدا

مەن «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» (رابىطة‌العالم الاسلامى) نىڭ ھەج ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان مىنا مېھمانخانىسىغا كۆچۈپ چىقتىم. بۇ يەرگە ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن كەلگەن مېھمانلاردىن باشقا دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ھەج ئۆمەكلىرى جاي-لاشقان. مەن «جۇڭگو ھەج ئۆمىكى» گە قوشۇلدۇم. جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەت ۋاجىدى باشلىق بولغان بۇ ئۆمەكتە ئون تۆت ئادەم بار ئىكەن. بىز ئون بەش ئادەم ھەج پائالىيىتىمىزنى مۇشۇ مېھمانخانىدىن باشلىدۇق.

بۇ يەردىكى ھەج پائالىيىتى: ھارپا (ئايەم) كۈنى ئەرەپاتقا چىقىش، ئۇ يەردە بىر كۈن تۇرۇپ، قۇرئان ئوقۇپ (ناماز ئوقۇپ) خۇدادىن ئۆتكۈزگەن گۇناھلار ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ پاكلىنىش. كېچىدە مۇز تەلپىگە قايتىپ كېلىپ ئۇ يەردە بىر كېچە تۈنەش، تاڭغا يېقىن مىناغا قايتىپ كېلىپ شەيتانغا تاش ئېتىش ۋە ئا-خىرىدا ھەرەمگە كىرىپ، ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ، كەبىنى يەتتە، سافا - مەرۋىنى يەتتە ئايلىنىپ بولۇپ چېچىنى ئالدۇ-رۇشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئىسلام دىنىنىڭ ھەج پەرزىنى ئادا قىلغىلى كەلگۈچىلەر جەزمەن ئورۇندىشى لازىم بولغان پائا-لىيەت. بۇ پائالىيەت ئۈچۈن دۇنيادىكى ئاتمىش دۆلەتتىن كەلگەن بىر مىليوندىن كۆپ ئادەمگە مۇشۇ مىنا ئەتراپىدىكى بوش يەر-لەر، تاغ قاپتاللىرى، ھەتتا قاقاس تاغنىڭ چوققىلىرىغا نەچچە يۈز مىڭ چېدىرلار تىكىلگەن. بۇ چېدىرلار شامالدۇرغۇچ، مۇز-

دەك سۇ، تېگىگە سىلىنىدىغان سىلىنچا بىلەن تەمىن ئېتىلگەن.

مىنادىكى چېدىرلاردا ئۈچ كۈندىن بەش كۈنگىچە مۇددەت بىلەن ئىبادەت ئۈچۈن كۆچۈپ چىققان مىليونلىغان خەلقنى تاماق، ئۇسسۇزلۇق، داۋالاش، قاتناش بىلەن تەمىنلىمەك ئۈنچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس. لېكىن، سەئۇدى ھۆكۈمىتى نەچچە مىڭلىغان ئىشچى كۈچى (بېنگال، يەمەن ئىشچىلىرى)، ساقچى - ھەربىيلەر، ماشىنىلار، دوختۇرخانىلار (سەييارە)، ئاشخانا، تەرەتخانا، نەچچە مىليون دوللارلىق خىراجەت بىلەن بۇ ئىشنىڭ تەييارلىقىنى تېزلا پۈتتۈرگەن. مەن مىنا مېھمانخانىسىنىڭ سالقىن ئۆيىدە ھېچقانداق مۇشەققەت كۆرمىدىم. لېكىن ئەتراپىمىزدىكى ئىسسىق تاشلىقتا ئېھرام بىلەن ماكان تۇتۇپ يېتىشقان نەچچە يۈزمىڭلىغان ئادەملەر (قېرىلار، ئاياللار، بالىلارمۇ بار) ئەللىك گرادۇس ئەتراپىدىكى ئىسسىق، چاڭ-قاش، قاتتىق يەردە يېتىش، پىيادە مېڭىش قاتارلىق مۇشكۇلاتلارغا چىداشلىق بەرمەكتە. مەن مېھمانخانا ئالدىدىكى سەھنىدە تۇرۇپ، مىنادا ھەريان مېڭىشىپ قىمىلداپ يۈرگەن ئوخشاش كىيىملىك (ئېھرام ئىچىدە، يەنى يالىڭاچ بەدەنگە بەلنىڭ تۆۋىنى ۋە يۇقىرىسىغا ئورالغان ئاق رەخ)، يالاڭباش ئادەملەرگە ئۇزاق-ئۇزاق قاراپ تۇردۇم. بۇ قاراپ تۇرۇشۇم تاماشا ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پىكىر قىلىش ئۈچۈن. ئېتىقاد ئىنسانغا روھ، ئىرادە ۋە ئىشەنچ بېغىشلايدىكەن. ئىنسان ئېتىقاد يولىدا ھەرقانداق قۇربان بېرىشكە تەييار تۇرىدىكەن. ئېتىقاد يولىدا تارتقان مۇشەققەت ئۇنىڭغا كۆڭۈللۈك ۋە بەخت بىلىنىدىكەن. ھەرقانداق بىر ئىنسان بىر ئېتىقاد بىلەن ئۆزىگە روھىي ئوزۇق، خۇشاللىق ۋە بەخت تاپىدىكەن...

مىنا ئاسمىنىدا يەردىن ئىككى يۈز مېتىردەك ئېگىزلىكتە بىر تىك ئۇچار ئايروپىلان چارلاپ يۈرمەكتە. تاشلىق تاغلارنىڭ قاپتاللىرى، ھەتتا تاغ ئۈستىمۇ چېدىرلار بىلەن تولغان. ھۆپۈلدەپ

تۇرغان تومۇزدا ئادەملەر تاشلىق ساي، تاغ قاپتاللىرىدا تەرگە مىلىنىپ چاڭقاپ، ھاسىراپ تۇرۇشماقتا. تىك ئۇچار ئايروپىلانلار نەچچە يۈزلىگەن دوختۇر ماشىنىلىرى بۇ ئادەملەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇچۇپ يۈگۈرۈپ يۈرمەكتە. ھوشسىزلانغان ياكى سەكراتقا چۈشكەن نەمجان ئادەملەر ئۆزلىرىنى بەختلىك، مۇرادىغا يەتكەن ھېسابلايدۇ. باشقىلار ئۇنچۇن ئىشلەپ چارچىغان ئەرەبىستان خادىملىرىمۇ ئۆزلىرىنى شۇنىداقلا بەختلىك ۋە تەلەيلىك ھېسابلايدۇ. بۇلار نېمە ئۈچۈن؟ ئېتىقاد ئۈچۈن ئەمەسمۇ!

مەن مىنا مېھمانخانىسىنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، ئەتراپىمىدىكى قىمىلدىشىپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ چىرايلىرىدىكى خۇشاللىقنى كۆرۈپ يۇقىرىقىلارنى ئويلىدىم. مىنا — مەككە شەھىرىدىن بەش كىلومېتىر يىراقلىقتىكى، شەرقىي جەنۇپ تەرەپتىكى بىر جىلغا، ھازىر بىر كىچىك شەھەر. ئۇ، ئەمەلىيەتتە مەككە شەھىرىنىڭ بىر پارچىسى. ئۇ يەرگە مەككىدىن بارىدىغان نۇرغۇن، راۋان، كەڭ، زامانىۋى يوللار بار. بۇ يوللار ستېرېئولۇق كۆۋرۈكلەر، تاغ تەشمىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەتراپى قارا تاشلىق پاكار تاغلار بىلەن قورشالغان بۇ قاقاس ساي زۇلھەججىنىڭ 9-كۈنى (كونىچە 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى) دىن بىر كۈن بۇرۇن (يەنى 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن باشلاپ) ئاۋات تاۋاپ - ئىبادەت، سودا - سېتىق مەيدانىغا ئايلىنىدۇ. مەككىدىن مىناغا قاتنىغۇچى ماشىنىلار شۇنچىلىك تولىكى، كېچىسى بىر ئېگىزدىن يوللارغا قارىسىڭىز، ماشىنا چىراغلىرى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ، ئاسماندىكى سامان يولى ياكى بىر ئوت يولىنى ھاسىل قىلغان بولىدۇ.

مەن شۇ كۈنى كەچتە «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» نىڭ مىنادىكى مېھمانخانىسىنىڭ يولغا قارىغان ئېگىز سۇپىسىدا تۇرۇپ، نەچچە يۈزمىڭ ئادەم مىغىلداپ تۇرغان كەڭ سەيناغا قاراپ

ئۇزاق تۇردۇم: بۇ يەر ئادەم دېڭىزى، لېكىن بۇ يەردە باشقا سەيلە - بايرام ئورۇنلىرىدىكىدەك ناخشا، ساز، كۈلكە - ماجىرا يوق. ئادەملەرنىڭ ھەممىسىلا قارىماققا غەمكىن، جىددىي، سۇر- لۇك. گويا بۇ ئادەملەر مۇسىبەتتىكىدەك، خۇشاللىقنى ئۇنتۇش- قاندەك... لېكىن بۇ ئادەملەرنىڭ قەلبى بەخت ۋە رازىلىق ئىل- كىدە. ئۇلار مۇلايىم، سىلىق - يۇمشاق، ئۇلار ئۆزئارا ئىناق مېھرىبان. بۇ چىرايلارنى كۆرگەن ئادەم مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ھاجىلار توغرىسىدا ئېيتقان مۇنۇ جاۋابىنى ئىختىيارسىز ئېسىگە ئالىدۇ:

— ھاجىلارنىڭ نىشان - بەلگىسى قانداق بولىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ بىرى مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىزدىن.

— ھاجىلارنىڭ نىشان - بەلگىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ پەيغەمبىرىمىز، — كىيىملىرى جۇل - جۇل، قورسىقى ئاچ، ھېرىپ- چارچىغان، چاچلىرى ئۆسكەن، كالپۇكلىرى قۇرۇپ يېرىلغان، قەل- بى پاكىز ئادەمنىڭ ئەينى ئۆزى.

سەپ تارتىپ قولتۇقلىشىپ كېتىۋاتقان ھەر خىل رەڭلىك بىر خىل كىيىملىك (ئېھرام ئىچىدە) ئادەملەر توپىدا كىملەر يوق دەيسىلەر؟ پالەچ قېرىلار ئۆز ئوغۇللىرىنىڭ سايىۋەنلىك ناسىلكىلىرىدا، نارەسىدىلەر ئاتىلىرىنىڭ يەلكىلىرىدە، يېڭى تو- يى بولغان قىزلار ئۆز يىگىتلىرىنىڭ كۈچلۈك بىلەكلىرىنىڭ ھى- مايىسىدە... توپ بىلەن بىللە يولدىن ئۆتمەكتە.

مەن مىنادىكى بۇ مېھمانخانىدا ئاتمىش نەچچە دۆلەتنىڭ ھەج ئۆمەكلىرىدىكى ئادەملەر بىلەن بىللە، لېكىن ئۇلار بىلەن سۆز- لىشەلمەيمەن. يالغۇز سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن شەمشىدىن ئەپەندى باشلىق بولغان يىگىرمە بەش كىشىلىك ھەج ئۆمىكى، كۆپىنى- چىسى تۈركلەردىن بولغان بۇلغارىيىلىك ئالتە كىشىلىك ھەج ئۆ- مىكى بىلەنلا سۆزلىشەلەيمەن. شەمشىدىن ئەپەندى ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە، بىرقانچە خىل تىل بىلىدىغان خۇش خۇي ئادەم.

مەن كۆپىنچە شۇ كىشى بىلەن سۆزلىشىمەن. ئۇ كىشى ئەرەبـ
لەر، ئىسلام دىنى ۋە ھازىرقى دۇنيا توغرىسىدا ماڭا نۇرغۇن
يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھەج ئۆمىكىدىـ
كى قالغان ئەزالار ئۆزبېك، قىرغىز، ئەزەربەيجان، تاتار، تۈركـ
مەنلەرمۇ ماڭا ئۆز بىلگەنلىرىنى قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەپ بېـ
رىشتى. مەن ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆز بىلىمىمنى خېلى
كۆپەيتىۋالدىم.

ياپونىيە ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى (دابەن دىنىي مەھكىمە
باشلىقى) شەنكۇجۇڭجاۋ ئەپەندى (ئەرەبچە ئىسمى ئابدۇلـ
رەخىم ياماگوچ) بىلەنمۇ خەنزۇچە خەت ئارقىلىق پىكىر ئالماشـ
تۇرالىدىم. مەن ئۇنىڭدىن خەنزۇچە خەت بىلەن:

— ياپونىيەدە قانچىلىك مۇسۇلمان بار؟— دەپ سورىۋىدىم،
ئۇ ئوخشاشلا خەنزۇچە خەت بىلەن:

— دابەندە قىرىق مىڭ مۇسۇلمان بار،— دەپ جاۋاب يازدى.

— سىلەر نېمىشقا ئىسلام دىنىغا كىردىڭلار؟

— ئىسلام دىنىدا نۇرغۇن ھەقىقەت بار،— دەپ يازدى ئۇ.

ئىتالىيىلىك ياش گېئولوگىيە ئالىمى، ئامېرىكىلىق بىر
پروفېسسور، برازىلىيىلىك بىر باي، فرانسىيىلىك بىر كىنو شىرـ
كەت خادىمى ھەم بىزنىڭ بۇ خىل سوئاللىرىمىزغا شەنكۇجۇڭـ
جاۋ ئەپەندىگە ئوخشاشلا جاۋاب بەردى. بىز شەمشىدىن ئەپەندى
بىلەن ئىككىمىز ئوخشاشلا سوتسىيالىستىك دۆلەتتە چوڭ بولغان.
بىزنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ھايات يولىمىزمۇ ئوخشىشىدىكەن. ئەرەب
يېرىم ئارىلى بۇ قەدىمىي چۆللۈك، ئىجتىمائىيەتتە زوراۋانلىق
قۇللۇق دەۋرنى بېشىدىن جىق كۆچۈرگەن، خەلقى تەبىئەتتىن تولا
ئازار يېگەن بۇ جايدا بۇندىن بىر مىڭ تۆت يۈز سەككىزيىل ئىلگىرى
(يەنى 622 - يىلدىكى ھىجراتنىڭ 1 - يىلىدىن باشلاپ) ئىشـ
ھالىيەت باشلىغان ئىسلام دىنى بۈگۈنكى كۈندە يەر شارىنىڭ
يەنە بىر تەرىپىگە ئۆتۈپ، ھازىرقى زامان ئىلىم - پەن تەرەقـ

قىياتىنىڭ يۈكسەك نامايەندىسى بولغان دۆلەتلەردە، زامانىۋى
ئىلىم - پەن ئەھلى ئارىسىدا تەسىر پەيدا قىلماقتا. بۇ زادى
نېمە ئۈچۈن؟ بىز شەمشىدىن ئەپەندى بىلەن مۇشۇ مەسىلە ئۈسـ
تىدە ئۇزاق ۋە مەنىلىك پاراڭلاشتۇق. بىز دۇنيادىكى ھەر خىل
ئىدىئولوگىيە، ئېتىقاد، پەلسەپە ئېقىملىرى توغرىسىدا تالاش-
تارتىش قىلىشتۇق. لېكىن يۇقىرىقى مەسىلىگە قانائەت ھاسىل
قىلغۇدەك جاۋاب تاپالمىدۇق. ئاددىي جاۋابلار ئەلۋەتتە تولا.
لېكىن جاۋاب چوڭقۇر پەلسەپە، ئىلىم ئاساسىدا بۈگۈنكى ئەمە-
لىيەتكە باپ بولۇشى لازىم ئىدى.

زۇلھەججىنىڭ 9 - كۈنى سەھەردە (بىزچە ئايەم كۈنى)
بىز مىنادىكى بۇ مېھمانخانىغا جايلاشقان مېھمانلار نۇرغۇن ماشى-
نا بىلەن ئەراپات تېغىغا قاراپ يولغا چىقتۇق.

ئەراپات — مىنادىن يەتتە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىر تۈز-
لەڭلىك، ھەج قىلغۇچىلار مۇشۇ تۈزلەڭلىكتە ئەتىگەنلىكى كېلىپ
كۈن پاتقۇچە تۇرۇشى شەرت. بۇ يەردە قۇرئان تىلاۋەت قىلماق،
ئەراپاتتا پېشىن بىلەن ئەسىرنى قوشۇپ قەسىدە قىلىپ بىر
ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ناماز ئوقۇماق، ھەج پائالىيىتىدىكى
ئۈچ پەرھىزنىڭ بىرى. ئەراپات تۈزلەڭلىكىدىكى جەبەلى ئەرە-
پات تېغى مۇھەممەت پەيغەمبەر ھەج قىلغۇچىلارغا ئاخىرقى قېـ
تىم نۇتۇق سۆزلىگەن جاي ئىكەن.

ھەج پائالىيىتىنىڭ پەللىسى بولغان بۇ كۈن تولىمۇ ھەيـ
ۋەتلىك، دەبدەبىلىك بولىدىكەن. مىليوندىن ئارتۇق ئادەم ھەر
تەرەپتىن بۇ تۈزلەڭلىككە قاراپ ئاقىدىكەن. بىز سالقىن شامال-
دۇرغۇچلۇق، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق ماشىنىدا، ئەتراپىمىزدىكى پىـ
يادىلەر توپى بولسا سەپ - سەپ بولۇپ، قولتۇقلىشىپ ھەر قايـ
سى دۆلەتلەرنىڭ بايراقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، قوللىرىغا كۈنلۈك،
دولىسىغا چايدان ئارتىپ «لەببەيك» سۈرىسىنى ئوقۇپ كېتىپ
بارماقتا. مانا شۇ سەپ ئىچىدە ئۆزىنىڭ ھايات بىلەن خوشلى-

شىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى بىلىپ تۇرىدىغان نىمجان قىزلار، دۇنيانىڭ ھەممىلا ئىشىنى قىزىقچىلىق بىلىدىغان بالىلار، ھاياتىدا مۇشۇ كۈننى ئەڭ مۇقەددەس بىلىپ ئۆمۈر بويى شۇ كۈننى تەقەززا بولۇپ كۈتۈشكەن ساددا دىل ئادەملەر، يەنە بۇ كۈندە خۇدادىن ئۆزگە باقىي ئالەم سەپىرىنى تىلەيدىغان مۆرتىلار بىلەن، بۇ كۈننى ھاياتىدىكى ئەڭ مۇقەددەس كۈن سۈپىتىدە ئېسىدە ساقلايدىغان ئىخلاسمەنلەر... ھەر خىل پىكىرلىك، ھەر خىل ئېتىقادە، كۆز قاراشتىكى ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار بار. بۇگۈنكى دەبدەبىلىك پائالىيەت ھەممىلا ئادەمنىڭ دىلىدا ئېتىقاد قىلىنغۇچىغا كۈچلۈك ئىشەنچ، سېغىنىش، بېقىنىش تۇيغۇسى پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئادەملەر مۇلايىم، لېكىن جىددىي؛ ئىرادىلىك، لېكىن چارچىغان؛ مىسكىن، لېكىن غەيۇر كۆرۈنىدۇ.

بىز سالقىن، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق ماشىنىدا كېتىپ بارىمىز. ئەتراپىمىزدا ئېقىۋاتقان ئادەم ئېقىمى بىزنى ئۆز ئېقىمىدا ئەكېتىۋاتىدۇ. بىز شۇ ئېقىمنىڭ بىر پارچىسى، لېكىن بىزدە مۇھەممەت پەيغەمبەر تەرىپىنى قىلغان ھاجىلارنىڭ سۈپىتى يوق. بىز ماشىنىدىكىلەر ئىچىدە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ جامائەت ئەربابلىرى، ئىجادكارلار، دەۋرىمىزنىڭ پەيلاسوپلىرى (ھەر خىل كۆز قاراشتىكى)، ھەر خىل ئىجتىمائىي تۈزۈملەرگە سادىق سىياسەتچىلەر بار. بىز «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» نىڭ مىنادىكى مېھمانخانىسىدا ياخشى غىزا، سالقىن ئۆي بىلەن كۈتۈلۈپ، ئەتراپىمىزدىكى چېدىرلاردا، كۆۋرۈك ئاستى، تام تۈۋلىرىدە يېتىشقان ھەج ئەھلىگە تاماشا ۋە كۆزىتىش نەزەرى بىلەن قارىغۇچىلار. بىزدە شۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىقادقا قارىغاندا سوئال ۋە مۇلاھىزە كۈچلۈك. بولۇپمۇ بىز جۇڭگو، سوۋېت، بولغارىيىلىك ھاجىلارنىڭ بۇ جەھەتتە ئالاھىدىلىكىمىز روشەن. بىزنىڭ سۆھبەت، چاخچاق ۋە مۇئامىلىمىزدە بۇ ئالاھىدىلىكىمىز

ئىپادىلىنىدۇ. بىز ماشىنىدا كېتىۋېتىپ مىسىرلىق ياۋروپالاشقان زىيالىيلارنىڭ، ياكى سۇدانلىق قەددى-قامىتى تولىمۇ كۆركەم قارا تەنلىك ئەزىمەتلەرنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى، گۇمانلىق قاراشلىرىغا دۇچ كېلىمىز. ئۇلار كۆزلىرى بىلەن گويا: «سىلەر، ماركسنىڭ ياۋروپادىكى قەبرىسىنى زىيارەت قىلماي، بۇ يەرگە نېمىگە كەلدىڭلار؟» دەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مانا بۇ ئۆز ئارا چۈشىنىشمەسلىك، ئەلۋەتتە. بىزنىڭ ئۇزۇن يىل ئىشىكنى تاقاپ ياشىغانلىقىمىزدىن پەيدا بولغان. مەن ئۇلارغا سۆزلەشنى، بۈگۈنكى ھاياتنىڭ نازۇك سىرلىرىنى چۈشەندۈرۈشنى تولىمۇ خالايتتىم، لېكىن مەن تىلسىز.

بىزنىڭ ئەراپاتتىكى تۇرالغۇمىزمۇ توقۇما سىم بىلەن قورشالغان، دەرۋازىسىنى ئەرەبىستان ئەسكەرلىرى ساقلايدىغان، چېدىرلىرى شامالدۇرغۇچ، يۇمشاق گىلەم، ئۇسسۇزلۇق بىلەن تەمىنلەنگەن ئالاھىدە جاي. بىز بۇ يەردە ياخشى غىزا بىلەن كۈتۈلدۇق. ئالاھىدە يوپۇق بىلەن ياسالغان، ئاستىغا ئېسىل گىلەملەر سېلىنغان مەسچىت ۋە تەرەت ئالىدىغان ئورۇنلار بىزگە راھەت ۋە ئوڭايلىق بېغىشلايدۇ. بىزنىڭ بۇ يەردىكى ئادەملىرىمىزنى پەرھىز ئادا قىلىۋاتىدۇ، دېگەندىن كۆرە، ساياھەت قىلىپ يۈرىدۇ، دېگەن تۈزۈكرەك، ئۇلار مەسچىتنىڭ سالقىن گىلەملىرى ئۈستىدە، ئۆز چېدىرلىرى ئىچىدە نامازلىرىنى ئوقۇپ بولۇپ راھەتلىنىپ ئۇخلاشماقتا. مەن يېنىمىزدىكى چېدىرغا جايلاشقان بۇلغارىيىلىك تۈركلەر بىلەن سۆزلەشمەكتىمەن. ئۇلار ئۆزلىرىدىن سۇلايمانوۋ چىققانلىقى بىلەن ماختاندى ۋە بۇلغارىيىدىكى ئىككى مىليون تۈركنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. ئۇلار بىز ئۇيغۇرلارنى زادىلا بىلمەيدىكەن. قىرغىزلار بىلەن قازاقلارنى ئايتماتوۋ، مۇختەر ئەۋىزوۋلار ئارقىلىق بىلىدىكەن. ئۆزبېكلەرنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىدىكەن. سەۋەبى بۇ ئالتە كىشىلىك ھەج ئۆمىكى بۇخارادىكى ئىسلام ئىنستىتۇتىنىڭ ياش تالىپلىرىدىن تەشكىللەنگەنىكەن. مەن ئۇلارغا بىزنىڭ شەھىرىمىزدىمۇ ئىسلام ئىنستىتۇتىنىڭ بار ئىكەنلىكىنى، بۇ قېتىم

ئۇيغۇرلاردىن بەش يۈزگە يېقىن ئادەمنىڭ ھەج قىلغىلى بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردىم.

كەچقۇرۇن بۇ يەردىكى بىر كۈنلۈك ئىبادەت ئاخىرلىشىش ئالدىدا، قۇرئان ئوقۇپ ئۆز گۇناھلىرى ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سوراپ دۇئا قىلىش باشلاندى. ھەممىلا يەردە دۇئا، يىغا - زارە ۋە قۇرئان ئوقۇۋاتقان مۇسۇلمانلار. مەن بىزنىڭ ئۆمىكىمىزدىكى چىن ئىخلاس بىلەن گۇناھى ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سوراۋاتقان پېشقەدەم كادىرلارغا ھەيرانمەن. ئۇلار يېلىنماقتا، يىغلىماقتا. بىرىنى دوراپ ئەمەس، پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن يىغلىماقتا. بۈگۈن ئۇلار نېمە ئۈچۈن كۆز يېشى قىلىدۇ؟ ئىنسان ئۆزىنى ھەممەدىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. ياسالمىلىق، ئالدامچىلىق، زىيانكەشلىك قىلغۇچىلارمۇ ئۆز گۇناھلىرىنى سالماقلايدۇ. لېكىن ئىنسانلارغا بىر يامان ئەيىب ئورتاق، ئۇ بولسىمۇ ئۆز گۇناھلىرى ئۈچۈن ئۆز خەلقىدىن ئەپۇ سورىمايدۇ.

— ئەرسات كۈنى قىساس كۈنى، — دېدى سوۋېت ئىتتىپاقى تۈركمەنىستاندىن كەلگەن ھاجىم مېنىڭ نېمىنى ئويلاۋاتقىنىمنى چۈشەنگەندەك ئۆزىچىلا ماڭا سۆزلەپ، — مۈڭگۈزلۈك مۈڭگۈزسىزنى ئۈسسۈگەنلىكى ئۈچۈن جاۋاب بېرىدۇ. ئىنسان نېمىنى قىلمايدۇ دەيسىز؟ ئىنسانلارنىڭ قىلغان گۇناھلىرىنىڭ مىڭدىن بىرى ئاشكارىلىنىدۇ. قالغانلىرىنى ئۆزلىرى ئەرسات كۈنى بويىنىغا ئالىدۇ. خۇدايىم بىزنى گۇناھ قىلغىلى ياراتقان ئەمەس؛ ۋە مەيۇئەللىمەن ئەھەددى ھەتتى يەقۇلائىننەمە نەھنۇفتىنە تۇفە لەتەكفۇرا! بۇ گەپنىڭ تەرجىمىسى مۇنداق: ھارۇت، مارۇت ئاتلىق ئىككى پەرىشتە ھېچ كىشىگە ساختىلىقنى ئۆگەتمەيدۇ. لېكىن بۇلار دەيدۇكى، بىز ئەكەلگەن ۋە سۈپەتلىگەن نەرسە پىتنە، بۇنىڭغا ئەگىشىپ ئېزىپ يۈرمەڭلار! ھارۇت بىلەن مارۇت ئىنسانىنى ئازدۇرغۇچى پىتنىلەرنى تارقىتىدۇ. لېكىن ئۇنى قوبۇل قىلىش - قىلماسلىق ھەركىمنىڭ ئۆز ئىشى.

ئەرەپاتتىكى داغدۇغىلىق ئىبادەت توغرىسىدا مەن سوۋېت ئىتتىپاقى، بۇلغارىيىلىك ياشلار بىلەن ئۇزاق پاراڭلاشتىم. بىر فرانسۇز يىگىت مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ۋە مەندىن:

— سىز ياپونغۇ ھە؟ — دەپ سورىدى. ئىنگلىز تىلىدىن ئۇنىڭ كېيىنى تەرجىمە قىلغۇچى شەمشىدىن ئەپەندى كۆلۈپ كەتتى ۋە فرانسۇز يىگىتكە بىزنى چۈشەندۈردى. فرانسۇز يىگىت بىر كىنو شىركىتىنىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇ ئىسلام دىنىغا كىرگىلى بىر نەچچە يىل بوپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ دىننى قوبۇل قىلغانلىقى بىلەن پەخىرلىنىپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئەمەۋىلەر ياۋروپانىڭ غەربىدە يەنى بىزنىڭ قوشنىمىز ئىسپانىيىدە تۇرلۇك ئىسلام ھۆكۈمەتلىرىنى قۇردى. 730 - يىلى پارچىلىنىشتىن بۇرۇن قۇرۇلغان بۇ ئەمەۋى ھۆكۈمەتلىرى ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتىگە چۈشەنمىدى. بۇ ھاكىمىيەتنىڭ ئاساسى بوش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن XV ئەسىرگە كەلگەندە، بۇ سەككىز يۈز يىللىق ھاكىمىيەت بىر كاچات بىلەنلا قوغلاندى. ئۇ يەرلەردە مەن مۇسۇلمان، دېگەن بىرمۇ ئادەم قالمىدى. نېمىشقا شۇنداق؟ سەۋەبى، ياۋروپالىقلار ئىسلامنىڭ ماھىيىتىنى ئەمەس، ھەيۋىسىنى قوبۇل قىلىشقان. مانا بىز زورلۇق، ھەيۋە بىلەن ئەمەس، بىلىم، ئىزدىنىش، ئەقىل ئىشلىتىش بىلەن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدۇق. ئىسلام دىنىنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتۇق. قاراڭلار، شۇنچە ئادەم ئەرەپات كۆلى قوللىرىغا قۇرئان تۇتۇپ پاكلىنىش ئۈچۈن ياش تۆكمەكتە. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۈگۈن ئىنسانىيەتنىڭ پاكلىق، گۈزەللىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۈگۈنكى دۇنيا — بۇلغانغان دۇنيا، ھاۋامۇ، يېمەكلىكلەرمۇ، ئادەملەرمۇ بۇلغانغان! قانچىلىغان قاتىللار تەخت ئۈستىدە، خەلقنىڭ بېشىدا تۇرۇۋاتىدۇ. قانچىلىغان جىنايەتچىلەر سىياسەت ۋەكىلى، ھەقىقەت ۋەكىلى بولۇۋېلىۋاتىدۇ!

بۇنى كىم ھېسابلاپتۇ؟ پۈتۈن ئىنسانىيەت مانا بۈگۈنكىدەك چىن ئىخلاس بىلەن گۇناھلىرىغا تۆۋە قىلىپ پاكلانغان بولسىدى، ئىنسانىيەت بەختلىك بولغان بولاتتى. دۇنيادا ياۋۇزلۇق، ساختىپەزلىك، ئالدامچىلىق، زوراۋانلىق يوقالغان بولاتتى. بۈگۈنكى دۇنيا پاكلىققا موھتاج. خۇددى بېلىق سۇسىز ھايات تۇرالمىغىنىدەك، ئىنسانىيەتمۇ گۈزەللىكسىز، پاكلىقسىز ياشىيالمايدۇ.

تەرجىمان ئۇنىڭ كېيىنكى زوق بىلەن خۇددى شېئىر ئوقۇغاندەك تەرجىمە قىلىپ بەردى. سىرىق چاچ، كۆك كۆز، قامەتلىك فرانسۇز يىگىت تۆۋەندىكى كەلىمەنى ياد ئوقۇدى: ۋە خەلق نەلەكۇم، مافىل ئەرزى جەمىئە (تەرجىمىسى: زېمىننى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ياراتتىم).

— شۇنداق، — دېدى ئۇ قوللىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ، — بىر ئەقىدىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ئۇنى بىلىش كېرەك. فەئىلەم ئەننەھۇ، لائىلاھە ئىللاھۇ (ئاۋال بىل، ئاندىن ئىمان ئېيت)، زېمىن بىزنىڭ نېمىتىمىز، لېكىن بىز بۇنېمەتنى بۇلغاۋاتىمىز!

ئۇنىڭ ئىھرام ئىچىدىكى گەۋدىسى تىترىدى، كۆپكۆك كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

— ۋەجەدىلەھوم بىللەتى ھىيەئەھسەن، — دېدى ئەزەربەيجانلىق چارساقال، بۇدۇر چاچ ئادەم بېشىنى لىڭشىتىپ. بۇ كەلىمەنىڭ مەنىسى: سەن بىرى بىلەن سۆزلەشسەڭ ناتىق بول، دېگەن بولىدۇ. بۇ كىشى تولىمۇ سۆزمەن، بىلىملىك ئىكەن. ئۈستە، بىزنىڭ تىلىمىزنى بىلگەن بولسا سۆزىنى ئاڭلىساق بولغانىكەن.

فرانسۇز ياپونىيىلىك مۇسۇلمانلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار نېمىلەرنى دېيىشەركىن؟ مېنىڭ بۇنى بىلگۈم كەلدى، لېكىن ئامال يوق. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرەمگە شۇ يەردىلا قوندۇرۇۋالدىم. «بۈگۈنكى دۇنيا پاكلىققا موھتاج» دېگەن سۆز ماڭا تولىمۇ ياقتى. ئىنسانىيەت تارىخى، ئىنسانىيەتنىڭ پاكلىق، گۈزەللىك

ئۈچۈن كۆرەش قىلىش تارىخى. مەن ئىنسانىيەتنىڭ بۇ ئارزۇ-سىنى شۇ كۈنى كېچىدە مۇز تەلپىدە تۈنگەن چېغىمدا تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلىدىم.

مۇزتەلپە — ئەرەپات بىلەن مىنا ئارىلىقىدىكى، مىنانىڭ غەربىگە جايلاشقان بىر يېرىم كىلومېتىردەك ئۇزۇنلۇقتا سوزۇلغان تۈزلەڭلىك. بۇ تۈزلەڭلىكنىڭ ئىچكىرىسىدە مەشەرىل ھەرەم دەپ ئاتىلىدىغان بىر تاغ بار. ھەج قىلغۇچىلار كۈن پاتقاندىن كېيىن، ئەرەپاتتىن مۇشۇ مۇز تەلپە تۈزلەڭلىكىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ ۋە بۇ تۈزلەڭلىكنىڭ مەشەرىل ھەرەم تېغىغا يېقىنراق جايىدىن ئورۇن ئېلىپ، بۇ تاشلىق تۈزلەڭلىكتە بىر كېچە ئىبادەت قىلىدۇ. ھەج قىلغۇچىلار نامازشام بىلەن خۇپتەننى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇپ بولۇپ، خۇداغا سىغىنىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئىبادەت تاكى تاڭ يورۇغىچە داۋاملىشىدۇ.

بىزگە ئاتاپ ئالدىنئالا تاشلىق يەرگە گىلەملەر سېلىنغان، يازنىڭ ئىسسىقى بىلەن قىزىغان، قۇرغاق يەر ئۈستىدە كېچىنىڭ سالقىن شامىلى بىلەن راھەتلىنىپ يېتىش ياكى ئولتۇرۇش تولىمۇ كۆڭۈللۈك. بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ئەتراپقا قارىسىڭىز، سانسىز چىراغ-لار بىلەن يورۇغان چەكسىز تاشلىق كۆرۈنىدۇ. بۇ يەردە دۆلەت، مىللەت، جىنسى، رەڭگى سورۇشتۇرۇلمەيدىغان مىليوندىن جىق مۇسۇلمان تەبىئەتنىڭ يىللىق قوينىدا ۋاجىپ ئادا قىلماقتا. پۈتۈن تۈزلەڭلىك شۈنچىلىك يورۇق، شۇنچىلىك قاينام-تاشقىن-لىقكى، بەلكى يەر يۈزىدىكى ھېچقانداق بىر چۆللۈك بۇنداق نۇر ۋە ئىنسان مېھرىدىن تېخى بەھرىمەن بولالمىغان بولسا كېرەك.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانىمىز جەننەتتىن قوغلانغاندىن كېيىن، تۇنجى قېتىم مۇشۇ تۈزلەڭلىكتە تېپىشقان ۋە ئەر - ئايال بولۇپ جۈپلىشىپ ئىنسانىيەتنىڭ تۇنجى ئۇرۇقىنى مۇشۇ يەردە ئالەمگە چاچقانىكەن. بۈگۈنكى ئىنسانىيەت ئەنە شۇ ئۇرۇقتىن تارالغان. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت رەسۇلللا

مۇشۇ مەشەرىل ھەرەم تېغىدا توختىغان ۋە ئۆزىنىڭ: «ئەرەبلەر غەيرىي ئەرەبلەردىن ئەۋزەل ئەمەس، غەيرىي ئەرەبلەرمۇ ئەرەبلەر-دىن ئۈستۈن ئەمەس، ئاق تەنلىكلەر قارا تەنلىكلەردىن ئۈستۈن ئەمەس، قارا تەنلىكلەر ئاق تەنلىكلەردىن ئۈستۈن ئەمەس... خوجايىنلار قۇللىرىڭلارغا مېھرىبان، ئادىل بولۇڭلار، چۈنكى ئۇلار سىلەرنىڭ ئىشىڭلارنى قىلىدۇ...» دېگەن مەشھۇر ئاخىرقى نەسىھە-تىنى بۇ يەردە تەكرارلىغانىكەن.

بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى سالقىن، باغرى ئىسسىق، جانغا ئارام بېغىشلايدۇ، ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلىغۇڭ كېلىدۇ. لېكىن مەن چەرخ يۇلتۇزلۇق ئاسمانىنى سۈرەتلەيدىغان بۇ ئەرەب زېمىنىدىكى مەن-زىرىنى كۆز يۇمماستىن كۆرمەكچى، خىيال ۋە تەپەككۇر بىلەن تاڭ ئاتقۇچە جىمجىت ئولتۇرۇپ مىليون خەلقنىڭ سىلىق، سۇرلۇك، ئاستا ئاۋازىدىن پەيدا بولغان كۈچلۈك شاۋقۇننى ئاڭلىماقچى. مەن بۇ شاۋقۇندىن ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتقا، ياشاش ۋە ياشنىشقا بولغان كۈچلۈك ئارزۇسىنى ئاڭلىماقتىمەن. ئىنسان بىر ئاتا، بىر ئانىدىن تارالغانۇ، يىللار ئۆتۈپ ئۇلار بىر - بىرىگە دۈشمەن، خۇددى ياۋايىلار توپىدەك بىر - بىرىنى ئوۋلاش كويىدىكى دۆلەت، گۇرۇھ، مىللەت، تەبىقىلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن. ئەسلىدە قېرىنداش بولۇپ يارالغان ئادەملەر-نى بۇنداق كېلىشكىلى بولمايدىغان ماجىرا ۋە قىرغىنلارغا باشلى-غان زادى قانداق بىر كۈچ؟ مەن ئويلايمەنكى، بۇ كۈچنى تە-بىئەت ئەمەس، ئىسلامىيەت ئەمەس، ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرى پەيدا قىلغان.

مۇز تەلپەدىكى ئېلېكتر نۇرىرى، ئىنسان قەلبىدىن چىقىپ كۈچلۈك شاۋقۇنغا ئايلانغان ئۇلۇغ سادا ماڭا بۈگۈنكى ئىنسان-لارنىڭ قاباھەتكە قارشى جەڭ باشلىغانلىقىنى ئاڭلاتتى: دۇنيە-باراۋەرلىك، پاراۋانلىق، مېھرىبانلىققا قاراپ يۈزلەنمەكتە. لېكىن ئىنسانىيەتنىڭ خېلى نۇرغۇن قىسمى تېخى بۇنى قارشى ئېلىشنى

خالمايدۇ. ئۇلار مەنپەئەت، بايلىق ۋە ئۆز گۇرۇھىنىڭ ھېسسـ
ياتى ئۈچۈن باشقىلارنى تالان - تاراج قىلىش كويىدا.
ئادەم ئەلەيھىسسالامغا رەھمەت ئېيتىشنىڭ ئورنىغا ئۇنى قا-
غايدىغانلارمۇ بار. مۇزتەلىپەدىكى تۈنەك ماڭا ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز
ئەجدادىغا بولغان مۇھەببىتىنى چۈشەندۈردى. ئىنسان مۇھەببەتـ
كە موھتاج بولغىنىدەك، سەممىي - ساداقەتكىمۇ
موھتاج. رۇس يازغۇچىسى ل. تولستوي: «بىر ئادەم گۈزەللىككە
قانچىلىك سەممىي بولسا ئىنسابىتىن شۇنچە يىراق بولىدۇ» دې-
گەن سۆزنى قايسىبىر مەنىدە ئېيتىۋىدىكىن؟ «گۈزەللىك» بى-
لەن «ئىنساپ» ئارىسىغا تەڭلىك بەلگىسى قويۇلسا خاتا بولارمۇ؟
دۇنيادا مەن چۈشەنمەيدىغان ئادەملەر قانچىلىك كۆپ بولسا، مەن
چۈشەنمەيدىغان گەپلەرمۇ شۇنچىلىك جىق ئوخشايدۇ. لېكىن نې-
ملا بولمىسۇن، بۈگۈنكى ئىنسانىيەت گۈزەللىككە موھتاج. ئىنـ
سانىنىڭ پەيدا بولۇشى يەر يۈزىدىكى ئەڭ زور گۈزەللىك. ئۇ-
نىڭ ساختىلىق، رەڭۋازلىق، ۋەھشىيلىككە قارشى تۇرۇشى گۈزەل-
لىككە ۋەكىللىك قىلالىغانلىقى. مەن ئەتىگەنلىكى مىنادىكى شەي-
تانغا تاش ئېتىش مەيدانىدا بۇنى ئېنىقمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم.
قائىدە بويىچە، ھەج قىلغۇچىلار مۇزتەلىپەدىن چوڭ شەيتانـ
غا ئېتىش ئۈچۈن قويىنىڭ مايىقىدەك تاشتىن يەتتە دانە تېرى-
ۋېلىش كېرەك (قالغىنىنى مىنادىن تەرسىمۇ بولىدۇ).
ھەج قىلغۇچىلار نېمە ئۈچۈن مىنادا شەيتانغا تاش ئاتىدۇ
ۋە بۇ پائالىيەت ھەج قائىدىسىدە ۋاجىپ دەپ بېكىتىلگەن؟
رىۋايەت قىلىنىشىچە: خۇدايىم ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن
ئۆزىنىڭ ئەڭ ئامراق ئوغلى ئىسمائىلنى خۇدا يولىدا قۇربانلىق
قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەلەپنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام خۇ-
شاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئوغلى ئىسمائىلنى باشلاپ
مۇشۇ مىناغا كېلىدۇ. جەمرەتۇل ئەقەبە ئىسىملىك چوڭ شەيتان
ئادەم سىياقىغا كىرىۋېلىپ، ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىنى

تۇسۇپ: «داداڭ يالغان ئېيتىدۇ، خۇدادىن ۋەھيى كەلگىنى يالغان، ئۇ سېنى ئالداپ ئۆلتۈرمەكچى» دەپ ئازدۇرماقچى بولىدۇ. لېكىن ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئالدانمايدۇ ۋە ئاللاتائالاغا بولغان ساداقىتىنى ئىسپاتلاپ، دادىسىغا ئۆزىنى قۇربانلىق قىلىشقا خۇشاللىق بىلەن تەقدىم قىلىدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىنى ياتقۇزۇپ، ئىتتىك پىچاقنى تەكبىر بىلەن ئوغلىنىڭ بوغۇزىغا سۈركەيدۇ. لېكىن پىچاق ئۆتمەيدۇ. يەنە سۈركىسە يەنە ئۆتمەيدۇ. شۇنچە بىلىگەن ئىتتىك پىچاقنىڭ كىچىك بالا بوغۇزىدىلا ئۆتمىگىنىگە خاپا بولغان ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام پىچاقنى تاشقا ئۇرىدۇ. ئۇيۇلتاش پارچە - پارچە بولۇپ كېتىدۇ. شۇ چاغدا خۇدادىن: «ئىبراھىم، قوربانلىقىڭ قوبۇل بولدى» دېگەن ۋەھيى كېلىدۇ ۋە ئاسماندىن پەيغەمبەرنىڭ ئالدىغا كۆك قوچقار چۈشىدۇ. شۇنىڭدىن بېرى قۇربانلىق ئۈچۈن قوي سويۇلۇپ كەلمەكتىكەن.

مانا بۇ ساداقەت سىنىقى ئېلىپ بېرىلغان جاينى مۇھەممەت پەيغەمبەر تاۋاپ قىلغان ھەم مۇزتەلپەدىن يەتتە تال تاش تېرىۋېلىپ شەيتانغا ئاتقان.

مىنادىكى شەيتانغا تاش ئاتىدىغان بۇ جاي شۇنىڭدىن بېرى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋاجىپ ئادا قىلىدىغان جايىغا ئايلانغان. ساداقەت سىنىقى ئېلىپ بېرىلغان جاي بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ساداقەتنىڭ دۈشمىنى بولغان ئېزىتقۇ شەيتانغا ئىنسانلارنىڭ غەزىپىنى ئىپادىلەيدىغان جاي بولغانلىقى ئۈچۈن، مىنادىكى چۆرىسى ئاق تاش بىلەن توسالغان، ئوتتۇرىسىغا تاشلاردىن تۆت چاسا بەلگە قاتۇرۇلغان بۇ جاي قۇربان ھېيتىنىڭ بىرىنچى كۈنى سەھەردە نەچچە يۈزمىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە قالىدۇ. بۇ ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تاش، ئۇلار بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ تۇسۇق يېنىغا بېرىشىدۇ ۋە غەزەپ بىلەن شەيتانغا تاش ئېتىشىدۇ. ھەج ۋائىدىسىدە، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە قوپاللىق

قىلىشى، قىستىشىش، ئىتتىرىشىش، چوڭ تاشلارنى ئېتىش قاتتىق چەكلەنگەن بولسىمۇ، غەزەپلەنگەن خەلق ھامان بۇ چەكلىمىلەرنى بۇزۇپ، ھەج قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىشىدۇ؛ ئادەملەر بىر - بىرىنى قىستايدۇ، ئىتتىرىدۇ، ھەتتا دەسسەيدۇ؛ يوغان تاشلارنى ھەتتا باشقا نەرسىلەرنى ئاتىدۇ.

مىنادا ئىككى ئۈچ كۈن تۇرۇش ھەج قائىدىسى. بۇ كۈن ئىچىدە ھەر كۈنى كۈن ئېگىلگەندىن كېيىن نەچچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ سەپ بولۇپ ئۆز چېدىرلىرىدىن چىقىپ مىنادىكى شەيتانغا تاش ئاتىدىغان جايغا قاراپ ئاقىدۇ. قائىدە بويىچە، مەككىنىڭ ئەڭ يىراق تەرىپىدىكى بىرىنچى شەيتاندىن باشلاپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرانچى شەيتانغا، ئاخىرىدا چوڭ شەيتان جەمرە تول ئەقەبەگە تاش ئېتىش (ھەربىر شەيتانغا ئارقىمۇ ئارقا يەتتە دانە تاشنى ئاللاھۇ ئەكبەر، دەپ ئېتىش) كېرەك. لېكىن ھاجىلار ئۆز غەزىپىنى باسالماستىن قائىدىنى بۇزۇپ، ئاۋۋال چوڭ شەيتانغا تاش ئاتىدۇ. ئۇلار خۇددى مەككە - بەيتىللادىكى مەجرۇل ئەسۋەد تېشىنى سۆيۈشكە ئىنتىلگەندەك ياكى مەدىنە ھەرەمىدىكى رەسۇلۇللانىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغاندا مەسچىتنىڭ تاملىرى، قەبرە ئەتراپىدىكى تۆمۈر رېشاتكىلارنى سىلىۋېلىشقا ئۆزىنى ئاتقاندەك، شەيتانغا تاش ئېتىش ئۈچۈن قورشاۋ ئىچىگە ئۆزىنى ئاتىدۇ.

قارىماققا، بۇ ئىشلار بىر ئىخلاسمەن مۇسۇلماننىڭ ئۆز دىنىغا بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەيدىغان بىر ئاددىي ھەرىكەت، ھېسسىياتقا بېرىلىشنىڭ ئالامىتى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرراق ئويلىساق، بىز بۇ ھەج پائالىيىتىدىكى بىر باسقۇچ (ۋاجىپ) دىن ئىنسانلارنىڭ ساداقەت، گۈزەللىك دۈشمەنلىرىگە؛ بولۇپمۇ بۇ دۈشمەنلەرنىڭ ئەڭ چوڭلىرىغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

بۈگۈنكى يەر يۈزىدە ئىنسانىيەتنى ساداقەتتىن، مېھرىبانلىق،

ئۆزئارا مۇھەببەتتىن ۋاز كېچىشكە قىستاۋاتقان ۋەھشىي «شەيتان»لار يوقمۇ؟ ئۇلارنىڭمۇ ئەڭ چوڭ «جەمرەتۇل ئەقەبە»لىرى باردۇ ـ ھە؟ ئىنسانىيەت ئەلۋەتتە ئۆز دۈشمەنلىرى بىلەن كۈرەش قىلىشقا، ئۇلارنى غەزەپ ـ نەپرەت تاشلىرى بىلەن كۆمۈپ تاشلاشقا قادىر. چوڭ ـ كىچىك شەيتانلار بىر مەھەل ئۆزلىرىنى پەرىشتە، ئەۋلىيا، ھەتتا ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىگۈچى «خۇدا» قىلىپ پەردازلاپ كۆرسىتىدۇ. لېكىن ئىنسانىيەت راست بىلەن يالغاننى، گۈزەللىك بىلەن قاباھەتنى پەرقلەندۈرۈشتە مول تەجرىبىگە ئىگە، ھامان بىر كۈنى بۇ يالغان «پەرىشتە»، «خۇدا»لار ئىنسانىيەتنىڭ غەزەپ ـ نەپرەت تاشلىرى ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالىدۇ.

مىنادىكى شەيتانغا تاش ئېتىش مەيدانىدىن تاڭغا يېقىن قايتىپ كەلدۇق. مەن شەمشىدىن ئەپەندىگە يۇقىرىدىكى مۇلاھىزىلىرىمنى ئېيتتىم.

بىز تۆتىنچى قەۋەتتىكى ياتىقىمىزغا ھېرىپ ئۇيقۇسىراپ چىققىنىمىزدا، تاغلارنىڭ بېشىنى قۇياش نۇرى ئالتۇن ھەل بىلەن بېزىگەنىدى. بۈگۈن بىر يىلدا بىر كېلىدىغان قۇربان ھېيت كۈنى، مۇشۇ قۇياش يالغۇز ئەرەب يېرىم ئارىلىنىلا ئەمەس، ھەممىلا جاينى، مېنىڭ يىراقتىكى ئانا يۇرتۇمنىمۇ ئۆز نۇرلىرى بىلەن مۇبارەكلەيدۇ. چۈنكى، مېنىڭ يۇرتۇمدىمۇ بۈگۈن قۇربان ھېيت!

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى فەھەدىبىن ئابدۇل ئەزىز جانابلىرى ھۇزۇرىدا

1988 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى (زۇلھەججىنىڭ 11 ـ كۈنى) يەنى قۇربان ھېيتنىڭ 2 ـ كۈنى ئەتىگەنلىكى مەن ماشىنىغا چىقىپ بازار (مەككە) غا ماڭماقچى بولۇپ تۇرغىـ

نىمىداە ماڭا ئەرەبچە كىيىنگەن چىرايلىق بىر يىگىت پادىشاھ
ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلىنغىنىمنى ئۇقتۇردى. بىز جۇڭگودىن ھەج
قىلغىلى كەلگەن بىر مىڭ بىر يۈز نەچچە كىشىگە ۋەكالىتەن
ئىككى ئادەم، يەنى جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رە-
ئىسى، جۇڭگو ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئەخمەت ۋاجىدى ئاكا
ئىككىمىز پادىشاھنىڭ مىنادىكى قەسىرىسىگە ــ پادىشاھ ھۇزۇرىغا
كىرىش ئۈچۈن تەييارلاندۇق. بىز كاستۇم ـ بۇرۇلكا، گالىس-
تۇكلەر، ئۇيغۇر دوپپىسى بىلەن ياساندۇق (گەرچە كۈن ھەددى-
دىن زىيادە ئىسسىق بولسىمۇ). ماڭا بۇ ياسىنىش كۆلكىلىك ۋە
ئازابلىق تۇيۇلدى. تەكشۈرۈش رەسمىيەتلىرىدىن ئۆتۈپ سالقىن،
ئازادە قوبۇل زالىغا كىرگەنىدىن كېيىن، مىللىي كىيىم بىلەن
ياسىنىشنىڭ مەنىسىنى چۈشەندىم. زالدا ھەر خىل كىيىنگەن،
ھەر خىل چىراي، ھەر خىل رەڭلىك ئادەملەر (تامامەن ئەرلەر)
ئولتۇراتتى. ئاق، قىزىل چېكىتلىك ئاق غوترا (باشلىق ياغلىق)
سېلىپ، ئۈستىگە ئىقال (چەمبىرەك) كىيىۋالغان، ئاق يىپەك تون
(ئۇزۇن كۆڭلەك)، ئۈستىگە ياقاە پەش، يەڭ ئۇچلىرىغا زەر
كەشتىلەر تۇتۇلغان قارا، سېرىق، ئەت رەڭ ئاباي (لىباس يېپىنچا)
كىيىشكەن، قامەتلىك، قارا بۇرۇت، قاش ـ كۆزى قارا، ئاق
يۈزلۈك يىگىتلەر مېھمانلارنى كۈتۈش، ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن
ئالدىراپ مېڭىپ يۈرۈشىدۇ. سارغۇچ، قىسقا يەڭ ھەربىيچە كىيىن-
گەن، شاپ بۇرۇت، گەۋدىلىك يىگىتلەر ئۇزۇن قىلىچلىرىنى پۇ-
لاڭلىتىپ سۈرلۈك مېڭىشىپ، كىچىك قەدەھلەردە مېھمانلارغا
يېشىل رەڭلىك ئىچىملىك (ئالبي چاي) قۇيۇپ يۈرمەكتە. مەن
مېھمانلارغا قارىدىم، سەھنىگە يېقىن جايدا پاكارراق، قارا بۇ-
رۇتلۇق، تۈركىيە زۇڭلىسى تۇرغۇت ئۇزال كاستۇم ـ بۇرۇلكا
كىيگەن ھالدا، ئۇنىڭ يېنىدا تىك ئۆرە ياقىلىق قارا ئۈست-
باش كىيگەن بىنگال زۇڭلىسى (بۇلارنى ماڭا باشقىلار تونۇش-
تۇردى)، مىسىر ۋە باشقا ئەرەب دۆلىتىنىڭ رەھبەرلىرى، جامائەت

ئەربابلىرى پادىشاھنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشماقتا. ئورۇن-
دۇقلاردا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ھەج ئۆمەك-
لىرىنىڭ مەسئۇللىرى، تەكلىپ بىلەن بۇ يەرگە كەلگەن مەشھۇر
زاتلار سەھنە يېنىدىكى يان ئىشىككە قاراشماقتا. نۇرغۇن تېلېـ
ۋىزور، سۈرەت ئاپپاراتلىرى سەھنىگە كۆزلىرىنى توغرىلاپ جىمـ
جىت قېتىپ قېلىشقان...

بىز سوۋېت ئىتتىپاقى، جۇڭگو، بۇلغارىيە ۋەكىللىرى (سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدىن شەمشىدىن ئەپەندى، بۇلغارىيەدىن بىر ئاز
سانلىق مۇسۇلمان مىللەت ۋەكىلى) ئەڭ ئارقىدىن ئورۇن ئالدۇق
(بىزنىڭ يېنىمىزدا ياپونىيە، فىلىپپىن ۋەكىللىرى بار). بىز ئۆز-
ئارا پاراڭلىشالايمىز. ياپونىيىلىك شەنكو جۇڭجاۋ (ئابدۇل-
رەھىم ياماگوچ) ياپونىيە مىللىي كىيىمى بىلەن ھېلىدىن - ھې-
لىغا ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا تەمشىلىدۇ. لېكىن تەرتىپ ساق-
لىغۇچى سەئۇدى يىگىتلىرى (ھېلىقى چىرايلىق، ئوخشاش كىيىن-
گەن يىگىتلەر) بەلگىلەنگەن ئورۇندىن يۆتكىلىشكە ھېچكىمگە
رۇخسەت قىلمايدۇ. ياپونىيە ھازىرقى دۇنيادا قۇدرەتلىك دۆلەت-
لەرنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن
ياخشى مۇناسىۋەتتە، شۇنداق تۇرۇپ ياپونىيە ۋەكىلى نېمىشقا
تۇرغۇت ئۇزال زۇڭلى بىللە بىلەن سەھنە ئالدىدىن ئورۇن
ئالمىدى؟ دېگەن سوئال ئۇنىڭ جىددىيلەشكەن چىرايىدىن بى-
لىنىپ تۇراتتى. بىز ئۈچ سوتسىيالىستىك دۆلەت ۋەكىللىرىدە
بۇ خىل نارازىلىق يوق. چۈنكى بىزە سەئۇدى ئەرەبىستانى بى-
لەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىغان دۆلەتلەردىن (مەملىك-
تىمىز ئۇ چاغدا تېخى مۇناسىۋەت ئورناتمىغان) كەلگەن مۇسۇلمانلار.

— سىلەر ئۇيغۇرنىڭ، مەن ئۆزبېكنىڭ ۋەكىلى،— دېدى
شەمشىدىن ئەپەندى ئەخمەت ۋاجىدى ئاكا ئىككىمىزگە چاقچاق
قىلىپ،— ئاۋۇ يۇقىرىدا ئولتۇرغان نېگىرلار سۇدان، نېگى-
رىيە، ئېفىئوپىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى، لېكىن بىز

پادىشاھ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندە ئاۋۋال دۆلىتىمىزنى، ئاندىن ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرىمىز. مىللىتىمىزنى تونۇشتۇرۇشنى بېشىمىزدىكى دوپپىلىرىمىز ئۈستىگە ئالىدۇ.

پادىشاھ كىردى، پۈتۈن زالدىكىلەر ئورنىمىزدىن تۇردۇق. پادىشاھ بېشىغا بايىقى ئەرەب يىگىتلىرىدەك ئېقال بىلەن غوترا كىيگەن، ئۇچىسىغا ئەتىرەك ئاباي (يېپىنچا)، سۈتتەك ئاق تون كىيگەن، چىرايلىق - كىچىككىنە ساقال قويغان، ئاق يۈزلۈك، ساغلام - تىمەن پادىشاھ فەھەدبىن ئابدۇلئەزىز جانابلىرى تولىمۇ خۇشال، خۇشۋاخ ئىدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى، يەنى ئابدۇلئەزىزخان ئائىلىسىنىڭ بۇ دۆلەتتە يۇقىرى دەرىجىلىك ۋەزىپىلىرى بىلەن جامائەتكە تونۇلغان پەرزەنتلىرى، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن مەشھۇر ئەربابلىرى بار ئىدى. تەبرىك، مەدھىيە، مىننەتدارلىق سۆزلىرى باشلاندى. ۋەزىر ئەزەم، دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ باش كاتىپى دوكتور ئابدۇللا ئۆمەر تەسسىپ، مىسىر ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر دوكتورى ئۆز نۇتۇقلىرىنى تاماملىغاندىن كېيىن، پادىشاھ نۇتۇق سۆزلىدى. بىز ئەرەبچە بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن بۇ نۇتۇقلارنى چۈشىنەلمىدۇق. لېكىن بىلىدىغان ئاتالمىلار، ئومۇمىي كەيپىياتقا قاراپ سۆزلەرنىڭ تەخمىنى مەنىسىنى پەرەز قىلدىم. سۆزلەر تەبرىك، مىننەتدارلىق ۋە مەدھىيىگە مەركەزلەشكەن بولسا كېرەك.

ئەتىگەن سائەت ئون بىرلەر بىلەن قوبۇل قىلىش باشلاندى. پادىشاھ ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار سەھنىدە (يەنى ئالدىنقى قاتاردا) قاتارلىشىپ ئۆرە تۇرۇشتى. مېھمانلار قاتار تىزىلىشىپ ئۇلار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشتى. پادىشاھ ھۆرمەتلىك مېھمانلار بىلەن قۇچاقلىشىپ، ئىككى مەڭزىگە يېقىشىپ كۆرۈشتى. ئادەتتىكى مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مەن ئەسلى پادىشاھ سەپ بولۇپ تىزىلغان مېھمانلارنىڭ ئالدىدىن ئاستا

مېڭىپ ئۆتىدۇ ۋە بىز بىللە سۈرەتكە چۈشىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قوبۇل قىلىش ئاخىرلىشىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. لېكىن ئۇنداق بولمىدى. پادىشاھ ئىككى سائەتتەك ئۆرە تۇرۇپ، ھەر-بىر ئادەم بىلەن قول ئېلىشىپ بىرمۇ بىر ئەھۋاللاشتى.

ئەڭ ئاخىرىدا كۆرۈشكۈچىلەر قاتارىدا مەنمۇ پادىشاھ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۈم ۋە ئۆزۈمنى تونۇشتۇرۇپ:

— چەينا، زوھورىدىن سابىر! — دېدىم. پادىشاھ كۈلۈپ كەتتى. ئەرەب تىلىدا زوھور (خىلھۇر) — گۈل دېگەن مەنىسىمۇ بېرىدىكەن، «دىن» قوشۇلغاندا مېنىڭ ئىسمىم «دىنىنىڭ گۈلى» دېگەن مەنىنى بېرىدىكەن. پادىشاھ شۇنىڭغا كۈلگەنىكەن.

مەن يېشى يەتمىشكە يېقىنلاشقان، بايلىقتا دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرىۋاتقان بىر مىلياردتىن كۆپ مۇسۇلمانلارنىڭ قىبلىگاھى بولغان مەملىكەتنىڭ پادىشاھى بولغان ئادەمنىڭ ئىككى سائەت ئۆرە تۇرۇپ، ئاددىي ئادەملەر بىلەن بىرمۇ بىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشى مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدا يوق ئىش بولغانلىقى ئۈچۈن، پادىشاھ ئىلاجسىز رەسمىيەت يۈزىدىنلا كۆرۈشۈۋاتقان بولسا ئۇنىڭ چىرايىدىن زېرىكىش، رەنجىش ئالامەتلىرى بايقىلىدۇ، دېگەن نىيەت بىلەن پادىشاھنىڭ چىرايىغا قارىدىم. ئۇنىڭ نۇرلىنىپ تۇرىدىغان ئاق يۈزىدە، يوغان، خۇمار كۆزلىرىدە شادلىق ۋە قىزغىنلىقتىن باشقا ھالەت تېپىلمىدى، مەن خۇشاللىق ۋە مىننەتدارلىق بىلەن مېنى قوبۇل قىلىۋاتقان ساھىبخانىنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ، ئۆز گۇمانخورلۇقۇمدىن خىجىل بولدۇم.

پادىشاھ بىلەن كۆرۈشۈپ بولغان مېھمانلار مەمۇرىي ۋە ھەربىي ساھىبخانىلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن، ئەترەڭ گىلەم ئۈستىدە مېڭىپ زىياپەت زالىغا كىرىشتۇق. پادىشاھ زالغا ئاخىرىدا كىردى، زىياپەت باشلاندى. ماڭا داستىخاندىكى غىزا ۋە زىياپەت رەسمىيەتلىرىمۇ ئۆزگىچە بىلىندى. بۇ يەردە نە قەدەھ

سۆزى، نە ئۆرە تۇرۇپ رۇمكا ئۇرۇشتۇرۇشلار، نە ئارقا - ئارقىدىن قوشۇلۇپ تۇرىدىغان خىلمۇ خىل مەززىلىك قورۇما (سەي)، يېمەكلىكلەر، نە ھەر خىل شىشە - رومكىلار يوق، ھەممىلا غىزا ئۈستەلگە تىزىلغان: چوڭ - چوڭ لېگەنلەردە ئىسسىق پولۇ، ھەربىر لېگەندە پولۇ ئۈستىدە پۈتۈن پېتى قويۇلغان تونۇر كاۋىپى (پاقلان)، قوشۇمچە ھەر خىل مېۋە - چېۋە، يېمەكلىكلەر ۋە قەھۋە، مۇزدەك سۇ...

بىز تەكەللۇپسىز، ئەركىن - ئازادە، خۇددى ئۆز ئۆيىمىزدىكىدەك غىزالاندۇق. غىزادىن كېيىن ئىختىيارىيچە تارقالدۇق.

پادىشاھ ھۇزۇرىدا بولغان تۆت - بەش سائەت ۋاقىت ئىچىدە، نە داغدۇغىلىق چاۋاكلار، نە ھېسسىياتلىق ناخشا - مۇزىكا، نە سۈرلۈك - داغدۇغىلىق ئامانلىق ساقلاش كۆرۈنمىدى. ھەممىلا ئىش تولىمۇ ئاددىي، تەبىئىي ۋە قىزغىن بېجىرىلدى. مەن قوبۇلدىن كېيىن بىر ئەرەبستان پۇقراسىنىڭكىگە مېھمانغا بارغاندەك، ساھىبخان تولىمۇ قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقى ئۈچۈن، بۈگۈنكى مېھماندارچىلىقتىن رازى بولۇپ قايتقاندەك تەبىئىي، يەڭگىل ۋە يېقىملىق ھېسسىيات بىلەن ياتىقىمغا قايتىپ كەلدىم.

— مۇسۇلمان پادىشاھلىرى تولىمۇ سۈرلۈك، تەكەببۇر بولىدۇ دەپ ئاڭلىغانىدىم. پادىشاھ فەھەد جانابلىرى ماڭا بۇنداق تەسىرات قالدۇرمىدىغۇ؟

— مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرى ئۆزىنىڭ قىرىق سەككىز ئوغلىغا باي بىر دۆلەت قۇرۇپ بەردى. بۇ دۆلەتنى ئوغۇللىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشتە يالغۇز بايلىقنىلا تاپشۇرۇپ بېرىپ قالماي، ئۆزىنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش، ئۆزىنى تۇتۇش، ئىسلامغا، دۆلىتىگە، خەلقىگە سادىق بولۇشتەك ياخشى خىسلەتلىرىنىمۇ تاپشۇرۇپ بەرگەن. بالىلىرى دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە سادىق. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە قايسى ئوغلىنىڭ يېشى چوڭ بولسا، شۇ ئوغۇل پادىشاھ بولىدۇ. كىم پادىشاھ بولسا، قالغان ئوغۇللار ئۇنى قەتئىي ھۆر-

مەت قىلىدۇ، ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنىدۇ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ. مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرى 1953 - يىلى ۋاپات بولدى. شۇنىڭدىن بېرى ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدىن سەئۇد، فەيسال، خالىت قاتارلىقلار ۋاپات بولدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى: «بىز ئىككى ھەرەمنىڭ خادىمى» دەپ ئاتىدى. ھازىرغىچە خان جەمەتىنىڭ ھەممىلا ئەزالىرى ھۆكۈمەت بەرگەن ئايلىق بىلەن تەمىنلىنىدۇ. خەزىنىدىن خالىغىنىچە پايدىلىنىش، خەلقتىن زورلۇق - زومبۇلۇق بىلەن بايلىق يۇلۇۋېلىش بۇ يەردە يوق. سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ دۆلەت قانۇنىدا: ھەرقانداق بىر پۇقرانىڭ خان جەمەتى ئۈستىدىن ئەرز - شىكايەت قىلىش ھوقۇقى بار، دەپ بېكىتىلگەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانى پۇقراسى مۇھەممەت قاسىم ئەمىن بۇخارى مېنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى توغرىسىدىكى سوئالىمغا يۇقىرىقىدەك جاۋاب بەردى.

مەن بۇ پادىشاھلارغا قىزىقىپ قالدىم، بىر قالاق خەلق ياشايدىغان ئۇنۇمسىز تۇپراق ئۈستىدە يېقىنقى ئاتمىش - يەتمىش يىل ئىچىدىلا ئاجايىپ زور ئۆزگىرىش بولغانلىقى، بۇ ئۆزگىرىشنى ياۋروپادىكى ئىلغار سانائەت دۆلەتلىرىنىڭ ياكى ئامېرىكىدەك، ياپونىيىدەك سانائەت تەرەققىياتى تېز بولغان دۆلەتلەرنىڭ ئىككى يۈز يىللىق تەرەققىياتىغا سېلىشتۇرۇشقا بولىدۇ. بەزىلەر: «ئەرەبلەر نېفىت بىلەن ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ. نېفىتى تۈگىسىلا ئۇ دۆلەتلەر تۈگەيدۇ» دېيىشىدۇ. يەنە بەزىلەر: «ئەرەبلەردە پۇل جىق، لېكىن ئۇلار ئىلىم - پەن، سانائەتتە يەنىلا قالاق» دېيىشىدۇ. مەن ئىگىلىگەن ئەھۋاللار بۇ گەپلەرنىڭ خاتا ياكى بىر تەرەپلىمە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى: دۆلەت ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان، ئالىي مائارىپ تەرەققىي قىلغان، خەلق تۇرمۇشى يۇقىرى دەرىجىدە ياخشىلانغان، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بولۇپمۇ يەرلىك سانائەت بىلەن سودا - سېتىق

ياۋروپا ئورتاق بازىرىغا قاتناشقان دۆلەتلەردىن ئۇستۇن دېگۈدەك يۈكسەلگەن. شەھەرلىرى، يوللىرى، قاتناش، ھەربىي ئىشلىرى يۇقىرى دەرىجىدە زامانىۋىلاشقان بىر دۆلەت. بۇ دۆلەتنىڭ پۇلى، بايلىقى بولۇپلا قالماي، يەنە مۇكەممەل دۆلەت قانۇنى، ئۆزىگە خاس دېموكراتىيىسى، خىلى قاتتىق تۈزۈم - تەرتىپلىرى بار.

مەن بۇ دۆلەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى بىلىشكە قىزىقتىم، بۇ دۆلەتنىڭ قايتا قۇرغۇچىسى بولغان مەلىك ئابدۇلئەزىزبىن ئابدۇراخمان سەئۇد (الملك عبدالعزيزبن عبدالرحمن ال سعود) خۇددى مۇھەممەت پەيغەمبەردەك ساۋاتسىز ئادەم تۇرۇقلۇق. بۇ ئەمەۋىلەرنىڭ ئاخىرقى ئادىل پادىشاھى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز 719 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىنلا بىرنەچچە قەدەم كەينىگە چېكىنىپ، پارچىلىنىپ ئابباسىلار، ئوسمانلىلار تەرىپىدىن ئۇزۇن يىللار مۇستەملىكە قىلىنىپ خارابلاشقان دۆلەتنى قانداق بىرلىككە كەلتۈرۈپ گۈللەندۈرەلىدى؟

مەن مۇشۇ مەسىلىدە ئىزدەندىم. بىلەرمەنلەرگە مۇراجىئەت قىلدىم ۋە ئانچە - مۇنچە بىلىمگە ئىگە بولۇپ قالدىم. مېنى بۇ ئىشتا بىلىم ۋە ساۋاتقا ئىگە قىلىشتا زېرىكمەي ياردەم قىلغان ھۆرمەتلىك ئۇستاز مۇھەممەت قاسىم ئەمىن بۇخارى ئاكىغا رەھمەت ئېيتىمەن.

سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ قايتا تىرىلىش ۋە گۈللىنىشتە بېسىپ ئۆتكەن يولى

ھەرقانداق بىر مەملىكەت زور ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئارىقىلىق تەرەققىياتقا ئېرىشەلەيدۇ، بۇرۇنقىلارنىڭ ئىزى بىلەن ماڭغان پادىشاھ ۋە دۆلەت باشلىقلىرى دۆلىتىدە ھېچقانداق زور ئۆزگىرىش قىلالمايدۇ ۋە تېزلا سەھنىدىن غۇلاپ چۈشىدۇ.

مانا بۇ تارىخ بىزگە ئۆگەتكەن ھەقىقەت.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تىرىلىشى ۋە گۈللىنىش تارىخىمۇ مۇشۇنداق ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئارقىلىق يارىتىلغان، بۇ زور ئىسلاھاتنىڭ نەتىجىلىرى ئەلۋەتتە مۇناسىپ ھالدا مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرىغا مەنسۇپ. مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ قىرىق نەپەر باتۇرلىرى بىلەن كۈۋەيتتىن 1901 - يىلى رىياز ھاكىمىنىڭ ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىشتىن بۇرۇن ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بۇ دۆلەت قانداق ئىدى؟ مەلىك ئابدۇلئەزىز زادى كىم؟ ئۇ، نېمىلەرنى قىلدى؟

گەپنى بىرىنچى سوئالغا جاۋاب بېرىشتىن باشلايلى.

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، ئەرەب يېرىم ئارىلى دەرياسىز، كۆلسىز، قىشۇياز ھاۋا ھۆپۆلدەپ ئىسسىپ كۆيىدىغان، تاش ۋە قۇملۇق يېرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىغان بىر جاي، ئىسلام دىنى مانا مۇشۇنداق قۇرغاق، خەلقى نامرات بىر جايدا پەيدا بولغان. ئىجتىمائىيەتتە بۇ يېرىم ئارالدا زوراۋانلىق، قۇللۇق تۈزۈم ھۆكۈم سۈرگەن، 621 - يىلى پەيغەمبەرلىك ۋەھيى كەلگەن، 622 - يىلى مۇھەممەت پەيغەمبەر ئىسلام دىنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن مەككىدىن مەدىنىگە كۆچكەن، مانا بۇ يىل ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يىلى ھېسابلىنىدۇ. شۇ يىلدىن باشلاپ ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يۈز يىلى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئىسلام دىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئورنىتىش، بۇ دىن ئارقىلىق چېچىلاڭغۇ تەرەپلەرنى بىرلەشتۈرۈش بىلەن ئۆتتى، ئىسلام دىنىنىڭ پەيدا بولۇشى بىر زور ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئىدى، بۇ دىن ئۆز ۋاقتىدا زوراۋانلىقنى چەكلەش، باراۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىش، ئىنساپ - دىيانەتنى قاباھەت ئورنىغا دەسسىتىش جەھەتلەردە زور رول ئوينىغان، بۇ دىن بىلەن پۈتۈن ئەرەب دۇنياسى جاھالەت بىلەن كۆرەش قىلىشقا قوزغىلالىغان ۋە بۇ دىنىنىڭ ھەقىقەتكە ۋەكىللىك قىلالايدىغان تەشەببۇسلىرىنى تارقىتىش،

رېئاللىقتا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاتلىنالىغانىدى.

«ئىنناللاھە، لاغەييۇرۇبىقاۋمىن، ھەتتا يۇغەييىرۇ مابىئەنفۇسىھىم» (مەنىسى: بىر قوۋم (مىللەت) ئۆزىدىكى ئەيىبلەرنى ئۆزى قوزغىلىپ ئۆزگەرتمىگۈچە ئاللائاتائالا ئۇ ئەيىبلەرنى ئۆزگەرتمەيدۇ) دېگەن قۇرئان كەلىمەسى شۇ چاغدا ئەرەبلەرنىڭ ئۆز شارائىتىنى، ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتىش كۈرىشىدىكى شوئارى بولۇپ قالغانىدى.

ئەمەۋىلەرنىڭ ئادىل پادىشاھى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز 719 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنى بىلەن پەيدا بولغان تەرەققىيات توختاپ، ئەرەبلەر ھەممىلا جەھەتتە كەينىگە چېكىندى. ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتى بۇرمىلىنىپ ئەزگۈچىلەر ئۈچۈن بىۋاسىتە خىزمەت قىلىدىغان نۇرغۇن ئەمرىمەرۇپ، قائىدە - قانۇنلار پەيدا بولدى. ئادەملەر خۇراپاتلىق پاتقىقىغا چوڭقۇر پېتىپ مازارلارغا، پەيغەمبەرلەرنىڭ قەبرىلىرىگە نەزىر - چىراغ قىلىپ سېغىندى، سوپى - ئىشانلارنىڭ ئالدامچىلىقلىرىغا ئىشىنىپ بۇ دۇنيادىن تەركىدۇنيا بولدى، نامراتلىق، بېقىندىلىق، ئۆزئارا قىرىش - چېپىشلارنىمۇ ئىسلام ئەقىدىلىرى ئىچىگە كىرگۈزۈۋېلىشتى، ئومۇمەن ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قاتتىق كەمبەغەللىك، مەنىۋى جەھەتتىكى ئۈمىدسىزلىك شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي بوھراننىڭ ماھىيىتى بولۇپ قالغانىدى.

730 - يىلىدىن كېيىن ئەمەۋىلەر پارچىلاندى، ئابباسىلار (ھازىرقى ئىراق) ئابۇمۇسلىم خوراساننىڭ ياردىمى بىلەن ئىسلام خەلىپىلىكىنى قۇرۇپ، ئىسلام ھۆكۈمرانلىقىنى تۇرغۇزدى. لېكىن بۇ ھاكىمىيەت پۈتۈن سەككىز يۈز يىللىق ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە ئىسلام دىنىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ياۋروپاغا يۈرۈش قىلىش، باش - ئاخىرى يوق سوقۇشلار بىلەن خەلقنى قان تۆكۈش، بالايىئاپەتكە ئۆزىنى ئىتتىشقىلا مەجبۇرلىغانىدىن سىرت، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت جەھەتلەردە ھېچ-

قانداق يېڭىلىق يارىتالمىدى. خەلق پالما يوپۇرماقلىرى بىلەن
يېپىلغان، ئۆتمۈشتۈك ئۆيلەردە داق يەردە يېتىپ - قوپۇپ،
پۈتۈن ئۆمرىنى ئۇ دۇنياغا بېغىشلاپ ئاچ - زېرىنلىق بىلەن يا-
شاۋەردى، ئابباسىلار ئورنىنى ئوسمانلى ھاكىمىيىتى ئىگىلىگەندىن
كېيىنمۇ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ھېچقانداق يېڭىلىق بولمىدى،
ھەتتا ياۋروپادا پەيدا بولغان پار ماشىنىسى، ئىشچىلار سىنىپى،
كاپىتالىزم قاتارلىق زور ئۆزگىرىشلەرمۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا
تەسىر كۆرسىتەلمىدى. بۇ ئارالدا نە ئوت كۈچى بىلەن ماشى-
نىغان بىرەر زاۋۇت، نە ئېلېكتر، نە ستانوك، نە دۋىگاتېل، نە
شامال تۈگمىنى پەيدا بولمىدى. ماتېماتىكا، ئاسترونومىيە، تې-
بابەت، خىمىيە ئىلىملىرىگە بۇرۇنلا ئاساس سالغان ئەرەبلەر دۇن-
يادا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن بىخەۋەر ھالدا VII، VIII
ئەسىردىكى تۇرمۇش شەكلى بىلەن ياشاۋەردى.

ئەرەب دۇنياسىدىكى نادانلىق، قالاقلىق، نامراتلىق تاكى
مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە داۋاملاشتى. بۇخىل ئۇزۇنغا سوزۇل-
غان ئىجتىمائىي ھالەتنى ئۆزگەرتىشكە ئەرەبلەرنىڭ باتۇر ئوغ-
لى مەلىك ئابدۇلئەزىز بىرىنچى بولۇپ بەل باغلىدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز 1880 - يىلى 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى
رىياز شەھرىدە قەدىمكى رىيازخان جەمەتلىرى ئائىلىسىدە دۇن-
ياغا كەلگەن. بۇ خاندانلىق ئابدۇلئەزىزنىڭ بەشىنچى بوۋىسى سە-
ئۇدنىڭ نامى بىلەن سەئۇدى خانلىقى دەپ ئاتالغان. بۇ خان-
دانلىق XVIII ئەسىرنىڭ بېشىدا ئوتتۇراھال بىر ھاكىمىيەت قۇر-
غان. بۇ ھاكىمىيەتنىڭ دىيانەت ئىشلىرىغا شۇ چاغنىڭ ئىسلاھات-
چىسى مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپ دېگەن كىشى باشچىلىق قىل-
غان، بۇ كىشى ئىسلام دىنىغا يېپىشقان بارلىق ناچار نەرسىلەرگە
بىرىنچى بولۇپ قارشى چىققان ۋە ئەرەبلەرنىڭ مەنىۋى ھاياتىدا
زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش ئۈچۈن ئىسلاھات بايرىقىنى دادىل-
لىق بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ چىققان. مۇھەممەت بىن ئابدۇل

ۋاھاپ (1703 - يىلى تۇغۇلۇپ 1791 - يىلى ۋاپات بولغان)
رىياز شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ھويەينا دېگەن يەردە
تۇغۇلغان، ئۇنىڭ ئاتىسى ئابدۇل ۋاھاپ شۇ يەرنىڭ قازىسى ئىدى،
مۇھەممەت ئاتىسىنىڭ قولىدا، كېيىن مەدىنە شەھىرىدە ئوقۇپ
يېتىلگەن. ئۇ ياش چاغلىرىدىلا ئىسلام دىنىغا يات بولغان خۇرا-
پاتلارنى تەنقىد قىلىشقا پېتىنالىغان. ئۇ چاغدا مەدىنىدە قەب-
رىلەرگە، دەرەخلەرگە چوقۇنۇش، خۇدادىن باشقىغا نەزىر - چى-
راغ قىلىش، ئۆلىمالارنىڭ نامىغا سېغىنىش ئەۋج ئالغان. ۋا-
ھابى بىرىنچى بولۇپ بۇ نەرسىلەرنى تەنقىد قىلغان ھەتتا پەي-
غەمبەر قەبرىسىگە چوقۇنۇشنى توسقان. ئەرەبلەرنى خۇراپاتلىقنى
تۈگىتىپ پېكىملىقتا، ئىسلام - يەنىگە ئىنتىلىشكە تەشەببۇس قىل-
غان. لېكىن، ئۇ كۆچ ئېلىشالماي، بىلىمنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن
ئىراققا بېرىپ يەنە ئوقۇغان. ئىراقتىمۇ خۇراپىي كۆچلەر بىلەن
ئوختىماي ئېلىشقانلىقى ئۈچۈن، ئىراقتىن قوغلانغان. ئۇ دەھنە
چۆلى بىلەن يالڭاياغ، يالاڭباش، ئاچ - زېرىن ھالدا پىيادە مې-
ڭىپ ئۆز يۇرتىغا قايتقان ۋەدىرئىيە دېگەن جايدا بىر كىچىك
ھاكىمىيەتكە سىغىنغان. بۇ ھاكىمىيەتنۇ سەئۇدى ھاكىمىيىتىگە
قارايتتى. ئۇ شۇ جايغا ئازراق سىڭگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىمۇ
تىنىچ تۇرمىغان ئۇ خەلقنى قايمۇقتۇرغۇچى مازار - ماشايىقلارنى
چېقىپ، قەبرى دەرەخلەرنى كېسىپ تاشلىغان. بۇنىڭ بىلەن خۇ-
راپىي كۆچلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ، بۇ كۆچ ئۇنى ئۆلۈم جازاسى-
غا ھۆكۈم قىلغان. كىچىك ھاكىمىيەت ئۇنى قوغداپ قالالمىغان.
لېكىن، ھۆكۈم ئىجرا قىلغۇچى ئەسكەرلەر ئۇنى چۆلگە ئېلىپ
چىقىپ ئۆلتۈرۈش ئورنىغا ئىلىمىنى ھۆرمەت قىلىپ قويۇۋەتكەن.
جاڭگالدا ئۇ ئاچارچىلىقتىن ئۆلەر ھالەتكە كەلگەندە، ئۇنى بىر
سەھرالىق يولۇچى قۇتۇلدۇرۇپ قالغان. ئۇ ھوشىغا كېلىپ يەنە
بىر ھاكىمىيەتكە سىغىنغان. ئۇ ھاكىمىيەتنىڭ پادىشاھى مۇ-
ھەممەت بىن سەئۇد ئەلكە بىر دېگەن ئادەم ئۇنى ئۆز ھاكىمى-

يىتىنىڭ دىن، دىيانەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇشقا تەكلىپ قىلىغان، ئىسلاھاتچى ۋاھابى بۇ ھاكىمىيەتنە خۇراپاتلىققا قارشى ئۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. بۇ ھاكىمىيەت بۇنىڭ بىلەن جانلانغان، روناق تاپقان. رىياز، ئەھسا ئۆلكىلىرىمۇ بۇ ھاكىمىيەتكە قوشۇلغان. مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپ بۇ سەئۇدى ھاكىمىيىتىدە زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلىپ، 1791 - يىلى ۋاپات بولغان، مەلىك ئابدۇلئەزىز مانا شۇ ئىسلاھاتچى ياشىغان دۆلەتنىڭ بىر كىچىك شەھىرىگە ھاكىملىق قىلغۇچى ئابدۇراخمان سەئۇدىنىڭ ئائىلىسىدە 1885 - يىلى تۇغۇلغان. ئۇ ئابدۇل ۋاھاپ ۋاپات بولغاندا ئالتە ياشلىق گۆدەك بالا بولغىنى بىلەن تولىمۇ ھوشيار، ئەقىللىق بالا بولغانلىقى ئۈچۈن كىچىكىدىنلا مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ ئەقىدىسىنى تاللىۋالغان. ئۇ كىچىك چېغىدىلا ئىسلاھات روھى، قەيسەرلىك خىسلىتى بىلەن تەربىيەلەنگەن.

شۇ چاغدا ئوسمانلارغا بېقىنغۇچى ئىبنى رەشىت ئائىلىسىدىكى ھاكىمىيەت كۈچىيىپ سەئۇد ئائىلىسىنى رىيازدىن قوغلىۋەتتى. سەئۇد ئائىلىسى كۇۋەيتكە باشپاناھلىق ئىزدىگەن، ئۇ چاغدا كۇۋەيتتە تەلىم - تەربىيە يوق، ئۇلار ئاگىسىز ياشىماقتا ئىدى. ئابدۇلئەزىز ساۋاتسىز قالدى، لېكىن ئۇنىڭ ئىپىدىكى ھاكىمىيەت، قىساس، ئىسلاھات ئۈچۈن پەيدا بولغان ھېسسىيات ۋە مىللىي غۇرۇر يېشى چوڭايغانسېرى ئۆسۈۋەردى. ئۇ ئاخىر مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ ئەقىدىسىگە سادىق، خۇددى ئۇنىڭدەك ئۆز ئەقىدىسى ئۈچۈن جاندىن كېچىپ كۈرەش قىلالايدىغان يىگىت بولۇپ يېتىلدى. ئۇ رىيازدا ئون سەككىز يېشىدا ئۆيلەندى، بىر نەچچەكىشى بىلەن رىيازغا كەلدى. سەلق توقۇنۇشىدا ئىبنى رەشىت غالىب بولۇپ ئابدۇلئەزىز يەنە كۇۋەيتكە قېچىپ كەلدى ۋە رىيازنىڭ ئەھۋالى بىلەن ياخشى تونۇشۇپ، تەييارلىق كۆرۈپ، 1901 - يىلى قىرىق كىشى بىلەن رىيازغا قاراپ ئاتلاندى...

ئابدۇلئەزىزنىڭ بۇ قېتىمقى قەھرىمانلىقى توغرىسىدا مەن ئۇرغۇن ھېكايىلەرنى ئاڭلىدىم. خۇددى كىنولاردىكى تۇقۇلمىلاردەك كىشىگە تەسىر قىلىدىغان بۇ ۋەقەلەردىن پەقەت بىرىنىلا كىتابخانلارغا تەقدىم قىلماقچىمەن:

تىنچىق تۈن، ئابدۇلئەزىز رىيازغا يېقىن جايدىكى قارا تاشلىق تاغ يېنىدا ئۆزىنىڭ قىرىق نەپەر باتۇر يىگىتلىرى بىلەن تۇختىدى. ئۇ يىگىتلەردىن ئۈچلا يىگىتنى يېنىغا ئالدى ـ دە، قالغانلىرىغا:

— تۆت سائەتكىچە مىلتىق ئاۋازى ئاڭلانمىسا بىزنى ھالاك بولدى دەپ ھېسابلاڭلار ۋە كۇۋەيتكە قايتىپ كېتىڭلار. ئەمما، مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان ئوردىغا بېسىپ كىرىڭلار، — دەپ جېكىدى.

يىگىرمە ئىككى ياشلىق باتۇر يىگىت ئابدۇلئەزىز ئۆز يىگىتلىرى بىلەن تاڭ ئالدىدا ئوردىغا كىردى ۋە بارلىق مۇھاپىزەتچىلەرنى ئۇستىلىق بىلەن ئۆلتۈردى، تاتلىق ئۇيقۇدىكى رىياز ھاكىمى ئىبنى ئەجلاننى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ ساقلاپ تۇرغان يىگىتلىرىگە مۇددەتتىن بۇرۇن بەلگە بەردى. ئۇلار ناھايىتى تېزلا ئوردىنى ئىگىلىدى. ناماز بامداتنى ئوردىدا ئوقۇپ ئۆزى خانىچە كىيىندى ۋە پۈتۈن رىيازغا «يۇرت ھاكىمىيىتى خۇدا يولىدا ئابدۇلئەزىزنىڭ!» دەپ جاكارلىدى. بۇ ۋەقە تارىخ ھىجرى 1319 - يىل روزى ھېيتنىڭ تۆتىنچى كۈنىگە توغرا كېلىدۇ... ئۇ چاغدىكى رىياز بەش كىۋادرات كىلومېتىر دائىرىدىكى ئۆيلىرى پالما يوپۇرمىقى، قاڭالتىرلار بىلەن يېپىلغان، كوچىلىرىدا قۇم ئۇچۇپ تۇرىدىغان كىچىك شەھەر ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، 1925 - يىلىغا كەلگەندە بۇ شەھەر تۆت يۈز ئەللىك مىڭ كىۋادرات كىلومېتىرلىق چوڭ شەھەرگە ئايلاندى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىمىيىتىگە تەۋە ئاھالە سانىمۇ ئىككى

مىليوندىن ئېشىپ ئەللىك يەتتە شەھەر، قىشلاق ئۇنىڭغا قارىدى. ئۇ بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى دەۋرىدە ئۆز ھاكىمىيىتىنى بوران-چاپقۇندىن ساقلاپ قالالىدى. بۇ چاغدا دۇنيادا، ئەرەب زېمىنىدا نېمىلەر بولمىدى؟ 1909 - يىلىدىن باشلاپ ئوسمانلىلاردىن بولغان خەلىپە ئابدۇلھەمىدنى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، روسىيە كېسەل خەلىپە دەپ ئاتاشتى ۋە ئۇنى ئىستانبۇلدىن ھەيدىدى. 1914 - يىلى بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى پارتلىدى. 1917 - يىلى چارروسىيە ئاغدۇرۇلدى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابى بولدى. 1922 - يىلى بۇخارا خانلىقى يىقىلدى، ياۋروپا، ئاسىيادا زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر بولدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ ئوقۇمىغانلىقىغا قارىماي دۇنيادىكى زور ۋەقەلەردىن ئۆزىگە پايدىلىق تەجرىبە-ساۋاقلارنى قوبۇل قىلىپ دۆلەتنى كۈچەيتىش، خەلقنى باي قىلىشنىڭ يوللىرىنى ئۈزلۈكسىز ئىزدىدى. دۆلەتنى قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، مىللەتنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاشنىڭ بىرىنچى شەرتى — باشقىلارنىڭ قۇللۇق ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇش، دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مىللەتنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەن مەلىك ئابدۇلئەزىز ئەرەبلەرنى ئوسمانلىلارنىڭ ئاسارىتىدىن ئۈزۈل - كېسىل قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان شەرىپ فايسال ناملىق پەيغەمبەر زاتىنىڭ قوماندانلىقىدىكى مىللىي ھەرىكەتنى قوللىدى. لېكىن سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئىككى مۇھىم شەھىرى بولغان ئىككى ھەرەم جايلاشقان مەككە بىلەن مەدىنە شەرىپ فايسال خانلىقىدىن بولغان شەرىپ ھۈسەين ناملىق ئادەمنىڭ قولىدا بولۇپ، بۇ ھاكىمىيەت ئابدۇلئەزىزنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلىدا يۈرگۈزمەكچى بولغان زور ئىسلاھاتلىرىغا توسقۇنلۇق قىلماقتا ئىدى. مانا بۇ چاغدا، مەلىك ئابدۇلئەزىز يىراقنى كۆرەر، پاراسەتلىك رەھبەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى: يەنى ھەربىي يول بىلەن ئىككى ھەرەمنى مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قولىدىن تارتى-

ۋىلىپ، ئۆزىنىڭ ھەربىي قابىلىيەتتە شۇ چاغدىكى ئوسمانلى
مۇشاۋۇرلىرىدىن ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى، ھەربىي يۈ-
رۈشلەردە كۆپ ئادەم ئۆلدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز يېتىش-
كەن زىيالىيلار، ئىش بىلەر ئىدارىچى، قازى - مۇپتىلارنىڭ
ئورۇنلىرىنى مەقسەتلىك ھالدا ساقلاپ قالدى. مەككە مۇكەررەمەدە
تۇنجى قېتىم ئىسلام ئەنئەنىسىگە باغلىق بولغان خاندانلىقلار
مەجلىسى چاقىردى ۋە ئەرەب دۇنياسىدا تۇنجى دېموكراتىيە
ئاۋازىنى جاراڭلىتىپ: «مىللەت زىيالىيلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە، مەلىك
ئابدۇلئەزىزگە بىۋاستە پىكىر بېرىش ئەركىنلىكى بار!» دەپ جا-
كارلىدى ۋە ئۆزى خەلق ئارىسىدىكى بىر ئاددىي قورۇدا ئولتۇ-
راقلاشتى. ئۇ، ئاخشاملىرى كوچىلاردا يۈرۈپ خەلق بىلەن ئۇچ-
راشتى، پىكىرلەشتى. پادىشاھنىڭ ئولتۇراقلاشقان بۇ جايىنى ھا-
زىرمۇ قارارە (مەركەز مەككە) دەپ ئاتايدۇ، (بۇ جاي كەبىنىڭ
غەربىدىكى ئېگىزلىكتە). مەلىك ئابدۇلئەزىز قۇرغان مىللەت ۋە-
كىللەر قۇرۇلتىيى ھازىرمۇ داۋام قىلماقتا. ئەرەب تارىخىدىكى
بۇ تۇنجى دېموكراتىك ھاكىمىيەتنىڭ مەركىزىي مەككە شەھىرى
ئىدى.

ئىسلام مىللەتلىرى مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ تۇغ-
را ئەقىدىسىنى چۈشەنمەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دۇنياسىدا
توسقۇنلۇق زور ئىدى. ئىككى ھەرەمنى قانداق ئىدارە قىلىش،
ھاجىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش، پۈتۈن دۇنيا ئىسلام ئەللىرى
ۋە مىللەتلىرى بىلەن قانداق ئالاقىلىشىش كېرەك؟ دېگەن مەسى-
لىلەردە دۇنيا مىقياسىدا سۆھبەتلىشىش مەقسىتى بىلەن مەلىك
ئابدۇلئەزىز 1926 - يىلى ھەج مەزگىلىدە تارىختا تۇنجى قېتىم
دۇنيا ئىسلام قۇرۇلتىيى چاقىردى. بۇ قۇرۇلتايغا ئالتە يۈزدىن ئوشۇق
دۇنيا ئىسلام ۋەكىللىرى، ئۆلىمالىرى قاتناشتى. روسىيە مۇسۇل-
مانلىرىغا ۋەكالىتەن مەشھۇر ئىسلام پەيلاسوپى مۇسا جارۇللا
ئەپەندى ھەم قۇرۇلتايغا قاتناشقان. ئۇ كىشى خوتەنلىك زىيالىي

قاسىمجان ھاجىم بىلەن مەككىدە ئۇچرىشىپ قالىدۇ. قاسىمجان ھاجىم ئانىسى ۋە ھەمشىرىلىرىنى ئېلىپ ھەج قىلغىلى كەلگەنىكەن. ئۇلار 1918 - يىلى ئۇرۇمچىدە تونۇشقانىكەن. مۇساجارۇللا قاسىمجان ھاجىمنىڭ بىلىمگە قاراپ ئۇيغۇرلارغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ دەپ تونۇپ بۇ زاتنى مەلىك ئابدۇلئەزىزگە تونۇشتۇرىدۇ. قاسىمجان ھاجىم ئۇيغۇر ۋەكىلى بولۇپ بۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىدۇ.

قۇرۇلتايدا مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى ئومۇمىي سىياسىتىنى ۋە ھاكىمىيەت ئۈستىدە تۇرۇپ بىلگەن، ھېس قىلغانلىرىنى ئىسلام ئالىملىرى بىلەن ۋەكىللەرگە سۆزلەپ بەردى. ئۇ ئۆز سۆزىدە سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتىنىڭ پۈتۈن دۇنيادىن كېلىدىغان ھاجىلارنىڭ خىزمىتىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئىشلىشىگە كېپىللىك قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۇ يەنە مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپ ئەقىدىسىنى شەرھلەپ: «بۇ بىر مەزھەپ ئەمەس، ئۇ كىشى مەزھەپچى ئەمەس، ئۇ كىشى ئىسلام دىنىغا يېپىشقان ھەر خىل خۇراپاتلىقلارنى تۆگىتىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللاغا بولغان ئېتىقادىدا توغرا بىر نىشانغا رەھبەرلىك قىلغۇچى!» دەپ چۈشەندۈردى. ئۇ باي - پۇلدارلارنى تەلىم - تەربىيە ئورگانلىرىغا پۇل ھەدىيە قىلىشقا چاقىردى. ئۇنىڭدىن باشقا تارتقانلارنى مەكتەپ قۇرۇش ئۈچۈن ھۆكۈمەتكە پۇل قەرز بېرىشكە مەجبۇرلىدى، بۇنىڭ بىلەن 1927 - يىلى بىر مىليون ئۈچ يۈز مىڭ كۋادرات كىلومېترلىق زېمىندا يۈزدىن ئوشۇق يېڭى باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلىندى.

تارىختىن بېرى ئىككى ھەرەمدە تۆت ئورۇندا باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئىككىسىنى ھىندىستان بايلىرىدىن سەۋلەتىيە دېگەن ئايال قۇرغان، قالغان ئىككىسىنى زەينال ئائىلىسى قۇرغانىدى. ئۇ چاغدا ھىجازدىكى ئۈچ مىليون نوپۇس ساۋاتسىز ئىدى، گەرچە ئىككى ھەرەم ھاجىلار-

نىڭ كېلىپ ـ كېتىشى بىلەن بىر ئاز ئۆزىنى تەمىنلىيەلەيدىغان
بولسىمۇ، باشقا جايلاردىكى خەلقنىڭ ئىجتىمائىي ھالىتى ناھايىـ
تى تۆۋەن ئىدى. 1909 ـ يىلىدىن بۇرۇن، ئوسمانلىلار ھاكىمىيىتى
يۇرتنىڭ داڭلىق ئىگىلىرى بىلەن ھۆكۈمەت خادىملىرىغا، ھالى
خاراب نامراتلارغا ئاز ـ تولا پۇل ياردەم قىلاتتى. لېكىن، بۇ يېتىشـ
مەيتتى. نامراتلىق سەۋەبىدىن يۇرتتا چىرىكلىشىش، قاباھەت
كۆچەيگەن: بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق، پارىخورلۇققا
ئوخشاش جىنايى قىلمىشلار نۇرغۇن ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىـ
مىيىتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدىمۇ ئىقتىساد ئۇنچىلىك تېز راـ
ۋاجلانمىغان بولسىمۇ، پادىشاھ دېموكراتىك سىياسەت قوللىنىپ
خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولدى. ئۇ ھۆكۈمەت نامىدا بايلاردىن
قەرز ئېلىپ تۇرۇپ، بۇ پۇلنى جەمئىيەتنىڭ پاراۋانلىقىغا ئىشلەتـ
تى. لېكىن، بۇ ۋاقىتلىق چارە ئىدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز خەلقنى نامراتلىقتىن ئۈزۈل ـ كېسىل
قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، چەت ئەل مۇتەخەسسىسلىرىنى تەكلىپ
قىلىپ دۆلەت ئىچىدە گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.
نەتىجىدە مەملىكەتنىڭ شەرقىدىن بېترون (نېفت) تېپىلدى.
1938 ـ يىلىغا قەدەر، ئىشلەپچىقىرىش (نېفت ئېلىش) چەت ئەل
شىركەتلىرىدىن قەرز ئېلىش يولى بىلەن ئېلىپ بېرىلدى. 1939 ـ
يىلى، دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ چەت ئەل شىركەتلىرى چېكىندى.
1946 ـ يىلىدىن باشلاپ قايتىدىن نېفت ئىشلەپچىقىرىش يولغا قويۇلدى،
لېكىن، نېفت كىرىمىنىڭ يەتمىش بەش پىرسەنتى ئامېرىكا شىركەتلىرىـ
نىڭ، يىگىرمە بەش پىرسەنتى سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ ھېسابىغا بولدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز ئىلىم ـ پەن تەرەققىي قىلمىسا ئۈزۈل ـ
كېسىل قەد كۆتۈرۈشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چوڭقۇر ھېس
قىلىپ، نېفىتتىن كىرگەن كىرىمگە تايىنىپ مائارىپنى راۋاجلانـ
دۇرماقچى بولدى. تۆت يىلدىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە باشـ
لانغۇچ، ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا، دارىلمۇئەللىمىن ۋە كەسپىي

مەكتەپلەرنىڭ سانى تۆت مىڭ ئالتە يۈزگە يەتتى، 1950 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستان ئوقۇغۇچىلىرى ئالتە يۈز مىڭدىن ئاشتى. شۇ يىلدىن باشلاپ ھۆكۈمەت زامانىۋى ئىلىم - پەن تەربىيىسى ئۈچۈن چەت ئەلدىن مۇئەللىملەرنى تەكلىپ قىلىپ ئەكىردى. 1980 - يىلغا كەلگەندە بىرلا مىسىردىن كىرگەن مۇئەللىملەر سانى يەتمىش مىڭغا يەتكەن. ئىئوردانىيە، سۈرىيە، لىۋان، ئىراقلاردىنمۇ نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار كىردى، 1950 - يىلىدىن 1980 - يىلغىچە سىرتتىن بىر يۈز يىگىرمە مىڭ مۇئەللىم كېلىپ، تەلىم - تەربىيە بىلەن شۇغۇللاندى.

ئەرەب زېمىنىدا مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەر خىل خۇراپىي، مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز: «فەئىلەم ئەننەھۇ، لائىلاھە ئىللاھۇ» (ئاۋۋال ئىلىم ئال، ئاندىن ئىمان ئېيت) دېگەن كەلىمە، «ئوۋئىتلىرىڭىزمۇ ئىلىم ئۆگەت» دېگەن ھەدىسلەرنىڭ كۈچى بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ ئىلىم - پەنگە قارشى ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ، ئومۇمىي خەلقنى نادانلىق، ئاڭسىزلىققا قارشى كۈرەشكە دادىل يېتەكلەپ، توسقۇنلۇقلارنى ئۈزلۈكسىز يەڭدى. يۇقىرىقى سەۋەبلەر بىلەن، قىزلار تەلىم - تەربىيىسى كېچىكتى، 1961 - يىلغا كەلگەندىلا ئومۇمىي يۇرت بويىچە قىزلار تەلىم - تەربىيىسى يولغا قويۇلدى. ھازىر ھەر خىل بىلىم يۇرتلىرىدا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئىككى مىليوندىن ئارتۇق ئوغۇل - قىزلىرى ئوقۇماقتا. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر مىليونى ئەرەب قىزلىرىدۇر، ھەر خىل قىزلار مەكتەپلىرىدە بۈگۈن ئون يەتتە مىڭ ئايال ئوقۇتقۇچى قىزلارغا دەرس ئۆتمەكتە. بۇ ئاياللارنىڭ تۆت مىڭدىن كۆپى ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا، ئۈچ يۈز يەتمىش نەپىرى دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. قىزلار تەلىم - تەربىيە باش ئىدارىلىرىنى ئاشۇ ئاياللار باشقۇرىدۇ. ھازىر چەت ئەللەردە ئون بەش مىڭ قىز داشۆ ئوقۇغۇچىسى بار.

مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، بولۇپمۇ ئالىي مائارىپنى

تەرەققىي قىلدۇرۇش — ئەرەب مىللىتىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئاچقۇچى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن سەئۇدى پادىشاھى 1960 - يىلى دۆلىتىدە «مەلىك سەئۇد» داشۆسىنى قۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەدىنە مۇنەۋۋەردە ئىسلام داشۆسى قۇرۇلدى. مەملىكەتنىڭ شەرقىدە نېفىت ۋە يەر ئاستى بايلىقلار داشۆسى قۇرۇلدى، 1986 - يىلى داشۆنىڭ نامى «مەلىك فەھەد داشۆسى» قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستانىدا يەتتە داشۆ بار، ئۇنىڭدىن سىرت، چەت ئەللەردە (سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگودىن باشقا) يۈز مىڭدىن كۆپ ئوقۇغۇچى ئوقۇماقتا، يالغۇز ئامېرىكىدىلا يەتمىش مىڭ ئەرەب ئوغۇل - قىزلىرى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنىڭ ھەرخىل فاكۇلتېتلىرىدا ئوقۇماقتا.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا كەسپىي تېخنىكوم ئوقۇغۇچىلىرى ئاتمىش مىڭدىن ئاشىدۇ. ئۇلار ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن خىزمەتكە كىرىدۇ، خىزمەت قىلىشنى خالىمىسا، ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا كەسپىي تېخنىكوم ئېچىشى ئۈچۈن ھۆكۈمەت يۈز مىڭ رىيال قەرز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇ قەرز يىگىرمە بەش يىلدا تۆلىنىدۇ. شۇ قەرەلدە تۆلىسە قەرزنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىنى ھۆكۈمەت كۆتۈرۈۋېتىدۇ.

بۈگۈن سەئۇدى ئەرەبىستانىدا مائارىپ تەرەققىي قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ دۆلەت خەلقى ياراملىق مىللەت بولۇپ يېتىشىپ، دۇنيادىكى ئىلگىرىلىگەن مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالماقتا.

مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ قىرىق سەككىز نەپەر ئوغلىمۇ يۇقىرى ئىلىم - پەن بىلەن تەربىيىلەنگەن، ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىغا سادىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ھازىر ئاجايىپ ئىتتىپاق، بىر - بىرىگە ئىتائەتمەن بولۇپ، ئاتا ۋەسىيىتى بويىچە دۆلەتنى باشقۇرماقتا.

مەلىك ئابدۇلئەزىز ئەللىك ئۈچ يىل ھاكىمىيەت ئۈستىدە تۇرۇپ، دۆلەتنىڭ بايلىقى، خەلقنىڭ پاراۋانلىقى، مىللەتنىڭ ساپاسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ، 1953 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ،

ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ ئىسلاھات ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئاتىسى ئورۇنلاشقا ئۈلگۈرەلمىگەن ئىشلارنى بىرمۇ بىر ئورۇندىدى ۋە ئورۇنداۋاتىدۇ. ئاتىسىدىن كېيىن تەختكە ئولتۇرغان سەئۇد، فايسال، خالىت، فەھەت قاتارلىق ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىنى سادىقلىق بىلەن داۋاملاشتۇردى، 1901 - يىلىدىن ھازىرغىچە سەكسەن يەتتە يىل بولدى، سەكسەن يەتتە يىل ئىچىدە سەئۇدى ئەرەبىستانى قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەپ، ئۆز - ئۆزىگە خوجا، كۈچلۈك، XX ئەسىرگە لايىقلاشقان بىر دۆلەتكە ئايلاندى. مۇقىملاشتۇرۇشقا بولىدۇكى، بۇ ئۇلۇغ تۆھپە ئەرەب خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلى، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا مۆجىزە ياراتقان قەيسەر ئىسلاھاتچى مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرىغا مەنسۇپ.

نېفىت ۋە ئۇنىڭ باشقا ساھەلەرگە تەسىرى

بىز جىددە شەھىرىدىن مەككىگە، مەككىدىن مەدىنىگە ماشىنا بىلەن ماڭدۇق، جىددەدىكى ئابدۇلئەزىز ئايرودرومىدا بولدۇق. بىزگە يول باشلىغۇچى ماختىنىپ:

— بۇنداق ھاۋالەن (ئايرودروم دېمەكچى) دۇنيادا يوق، كۆردۈڭلارمۇ، ھېلىدىن ھېلىغا سەييارە (ئايروپىلان) ئۇچۇپ تۇرىدۇ، سوتكىسىغا مىڭ سەييارە ئۇچىدۇ. بۇنداق كارامەت نەدە بار؟ دېدى. ئۇ سەئۇدىلىك ئۇيغۇر، لېكىن، ئۇ ئەرەب دۇنياسىغا مەنسۇپ، ئۇ ئاشۇرۇپ سۆزلىدى، لېكىن، مەن ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن قارىغاندا، سەئۇدى ئەرەبىستانىدا قاتناش تولىمۇ تەرەققىي قىلغان. جىددە ئايرودرومى ئۈچكە بۆلۈنگەن (خەلقئارا، ھاجىلار، سەئۇدىنىڭ) ھەر ئىككى - ئۈچ مىنۇتتا بىر ئايروپىلان كۆتۈرۈلۈپ تۇرغانلىقى راست. مەملىكەتنى ھەر ياققا كېسىپ ئۆتكەن سەكسەن مىڭ كىلومېتىرلىق يۇقىرى سۈرئەتلىك زامانىۋى

يوللار، ئۆتتۈشمە كۆۋرۈك، ماي قاچىلاش پونكىتلىرى، چۆللەرنى كېچە - كېچىلەپ يورۇتۇپ تۇرىدىغان ئېلېكتر چىراغلىرى، جەندە يۇرتىدىكى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە بارالايدىغان پاراخوتلار... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ دۆلەتنىڭ بۇگۈنكى كۈنىگە مەنسۇپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەخسلەرنىڭ ماشىنا بىلەن تەمىنلىنىش ئەھۋالى دۇنيادا ئالدىنقى ئورۇندا دېيىشكە بولىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانى نېمە بىلەن بېيىدى؟ تەبىئىكى نېفىت بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ تېررىتورىيىسى ئىككى مىليون تۆت يۈز مىڭ كۋادرات كىلومېتىر. ئۇ پاكىستان زېمىنىدىن ئۈچ ھەسسە، ئافغانىستان زېمىنىدىن تۆت ھەسسىدەك چوڭ. بۇ كەڭرى زېمىننىڭ يەر بېتى قۇرغاق، تاشلىق، قۇملۇق بولغىنى بىلەن، يەر ئاستى بايلىقى ناھايىتى مول. بولۇپمۇ نېفىت زاپىسى دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. دېڭىز قاتنىشى راۋان بولغاچقا، ئىمپورت قىلىشقا ئەپلىك. مانا بۇ سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن تېزلا بېيىپ كېتىشىنىڭ تۈپكى سەۋەبى.

سەئۇدىدا نېفىت ئېچىش ئىشى 1933 - يىلى مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ ئىزدىنىشى بىلەن باشلانغان. شۇ يىلى ئامېرىكا نېفىت شىركەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ قۇرغان «ئارامكو» ناملىق چوڭ شىركەت بىلەن كېلىشىم تۈزگەن. كېلىشىم ئوتتۇز يىللىق مۇددەتكە تۈزۈلگەن. «ئارامكو» يەتمىش پىرسەنتىنى، سەئۇدى يىگىرمە بەش پىرسەنتىنى ئېلىش شەرتى بىلەن تۈزۈلگەن. بۇ كېلىشىم تۈزۈلۈپ يىگىرمە بەش يىلدىن كېيىن، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەللىك بىر پىرسەنتىنى ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولالىغان. بۇ ھال شۇ چاغدا سەئۇدى تېخنىكلىرىنىڭ يېتىشمەسلىكى، مەھسۇلاتنىڭ كۆپلۈكى سەۋەبىدىن شۇنداق بولغان. بولمىسا، سەئۇدى ھۆكۈمىتى تېخىمۇ كۆپ نىسبەتكە ئېرىشىش غەرىزىدە ئىدى. كېيىنچە، ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ قولىدىكى قىرىق توققۇز پىرسەنتىنىمۇ ئالتۇن بېرىپ سېتىۋالدى-دە

نېفىت ئىشلەپچىقىرىشتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولالىدى. بۇ جەرياندا، «ئارامكو» شىركىتى سەئۇدى ئۈچۈن ئىككى يۈز مىڭدىن ئوشۇق نېفىت كادىرلىرى بىلەن تېخنىكلارنى يېتىشتۈرۈپ بەردى. ھازىر نېفىت كادىرلىرىنىڭ سەكسەن پىرسەنتى، تېخنىكلارنىڭ ئوتتۇز بەش پىرسەنتى سەئۇدى ئەرەبستاننىڭ ئۆز خادىملىرى، ھازىر كۈنىگە بەش يېرىم مىليون باك نېفىت ئىشلەپچىقىرىدۇ. لېكىن بۇ دۆلەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يىگىرمە مىليون باكقا يېتىدۇ (ئەمەلدە سەئۇدى 1980 - يىلى ئون ئىككى مىليون باكتىن ئىشلەپچىقارغانىدى). 1983 - يىلى، دۇنيا بازىرىدا نېفىتنىڭ باھاسى چۈشكەنلىكى ئۈچۈن، دۇنيادىكى نېفىت ئىشلەپچىقارغۇچى يەتتە دۆلەت بىرلىشىپ «ئۇ ب ك» ئويۇشمىسىنى قۇردى. بۇ ئويۇشما نېفىتنىڭ قىممىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۈنىگە ئون يەتتە مىليون باك نېفىت ئىشلەپچىقىرىشنى بەلگىلىگەن، سەئۇدى بۇ كېلىشىمگە ئاساسەن ئۆزىنىڭ كۈنلۈك مەھسۇلاتىنى تۆۋەنلىتىپ بەش يېرىم مىليون باككا چۈشۈرگەن. شۇنداق بولسىمۇ، ھازىر مەھسۇلات جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكىدىن قالسا دۇنيادا ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئاھالىسى ئون بەش مىليونغا يەتمەيدىغان بىر دۆلەت ئۈچۈن بۇ خىل بايلىق تولىمۇ كەڭرى باياشاتچىلىق ئېكېلىدىغانلىقى تەبىئىي، نېفىت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن گۈللەنگەن دۆلەت ئىقتىسادىي مەملىكەتنىڭ ھەممە ساھەسىگە باياشاتچىلىق، مەمۇرچىلىق ئېلىپ كەلگەن.

دۆلەت مۇداپىئەسى، تاشقى سودا، سانائەت - قاتناش، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق، شەھەر قۇرۇلۇشى، خەلق تۇرمۇشى، مەدەنىيەت - مائارىپ، ساقلىقنى ساقلاش جەھەتلەرگە دۆلەت نۇرغۇن مەبلەغ ئاجرىتىپ، ياردەم بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىغانلىقى ئۈچۈن ھازىر ھەممىلا ساھەدە دۇنيادىكى ئىلغار سەۋىيە بىلەن ئورۇن تالىشىش، ئەرەب خەلقىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى تولۇق قوزغىتىپ ۋەتەن، خەلقى بىلەن پەخىرلىنىش، ئۇنى

سۆيۈش تۈيغۇسى ئەۋجىگە چىققان.

مەن كىم بىلەنلا سۆزلەشمەي ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئۆزى ياشاۋاتقان دۆلەت بىلەن پەخىرلىنىش، ئۆز پادىشاھىغا مىننەتدار-لىق بىلدۈرۈشتىن باشقا سۆز ئاڭلىمىدىم. ئۇلار ھەقلىق ھالدا ئۆز بايلىقى، دۆلىتى، تۇرمۇشى بىلەن پەخىرلىنىپ سۆزلەيدۇ.

مەن تۆۋەندە مەككە شەھىرىدە نەچچە قەۋەتلىك بىنالاردىن بىرنەچچىسىنىڭ ئىگىسى، مال بىلەن تولغان دۇكانلارنىڭ خو-جايىنلىرى بولغان ئۇيغۇر ئاكىلارنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرەمدىن بۇ ماقالىگە كۆچۈرۈپ قويماقچىمەن:

— ياقۇپ ھاجىم ئىككىمىز بۇنىڭدىن قىرىق يىل ئاۋۋال قەش-قەردىن ئات، ئېشەك بىلەن سەككىز ئاي ئون ئۈچ كۈن مېڭىپ ھەرەمگە كەلگەنىدۇق. مەن ئون سەر ئالتۇن بىلەن يولغا چىققان، بىر سەر قانچە گرام دەمسىز!؟ مەن زەرگەر، سەر مىسقاللارنى تازا بىلىمەن. بىر سەر تۆت تىللا كېلەتتى، بىر تىللا ئىككى مىسقال، ھازىر بىر تىللا سەككىز يۈز سەكسەن رىيال، سەرراپ ئۈچ يۈز ئاتمىش رىيالغا يۈز دول-لار (ئامېرىكا دوللىرى) بېرىدۇ، ھە راست، گرامغا چاقسا قانچە بولىدۇ دېۋىدىڭىزما؟ ئوتتۇز ئۈچ گرامى بىر سەر كېلىدۇ، سەئۇدىدا ئالتۇننىڭ بىر سەرى جۇڭگو پۇلىغا ئۈچ مىڭ ئىككىيۈز كويچەن، تۇر-كىيىدە ئەرزان، بىر سەرى ئىككى مىڭ ئالتە يۈز كويچەن، سىلەردە تۆت مىڭ بەش يۈز كويچەن ئىكەن، مەن زەرگەر بولغاچقا تازا بىلىمەن!

— گەپنى ئەپقاچىدىغان خۇيۇڭ ھېلىمۇ بار ئىكەن - دە، — دېدى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ۋالىيسى ياقۇپ ھاجىم كۈ-لۈپ قويۇپ، — تۇرمۇشۇڭنى سۆزلە.

— نېمىسىنى سۆزلەيتتىم، مانا قارا، ئىككىمىز تەڭ، بىر تۆگىدە سېۋەتنىڭ بىر بېشىدا سەن، بىر بېشىدا مەن ئولتۇرۇپ مەككىدىن مەدىنىگە ئون ئىككى كۈندە بارغانىدۇق - ھە؟ ھازىر بىر كۈنلۈك يول، سالقىن ماشىنىدا بارىسىلەر. سەن يۇرتقا كېتىپ ۋالىي بوپسەن، مەن بۇ يەردە قېلىپ زەرگەرچىلىك قىلدىم، ئەمما

قارا، سەن بوۋاي، مەن يىگىت. ماختىنىۋالاي. قىزىم مۇئەللىم، ئايدا يەتتە مىڭ رىيال ئايلىق ئالىدۇ. ئوغلۇم دوختۇر، ئۇنىڭغا ئون مىڭ رىيال ئالىدۇ، بۇ جايىمنىڭ ئۇچىنچى قەۋىتىنى تۇر-كىيىلىك ھاجىلارغا يەتمىش مىڭ رىيالغا ئىجارىگە قويىدۇم. نەچچىلىك ئالتۇنۇم بار، نەچچە يەردە جايىم بار، بۇنى دېمەيمەن. لېكىنزە پۇل تاپتىم، بېيىدىم، لېكىن يۇرتقا ياردەم قىلالمىدىم،— ياقۇپ ھاجىم ماڭا چاقچاق قىلىپ،— ئۈچ خىل ئادەمنىڭ تامىقىنى يېگىلى بولمايدۇ، بۇلار: زەرگەر، قاسساپ، باجگىر، بۇلارنىڭ پۇتىنى چىشلىگەن ئىت جەننەتكە كىرىدۇ، سەن ئالداپ ـ سالداپ بې-يىدىڭ دەيدۇ تېخى. ئوتتۇز بىر مىڭ ئۇيغۇر ئەرەبىستان يېرىدە كۆن كۆرۈۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا باي، بەزىلىرى كاتتا باي، بۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئەرەب بايلىرىنىڭ باللىرى بولىدۇ. بىز-دەك قوڭالتاقتىن قىرىق نەچچە يىلدىن كېيىن ئەرەب بايلىرى چى-قىدۇ. يەنە نېمىنى تونۇشتۇراتتىم.

— ئۇيغۇرلاردىن ھازىر يىگىرمە نەپەر پەن دوكتورى بار، — دېدى يەنە بىر ياش يىگىت، — خىمىيە، تارىخ، تىببىي ساھەدە ئالىملار يېتىشتى. دوكتور ئابدۇقادىر تاش ھازىر رىيازدا تۇرىدۇ.

— مەن يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن قۇرۇق قول بىلەنلا چىق-قان، — دېدى ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ داڭلىق بايلاردىن بىرى بولغان قۇربان ئابدۇللا ھاجىم ئۆز ئەھۋالىنى تونۇش-تۇرۇپ، — قىلمىغان ئىشىم قالمىدى. ھالال ئىش بولسىلا قىلدىم. تىجەپ يىغىپ يۈرۈپ ھازىرقى ھالغا يەتتۇق. ھازىرمۇ تىجارەت قىلىۋاتىمىز، خۇدايىم بۇيرۇسا يۇرتنى گۈللەندۈرۈشكە ياردەم قىلىمىز.

دېھقانلارغا قاراتقان كەڭ ئېتىبار دېھقانچىلىقنىڭ راۋاجلى-نىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئىلگىرى خورما بىلەن ئوزۇقلىنىش ئاساس قىلىنىدىغان بۇ يېرىم ئارال دۆلىتى بۇ يىل سىرتقا ئاشلىق سېتىپ بەرگەن. بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزە.

چارۋىچىلىقتا بولغان ئېتىبار تېخىمۇ زور ئىكەن. بۇرۇن سەئۇدى ئەرەبىستانىدا تۆگە ئاساسىي قاتناش قورالى بولغانلىقى ئۈچۈن تۆگە ئۇ يەرنىڭ ئاساسلىق چارۋىسى بولۇپ قالغان. ئۇ چاغلاردا بۇ دۆلەتتە بىر مىليونغا يېقىن تۆگە بولغان. لېكىن، 1980 - يىلىدىن كېيىن تاشلىنىپ قالغان. بۇ چارۋا 1970 - يىللارغا كەلگەندە ئازىيىپ ئىككى يۈز مىڭغا چۈشۈپ قالغان. 1970 - يىلى دۆلەت ئومۇمىي چارۋىنى كۆپەيتىش پرىنسىپىنى تۈزۈپ چىققان. چارۋىچىلىقنى تېز راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن مەملىكەتنىڭ جەنۇب ۋە شىمال ئۆلكىلىرىدە چاچما سۇ بىلەن يايلاقلار بىنا قىلىنغان. قەسىم ئۆلكىسىدىكى دەھنە چۆلىگە يېقىن جايلاردا مىڭ كۋادرات كىلومېترلىق چوڭ يايلاقلار بىنا قىلىنغان. گەرچە ھازىرمۇ گۆشلۈك ماللار سىرتتىن سېتىۋېلىنىسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ چارۋىسى ئومۇمىي گۆش مەھسۇلاتىنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىكەن.

سۈت، قېتىق، قايماق گوللاندىيىدىن كەلتۈرۈلگەن سىيىرلار ئارقىلىق تەمىنلىنىدىكەن. بۇ سىيىرلار ئەرەب زېمىنىدا ياخشى بېقىلغاچقا، ھەر بىرى ئۈچ - بەش چېلەككىچە سۈت بېرىدىكەن. ھازىر سەئۇدى تۇپرىقىدىكى ئوتتۇز ئۈچ مۇئەسسەسەدە بۇ خىل سۈتلۈك سىيىرلاردىن يەتتە مىڭى بېقىلغاچقا، پۈتۈن دۆلەتتە سۈت مەھسۇلاتلىرى تولىمۇ ئەلۋەك ئىكەن.

ئىنكوباتورلاردا ھەر كۈنى بەش مىليوندىن يەتتە مىليونغىچە چۈجە چىقىرىلىدىكەن. توخۇ گۆشى (ئاق گۆشى) ئەرەبلەردە تولىمۇ ئومۇملاشقان. ھەر كۈنى بىر يېرىم مىليون توخۇ سويۇلىدىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئېلېكتر كۈچى تولىمۇ مول ۋە ئەرزان بولغانلىقى ئۈچۈن (1953 - يىلى توك بار ئىكەن)، پۈتۈن دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئەمگەكلىرى ئېلېكتر كۈچى بىلەن پۈتىدىكەن.

— 50 - يىللاردا خىلىلا تەس ئىدى، — دەيدۇ داڭلىق بايلاردىن ئەيسا قارى ھاجىم بۇرۇنقى كۈنلىرىنى ئەسلەپ، — بۇيەرنىڭ قىيىنچىلىقلىرىغا چىداپ، ھولۇلداپ تۇرغان تونۇرغا كەچ كىرگۈچە باش تىقىپ ناۋايلىق قىلماق، قاقشال تاشلىقتا كەچ كىرگۈچە تەرلەپ - پىشىپ ئولتۇرۇپ ياپىمچىلىق قىلماق ئاسانمۇ؟ ناۋادا ئەرەبىستان نېفىت بىلەن باي بولمىغان بولسا، بىز ھەرقانداق قىلىپمۇ باي بولالمىغان بولاتتۇق. دۆلەت باي بولمىسا خەلق باي بولالمايدۇ. شۇڭا بىز راست گەپنى قىلساق، يەر تېگىدىكى خۇدا ياراتقان نېمەت — نېفىت بىلەن ئوزۇقلىنىۋاتىمىز.

بۇ گەپ راست، سەئۇدى ئەرەبىستانى نېفىت دۆلىتى، ئۇنىڭ باشقا ساھەلىرىدىكى تەرەققىياتى نېفىت بىلەن پەيدا بولغان.

— «ۋە خەلق نەلەكۇم، مافىل ئەرزى جەمئىيە» يەنى زېمىندىكى سىلەرنىڭ پايداڭلار ئۈچۈن ياراتتىم، — دەپ يېزىلغان قۇرئاندا دېدى ماڭا سەكسەن ئىككى ياشلىق بوۋاي، يېگىسارلىق قادىرھاجىم دۇئا قىلىپ تۇرۇپ، — ئابدۇلئەزىز پادىشاھلىرىمىزنىڭ بېشى ئامان بولسۇن، بۇ نېمەتنى ئۇلار ئاچتى، داستىخان ئۇلارنىڭ، بىز بۇ داستىخاننىڭ مېھمانلىرى. بۇ داستىخانغا كەلگەن ھەرقانداق مېھمان تويىدۇ - باي بولىدۇ، بالام.

دېمەك، سەئۇدى ئەرەبىستاننى باي قىلغان «نېمەت» نېفىت. لېكىن، بۇ بايلىقنى ئېچىش، خەلققە تەقدىم قىلىشتا سوپى - ئىشانلارنىڭ تەقدىرچىلىك سەپسەتىلىرىنىڭ زەھەرلىشىدىن ئۆز خەلقىنى قۇتۇلدۇرۇپ، ياشاش ۋە ياشىتىش يولىغا باشلىغان مەلىك ئابدۇلئەزىز ۋە ئۇنىڭ ئاتىسىغا سادىق ئوغۇللىرى، بۇ بىر جەمەت پادىشاھلارنىڭ ئىسلاھ قىلىشى، يېڭىلىق يارىتىش روھى بولمىغان بولسا، بۈگۈنكى گۈللەنگەن، باي، گۈزەل سەئۇدى ئەرەبىستانى بولمىغان بولاتتى.

دېمەك، گۈللىنىش، كامال تېپىش ئىسلاھات ـــ يېڭىلىق بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. بۇ قانۇنىيەت دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە باپ كېلىدۇ.

گېزىت ـ ژۇرناللار، ئالىي مۇكاپاتلار ۋە سەھىيە ئىشلىرى

بۇنىڭدىن سەكسەن يىل بۇرۇن، بۇ ئىككى مىليون تۆت يۈزمىڭ كىۋادرات كىلومېتىرلىق زېمىندا بىرمۇ گېزىت ـ ژۇرنال يوق ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز تەختنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ، 1920 ـ يىلىدىن باشلاپ تۇنجى ئەرەب گېزىتى «ھىجاز ئاۋازى» ناملىق تۆت بەتلىك گېزىت چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن ئىككى يىل ئاۋۋال «ئۇممال قورا» (شەھەرلەر خوجىسى) ناملىق گېزىت چىققان. لېكىن ئۇ بىر شەخسىينىڭ گېزىتى ئىدى.

1925 ـ يىلى ئىككىنچى شەخسىي گېزىتى ـــ «ئەل مەدىنە» جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشتى. مەدىنە شەھىرىدە 1925 ـ يىلى گېزىت چىقارغان خوجايىن ھاپىز ئائىلىسى ھازىر لوندوننى مەركەز قىلىپ «ئوتتۇراشەرق» گېزىتىنى چىقارماقتا، بۇ گېزىت ھازىر جىددە، رىياز، لوندون، قاھىرە، پارىژ، مەغرىپىستان، نيۇ ـ يورك قاتارلىق سەككىز شەھەردە ئەرەبچە، ئىنگلىزچە، فرانسۇزچە بىر خىل نۇسخىدا، بىرلا سائەتتە باسمىدىن چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ گېزىتنىڭ تەھرىر ھەيئىتى لوندوندا، پۈتۈن خەۋەر ئالماشتۇرۇش، تارقىتىش ئىشلىرى ۋېيشىڭ ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى «ئەل مەدىنە» گېزىتى كېيىن «ھىجاز ئاۋازى» دېگەن نامغا، كېيىن «سەئۇدى ئەرەبىستانى شەھەرلىرى» دېگەن نامغا ئۆزگەردى. بۇ گېزىتلەر پۈتۈن دۇنياغا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تونۇشتۇرماقتا.

50 ـ يىللارغا كەلگەندە گېزىتچىلىك ئىلگىرىلىدى. 1955 ـ

يىلىغا كەلگەندە، سەككىز گېزىت، بەش ژۇرنال تەسىس قىلىندى. 1925 - يىلىدىن 1952 - يىلىغىچە چىقىپ تۇرغان گېزىتلەر ھەپتىلىك گېزىتلەر ئىدى. 1955 - يىلىغا كەلگەندە، پۈتۈن گېزىتلەر كۈندىلىك گېزىتكە ئۆزگەردى.

1982 - يىلى ۋاپات بولغان ھۆرمەتلىك زات ئابدۇل قۇددۇس ئەنسارىنىڭ «ئەلمەنھەل» (ئېقىن) ناملىق ژۇرنىلى ئىلىم، تارىخ، ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ باشقا ساھەلىرىنى مەزمۇن قىلغان ئۇنىۋېرسال ژۇرنال بولۇپ، مەملىكەتتە ۋە چەت ئەللەردە داڭ چىقارغانىدى. ئۇ زات ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى نەبى ئەنسارى ئەپەندىم ئاتىسىنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ، «مەنھەل»نىڭ تىراژىنى ئاتىسى بار ۋاقىتتىدىكىدىن ئۈچ يۈز پىرسەنت ئاشۇردى.

1983 - يىلىدىن باشلاپ پۈتۈن گېزىت - ژۇرناللارنى باشقۇرۇش ئىشىنى ھۆكۈمەت ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھەربىر گېزىت - ژۇرنالغا بىردىن مۇئەسسەسە قۇرغان. بۇ مۇئەسسەسەلەرنىڭ رەھبەرلىرىنى ھۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ. بۇ مۇئەسسەسە شىركەت ھېسابلىنىدۇ. مۇئەسسەسەدە ئون بەش كىشى ئىشلەيدۇ. ئۇ شىركەتلەر گېزىت - ژۇرناللارنى كۆتۈرە ئالغان، كىرگەن كىرىمنى ئون بەش كىشى بۆلۈشۈۋالىدۇ. رەئىسلەر كۆپرەك ئالىدۇ. بەزى رەئىسلەرنىڭ ئايلىق كىرىمى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ رىيالغىمۇ يەتكەن. بۇ خىل ژۇرناللاردىن «ئىقرار» (توقماق)، «يەماما» (كەپتەر)، «ئەل مەجەللە»، «ئەل مەنھەل»، «ئەل ئەرەب»، «ئەل قاپىلە» قاتارلىق ھەپتىلىك، ئايلىق ژۇرناللار بار. بۇلاردىن ئىلمىي قىممىتى يۇقىرىلىرى: «مەنھەل»، «قايىنىق» «فەيسىل»، «ئەل مەجەللە» ژۇرناللاردۇر.

ھازىر جەمئىيەتتە ئالقىشلانغان گېزىت - ژۇرناللاردىن: «ئەلبىلات». (يۇرت)، «ئەل مەدىنە»، «يۇم» (بۈگۈن)، «ئەل رىياز»، «نەدۋان» (يىغىن) «ئەل جەزىرە»، «ئوكاز» (ھاسا)، «قەسىم» (يەر ئىسمى)، «ئەسىر»، «ئوممال قورال» قاتارلىقلارنى ۋە مەخسۇس ئاياللار ئۈچۈن چىقىرىلغان «سەيىدەتى» ژۇرنىلىنى

تىلغا ئېلىشقا بولىدۇ. بۇ گېزىت - ژۇرناللاردا ھەر خىل ئىلمىي ماقالىلەر، ئەدەبىي ئەسەرلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا كىنو - تىياتىرخانىلار، دۆلەت سەنئەت ئۆمەكلىرى، يازغۇچىلار جەمئىيەتلىرى، نەشرىياتلار يوق.

ھەربىر شەھەردە يازغۇچىلار كۇلۇبلىرى بار. يازغۇچىلار ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم يىغىلىپ سۆھبەتلىشىدۇ. ئۆز ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ پىكىر ئالماشتۇرىدۇ، لېكسىيە قىلىنىدۇ، كىتاب تارقىتىلىدۇ.

كىتابلارنى ئاپتورلار ئۆزلىرى باسمىخانىلارغا پۇل تۆلەپ باستۇرىدۇ، كىتابپۇرۇشلار بىلەن كىتاب دۇكانلىرىغا ساتىدۇ. سەنئەتنىڭ باشقا ساھەلىرىدىمۇ شەھەرلەرنى ئاساس قىلغان جەمئىيەتلەر بار. خەلق غەزەلخانلىرى يىغىلىشلاردا ناخشا ئېيتىدۇ، ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئوينايدۇ. مەسىلەن، ناخشىچىلاردىن ئېپتىسان لۇتفى (ئايال، ئۇيغۇر)، مۇھەممەت ئامان (ئۇيغۇر) لارنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىمىز. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېقىملىق ئەرەبچە ناخشىلىرى بىلەن ئالقىشقا ئىگە.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئەدەبىيات - سەنئەت ئانچە تەرەققىي قىلمىغان. بۇ ھال بۇ دۆلەتنىڭ يۈكسەك ئىقتىسادىي ئاساسىغا باپ ئەمەس. لېكىن، دۆلەت ۋە پادىشاھ ئەدىبلەر، ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرىنى قەدىرلەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەمگىكى كۆرۈنگەن كىشىلەرنى مۇكاپاتلاپ تۇرىدۇ. شېئىرلار توپلاملىرى، رومانلار، باشقا ئىلمىي ئەسەرلەر ئۈچۈن مۇكاپاتلانغان كىشىلەردىن ئابدۇلئەزىز ئائىلىسىگە ئاتاپ يازغان مەدھىيە شېئىرلىرى (بەش توپلام) «يېشىللىق مېۋىلىرى» (سىمرات ئالاۋراق) ئۈچۈن دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان ئىبراھىم غەززاۋى؛ «كەلىمە تۇل ھەق» (راس سۆز) ناملىق دىنىي ئەدەبىي كىتابى ئۈچۈن مۇكاپاتلار، دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان ئەخمەت ئابدۇلغوپۇر ئەتتار، «تارىخىي مەككە» ناملىق تارىخ كىتابى ئۈچۈن دۆلەت

مۇكاپاتى ئالغان ئەخمەت سۇبائى، ئارخېئولوگىيە تەرەققىياتى ساھەسىدىكى ئەمگىكى ئۈچۈن دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان، ئەللىك يىللىق ئىلمىي ئەمگىكى سىڭگەن «ئەل - ئەرەب» مەجمۇئەسىنىڭ ئىجادكارى بولغان ھەمەدەل جاسىر؛ «ئەل مەنھەل» مەجمۇئەسىدىكى ئەدەبىي ئەمگەكلىرى ئۈچۈن دۆلەت. مۇكاپاتى ئالغان ئابدۇل قۇددۇس ئەنسارىلەرنى سەئۇدى خەلقى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى داغدۇغىلىق سورۇندا بۇ بەش كىشىنى يۈز مىڭ رىيال نەق پۇل، ھاياتى بويىچە ئايلىق ھەق ئېلىش، قالغان ئۆمرىدە دەم ئېلىش شەرىپى بىلەن مۇكاپاتلاپ، ئۇلارغا دۆلەت ئاكادېمىيە نىشانچىلىرى دېگەن ئالىي نامنى تەقدىم قىلغان. بۇ بەش كىشىدىن ئەخمەت سۇباھى بىلەن ئىبراھىم غەززاۋىلەر ۋاپات بولغان. قالغان ئۈچ كىشى ھازىر يۇقىرىقى ئىلتىپاتتىن بەھرىمەن ئىكەن.

دۆلەت مۇكاپاتىدىن باشقا، مەرھۇم پادىشاھ فايسالنىڭ نامىدىكى «فايسال مۇكاپاتى» خەلقئارا ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات مۇكاپاتى بولۇش سۈپىتى بىلەن دۇنياغا داڭلىق ئىكەن. مەرھۇم پادىشاھ فايسال مەملىكىتىنى گۈللەندۈرۈشكە پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋىتى، ئەقلىنى تەقدىم قىلغان، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەتكە ھۆرمىتى چوڭ، ۋەتەن، خەلقىگە مۇھەببىتى زور كىشى ئىدى.

«فايسال مۇكاپاتى» نى تونۇشتۇرۇشتىن بۇرۇن، مەلىك فايسال ۋە ئۇنىڭ ئۆز دۆلىتىنى گۈللەندۈرۈش ساھەسىدىكى ئەمگەكلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختالماقچىمەن.

فايسال مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ ئىككىنچى ئوغلى، ئۇ 1906 - يىلى تۇغۇلغان، ئۇ ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە ئون ئالتە ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا ياردەملەشكەن. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن شۇ يېشىدا دۆلەت ۋەكىلى بولۇپ سۆھبەتلىشىپ، يۇقىرى ئابرويغا ئىگە بولغان. مەلىك ئابدۇلئەزىز بۇ ئوغلىنى كىچىك ۋاقتىدىلا ئۆزىگە

ياردەمچى، مەككە شەھىرىگە باشلىق قىلىپ تەيىنلىگەن. مەلىك ئابدۇلئەزىز 1953 - يىلى ۋاپات بولۇپ، ئورنىغا چوڭ ئوغلى سەئۇد تەختكە ئولتۇرغاندا، ئاكىسىغا ئورۇن باسار بولۇپ ئولتۇرغان فايسال ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن، دۆلەتنىڭ ئاساسىي ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. 1945 - يىلى سان فرانسىسكودا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى قۇرۇلغاندىلا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىكى ۋەكىلى بولۇپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىگە تونۇلغان، بۇ ياش ئەرباب 1964 - يىلى ئاكىسى سەئۇد ۋاپات بولغاندىن كېيىن دۆلىتىگە مۇناسىپ ھالدا پادىشاھ بولۇپ، خەلقئارا ئىشلاردا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئابروي - ئىناۋىتىنى ئۈستۈرىدىغان چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا باشلىدى. ئۇ زات نېمىلەرنى قىلغان؟ بۇ سوئال ھەممىلا ئادەمنى قىزىقتۇرىدۇ.

— فايسال ئاددىي - ساددا، قىزغىن، ئۆتكۈر، قەيسەر ئادەم ئىدى، — دېيىشتى مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاب بەرگۈچىلەر (بۇلار ئەرەبلەر)، - ئۇ بىر ئايال بىلەن ئۆتكەن، ئالدىنقى ئايالى ئەرەب ئىدى. ئۇ ئايالىدىن بىر ئوغلى قېلىپ، ئۇ ئايالى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، تۈرك ئايال بىلەن توي قىلغان. ھازىر ئۇنىڭ بەش ئوغۇل، ئۈچ قىزى بار. ئۇلارمۇ دادىسىدەك قەيسەر، سادىق، خالىس.

رەھمەتى فايسال زور ئىشلارنى قىلغان. ئۇ دۆلىتى ئىچىدە، زامانىۋى ھەربىي قورال بىلەن قوراللانغان ھەربىي قوشۇن قۇرۇپ، دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچەيتتى. نېفىت ئىشلەپچىقىرىشىنى كۈچەيتىپ، بازار ئىگىلەپ، سەئۇدىنىڭ خەلقئارادىكى ئىقتىسادىي ئورنىنى كۈچەيتىش، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە سەكسەن مىڭ كىلومېتىرلىق ئاسفالت يول قۇرۇپ، قاتناشنى راۋانلاشتۇردى، تائىف بىلەن مەككە ئارىسىدىكى قارا تاغنى كېسىپ سەكسەن كىلومېتىرلىق زامانىۋى يول بىنا قىلدى. مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش، ئاياللار

بازىرى، ئاياللار بانكىسى قۇرۇش، ئاياللار مائارىپىنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىدىكى تۆھپىلەر فايسال نامىغا مەنسۇپ، خەلقئارادىچۇ؟ پۈتۈن ئەرەبلەرنىڭ ئىتتىپاقى، دۇنيانىڭ ھۆرلۈكى، تىنچلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى قىلدى. 1962 - يىلى دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنى، 1974 - يىلى دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ دائىملىق كومىتېتىنى قۇردى. بۇ كومىتېتقا ئاتمىش ئۈچ دۆلەت ئەزا بولدى. ئۇنىڭ رەئىسى فايسالنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، تۆت يىلدا بىر قېتىم ئايلىنىش يولى بىلەن سايلىنىدىغان بولدى. 1975 - يىلى دۇنيا ئىسلام تەرەققىيات بانكىسىنى قۇردى، ھازىر دۇنيادا بۇ بانكىنىڭ ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق شۆبىسى بار.

فايسال مۇكاپاتى ئەنە شۇ مەشھۇر پادىشاھنىڭ پۈتۈن شەخسىي بايلىقى بىلەن تەسىس قىلىنغان. فايسالنىڭ شەخسىي بايلىقىغا مىراسخورلۇق قىلىشتىن پۈتۈن باللىرى ۋاز كېچىپ، بۇ پۇلنى پۈتۈن دۇنيادىكى ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات تۆھپىكارلىرىنى مۇكاتلاش ئۈچۈن جۇغلانما قىلىشقا تەقدىم قىلىشقان. بۇ مۇكاپاتنىڭ پەخرى رەئىسى — ئىككى ھەرەم خادىمى، ھازىرقى پادىشاھ مەلىك فەھەد، رەئىسى — فايسالنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇللال فايسال. تۈزۈلۈم بويىچە مۇكاپاتقا سۇنۇلغۇچىلار ئالتە ئاي بۇرۇن پۈتۈن خىزمەت، فاكىتلىرى بىلەن تەييارلىنىدۇ. مۇكاپات ھەيئىتى تەكشۈرۈپ چىقىپ، مەلۇم كىشىلەرنى نىشانلايدۇ ۋە بېكىتىدۇ. ھەر يىلى 12 - ئايدا سەئۇدى ئەرەبىستانى خانلىق مەركىزىي رىيازدا مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلىدۇ. مەلىك فاھەدنىڭ رەھبەرلىكىدە، مۇكاپات سوممىسى تۆت يۈز مىڭ رىيال نەق پۇل بىلەن (بىر يۈز ئوتتۇز مىڭ ئامېرىكا دوللىرى مىقدارىدا) بىر دانە ئالتۇن مېدال، مۇكاپات ئالغۇچىنىڭ تەرجىمىھالى يېزىلغان ھۆرمەتلىك شاھادەتنامە مۇكاپاتلانغۇچىغا تاپشۇرۇلىدۇ. دۇنيادىكى يەھۇدىيلەردىن باشقا بارلىق مىللەتلەردىن ئىرق ئايرىماستىن بۇ مۇكاپاتقا نىشان بولالايدۇ. لېكىن

مۇكاپاتلانغۇچىنىڭ ئەمگىكى باشقىلار تەرىپىدىن مۇكاپاتلانمىغان بولۇشى شەرت.

ھازىر دۇنيا ئىلىم - پەن ئەھلى بۇ مۇكاپاتتىن بەھرىمەن بولماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى سەئۇدى ئەرەبىستانى توغرىسىدا يېزىلغان قىممەتلىك ئەسەرلەرگىمۇ مۇكاپات بېرىدۇ. مەسىلەن، 1987 - يىلى 10 - ئايلاردا، جۇڭگولۇق ئەر - خوتۇن بىناكارلار (خەنزۇ) ئەرەب بىناكارلىقىنىڭ جۇڭگودىكى ئۈلگىلىرى توغرىسىدا بىر كىتاب يېزىپ، كىتابىنى ئىنگلىز، ئەرەب تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئەۋەتكەن ۋە كىتابى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغانلىقى ئۈچۈن، سەئۇدى ئەرەبىستانىغا مېھمانغا چاقىرتىلغان. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن مېھمان بولغان، ئىككى يۈز ئوتتۇز بەتلىك كىتابى ئۈچۈن ئوتتۇز مىڭ دوللار مۇكاپات ئالغان. ئاخىرىدا ئۇلار سەئۇدى ئەرەبىستانى باش مۇپتىسى ئابدۇلئەزىز ئىبنى باز جانابلىرىنىڭ ئالدىدا ئىسلام دىنىغا كىرىش رەسمىيىتى ئۆتەپ، ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقى ئەنگە ئېلىنغان، ئەرگە ئەخمەت، ئايالغا لەيلە دېگەن ئەرەبچە ئىسىم قويۇلغان.

سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى، پادىشاھ فەھد جانابلىرىنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە ئەھمىيەت بېرىشى، ماددىي رىغبەتلەندۈرۈشتە كەڭ قول بولۇشى، چوقۇمكى بۇ دۆلەتنىڭ ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئۆز رولىنى كۆرسىتىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانى تېلېۋىزورىدا تىببىي ئىلىمنىڭ ئەڭ يېڭى نەتىجىلىرى ھەركۈنى كۆرسىتىلىدىكەن. بىز بىرنەچچە شىنجاڭلىق ساق ئادەمنىڭ كاردىن چىققان بۆرىكى ئورنىغا ئۆلگەن ئادەمنىڭ ساق بۆرىكىنى ئالماشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى كۆردۇق. تېلېۋىزور كۆرۈپ شۇ يەرلىكلەردىن:

— چەت ئەل دوختۇرلىرى ئارىلاشقاندۇر - ھە؟ — دەپ سورىدىم. ئىسلام ھاجىنىڭ دېگىنى ئارمىيىدە خىزمەت قىلىۋاتقان ئوغلى ماڭا قاراپ تەنە بىلەن كۈلۈپ قويدى:

— ھازىر ئۆپكە - جىگەرلەرنىمۇ ئالماشتۇرۇش سىناق قىلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئىشنى قىلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى ئەرەبىستان پۇقرالىرى. بىزدە تىببىي ئىلىم تەرەققىي قىلغان. مەملىكەت بويىچە ئون يەتتە مىڭ دوختۇر (تېۋىپ دېيىلىدۇ) بار. باشقىلار ئەرەبىستاننى ياخشى بىلمەيدۇ. بەزىلەر: ئەرەبلەر ئاغرىقلارنى داۋالىمايدىكەن. «كېسەللىنىمۇ خۇدا بېرىدۇ، جېنىنىمۇ خۇدا ئالىدۇ» دەپ دورىمۇ بەرمەيدىكەن، دېيىشكۈدەك. سەئۇدى خەلقى دىن بىلەن ئىلىم - پەننى قارىمۇ قارشى قويۇۋالىدىغان دەۋرلەرنى يۈز يىللاپ كەينىگە چۆرۈۋەتتى. ئىسلام دىنى ئىلىم - پەننى چەتكە قاقمايدۇ. بەلكى ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىنى قۇرئان كەلىمەلىرى بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

ئىلىم - پەن ئەرەبلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ئىگىنا كۈندىن - كۈنگە چوڭقۇر سىڭمەكتە. ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ پەيدا بولغان يېرىدە ياشىماقتا. لېكىن، بۇ يەردە خۇراپات ئۇنچىلىك ئېغىر ئەمەس. كىشىلەر يالاڭباش ناماز ئوقۇيدۇ، ناماز ئوقۇۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈۋېرىدۇ. بىرى ۋاپات بولسا بىزدىكىدەك ئۈن سېلىپ يىغلىمايدۇ. داغدۇغىلىق (نەچچە مىڭ باغاق تارقىتىپ) نەزىر قىلمايدۇ. ھەتتا سەئۇدى ئەرەبىستانىدا قەبرىستان يوق. ئۆلگۈچىنى مېيىت ئىگىلىرى ھويلا - باغلىرىدا بىرنەچچە ۋاقىت ساقلايدىكەن - دە، مۇردا چىرىگەندىن كېيىن ئۆزلىرى بىر ياقلىق قىلىدىكەن.

ئەرەبلەردە توي نۇرغۇن ئىسراپچىلىق بىلەن بولاتتىكەن. بۇ ئەھۋالنىڭ يامان ئەھۋال ئىكەنلىكىنى ئۇلار چۈشەنگەن. ئۇلار توي - تۆكۈنلەردە ئاشقان تاماقلارنى بىر ياقلىق قىلىش كومىتېتى ناملىق بىر مۇلازىمەت ئورنى قۇرۇشقان. توي

ياكى زىياپەت قىلغۇچى بۇ كومىتېتقا ۋاقىتنى تېلېفون ئار-
قىلىق مەلۇم قىلىدىكەن. كومىتېت شۇ ۋاقىتتا مۇزلىتىش ماشى-
نىلىرى بىلەن ئە ئاشقان گۆش، پولۇ، نانلارنى ياخشى
پىچەتلەپ ئە كېتىدىكەن ۋە ھەر كۈنى كەچقۇرۇن سائەت
تۆتلەر بىلەن بۇ تاماقىقا قارىشىپ تۇرغان نامراتلارغا ئاپىرىپ
بېرىدىكەن. «توڭلاتقۇ» بولمىغان بولسا بۇنداق قىلغىلى بولات-
تىمۇ؟ يەنىچۇ؟ ئۆي كۆچۈش توغرا كەلگەندىمۇ، كۆچكۈچىلەر
كۆچۈش، جايلىشىش ئەھۋالىنى «كۆچۈرۈش مۇلازىمەتچىلىرى»
گە مەلۇم قىلىپ قويۇپ، ئۆزلىرى بىر چايخانىدا چاي ئىچىپ
ئولتۇرۇشىدىكەن. كېلىشكەن ۋاقىتتا يېڭى ئۆيگە قۇرۇق قول
بارىدىكەن. ئۇ يەردە ھەممە نەرسە سەرەمجانلاشقان بولىدىكەن.
ناۋادا زامانىۋى ماشىنا - كىرانلار بولمىغان بولسا بۇنداق
ئوڭايچىلىق نەدە بولاتتى؟

سەئۇدى ئەرەبىستانى ھازىرقى زاهان ئىلىم - پەن مېۋى-
لىرىدىن تولۇق پايدىلانماقتا. ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى
ھەم جەمئىيەتنىڭ ئۆزگىرىشكە ئەگىشىپ يېڭىلانماقتا. بۇ يەر-
دە پەقەت بىرلا نەرسە كونىچە ئىكەن، ئۇ بولسىمۇ ئاياللارنىڭ
چۈمپەردىسى.

«نامەھرەم» دېگەن سۆز «كۆرۈش چەكلەنگەن» دېگەن
مەنىدە بولىدىكەن. ئەرەب ئاياللىرى چۈمپەردە ئىچىدە تۇرۇپ
ئىلىم - پەن ۋە يېڭىچە تۇرمۇشتىن بەھرىمەن بولىدىكەن. ئۇلار
ماشىنىلاردا ماڭىدىكەن. ئۇن يەتتە مىڭ دوختۇرنىڭ ئوتتۇز پىرسەن-
تى ئاياللار ئىكەن. ئۇلار ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇيدىكەن
(چەت ئەللەردىمۇ ئوقۇيدىكەن)، خىزمەت قىلىدىكەن، جەمئىيەت
ئىشلىرىغا ئارىلىشىدىكەن، لېكىن بۇ ئىشلارنىمۇ چۈمپەردە ئىچىدە
تۇرۇپ قىلىدىكەن.

قىز - يىگىتلەر يۈز كۆرۈشمەي ئاتا - ئانىسىنىڭ ۋاستى-
سى بىلەن تويلىشىدىكەن، لېكىن، ھازىر نىكاھتىن بۇرۇن

بىر قېتىم يۈز كۆرۈشۈش، تېلېفوندا بىر قېتىم سۆزلىشىش، لايىق كۆرۈشكەندە نىكاھلىنىش، لايىق كۆرۈشمىسە زورلىماسلىق يولغا قويۇلغان. ئاياللار، ئاياللار بانكىسى، ئاياللار بازىرى قاتارلىق جايلاردىلا يۈزى ئوچۇق يۈرەلەيدىكەن، شۇنداق بولسىمۇ، ئاياللارنىڭ سائەت ئۈچ — بەشلەرگىچە ئۆز مەھەللىلىرىدىكى مەكتەپلەردە ئىلىم ئاشۇرۇشى ئۆز ئىختىيارىدا ئىكەن. ئۇلار يەنە ئۆز ناملىرىدا دۇكان ئېچىش، ئىچكى - تاشقى تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش، سانائەت، تىككۈچىلىك كارخانىلىرى قۇرۇش ئەركىنلىكلىرىگە ئىگە ئىكەن، ھەتتا شىركەت قۇرۇش، بانكىلاردا ھېساب ئېچىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەن. ئەڭ ياخشىسى، ھەر يىلى چەت ئەللەرگە ساياھەتكە چىقىدىغان بىر مىليوندىن ئارتۇق ساياھەتچىنىڭ يەتمىش پىرسەنتىنى قىزلار بىلەن ئاياللار تەشكىل قىلىدىكەن.

ئاياللار مەسىلىسى سەئۇدى ئەرەبىستانىدا بۇنىڭدىن كېيىن ھەل بولغۇسى مەسىلىلەرنىڭ بىرى ئىكەن. بۇ مەسىلىمۇ چوقۇمكى باشقا مەسىلىلەرگە ئوخشاش ئوڭۇشلۇق ھەل بولغۇسى.

责任编辑：贺加克
责任校对：阿布列孜

[illegible] S. 186 ff.

Barcode letzte Seite

散乱的书信（维吾尔文）

左尔东·沙比尔　著

新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市建设路九号）

新疆新华书店发行　　新疆新华印刷三厂印刷

850×1168毫米　32开　8.75印张

1992年3月第1版　1992年3月第1次印刷

平装印数：1——3,400　精装印数：1——2,100

ISBN 7-5371-0928-1/I·312　定价：3.20元